

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 18

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ 18

Списание на Катедрата за славистика
при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ Скопје

Скопје, 2018

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Уредник на издавачката дејност
Анета Дучевска, декан на факултетот

Меѓународен уредувачки одбор:
Иван Доровски (Чешка)
Биљана Мирчевска – Бошева (Македонија)
Предраг Пипер (Србија)
Јан Соколовски (Полска)
Лидија Танушевска (Македонија)
Бранко Тошовиќ (Австрија)
Ала Шешкен (Русија)

Рецензенти
Максим Каранфиловски
Лех Мјодињски

Лектура
Милица Миркуловска

Компјутерска подготовка и печат:
БороГрафика

Тираж:
300 примероци

**На проф. д-р Кита Бицевска
по повод нејзината 70-годишнина**

СОДРЖИНА

Кон јубилејот на проф. д-р Кита Бицевска	13
Библиографија на проф. д-р Кита Бицевска	15

ЛИНГВИСТИКА

Ирен АЛЧЕВСКА

Фразеологически наречни словосочетанија и их синтаксическа структура	25
---	----

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

Фраземи со компонента уво/ucho во македонскиот и во чешкиот јазик	31
--	----

Марија КОРОБАР – БЕЛЧЕВА

Името на селото Стрикчан (Стригичан)	41
--	----

Natalia ŁUKOMSKA

Analiza stylistyczno-językowa <i>Listów do Kwiecieńki</i> Bohumila Hrabala	47
--	----

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Придонесот на проф. Кита Бицевска во истражувањето на македонските црковнословенски текстови	61
---	----

Лилјана МАКАРИЈОСКА, Бисера ПАВЛЕСКА-ГЕОРГИЕВСКА

Географската терминологија во средновековните молитвеници (XV–XVIII век)	71
---	----

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ

Слепченскиот патерик (дел од северномакедонските ракописи)	83
--	----

Милица МИРКУЛОВСКА

Повелигденски традиции во полската културна и општествена средина	93
--	----

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

Бојата на емоциите

(врз материјал од македонската и од руската фразеологија) 101

Димка МИТЕВА

Грст фразеологизми од „Планински венец“

на П.П. Његош во превод на Блаже Конески 111

Виолета НИКОЛОВСКАФраземите со компонента *злава* во македонскиот и во рускиот јазик .... 121**Соња НОВОТНИ, Михајло МАРКОВИЌ**

Носовките и нивниот одраз во северните македонски ракописи

(со акцент на Верковиќевиот апостол) 131

Jelena PARIZOSKA

Poredbeni frazemi s vlastitim imenima u hrvatskome – Korpusni pristup 139

Марија ПАУНОВАКон статијата *За најџисоџ на црквата Св. Никола во село Сџрезовце,**Кумановско* од Кита Бицевска ..... 153**Jan SOKOŁOWSKI**

Uwagi o mechanizmach derywacji metaforycznej przymiotników

w językach słowiańskich 159

Бисера СТАНКОВА

Глаголските времиња претеритум и перфект

во германскиот јазик и нивните македонски еквиваленти

во новинарско-публицистичкиот стил 169

Игор СТАНОЈОСКИ

Дубитативот во бугарскиот наспрема македонскиот јазик 183

Наташа СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА

Категоријални информации во македонските

и англиските перифрастични предикати 189

Анета СТОЈИЌ, Санела МУРИЦА

Колокации – теориски разгледувања и примена во практиката

врз примери од хрватскиот и од германскиот јазик 199

Maria STRYSZEWSKA

Feminativa w języku rosyjskim i polskim (na materiale powieści M. Bułhakowa
Мастіер и *Маргаруиѝа* oraz jej przekładu na język polski) 217

Катица ТРАЈКОВА

За тератолошките мотиви во евангелијата
во Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција 225

ЛИТЕРАТУРА, ПРЕВОД, КУЛТУРА**Јованка ДЕНКОВА**

Научната фантастика на Александар Бељаев –
привлечен жанр за младите читатели 237

Соња ЗДРАВКОВА-ЦЕПАРОВСКА

Руската литература на македонската балетска сцена 251

Горан ИВКОВИЌ

Мотивите во македонските еротски приказни 265

Елена ОБУХОВА

Старое и новое в именах собственных и особенности
их перевода на македонский язык на примере романа
О. Славниковой «Легкая Голова» 273

Martina TANESKI

Pliaga v Solúne
Tri macedónske ľudové balady z komparatívneho aspektu 281

Лидија ТАНУШЕВСКА

Дијалектот во полската книжевност –
проблем или предизвик за преведувачот 297

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

Професорот Ванчо Тушевски и неговиот придонес
кон откривањето на словенските културни врски 309

ПРИКАЗИ И ХРОНИКИ**Марија ГОРЃИЕВА ДИМОВА**

Мемоарски мнемоники: од интерпретација до манипулација
(Венијамин Александрович Зилбер – Каверин. *Ейилоџ*.

Скопје: Три/Арс Ламина, 2014) 325

Екатерина ТЕРЗИЈОСКА

Единство Европы по данним лексика 335

Николина ТРАЈКОВСКИ

Меѓународна фразеолошка конференција СЛАВОФРАЗ 2017:

Имињаџа и фразеологијаџа 343

КОН ЈУБИЛЕЈОТ НА ПРОФ. Д-Р КИТА БИЦЕВСКА

По повод одбележувањето на 70-годишнината од раѓањето на проф д-р Кита Бицевска, Редакцијата на сп. Славистички студии со големо задоволство ѝ го посветува 18-тиот број на ова списание.

Проф. д-р Кита Бицевска е родена на 10.02.1946 година во с. Малино, Светиниколско. Од својата петта година живее во Св. Николе каде што завршува основно и средно училиште, а во 1969 година дипломира на Катедрата за славистика на Филозофскиот факултет во Скопје.

Потоа својот научен интерес проф. д-р Бицевска го насочува кон најстариот период од историјата на македонскиот јазик. На овој сегмент од науката за јазикот таа ја посветува својата магистерска дисертација на тема „Јазичните особености на Карпинскиот апостол, македонски ракопис од почетокот на 14-тиот век“, како и својата докторска дисертација под наслов „Правописни и фонетски особености во македонските ракописи од северна Македонија од 13-ти и 14-ти век“.

Нејзината научна ориентација, разбирливо, е тесно поврзана со работното место имајќи предвид дека во 1970 година се вработува како асистент во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Одделението за историја на македонскиот јазик. Таму работи на проектот „Речник на црковнословенски јазик од македонска редакција“ и во 1985 г. со група автори го издаваат трудот „Индекс кон Речникот на македонските библиски ракописи“.

Од 1988 година д-р Кита Бицевска е вработена на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на Катедрата за славистика. Во 1991 година е избрана за доцент, во 1996 година за вонреден професор, а во 2001 година за вонреден професор. До пензионирањето таа ја одржува наставата по предметите Граматика на рускиот јазик, Вовед во славистика и Руски јазик за студентите од другите наставни групи.

Покрај редовните работни обврски, проф. Бицевска постојано работела на свое усовршување за што сведочат студиските престои во Краков (1976), во Варшава (1976, 1985), во Москва (1980), во Брно (1977). Летото 1980 учествува во работата на Деветтиот семинар на Загребската славистичка школа, а подолг период, т.е. од 1981 до 1998 г. скоро секое лето учествува во работата на Меѓународниот семинар за македонски

јазик, литература и култура во Охрид, како лектор по македонски јазик или како предавач од одредена специјалистичка област. Во два мандата водела лекторати по македонски јазик на Московскиот државен универзитетот „М.В.Ломоносов“ во Москва (1980-1982) и на Универзитетот „Јотвош Лоранд“ во Будимпешта, Унгарија (1991-1993).

Има објавено голем број трудови од областа на историјата на македонскиот јазик, трудови за современата состојба во јазикот, низа прикази и хроники, компаративистички трудови за различни словенски јазици. Учествовала на повеќе меѓународни научни собири, симпозиуми, конференции и конгреси, меѓу кои посебно е значајно нејзиното учество на 12-тиот Меѓународен славистички конгрес во Краков, Полска во 1998, на кој учествувала околу 1000 слависти од целиот свет.

Освен гореспоменатиот *Индекс* (1985), Кита Бицевска како монографски трудови ги има отпечатено и *Карџинско еванѓелие* (1994 со група автори), трудот *Правойисни и јазични особености во ракописите од северна Македонија од 13-ти и 14-ти век* (2000), а за потребите на лекторатите по македонски јазик направила *Учебник по македонски јазик за странци* (1993).

За својот научен ангажман проф. Бицевска повеќе пати добивала признанија. Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје во 2007 година и доделил плакета во знак на признание во работата на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура и афирмација на македонистиката во земјата и во странство. Во 1996 година за трудот „Карпинско еванѓелие“ проф. д-р Кита Бицевска ја има добиено највисоката републичка награда за наука Гоце Делчев. Општината на град Свети Николе во 2010 година и доделува плакета „Св. Николај“ патрон на градот.

Покрај високи дострели во научните истражувања, проф. Бицевска е одличен педагог и, пред сè, прекрасен човек, секогаш подготвена да помогне и несебично да го даде своето знаење и искуство, да ја поддржи секоја амбиција и желба за напредок. Праведна, внимателна, со големо трпение и разбирање, претставува модел за учител во вистинска смисла на зборот.

Ваквиот успех во образовната и научната сфера не би бил доволен и не би бил целосен без столбот во нејзиниот живот – нејзиното семејство. Прекрасен сопруг, синови, снаи и внуци на кои е секогаш горда. Но сево ова не е случајно. Тоа е резултат на постојано вложување и труд, широчина на душата, љубов и разбирање за луѓето.

Од срце ѝ го честитаме јубилејот и ѝ посакуваме долги години исполнети со добро здравје и љубов. Примете го, драга професорке, ова издание како знак на признание од редакцијата и од сите автори. Нека ви биде убав спомен на многајта лета!

БИБЛИОГРАФИЈА НА НАУЧНО-СТРУЧНИ ТРУДОВИ

1971-2016

Д-р КИТА БИЦЕВСКА

1971

1. Аритон Попоски: Македонскиот говор во Гостиварскиот крај (приказ), Гостивар 1970, *Литературен збор XVIII* (1971), 2, 39 – 90.

1972

2. „Формите за изразување на посвојност во некои македонски текстови од XII и XIII век“, *Македонски јазик XXIII*, 1972, 21-31.

3. Петар Хр. Илиевски: Крнински дамаскин (приказ), Скопје 1972, *Македонски јазик XXIII*, 1972, 344-346.

1973

4. Исследования по словянскому языкознанию (приказ), Москва 1971, *Македонски јазик XXIV*, 1973, 257-267.

1976

5. *Јазичниџе особеностџи на Карџинскиоџи аџосџол*. (Магистерски труд во ракопис). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет. Скопје 1976.

1978

6. „Нова публикација на Институтот за македонски јазик ‘Крсте Мисирков’“. *Нова Македонија XXXIV*, Скопје 1978, 6.

7. „Од книжевното наследство на Кратовско-злетовската книжевна школа“. *Беседа VII*, 15. Куманово 1978, 80-84.

8. „Карпински апостол“. *Македонски јазик XXIX*. Скопје 1978, 195-203.

9. „Житието на Иларион Мегленски“ (превод од старословенски јазик со увод). *Извори на средновековна исџорија на Македонија*, т. II, 1978, стр. 1-7

10. „Успението на Свети Кирил“ (превод од старословенски јазик со увод). *Извори за Боџомилсџивоџо* МАНУ, 1978, 1-11.

1979

11. Македонистика 1, 1977 (приказ), *Слово*, 29, Загреб 1979, 166-170.

1980

12. „Лексички и зборообразувачки синоними кај сложенките во старословенскиот јазик“. *Македонски јазик XXXI*, Скопје 1981, 175-195.

1981

13. „Апсолутен датив“. *Литературен збор XXVIII*, 5, Скопје 1981, 39-43.

14. „Од Краткото Кирилово житие“. (Превод од старословенски јазик). *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава I*, Скопје 1981, 62.

1982

15. „Значењето и употребата на РОДЪ во старословенскиот јазик“. *Советское славяноведение 1*, Москва, 1982, 1-7.

1983

16. Книга за словенските литературни микројазичи (приказ). *Литературен збор XXXV* 6, Скопје 1983, 91-93.

1984

17. „Струмички апостол од XIII век“. *Акџа Велјуса*. Скопје, 1984, 167-173.

18. „Лексички подновувања во Карпинскиот апостол“. *Македонски јазик XXXV*, Скопје, 1984, 373-380.

19. „Деминутивните образувања кај именките во говорот на селото Горно Пожарско“. *Литературен збор XXXI*, 5, Скопје, 1984, 43-48.

1985

20. „1100 години на една бесмртност“. *Просветена жена*. Скопје, 1985, 12.

21. „Воспевањето на Кирил и Методиј во делата на Климент Охридски“. *Развиток*, 7-8, Битола, 1985, 345-350.

22. (коавтор со Мито Аргировски, Ѓорѓи Георгиевски, Вангелија Десподова, Зденка Рибарова). „Индекс кон Речникот на македонските библиски ракописи“, *Македонистика 4*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1985, 31-460.

23. „За старословенскиот полипротетизам и за неговите паралели во народната поезија“. *XI Научна дискусија при Семинарот за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: 1985, 67-77.

1986

24. „Писменоста во Македонија во Средниот век“. *Културен живот* 31, 3-4, Скопје, 1986, 5-7.
25. „Лексички средства за изразување на количина во рамките на именската синтагма“. *XII Научна дискусија при Семинарот за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: 1986, 29-40.
26. „Значаен зборник во чест на Климент Охридски“. *Просветен работник*, Скопје, 1986, 8.
27. „Лексемата родъ во старословенскиот јазик“. *Прилози о истражувању језика*, 22, Нови Сад, 1986, 5-9.
28. „За првобитниот превод на апостолот“. *Сџектар*, 8, Скопје, 1986, 5-14.
29. (коавтор со Зденка Рибарова) „Работата на проф. д-р Радмила Угринова – Скаловска врз Речникот на црковнословенскиот јазик“. *Литературен збор*, XXXIII, 5, Скопје, 1986, 13-15.

1988

30. „На високо рамниште (издание на Радомировото евангелие од Р. Угринова – Скаловска и З.Рибарова)“. *Нова Македонија*, IX, Скопје, 1988, 10.
31. Нова книга во едицијата „Стари текстови“ (приказ). *Македонски јазик*, XXXVIII – XXXIX, Скопје 1987-1988, 385-388.

1989

32. „Од правописните особености на ракописите од северна Македонија (правопис на еровите)“. *Зборник Климент Охридски и улогата на Охридска книжевна школа во развојокоот на словенскиот просвет*, Скопје: 1989, 25-31.
33. (коавтор со Стоја Поп-Атанасова) „Проблемите во врска со јотацијата во туѓите зборови“. *Советување за работата врз редакцискиите реченици на црковнословенскиот јазик во југословенскиите центри*, Скопје: 1989, 37-50.

1990

34. Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век. (Докторска дисертација – објавена). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет – Скопје 1990.
35. „Правопис и изговор на ЈАТ во ракописите од северна Македонија“. *Зборник на Филолошки факултет*, Скопје: 1990, 37-40.
36. Сериозно обработено дело со високи естетски квалитети, Струмички апостол, подготвиле Е. Блахова и З. Хауптова (приказ), *Сџектар* 16, Скопје 1990, 187-190.

1991

37. „Утврдување на писарска норма во блиски скрипторски центри“. *Литературен збор XXXVIII*, 3-4, Скопје, 1991, 61-67.

1992

38. „Рукописные тексты Кратовско-лесновского центра письменности“. *Труды по славяноведению*, Budapest: 1992, 45-52.

39. „За полско-македонските научни и културни врски“. *POLONO – HUNGARIKA, IV Научна конференција за истражување на полскиот јазик, литература и култура*, Будимпешта: 1992, 234-236.

40. (коавтор со група автори, главен редактор Зденка Рибарова). „Речник на црквенословенскиот јазик, прва фаза“, Скопје: 1992.

1994

41. „Јусовата варијанта наспроти нејусовата во Станиславовиот пролог од XIV век“. *XX Научна дискусија на XXVI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: 1994, 19-24.

1995

42. *Почетен курс по македонски јазик за странци*. Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 1995.

43. (коавтор со Вангелија Десподова, Димитар Пандев, Љупчо Митревски). *Каринско евангелие*, Скопје – Прилеп: Матица Македонска, 1995.

44. „Традиционалните особености во ракописите од Кратовско-лесновскиот книжевен центар“. *Св. Клименти и Наум Охридски и истражувањето на охридскиот духовен и книжевен центар кон словенската просвета и култура*, Скопје: 1995, 153-157.

1996

45. (коавтор со Јованка Стојановска) „Уметничко-педагошките и јазичните особености во поезијата за деца на Глигор Прличев“. *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Скопје: 1996, 289-300.

1997

46. „Акцентскиот систем во македонските ракописи од XIV век“. *Зборник во чест на Рамила Угринова-Скаловска по повод седумдесетгодишнината*, кн.25, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 1997, 25-28.

47. „Истражувањата на историјата на македонскиот јазик преку изданијата на средновековните македонски текстови“. *50 години на македонската наука за јазикот*, Скопје: МАНУ, 1997, 71-78.

48. „Правописни слоеви во македонските средновековни ракописи“. *Прилози*, XXII, 1-2, МАНУ, 1997, 113-121.

49. XXX Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (хроника), Благоевград 1997, *Народна воля* XVII, бр .9, III.

1998

50. „Руските јазични влијанија во македонските средновековни ракописи“. *Македонско-руски јазични, литературни и културни врски*, Скопје: 1998, 233-238.

51. XII Меѓународен конгрес на славистите (хроника), Скопје 1998, *Литературен збор*, XLV, кн. 5-6, 137-142.

1999

52. „Издавањето на старите текстови и проблемите во врска со тоа“. *Македонскиот јазик, литература и култура в славјанском и балканском контексте*, Москва, 1999, 137-142.

53. „Значењето на средновековните македонски текстови за културната писмена традиција на македонскиот народ“. *Предавања на XXXI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: 1999, 51-62.

54. „Предлогот на во библиски контекст“. *XXV Научна дискусија на XXXI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: 1999, 163-168.

2000

55. „Употреба на носовките во ракописите од северна Македонија“. *Македонистика* кн.6, Скопје, 2000, 91-143.

56. „Основи на балканска лингвистика“. *Културен живот*, бр.3, Скопје, 2000, 87-89.

57. „Некои значења на именските групи во старословенскиот јазик“. *Годишен зборник на Филолошки факултет „Блаже Конески“*, кн.26, Скопје: 2000, 35-38.

58. (коавтор со Агим Пољоска) „Од меѓујазичната интерференција меѓу македонскиот и албанскиот дијалектен јазик – една фонетска паралела“. *Годишен зборник на Филолошки факултет „Блаже Конески“*, кн. 26, Скопје: 2000, 311-317.

2001

59. *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век* (второ издание). Скопје: Менора, 2001.

60. (коавтор со Агим Пољоска). „Темниот вокал во македонските и во албанските говори“. *XXVII Научна конференција на XXXIII Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Скопје: 2001, 35-42.
61. „Дали на македонската азбука и недостасува буква за темниот вокал?“. *Дневник* бр. 1735, Скопје, 22/23 декември 2001, 17.

2003

62. „Размислувања во врска со македонското писмо“. *Македонскиоџ јазик генес*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје: 2003, 23-24.
63. „Прилог кон проучување на делото на Климент и Наум Охридски и нивните ученици и следбеници“. *Лиџераџурен збор*, L, кн. 1-2, Скопје, 2003, 161-165.
64. „За проф. Блаже Конески“. *По шџо џо заџамаџив Конески*, Скопје, 2003, 54-56.
65. „За натписот на црквата Св. Никола во с. Стрезовце, Кумановско“. *Кириломџодиевџџика*, 1, Скопје: 2003, 47-50.

2004

66. „Лесново како топоним во македонските пишани споменици од XIV до XIX“. *Кириломџодиевџџика*, 2, Скопје: 2004, 19-22.

2005

67. Меѓународен научен собир свети Наум Охридски – живот и дело (приказ), Скопје *Лиџераџурен збор* 2005, LI , кн. 1-3, 119-124; истото во Скопје 2005, *Универзитџетџки весник*, бр.61, 1-3.

2006

68. „Јазични паралели во Првото и во Второто житие на Св.Наум Охридски“. *Светџи Наум Охридски – живоџи и дело*, Скопје, 2006, 137-144.
69. (коавтор со Стоја Попатанасова, Весна Костовска). Лексиката во поетските творби на Климент Охридски. (приказ), Скопје, 2006, 361.
70. „Графички и фонетски особености во туѓите зборови во македонските средновековни ракописи од 12-14 век“. *Славџџџички сџудџи* бр.12 (посветени на Рина Усикова по повод 75-тиот роденден), Скопје, 2006, 33-44.
71. „Орфографические норми и фонетические особености в текстак македонскоџ редакџии старославјанскоџ јазыка“. *Филолоџические замџџки* 4, Пермь, 2006, 209-2014.

2008

72. (коавтор со група автори, главен уредник Зденка Рибарова). *Речник на црковнословенскоџ јазик од македонска редакџија*, Скопје: Институт за македонски јазик, 2000-2008

73. „Графискиот систем и правописните особености во раните текстови на Крсте П. Мисирков“. *Македонски јазик минајќо, сегашиносќи, иднина*, Скопје: 2008, 147-153.

74. „Дијалектната издиференцираност на македонските ракописи од XIII и XIV век“. *XXIV Научна конференција на МСМЈЛК*, Скопје: 2008.

2009

75. „Петар Драганов и неговиот прилог кон проучувањата на носовките“. *Петар Драганов и Македонија и Македонцијте*, Скопје: МАНУ, 2009, 293-298.

2010

76. „Средновековни македонски текстови од североисточна Македонија во ГИМ Москва“. *Интеграција на славјанскиите култури, проблеми и перспективи*, Св.Николе – Тамбов: 2010, 13-16.

2011

77. „Исчезнати зборови во словенските јазици“. *Славистички симпозиум 14*, (посветени на проф. д-р Борис Марков по повод неговата 85-годишнина), Скопје, 2011, 37-40.

2012

78. *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век* (трето издание), Скопје: Менора 2012.

ЛИНГВИСТИКА

УДК 81'367.7

Ирен АЛЧЕВСКА

Филологический факультет им. Блаже Конеского
Университет Свв. Кирилла и Мефодия
Скопье, Р. Македония

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАРЕЧНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ И ИХ СИНТАКСИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА¹

Абстракт: В статье рассматривается синтаксическая структура наречных фразеологизмов, которые в известной мере синтаксически независимы в силу самостоятельности своих компонентов. Наречные фразеологизмы по своей структуре могут быть самые разнообразные.

Среди наречных фразеологизмов встречаются словосочетания сочинительного и подчинительного характера. Сочинительная связь состоит из двух основных групп: связь осуществляется с помощью союзов и бессоюзного сочетания. Необходимо отметить, что союзы в фразеологизмах являются средством объединения компонентов для образования семантики всего фразеологизма. Вторую группу фразеологизмов сочинительного характера представляют бессоюзные сочетания слов. Это слова синонимы, антонимы, или слова, соотносительные друг с другом.

Далее в статье рассмотрены три типа подчинительной связи: согласование, управление и примыкание. Подчинительная связь внутри словосочетания в большей мере лишает компонентов семантической самостоятельности, что ведет к смысловому обобщению. Подчинительная связь объединяет компоненты словосочетания сильнее, чем сочинительная, так как сочинительная представляет большую самостоятельность компонентов, меньше их связывает друг с другом.

Ключевые слова: наречные фразеологизмы, сочинительная-союзные и бессоюзные сочетания, подчинительная связь -согласование, управление и примыкание

Фразеологические сочетания составляют самый объемный класс русской фразеологии, а наречные фразеологизмы являются его частью. В обиходной речи часто употребляются наречные фразеологизмы,

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазичи, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

делая ее живой, образной и выразительной. Наречные фразеологизмы представляют большой интерес, с точки зрения, их синтаксической связи, так как данные наречные фразеологизмы словосочетания, синтаксически независимые в силу самостоятельности своих компонентов. Среди наречных фразеологизмов, представляющих словосочетания наблюдаются самые разнообразные: сочетание двух существительных; прилагательного + существительного; местоимения + существительного; числительного + существительного; числительного + числительного; наречие + наречие и т.д.

1. Существительное + существительное

Бок о бок – совсем рядом. Близко, возле.
Глаза в глаза – совершенно близко.
Плечом к плечу – близко, один возле другого.
Лицом к лицу – близко.
С глазу на глаз – наедине, без свидетелей.
Из года в год – каждый год.
Капля за каплей – постепенно, медленно.
Нога за ногу – медленно, еле-еле.
В конце концов – наконец.
Слово в слово – точно.

2. Прилагательное + существительное

В глубине души (сердца)– втайне, внутренне.
До глубины души – сильно.
На круглый год – сколько времени.
От чистого сердца – искренне.
До белой зорьки – до зари, рано.
Битый день – долго, долгое время.
На веки вечные – долгое время.
В ложном свете – искаженно, неправильно.
По белу свету – повсюду, везде.

3. Местоимение + существительное

Во всю ширь – безгранично.
Во весь дух – очень быстро.
На всю катушку – 1. Очень строго, жестоко. 2. В полную силу, (жить, веселиться)
Во все горло – очень громко.
От всей души – совершенно искренне.
Сам по себе – самостоятельно, отдельно от других .

Сию секунду – немедленно.
Со всех ног – быстро.
Изо всей силы – применяя всю свою силу, энергию.
По самые уши – сильно.

4. Числительное + существительное

На один зуб – очень мало.
Один как перст – совершенно один.
В один присест – сразу.
В двух шагах – близко, недалеко.
В один голос – все вместе.
На одну колодку – одинаково.
Как одну копейку – полностью, целиком.
Одному богу известно – не известно никому.
В два счета – моментально.

5. Числительное + числительное

Один на один – наедине.
Раз в раз – в такт, четко (двигаться).
Одно к одному – заодно, все равно.
Одно в одно – заодно, все равно.
С пятого на десятое – несвязано, непоследовательно.

6. Наречие + наречие

Взад – вперед – туда и сюда (ходить, двигаться).
Видимо-невидимо – очень много.
Сверху донизу – целиком.
Сверху вниз – полностью.
Задом наперед – наоборот. Повернув задней частью в перед.
Сколько угодно – очень много.
Постольку - поскольку – о неясности возможного результата.
Почем зря – вовсю, сильно (бить, ругать, врать).
Туда – сюда – во все концы, в разные стороны.
То там, то тут – везде.

Вышеуказанные примеры подчеркивают, что наречные фразеологизмы по своей структуре могут быть самые разнообразные.

Среди наречных фразеологизмов наблюдается сочинительная и подчинительная связь.

Сочинительная связь состоит из двух основных групп: связь осуществляется с помощью союзов и бессоюзного сочетания слов. Приведем примеры сочинительной связи при помощи: соединительных, противительных и разделительных союзов.

Примеры с соединительным союзом: *Служил он родине верой и правдой. Остались от него рожки да ножки.*

Примеры с противительным союзом: *Он готов идти на это не на жизнь, а на смерть. Он попал не в бровь, а в глаз.*

Примеры с разделительным союзом: *То тут, то там слышались голоса. Рано или поздно она поймет это.*

Необходимо отметить, что сочинительная связь в предложениях отличается от ее функции в фразеологизмах. Соединя однородные члены предложения или части сложно-сочиненного предложения, соединительные союзы выражают перечисления; противительные выражают противопоставления, различия, несоответствия; разделительные выражают отношения взаимно исключения, чередование действий, признаков. Союзы наречных фразеологических сочетаниях являются средством объединения компонентов для образования семантики всего фразеологизма. Пр. *Летом он отдыхает душой и телом* – союз „и“ объединяет в единое понятие – „полностью целиком“. Пр. *Много лет он верой и правдой служил в театре* – союз „и“ образует единое понятие – „честно“. Однако не следует проводить резкой черты между особенностями сочинительной связи в фразеологизмах и свободных предложениях, так как фразеологизмы сочинительного характера появились из однородных членов предложения.

Вторую группу фразеологизмов сочинительного характера представляют бессоюзные сочетания слов. Это сочетание слов соотносительных друг с другом, слова синонимы и слова антонимы. Пр. **синонимы** - *секунду другую, по добру по здоровому*, **антонимы** пр. *видимо невидимо, волей неволей, взад вперед*.

Рассмотрим фразеологизмы имеющие подчинительную связь: **согласование, управление, примыкание.**

Согласование, при котором зависимое слово уподобляется в выражении грамматических значений господствующему слову.

Примеры:

Круглый год – очень долго. О потраченном на что-либо времени.	Целый век – очень долго.
Твердой рукой – уверен в себе (тверд, строг).	Любой ценой – как угодно, любым способом (достигать, добиваться чего-то)
Битый день – очень долго. О потраченном на что-либо времени.	На круглый год – долго.
На веки вечные – долгое время	В старое время – очень давно.
В добрый час – выражение пожелания, удачи, благополучия	Во всю глотку – очень громко, во весь голос
По самые уши – сильно	Во весь рост – не сгибаясь (стоять, подниматься)

Соединение наречных фразеологизмов осуществляется при помощи синтаксической связи управлением. В фразеологических словосочетаниях, как и свободных предложениях, зависимое слово ставится в определенной падежной форме, обусловленной лексико-грамматическим значением господствующего слова. В наречных фразеологизмах различается беспредложное и предложное управление. В наречных фразеологизмах беспредложным управлением зависимое слово стоит в именительном, родительном, или в винительном падежах. Пр. ценою крови, с покон веков, не ровен час.

Фразеологизмах с предложным управлением зависимое слово стоит в родительном, дательном, винительном, творительном падежах.

Примеры:

бок об бок – совсем рядом, близко, возле	из рук вон – плохо, скверно
глаза в глаза – совершенно рядом, близко	до глубины души – очень сильно
псу под хвост – впустую, даром, зря	плечом к плечу – близко, один возле другого
нож в сердце – причиняет душевную боль, страдание	до поры до времени – временно, до срока, до определенного момента

В отличие от свободных словосочетаний управление в фразеологизмах не создает какого-либо члена предложения (дополнения, несогласованного определения), а является средством соединения компонентов и образования цельного понятия.

Примыкания, вид подчинительной связи, при котором зависимость подчиненного слова выражается лексически, порядком слов и интонацией. Примыкают неизменяемые знаменательные слова.

В наречных фразеологизмах с синтаксическим отношением подчинения между компонентами наблюдается и примыкание.

Примеры:

сверху донизу – целиком, полностью	чуть свет – очень рано
задом наперед - повернув задней частью в перед	почем зря - всюю, сильно (бить, ругать, врать)
вроде неудобно – лишено удобства, стеснительно	с грехом пополам – еле-еле, кое-как.

В заключение можно сказать, что рассмотрев сочинительную и подчинительную связь в наречных фразеологизмах, можно выделить следующее, что, в отличие от сочинительного отношения внутри словосочетаний, подчинительная связь, создает больше возможности для

соединения компонентов и устойчивости всего оборота. Подчинительная связь внутри словосочетания в большей мере лишает его компонентов семантической самостоятельности, что ведет к смысловому обобщению.

Библиографија

- Велковска С., 2008, „Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник“, Скопје;
Дубровин М.И. и Влахов С., 1979, „Русские фразеологизмы в картинках“, „Русский язык“, Москва;
Марков Б. и Ермакова Л., 1981, „Крайнок фразеолошки руско-македонски речник“, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје;
Молотков А.И., 1967, „Фразеологическиот словарь русского языка“, Москва;
Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю., 1993, „Толковный словарь русского языка“, „АЗБ“, Москва;
Телия В.Н., 1966, „Что такое фразеология“, Москва;
Ширилов Т. (група на автори), 2003-2009, „Фразеолошки речник на македонскиот јазик“, Огледало, Скопје

Ирен АЛЧЕВСКА

СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА НА ПРИЛОШКИТЕ ФРАЗЕМИ

Во статијата се разгледува синтаксичката структура на прилошките фраземи, кои во извесна мера се синтаксички независни во однос на самостојноста на своите компоненти.

Во прилошките фраземи се среќава зборовен состав од составен и зависен карактер. Составната врска се состои од две основни групи: врска која се остарува со помош на сврзници и без нив.

Се разгледуваат и трите типа зависни врски кои во зборовниот состав ги лишуваат компонентите од семантичка самостојност. Зависната врска ги обединува компонентите во составната врска многу посилено одошто составната која има голема самостојност на компонентите.

УДК 811.163.3'373.7

УДК 811.162.3'373.7

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА УВО/УЧНО ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК¹

Апстракт: Во нашиот труд посветен на соматските фраземи со компонента УВО во преводите од чешки на македонски јазик ќе направиме конфронтација на еден од пристапите на когнитивната лингвистика што се однесува на концептот за телесност и на соматските фраземи. Фраземите ги анализираме врз основа на принципот на телесноста и врз основа на шеми анализирани од аспект на особеностите и карактеристиките што можеме да ги најдеме во фраземите и од аспект на реалноста што тие ја интерпретираат и вреднуваат.

Клучни зборови: македонски фраземи, чешки фраземи, уво

Фраземите во чешкиот јазик и во македонскиот јазик заземаат мошне важен дел од лексичкиот фонд на јазикот. Тие се сведоштво за креативноста и снаодливоста на говорителите на дадениот јазик и кажуваат многу за духовниот живот на одреден народ, за типологијата на неговите емоции и морални принципи, за неговиот севкупен начин на живот и поглед на свет, за неговата животна филозофија. Фраземите ги отсликуваат животната мудрост и искуство, укажуваат на човечката способност за создавање на слики и игри со зборови од коишто може да се согледа не само развојот на јазикот, но и развојот на менталитетот на народот. Значително го збогатуваат јазикот и меѓучовечката комуникација, врз чија основа лежи заемното запознавање на луѓето од целиот свет.

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Когнитивистичката лингвистика како одлучувачки фактор за концептуализација на нашето искуство во светот го акцентира токму нашето сопствено тело, а доколку сакаме да дознаеме нешто повеќе за јазичната слика на светот, значи и за нас самите, треба да се погледне соматската фразеологија.

Да се рефлектира соматската фразеологија значи дека треба да си поставиме прашања што се во врска со телесното искуство на човекот; значи да се бара чистото, природно искуство на нашето тело навлезено во јазикот; значи да се открива интерпретацијата на светот што се прима и проживува преку нашето сопствено тело; значи да се бара врска меѓу тоа како околниот свет допира до нас и како тој свет следствено на тоа го рефлектираме во јазичниот израз.

Овде ќе ги разгледаме фраземите со компонента **УВО/УСНО** во чешкиот и во македонскиот јазик, а примерите се извлечени од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик.

Увото е орган за слух што се наоѓа во главата. Тоа е орган за слух и симбол на слушањето, на комуникацијата и на покорноста. Духовното слушање, заедно со духовното гледање претставува една од најстарите вештини. Во древна Кина долгите уши биле знак за мудрост, моќ и бесмртност. Па така, Лао Це имал уши долги седум палци и го добил прекарот „Долги Уши“.

Во раното христијанство се верувало дека Христос бил зачат од Светиот Дух преку увото на Дева Марија, поради што во многу претставувања на сцената на Благовештението гулабот седи до рамото на Богородица крај нејзиното уво (Тресидер, 2001:268). Увото значи покорување и исполнување на божјиот збор за зачнување на Месијата, и се јавува како орган на разбирањето. Символика на моќта за послушување, разбирање и прифаќање на божествената најава дека Марија го зачнала Исус.

Понекогаш двете уши добиваат различни значења во зависност од страната на која се наоѓаат. Имено, во египетската символика, десното уво го прима „воздухот на животот“, додека левото „воздухот на смртта“, што значи дека на увото му се припишува моќта за слушање на зборовите на создавањето.

Дупнувањето на ушите, како појава многу присутна и многу распространета и ден-денес, е стар облик на обврзување и присвојување (уште во Стариот завет е забележано дека на робовите кои изразувале желба да останат кај својот сопственик и да му служат доживотно им биле дупнувани ушите како знак за таа одлука). Истата традиција се среќава кај

дервишите од братството на Бектешите кои се заветувале на целибат, но и кај морнарите од европските земји, како симбол на нивната свршувачка со морето. (Шевалие; Гербран: 2003:1053)

Интересна аналогија е востановена меѓу школската казна која се состои во тегнење на ушите и старинското верување дека разумот и памтењето се локализирани токму во ушите и дека со нивното тегнење се поттикнува интелектуалната активност на човекот. (Чајкановиќ, 1924:121).

Оваа практика била забележана уште во античкиот Рим, кога сведоците, пред да дадат изјава во суд, биле тргани за ушите со напомена „Мemento!“, со цел подобро да се сетат за настанот за кого биле повикани да сведочат. За истиов настан постои уште едно, слично објаснување: во случај на спор, кога обвинетиот одбивал да се појави пред судот, биле повикувани сведоци, но бидејќи и тие честопати одбивале да дадат изјава, било дозволено пред судот да бидат доведени за уво и, во случај да даваат отпор, тоа да им биде штипнато.

Второво објаснување подиректно се поврзува со школската казна која денес се напушта од педагошки причини.

Во нашиот труд посветен на соматските фраземи со компонента УВО во преводите од чешки на македонски јазик ќе направиме конфронтација на еден од пристапите на когнитивната лингвистика што се однесува на концептот за телесност и на соматските фраземи. Фраземите ги анализираме врз основа на принципот на телесноста и врз основа на шеми анализирани од аспект на особеностите и карактеристиките што можеме да ги најдеме во фраземите и од аспект на реалноста што тие ја интерпретираат и вреднуваат.

Телото служи и како средство за броење и за одредување на некоја мерка. Можеме да мериме со прстите, лактите и педите. Како определување на мерка ни помага и свеста дека некои органи во телото се во пар. Сите знаеме дека имаме две уши, па оттаму спиењето или слушањето само на едно уво покажува одредено невнимание.

Чешката фразема *být zamilovaný až po uši // zamilovat se až po uši* има значење 'да се биде многу заљубен'. За оваа чешка фразема имаме целосен еквивалент Вљубен до уши: заљубен човек (КВ); вљубен (заљубен) до уши: многу вљубен (Сн.В); До уши (вљубен, заљубен, вцрвен, се вљубува, се вцрвува и др.): во голема мера, мошне многу (ФРМЈ)

<p>..jestliže tuto ženu, do niž byl kdysi po uši zamilovaný a kterou si tehdy nechal... str. 133</p>	<p>Být zamilovaný až po uši//zamilovat se až po uši: být velmi zamilovaný, hořet láskou k někomu (EM); být intenzivně, prudce a obv. i nekriticky zamilovaný (SČFI)</p>
---	---

.. во тоа што жената, во која одамна беше вљубен до уши и која тогаш дозволи....да ја пропушти.... str. 144 МК499МК	Вљубен до уши: заљубен човек (КВ); вљубен (заљубен) до уши: многу вљубен (Сн.В); До уши (вљубен, заљубен, вцрвен, се вљубува, се вцрвува и др.): во голема мера, мошне многу (ФРМЈ)
--	---

Чешката фразема *začervenat se / zčervenat / zrudnoutčaž po uši* има значење 'да се поцрвени во лицето во голема мера – од срам, збунетост и сл.' – целосен еквивалент на македонски

...ale zčervenat až po uši ...	<i>Začervenat se/zčervenat až po uši: nápadně zčervenat v obličejí – studem, nevolí, zlostí, při lhaní...</i> (EM);
...но порумени дури до уши ... стр.95 BN1236МК	Се вцрви до уши (З.М.); До уши (вљубен, заљубен, вцрвен, се вљубува, се вцрвува и др.): во голема мера, мошне многу (ФРМЈ)

Чешката фразема *poslouchá na půl ucha/ jen jedním uchem* има значење 'да се слуша мошне невнимателно'. Во нашиот материјал се појави еднаш.

На македонски јазик имаме превод со делумен еквивалент:

Naslouchal Kláře na půl ucha ... str. 61	<i>Poslouchá na půl ucha: Poslouchat někoho velice nepozorně, ledabyle; slyšet každé páté slovo</i> (E.M.)
Ја слушаше Клара со едно уво ....стр. 60 MV2907МК	Слуша со едно уво: не слуша внимателно (Сн.В.)

Во шемата што ги именува деловите од телото и нивната карактеристика станува збор за отсликување на она што за нас одредени клучни зборови го отелотворуваат најинтензивно и најприродно..

Увото значи слушање, оттаму кога некој слуша внимателно велиме дека е *целиоѝ во уво ѝресѝорен*, ако пак некој не слуша внимателно велиме дека *си сеги на ушѝѝе*, ако нешто не сакаме да слушнеме, тогаш *ушѝѝе си ѝи заѝвораме*. Кога сме слушнале нешто што не требало, тогаш можеме да кажеме дека *не било за нашиѝѝе уши* и сл.

Чешката фразема *mít uši všude* во нашиот материјал ја сретнавме во варијантата *všude uši nastrkoval* и се појави во еден пример. Има значење 'да биде внимателен и сè да знае'.

На македонски имаме превод со целосен еквивалент, исто така варијанта на македонската фразема *начули уши* со значење 'слуша внимателно'. Во продолжение го даваме примерот:

...který všude uši nastrkoval , všudy se pletl a všude svojí velikou hranatou postavou narazil	Mít uši všude: Být ostražitý a vědět o všem (E.M.)
...кој насекаде ги ставаше ушите , насекаде се плеткаше и насекаде се судруваше со својата голема несмасна фигура. стр. 209/210 BN1419MK	Начули уши/цел се претвора в уво – внимателно слуша (З.М.); се претвори во уво: слуша многу внимателно (ФРМЈ)

Чешката фразема *na vlastní uši něco slyšet* има значење 'да слушне нешто самиот и тоа може да го потврди'. Во нашиот материјал оваа фразема ја сретнавме во пример заедно со уште една соматска фразема со соматска клучна компонента **ОКО**.

На македонски јазик имаме превод со целосен еквивалент. Оваа македонска фразема не ја потврдиме во македонските фразеолошки речници со кои што располагаме, но сметаме дека како фразема постои во македонскиот јазик со истото значење како и во чешкиот јазик. Следува примерот:

Kdyby to neviděl na vlastní oči a neslyšel na vlastní uši , tak by tomu nevěřil. str. 171	Na vlastní uši slyšet: slyšet něco osobně a moct to proto potvrdit (EM); Slyšet něco na vlastní uši: slyšet něco sám, osobně (a moct to potvrdit) (SČFI)
Кога не би видел со сопствените очи и не би слушнал со сопствените уши , во ова не би поверувал. стр. 172 MV2984MK	Да слушне со свои уши: да се увери во тоа (м.з.)

Чешката фразема *nevěřit svým uším // nemoct uvěřit svým uším // sotva věřit svým uším* во нашиот материјал ја извлековме во два примери, од кои едниот пример е од дело на чешки јазик што на македонски е преведено од двајца преведувачи.

На македонски е преведена со целосен еквивалент во сите три преводни решенија. Тоа можеме да го видиме од следниов пример даден за илустрација:

<p>Nevěřil jsem svým uším a nevěděl jsem, so mám říct. str.147</p>	<p>Nevěřit /sotva věřit vlastním/svým uším: být krajně překvapený a pochybovačně se divit</p>
<p>Не им верував на ушите и не знаев што треба да кажам. str.190; Не им верував на сопствените уши и не знаев што да кажам. str.187 МК753МК</p>	<p>Не им верува на своите (сопствените) уши: многу е изненаден, вчудовиден од нешто што слуша, а што е спротивно на очекувањето (ФРМЈ)</p>

Чешката фразема *rve mi to uši // tahá mě to za uši* има значење 'го иритира слухот, делува на некого непријатно (за музика и/или пеење)'. Во нашиот материјал оваа фразема ја извлековме во еден пример.

На македонски имаме превод со целосен еквивалент:

<p>Právě ty nové písně ho nejvíc tahaly za uši. str.151МК760СZ</p>	<p>Tahat (někoho) za uši: působit (na někoho) nepříjemně, ošklivě a dráždit n. trapit ho (SČFI); draždí mi to sluch, působí to disharmonicky (o falešném zpěvu nebo hudbě) (E.M.)</p>
<p>Токму тие нови песни најмногу му ги параа ушите. str.195; Токму новите песни најмногу му парале уши. str.192</p>	<p>Му ги пара (пробива) ушите/ му ги руши ушите: го заглушува; непрестајно грубо му дејствува врз слухот (ФРМЈ);</p>

Чешката фразема *zapsat si něco za uši* има значење 'да запамети нешто (како поука)'. Во нашиот материјал ја сретнавме еднаш, но во дело на чешки јазик преведено на македонски од двајца преведувачи.

Во едниот пример имаме превод со аналогна фразема во која нема соматска компонента, додека во вториот пример имаме превод без еквивалент, односно превод со објаснувањето на значењето на фраземата:

<p>Zapište si to za uši, má milá Alžběto, láska souvisí s tím, na co vy tak ustavičně myslíte, mnohem volněji, než se lidem zdá. str. 95</p>	<p>Zapsat si něco za uši (žert.): vštípit, vtisknout si něco do paměti, vzít si z něčeho ponaučení, dobře si to zapamatovat (EM);</p>
<p>Врзете си го тоа во крпче, драга моја Алжбета, љубовта, многу помалку одошто им се чини на луѓето, зависи од тоа на кое Вие постојано мислите. str. 102 МК474МК; Запомнете го тоа, мила моја Алжбјета, љубовта е сврзана со она, на што вие постојано мислите, многу послободно отколку што им изгледа на луѓето. стр. 99 (ЧХР)</p>	<p>Врзе/ врзува в крпче (нешто)// Си го врза в крпче: добро запамети/ запаметува нешто, не заборава нешто речено или сторено (ФРМЈ)</p>

Чешката фразема *hučet někomu do uší* со значење 'емоционално некого да се наговара, да му се наметнува својата желба' ја сретнавме во една варијанта која што ја потврдивме во Речникот на нелитературни изрази во чешкиот јазик. Во нашиот материјал се појави еднаш, но во дело преведено на македонски од двајца преведувачи. Веројатно заради специфичноста на изразот – спаѓа во нелитературниот чешки јазик – не бил разбран добро од преведувачите, па и во двата примери имаме буквален превод на македонски јазик што доведува до неразбирање на текстот:

<p>...lidi, kteří již neumějí žít bez ustavičného krmení uší. str.173</p>	<p>Krmit ucho: svádět ženu, přemlouvat k sexu, srov. hučet do někoho (SNČ) Hučet někomu do uší: usilovně a velmlouvavě někoho k něčemu přemlouvat; dout, hučet do někoho (E.M.) Hučet někomu do uší: dotěrně, emocionálně někoho přemlouvat, popř. mu vnucovat své přání, názor (SČFI) =krmič: 2. kdo lže nebo vykládá nepravdivé historky (str. 184) (SNČ)</p>
<p>...луѓе, кои веќе не умеат да живеат без непрестајното хранење на ушите. str.223; ...луѓе што не умеат да живеат без постојано хранење на ушите. str.219 МК775МК</p>	<p>Буквален превод на македонски јазик</p>

Во следниов пример имаме слободна варијанта на чешката поговорка *oči jsou k vidění a uši jsou k slyšení (bibl.)* која има библиско потекло и има значење 'човекот ги има очите за гледање, а ушите за слушање'. Во овој пример имаме авторска варијанта на оваа поговорка и на македонски е преведена како целосен еквивалент:

<p>Když nemohla upoutat ani vaše oči, ani vaše uši, vsadila všechno na váš čich a pustila plyn. str. 112МК488CZ</p>	<p>Člověk má proto oči a uši, aby se díval a poslouchal (bible, Nový zákon, Matoušovo evangelium) (E.M.)</p>
<p>Штом не можеше да Ви ги заинтересира ни очите, ни ушите, се обложила на Вашиот нос и пуштила плин. str. 121</p>	<p>Очите се за гледање, ушите за слушање</p>

Шемата за човечкото тело и изразувањето емоции и човечки односи и врски произлегува од тоа што нашата емоционална состојба се одразува

на нашето тело. Негативната енергија ја праќање со очите, со погледот. Човечкото тело ни помага во изразувањето на заемните блиски човечки односи. Силно вкоренети во фраземите се и стравот, љубовта, спокојството, смеата, изненадувањето и чудењето.

Како казна некогаш *īēǵнеме за уво* или *му свирнуваме една īреку уши, īēǵнеме за уши* или *кинеме уше*. Според старото верување дека ако истегнеме некого за уво ќе му дојде паметот, овој вид телесна казна често се користела во училиштата.

Чешката фразема *dát někomu přes ucho/uši/za ucho/uši* има значење 'да се удри некому шлаканица' и во нашиот материјал се појави во еден пример.

На македонски е преведена со делумен еквивалент:

<p>...dal mu takovou přes ucho, až by malý Gustav na celý život ohluchl...str. 350</p>	<p>Dát někomu přes ucho/uši/za ucho/uši: dát pohlavek někomu (zpravidla rodič dítěti) (EM); Dát někomu za/přes ucho: dát někomu pohlavek, slabší ránu (SČFI)</p>
<p>..да го млатнел по уво, така што малиот Густав би оглувел за цел живот... стр. 421 МК2551МК</p>	<p>Му свирна една преку уши: му удри силна шлаканица; му ги скина ушите: строго, сурово го казни (ФРМЈ)</p>

Соматската фразеологија како област е интересна од аспект на меѓујазичната компаративистика, бидејќи е можно да се најдат бројни универзалии во рамките на фразеолошкиот фонд на словенските јазици. Причина може да биде антропоцентричноста на човечкото мислење, но исто така и тоа што телото функционира како поврзување/спојување на човекот со светот и следствено на тоа е основа за реализација на контактот со околната средина. Оттаму, соматската фразеологија е израз на антропоцентризам и антропоморфизам на јазикот и на човечката потсвест.

Нашата анализа на фраземите со соматска компонента УВО/УЧНО во чешкиот и во македонскиот јазик ни покажа дека во големи обем има совпаѓање во начинот на изразување со помош на фраземи, а тоа значи и во начинот на поимање на нашето тело.

Сето ова нè упатува на заклучокот дека концептуализацијата во македонскиот и во чешкиот јазик оди во иста насока и дека, секако, блискоста на културите и словенското потекло на двата јазици прави јазичната слика на светот и доживувањето на своето тело да ги восприемаме сосема идентично.

Користена литература:

Кирилица

- Делова-Силјанова, Ј. 2012: *Соматскиите фраземи во ириводитието од чешки на македонски јазик и обртно*. докторска дисертација (необјавена). Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Вељановска, К.1998: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик (со посебен осврт на соматската фразеологија)*. докторска дисертација,. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
- Миловановиќ. К. 1994: *Речник симбола*, Народно дело, Крагујевац
- Ц. Тресидер 2001 *Речник на симболи*, ТРИ, Скопје
- В. Чајкановиќ. 1924. *Живот и обичаји народни*. (књ. 13) Студије из религије и фолклора, Српска краљевска академија, Београд (стр. 121)
- Ж.Шевалие, А. Гербран. 2005. *Речник на симболите: митови, соншита, обичаи, гестови, облици, ликови, бои, броеви*. Табернакул: Скопје.

Латиница

- Čermák, F.1997:*Jazyk a jazykověda, Přehled a slovníky*. Pražská imaginace Praha
- Čermák, F.2007:*Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
- Lakoff, G., Johnson M. 2002:*Metafory, kterými žijeme*. 1.vyd. Brno: Host
- Levý, J. 1998: *Umění překlady*, Ivo Železný Praha

Речници и кратенки:

- Slovník české frazeologie a idiomatiky.Přirovnání*. 1983.Academia: Praha. (SČFI) přiř.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Academia: Praha. (SČFI) v.nesl.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. 1994a. Academia: Praha. (SČFI)
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Academia: Praha. (SČFI) 1994b.
- Велковска, Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје. (Сн.В.)
- ДИМИТРОВСКИ, Тодор; ШИРИЛОВ, Ташко. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Први А-Ј. Огледало: Скопје(ФРМЈ)
- ШИРИЛОВ, Ташко. 2008. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Втори К-П. Огледало: Скопје(ФРМЈ)
- ШИРИЛОВ, Ташко. 2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Трети Р-Ш. Огледало: Скопје(ФРМЈ)
- J. Zaorálek 2000 „Lidová rčení“ 4. vydání Academia Praha (LR)
- З. Мургоски Македонско – англиски речник на идиоми [http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми/ид/\(З.М.\)](http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми/ид/(З.М.))

Извори и кратенки:

- Němcová. B. *Babička*. Academia: Praha. (BN1CZ)
 Њемцова. Б. 2010. Бабишка. Македонска реч: Скопје. (BN1MK)
 Kundera. M. 2007. *Žert*. Atlantis: Brno. (MK4CZ)
 Кундера. М. 1969. Шега. Нова Македонија: Скопје. (MK4MK)
 Кундера. М. 2007. Шега. Табернакул: Скопје. (MK5MK)
 Kundera. M. 2006. *Nesmrtelnost*. Atlantis Brno. (MK3CZ)
 Кундера. М. 2009. Бесмртност. Табернакул: Скопје. (MK3MK)
 Kundera. M. 2006. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Atlantis: Brno. (MK2CZ)
 Кундера. М. 2009. Неподносливата леснотија на живеењето. Табернакул: Скопје.
 (MK2MK)
 Viewegh. M. *Povídky o manželství a o sexu*. Petrov: Brno. (MV1CZ)
 Вивег. М. 2000. Раскази за бракот и сексот. Табернакул: Скопје. (MV1MK)
 Hrabal, Bohumil. *Pábitelé* (ЧХР1CZ)
 Храбал, Бохумил и др. 1992. Чешки хумористични раскази. Македонска книга:
 Скопје (ЧХР1МК)

Jasminka DELOVÁ-SILJANOVÁ

FRAZÉMY S KOMPONENTOU UCHO
 V MAKEDONSKÉM A ČESKÉM JAZYCE

V příspěvku se zabýváme s frazémy s komponentem UCHO v dílech v českém jazyce přeložené do makedonštiny. Sémantická analýza excerpovaných jednotek na základě principu tělesnosti nám ukázala, že i český a makedonský jazyk mají podobný jazykový obraz světa, což je, předpokládáme, přizpůsobeno stejným slovanským původem.

УДК 811.163.3'282'373.21(496.5)

Марија КОРОБАР – БЕЛЧЕВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

ИМЕТО НА СЕЛОТО СТРИКЧАН (СТРИГИЧАН)

Апстракт: Државните граници не се секогаш и етнички граници. Таа појава се следи во повеќе земји во Европа. Французи живеат во Швајцарија и Белгија, Италијанци и Словенци во Австрија, а наше, македонско население живее речиси во сите соседни земји. Во тие погранични населени места топонимијата е претежно словенска и во целост се вклопува во македонскиот топонимски систем.

Предмет на интерес во оваа статија е името на селото Стрикчан кое се наоѓа во областа Голо Брдо во Албанија. И ова село има словенска провениенција и ја чува лексемата *сѝриџа* којашто е исчезната во современиот македонски јазик.

Клучни зборови: топонимија, лексика, ојконими, жителско име, лично име, презиме, суфиксација, апелатив, десемантизација.

Топонимите како значајни јазични и културни споменици сведочат за единството на ономастичкиот систем на целата македонска говорна територија. Погледано од синхронски аспект, повеќе од 60% топоними се исти на целата македонска говорна територија (вклучувајќи ја тука Егејска и Пиринска Македонија, како и некои села во Албанија). За илустрација ќе споменеме дека топонимите, како на пример *Ридец*, *Борово*, *Лешничани*, *Требишиџе*, *Брод*, *Дабје* и др. се јасни, словенски образувања со модели својствени и за другите словенски јазици. Сепак, не е лесно секогаш да се открие лексичката содржина на онимите, особено онаа на ојконимите (имињата на населените места), бидејќи тие како најстари номинации во јазикот и најбргу се десемантизирале. Тоа значи дека со време топонимите ја губат лексичката содржина во полза на ономастичката поради фактот дека тие во јазикот имаат основна функција да идентификуваат одреден локалитет во просторот и него да го диференцираат од другите локалитети во непосредна близина. Се разбира, низ времето имињата претрпуваат

измени на фонолошки и морфолошки план, потоа редица вонјазични прилагодувања и сл. Но, и покрај тоа, топонимите се изразито отпорни во чувањето на основниот јазичен лик, на наследените именски сегменти преку кои се препознава нивното јазично потекло и припадност. Така, покрај многубројните словенски топоними, на нашата јазична територија среќаваме и топоними со елементи од балканските јазици како природна појава на овие наши простори. Не е мал и бројот на топонимите коишто во својот состав инкорпорирале стари, веќе одамна исчезнати апелативи од старословенскиот, грчкиот или латинскиот јазик. Тоа е онаа историска константа во топонимијата што понекогаш води кон збогатување на современата лексика на македонскиот јазик, преку актуализација на старите лексеми и нивните значења.

Сите овие појави се видно присутни во дебарската топонимија, во рамките на која бележиме и повеќе ојконими што денес се наоѓаат на територијата на Албанија, поточно во регионите Голо Брдо и Поле.

Познато е дека државната граница не е секогаш и етничка граница. Така, границата меѓу Албанија и Кралството СХС за првпат е повлечена по завршувањето на Првата балканска војна во 1912 год. Оваа граница претрпела неколку измени во подоцнежните години. Со последната, во 1925 година, Кралството СХС отстапило повеќе села од овие два региона на Албанија (Будимовски: 69). Од тие причини историските документи покажуваат дека на овој терен речиси 90% од имињата на селата си останале со словенски основи, со препознатливи структурни модели како и кај другите словенски јазици.

Најновите топонимски истражувања покажуваат дека од 74 имиња на села (во областите Поле и Голо Брдо) словенски се: *Блаѿо, Блаце, Борово, Бочево, Вичишиѿа, Владимириѿа, Војник, Врбница, Гиневиѿи, Годивје, Голевшиѿа, Големо и Мало Осѿирени, Гориѿа, Градеи, Граждани, Драѿун, Еребар, Зрклени, Извор, Клење, Клобучишиѿа, Ковачиѿа, Косовец, Крајка, Крчишиѿа, Лешничани, Љуболеѿи, Мајѿаре, Макеларе, Малесѿирени, Миреши, Муѿлиѿа, Обоки, Ореѿиѿа, Пелаѿиѿа, Песѿак, Подѿориѿа, Поѿесѿи, Предани, Раѿовишиѿе, Раѿиани, Себишиѿа, Смолник, Соѿоѿи, Сребреново, Срѿеѿово, Сѿеблево, Сѿушан, Тесни Камен, Тоѿолѿани, Трбач, Требишиѿе, Трново, Хомеши, Черенеи, Черейец, Чернени и Шуѿенеѿе. Албански имиња на села се само *Зоѿај, Мураѿај и Пљеѿа*. Останатите именувања се со нејасна етимологија: *Деолѿане, Забзун, Окшеѿиѿин, Окшиѿун, Паѿли, Пасинки, Рбеле, Софрчан, Тучеѿи и Сѿирикчан*. Три села се исчезнати.*

Во овој напис ќе се обидеме да го објасниме името на селото *Сѿирикчан*, запишано уште и како *Сѿириѿичан*.

Селото *Сѿирикчан* се наоѓа 10 км. југозападно од Дебар, во областа Голо Брдо во Албанија. Албанското именување му е *Таѿуѿи* (Tatuři).

На географските карти (со размер 1: 50000) од 1973 год. е забележано како *Strikčan*, во 1949 како *Strikčane*, 1916 како *Сѝриџичан*, а во 1901 како *Стригачинџ*. Селишчев во 1931 год. го забележал како *Стригичан* (Селишчев 1931), Ростковски во 1897 како *Стригочанџ* (Ростковски; 78), а непознат автор кој прави опис на дебарскиот округ од 1880 како *Сѝрчкан* (Конески; 55). Очигледно е дека ова име на село, со текот на времето, претрпело повеќе фонетски промени (асимилација по звучност, метатеза, испуштање на интерконсонантното и-). Од сите овие форми најчеста и најјасна е формата *Сѝриџичан* и од неа тргнуваме при откривањето на семантичката мотивација. Се работи за етничко име со суфиксот –*ани/-јани*, за што сведочи формата од 1949 *Strikčane*. Неговата идентификација се остварува по именувањето на неговите жители, од времето на племенската организација на општеството. За жителските (етнички) имиња на –*ани/-јани* во топонимијата има изграден став дека тие се секундарни образувања од други месни имиња. Тие се потврда за словенските преселби во минатото. Така и конкретниов топоним *Сѝриџичан* (од *Сѝриџичане*) може да се изведе од постарото име на село *Сѝриџич (веројатно турски изговор на словенското *Сѝриџица* од постарото стсл. *Сѝриџица вьсь*). Затоа, претпоставуваме дека ојконимот *Сѝриџане* се однесува на име на место образувано според дојденците од селото *Сѝриџич, т.е. *Сѝриџик*. Структурниот модел на –*ич* (од –*ица*), а можеби и –*ик* ѝ е познат на македонската топонимија. Сп. с. *Куманич* (Драмско), *Тогорич* (Демирхисарско), *Карабичане* (Кумановско). Во основата на ојконимот *Сѝриџичан* се крие, според нашето мислење, антропонимот (т.е. личното име, презиме или прекар) *Сѝриџа*. Тој е сочуван во постарите руски записи како *Петарџ Стрига* уште од 1515 год. и *Феодор Стрига* од 1589 (Тупиков: 430), потоа во чешкиот јазик како изведено лично име *Strihaneš* (Свобода: 191), како презиме *Striga* во Дубровник уште од 1345 год. (Речник: 728), како современо презиме *Striga* и *Striganac* во Хрватска (Лексик: 619), *Сѝриџанов* во Бугарија (Илчев: 468) итн. Во оваа низа антропоними можеби спаѓа и македонското презиме *Сѝрика*, регистрирано во с. Тронеѓе (Кумановско). Интересно е и презимето *Сѝрикчани* кое го носат 10 фамилии од с. Коњари (Дебарско). Тоа е името на селото земено како презименска ознака, како што е презимето Ношпал и с. Ношпал (Битолско).

Сите овие антропонимски образувања во основата ја содржат балканската лексема *сѝриџа*. Сп. ги латинското *striga*, грчкото *στρίτζ*, романското *strigă* и *strigoj*, албанското *strigë*. Како именка *сѝриџа* се среќава и во словенските јазици. Во Општокарпатскиот дијалектолошки атлас (Општокарпатски: 137) основата –*strig* е запишана како именка со продуктивна употреба. Во полскиот јазик гласи *strzyga*, во чешкиот *striga*, во словачкиот *striga* и *strigón*, во молдавскиот *strigoj*, во српскиот и во

хрватскиот *striga* и *štriga*. Неа ја бележи и П.Скок (Скок: 417) како *štriga* со објаснување дека можеби се работи за далмато-романски лексички остаток. Семантиката на *сѝриџа* во балканските и словенските јазици е «вештерка, вампир, ноќна пеперутка, лилјак, ноќна граблива птица». Со време апелативот се ономатизирал по пат на пропријализација и тоа со или без структурно-граматички средства, па функционираше како антропоним или топоним. Тоа не наведува да заклучиме дека ојконимот *Сѝриџан*, т.е. *Сриџичан* е образување од антропоним, најверојатно лично име со негативна конотација. Имено, старите словенски имиња, донесени од нивната прататковина, според Конески, имале магиска функција најчесто со пожелна содржина, но и со заштитна спрема сеновитата страна на животот (Конески 1990: 250). Така, двете сфери на животот (светлата и темната) се сврзувале со магиско дејство. Затоа имаме имиња, од една страна, како *Живко*, *Камен*, *Оџнен* (со ритуално харизматична функција), а од друга *Грозен*, *Враџ*, *Грд*, *Дракул*, *Зол* и др. (како апотропајони). Овие вториве, со погрдно значење, имале за цел да го отстранат злото и да го претстават носителот на името како припадник на злите сили, а понекогаш дури се надевале дека ќе побудат и нивно сочувство.

Во современиот македонски јазик и во македонската дијалектна лексика апелативот *сѝриџа* исчезнал. Сепак, неговото некогашно постоење се потврдува во ојконимот *Сѝриџичан*, а антропонимските образувања во другите словенски јазици (особено во презименскиот репертоар на Хрватите и Бугарите) се всушност синоними на македонските презимиња *Враџовски* (во с. Бач, Битолско), *Вражалски* (во Скопје), *Вражиновски* (во с. Смордеш, Костурско), *Дракулоски* (во Кичево), *Шејџановска* (во Битола) итн. Покрај тоа, не е исклучено и микротопонимот *Сѝриџово* (каменливо место во с. Стиник, Струмичко) да претставува антропотопоним, поради образувањето со суфиксот -ово. Антропонимот тука би бил **Сѝриџло* (или **Сѝриџал*) со основен формант -л- како кај презимето *Вражалски*.

За ојконимот *Сѝриџичан* има и друго толкување од бугарскиот ономастичар Ј. Заимов (Заимов: 172). Според него името *Сѝриџичан* е од **стриџка*, т.е. од *стриг-* “стрижење“ и *-џка*, како **владика* и можеби значи “косидба“. Ова толкување не ни изгледа прифатливо од повеќе причини. Пред сè, апелатив *сѝриџика* не најдовме во речниците на словенските јазици, а суфиксот *-ани/ -јани*, како што наспоменавме, не се врзува директно за апелативи, туку главно за ојконими, односно топоними.

На крајот од овој напис само ќе споменеме дека основата *Сѝриџ-* освен во македонска топонимија како *Сѝриџичани* и *Сѝриџово*, ја наоѓаме и во руската како *Стриганец*, *Стриганци*, во чешката како *Striňanov*, во Епир како *Στρυγάνετι* (Фасмер:52), и во Етолија (западна средна Грција) како *Στρίγανο* и *Στρυγάνια* (Малингудис; 107).

Цитирана литература

- Будимовски: Будимовски Д. *Македонциџе во Албанија*, Скопје 1983.
- Селищев, Селищев, А. М. *Словянское население в Албании*, София 1931.
- Ростковски, Ростковскій А. *Распредѣленіе жителей Битольского виляета по народностямъ и вѣроисповеданіямъ въ 1897 году*, Живая Старина, в. 1, г. IX, С. Петербургъ, 1899.
- Конески, Конески Б., *Еден оџис на Дебарскиоџ округъ*, Прилози МАНУ II, 1-2, Скопје 1977.
- За имиџаџа*, Разгледи бр. 5-6, г. XXXIII, Скопје 1990.
- Тупиков, Тупиковъ Н., *Словарь древнерусскихъ личныхъ собственныхъ именъ*, С. Петербургъ 1903.
- Свобода, Svoboda J., *Staročeskā osobni jmena a naše přijmeni*, Praha 1964.
- Речник, Рјеџник hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU XVI, стр. 728.
- Лексик, Lexik prezimena SR Hrvatske.
- Илчев, Илчев С., *Речник на личните и фамилни имена у Българите*. София 1969.
- Општокарпатски, *Общекарпатский диалектологический атлас*. Скопје 1987.
- Скок, Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. III.
- Заимов, Заимов Ё., *Заселване на българските славяни на Балканския Полуостров*, София 1967.
- Фасмер, Vasmer M., *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.
- Малингудис, Malingoudis Ph., *Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenland*, Wiesbaden 1981.

Marija KROBAR-BELCHEVA

NAME OF THE VILLAGE STRIKCHAN (STRIGICHAN)

A great variety of old lexemes can be found in Macedonian onomastic funds, however not existing in the contemporary language. One example is the name of the village Strikchan / Strigichan. Its basis is an old noun striga, occurring also in other Slavonic and Balkans languages with the meaning of vampire, bat, night butterfly. In fact, the oiconym Strigichan is a derivative of the personal name Strig(o) in its base with the suffix -(i)k followed by -jani.

УДК 821.162.3:81'38

Natalia ŁUKOMSKA

Wydział Filologiczny im. Błaże Koneskiego
Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego
w Skopje

ANALIZA STYLISTYCZNO-JĘZYKOWA *Listów do Kwiecieńki* BOHUMILA HRABALA

Abstrakt: Niniejszy artykuł poświęcony jest zagadnieniom stylu w prozie czeskiego pisarza Bohumila Hrabala. Celem pracy jest przedstawienie zagadnienia tworzenia obrazu odbiorcy oraz kreowaniu autora jako wypadkowej kilku obszarów badań językoznawczych, tj. problematyki stylu artystycznego, języka potocznego i nauki o gatunkach.

Materiał do pracy został zaczerpnięty z *Listów do Kwiecieńki (Dopisy Dubence)*. Analizie zostają tu poddane strategie językowe podjęte przez autora w celu realizacji tekstu w postaci listu. W artykule pomijam analizę genologiczną tekstów Hrabala, które – mimo różnych modyfikacji – wpisują się w gatunkową formę listu. Omówieniem tego zagadnienia zajęłam się szerzej w pracy magisterskiej pt. *Stylistyczna i językowa analiza „Listów do Kwiecieńki” Bohumila Hrabala (2007)*. Artykuł poświęcony jest przede wszystkim obecności w listach dwóch zjawisk językowych: *obecné češtiny* oraz potoku składniowego i omówieniu funkcji tych strategii stylistycznych w kontekście dzieła literackiego.

Słowa kluczowe: obecna čeština, potoczność, język mówiony, stylizacja, wizerunek autora

1. ELEMENTY OBECNEJ ČEŠTINY I ICH FUNKCJA STYLISTYCZNA. POZIOM MORFOLOGICZNY I LEKSYKALNY

Obecna čeština jest Nieliteracką formą języka czeskiego. Rozwijała się w przeciwieństwie do innych dialektów czeszczyzny już od XV wieku. Duże obszary Śląska i Moraw były izolowane od czeskiego centrum, gdzie rozpoczynały się językowe innowacje, z tego więc względu większość zmian nie przeniknęła w te rejony. Przez długi czas za językowy standard uważany był

język Biblii Kralickiej (1579-1594), który był również podstawą do odbudowy języka w okresie Odrodzenia Narodowego (koniec XVIII – I poł. XIX wieku). Obecna čeština do tego czasu rozwijała się w postaci mówionej, podczas gdy czeszczyzna literacka upadała pod wpływem austro-węgierskiej polityki i powszechnej germanizacji. Te dążenia do zniszczenia czeszczyzny zostały stłumione właśnie w czasie Odrodzenia Narodowego. Zmiany, które tymczasem zaszły w czeskim języku mówionym, nie zostały przyjęte przez językoznawców-”odrodzeniowców” i wrócono do wzorców z XV i XVI wieku, częściowo również dlatego, że zmiany nie dotyczyły terytorium całej Korony Czeskiej.

Obecna čeština dziś używana jest przede wszystkim w powszechnej, codziennej, ustnej komunikacji. Tradycyjnie definiuje się ją jako interdialekt używany przede wszystkim w Czechach (pojmowanych jako region Republiki Czeskiej) i na zachodnich Morawach. Jej elementy stopniowo przenikają do innych dialektów pod wpływem mediów, są jednak odczuwane jako obce. Obecna čeština odróżnia się od czeszczyzny literackiej (spisovná čeština), która w komunikacji nieoficjalnej przeważnie odczuwana jest przez rodzimych użytkowników jako nienaturalna. Obecna čeština nie jest skodyfikowana, a przez to rozwija się szybciej i płynniej niż czeszczyzna literacka. Niektóre elementy tej warstwy stylistycznej języka mogą czasem przenikać do literackiej. Forma mówiona języka literackiego (hovorová čeština) jest najbliższa obecnej češtinie. *Slovník spisovné češtiny* zawiera również niektóre słowa z obecnej češtiny, które – według autorów – zaczynają przenikać do czeszczyzny literackiej.

Ta warstwa języka silniej akcentuje się w zmianach morfologicznych i fonologicznych. W porównaniu z czeszczyzną literacką, na tych polach obecna čeština wykazuje stosunkowo regularne rozbieżności.

Najbardziej charakterystyczne cechy obecnej češtiny, to (za: *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002):

– *é*, które zazwyczaj zastępowane jest *y/i*, np. *malý město*, *plamínek*, *lítat*;

– *y* (czasem też *i*) zastępowane jest *ej* – np. *malej dům*, *mlejn*, *plejvat*, *bejt* – ta zmiana jest obecna już w XV wieku (pierwotnie pisano *ay*), kiedy zanikła różnica w wymowie tylnym *y* a przednim *i* (w piśmie różnica jest zachowana do dziś), naturalną potrzebą było w jakiś sposób odróżnić w wymowie te brakujące *y* i *i*;

– Unifikacja końcówek w liczbie mnogiej przymiotników, np. *malý lidi*, *malý ženy*, *malý města*;

– Unifikacja (końcówka *-ma*) w narzędniku liczby mnogiej, np. *těma dobrejma lidma*, *ženama*, *chlapama*, *městama*;

– protetyczne *v-* dołączane do wyrazów zaczynających się na samogłoskę *o*, np. *votevřit vokno*. Ta cecha pojawia się już od XIV wieku;

- opuszczanie sonantycznego *-l* w zakończeniach imiesłowu czasu przeszłego rodzaju męskiego, np. *řek, moh* (zamiast *mohl*), *pích*;
- zmiany w I osobie liczby mnogiej trybu przypuszczającego, np. *udělali bysme* (zamiast *udělali bychom*).

Obecná čeština jako czeski jazyk potoczny wchodzi do literatury. Obowiązująca w poetyce od czasów klasycznych teoria trzech stylów dopuszczała w stylu niskim zastosowanie potocyzmów jako środka stylistycznego. Jeśli mówimy tu o potoczności, to w sensie stylizacji na potoczność jako przetransponowanie poetyckie elementów leksykalnych i gramatycznych, będących sygnałami stylu potocznego (niskiego) w kontekście stylu wysokiego (poetyckiego).

Ten sposób istnienia potoczności jako stylizacji wynikającej z zastosowania zasady *decorum* do sygnalizowania istnienia świata zwykłości jest aktualny do dziś. Żywotność tego stylu wiąże się z istnieniem i żywotnością pewnych gatunków, takich jak satyra, gawęda czy anegdota wpisana silnie w czeską kulturę (Hašek, Hrabal). Wykorzystują one i wplatają do języka artystycznego elementy potoczności zgodnie z pewnym określonym poczuciem realizmu, każącym nam mówić o świecie językiem zwykłym oraz dostrzegającym, że bohaterowie w codziennych sytuacjach mówią językiem prostym, codziennym (właśnie potocznym), por. Warchała, 2003, 182.

Większość z wymienionych cech fonologicznych i morfologicznych obecnej češtiny jest w Hrabalowskiej stylizacji wykorzystana.

Liczne są przykłady zamiany *y* (czasem też *i*) na *ej*:

Vy jste zamilovanej do ní a vona do vás! (s. 66)

A tu pan Hübl (...) řekl: Přijdete zejtra sem na pivo? (s. 53)

Bránil jsem se... Ale proboha, kdyby nebylo Dubenky, tak bysme si neužili tak krásnej začátek, tak krásnej start... (s. 57)

Jsem vyléčenej abstinent, když jsem ve fajnu, místo pitralonu si nalejívám courvoisier... (s. 29)

... ale ti horolezci začali tak, že ocelový rejžák až jako poslední vymazal to JDĚTE DO PRDELE!... (s. 77)

Stosunkowo często pojawia się również protetyczne *v-* dołączane do wyrazów zaczynających się na samogłoskę *o*:

Vy jste zamilovanej do ní a vona do vás! Jděte do prdele voba dva!

Jděte do prdele i s tou vaší Dubenkou, není vona blázen? (s. 85)

Zavírej, máš v prdeli voj? (s. 52)

Už mi telefonovala, kde jsme a jestli nám nemá přiletět naproti do Washingtonu, není yona tak trochu bzz? (s. 56)

slyšel jsem jeho myšlenky, snad si přál tak jako já, že by snad bylo vopravdu líp, kdybysme oba zhebnuli, je toho na nás příliš moc... (s. 53)

Pojawia się też zmiana *bychom* na *bysme* w I osobie liczby mnogiej form trybu przypuszczającego:

*slyšel jsem jeho myšlenky, snad si přál tak jako já, že by snad bylo vopravdu líp, **kdybysme** oba zhebnuli, je toho na nás příliš moc...* (s. 53)

*Bránil jsem se... Ale proboha, kdyby nebylo Dubenky, tak **bysme** si neužili tak krásnej začátek, tak krásnej start...* (s. 57)

Zaobserwować można również charakterystyczne dla obecnej češtiny ujednolicenie końcówek w liczbie mnogiej przymiotników:

...a přednesl jsem... Dnes včera v neděli, všechno je v prdeli, jediné ty filmy sovětský jsou vědecký... (s. 80)

... a její dizertační práce se jmenovala Hlučná samota a hořké štěstí Bohumila Hrabala. Pozor! Dvěšestšedesátistránkový knihy! Buchty! (s. 85)

Němci maj divný pořekadla: Mladý lékař má spotřebu tří hřbitovů... s. (29)

oraz unifikację w narzędniku liczby mnogiej:

Pan Fähr se polekal. Františku, vy který píšete tak sametové básničky pro děti? A s kurvama? (s. 335)

Pojawia się też zmiana *é* na *ý/í*:

V kůlně jsem si lehl do sena, kořátka voní mlíkem. (s. 389)

oraz zmiana w II osobie liczby pojedynczej czasownika *být*:

Jseš přece frajer! (s. 77)

W warstwie leksykalnej pojawiają się słowa z obecnej češtiny, jak i wulgaryzmy, ale jest ich niewiele, biorąc pod uwagę objętość *Listów do Kwiecieňki*. Pojawiają się słowa kwalifikowane przez *Slovník spisovné češtiny* jako *hovorová čeština* (literacka czeszczyzna mówiona).

Jděte do prdele voba dva! (s. 66)

Jděte do prdele i s tou vaší Dubenkou, není vona blázen? (s. 85)

To tam dneska pěkně chčije! (s. 33)

To máme ale pěkně vyčůranou stranu... (s. 33)

Zavírej, máš v prdeli voj? (s. 52)

Dyk je to blázen ta ženská, ta mi přivede do ústavu... (s. 59)

A s kurvama? (s. 335)

A já jsem řekl, že to je tady zvykem, dámy na toaletě, hajzlbáby, si všichni myslí, že měly být sekretářkou... (s. 52)

...a přednesl jsem... Dnes včera v neděli, všechno je v prdeli, jedině ty filmy sovětský jsou vědecký... (s. 80)

Jsem vyléčený abstinent, když jsem ve fajnu, místo pitralonu si nalejvám courvoisier... (s. 29)

Hrabal wprowadza obecną češtinę w sposób przemyślany i oparty na pewnej koncepcji kreacji postaci i sytuacji. Tekst nie jest naszpikowany elementami tej odmiany języka czeskiego, w niektórych listach próżno by szukać tego zjawiska. W momentach zwracania się do Dubenki w swoich listach Hrabal unika obecnej češtiny, posługuje się natomiast odmianą mówioną czeszczyzny literackiej, co przejawia się w zasadzie jedynie w warstwie leksykalnej. Obecna čeština jest mu natomiast potrzebna do opisu sytuacji i przytaczania dialogów, kiedy to zastosowanie tej warstwy języka niejako zbliża odbiorcę do opisywanej, relacjonowanej czy cytowanej rzeczywistości. Gatunek, który uprawia Hrabal – znany już od czasów Haška *hospodská historka*¹ – niejako narzuca użycie środków językowych, które tworzą styl danego gatunku. To temat przytaczanej rozmowy, status społeczny interlokutorów i sytuacja, w jakiej odbywa się rozmowa, decydują o wyborze odmiany językowej (por. Warchala, 2003, 42).

¹ To właśnie przede wszystkim dzięki Haškowi knajpiana historyjka czy anegdota trafiły na karty literatury pięknej. Hrabal okazał się jednak jego doskonałym kontynuatorem – knajpiana historyjka została przez niego na tyle dopracowana, że stała się terminem literackim stosowanym przez historyków literatury czy krytyków. Emanuel Frynta zastosował ten termin w swoim eseju z 1964 roku, dołączonym do wydania *Baru Świat* Hrabala. Podstawowymi rysami „hospodskiej historki” są: „1. Hospodská historka je vyhraněně situační, přítomnostní a těží z okamžitých reakcí na prožívané události. Z toho plyne její autentičnost a přímo dokumentární platnost, která má společné rysy s novinářskou zprávou. Někdy má charakter protokolárního záznamu lidské existence. Pokud svým dějem zabíhá do minulosti, pak svým zaměřením a zejména situačností připomíná též současnost, přítomnost. 2. Hospodská historka se vyznačuje komicovou hyperbolizací, přeháněním, bájivou atmosférou. O tom svědčí sám okamžik zrodu, neboť vzniká v nejpřirozenějším prostředí lidové anekdoty, uprostřed hromadné chlapské euforie. 3. Hospodské historky bývají nabity sexem, jsou vyzývavě erotické, oplzlé. (...) 4. Hospodská historka je elementárně epická; své rozptýlené literární kořeny zakrývá mystifikací. Jejím východiskem je bezprostřední zážitek a událost, její metodou je živelná posedlost vyprávěním, snaha ohromit posluchače originalitou výmyslu a absurditou nonsensu. (...)“ (Pytlík, 1990, 20-21, por. także: Nawrocki, 1981, 55-68).

Obecná čeština pojawia się więc, gdy autor cytuje wypowiedzi lub myśli innych osób, czy kiedy cytuje samego siebie jako jednego z rozmówców w dialogu z przeszłości. Sporadycznie elementy tej odmiany języka pojawiają się w toku wywodu czy komentarza, czyli sam Hrabal bardzo rzadko używa tych form. Unikanie obecnej češtiny w bezpośrednich zwrotach do Kwiecieńki jest zapewne wyrazem szacunku wobec adresatki – styl wypowiedzi jest tu jego ważnym sygnałem. Hrabal stosując ten zabieg to osoba, która relacjonuje wydarzenia, cytuje zasłyszane, zapamiętane rozmowy i w umiejętny sposób oddziela sytuację komentowaną od aktu komentowania.

Dla dokładnego zobrazowania tego zabiegu przytoczę jeden dłuższy fragment, w którym to samo słowo jako cytowane przybiera końcówkę charakterystyczną dla obecnej češtiny, a w komentarzu Hrabala przyjmuje końcówkę literacką (nawet w przypadku, gdy jest to wulgaryzm).

(...) a František Hrubín, že by rád letěl tam do Hamburku a nechal se vyfotografovat s krásnými slečnami napůl oblečenými za výkladní skříní. Pan Fähr se polekal. Františku, vy který píšete tak sametové básničky pro děti? A s kurvama? A František trval, že to je jeho sen už od dětství... s krásnými nahými slečnami v ulici Repperbahn a ve výkladní skříní kurvy... A co, co vy, partyzáne, Vlado Mináči? A Vlado Mináč řekl prostě... já chci tam, kam chce František... za kurvami... Tak Vlado Mináč s Františkem se nechali fotografovat s nahými slečnami, neboli kurvami, za výkladní skříní, a tak položili základ dorozumění mezi Čechy a Slováky (...) (s. 335-336)

2. SKŁADNIA Listów do Kwiecieńki

Żaden chyba dział zjawisk językowych nie zostawia nam tyle swobody w wyborze środków wyrazu, co składnia. Wybór ten dotyczy przede wszystkim typów i rozmiarów zdań, sposobów ich powiązań, układu wyrazów w obrębie zdań, sposobów ich powiązań, układu wyrazów w obrębie zdań i członów syntaktycznych. Trzeba zwrócić uwagę na zależność składniowego kształtowania wypowiedzi od tego, czy jest mówiona, czy pisana, od jej treści, od postawy piszącego czy mówiącego i od celów, które za pomocą tej wypowiedzi chce osiągnąć (por. Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 205).

Różne typy zdań mogą mieć różne zastosowanie stylistyczne. Podstawowe rodzaje zdań to: zdania proste rozwinięte i nierozwinięte, zdania złożone współrzędne i podrzędne, różne typy zdań eliptycznych oraz równoważniki zdań. Wymienione struktury składniowe trudno by było oczywiście przyporządkować

określonym treściom i stylom wypowiedzi, ale można zauważyć ich większą rzadkość albo nawet wyjątkowość w wypowiedziach o tym lub innym charakterze.

Zdania proste nierozwinięte, tzn. takie, w których zarówno podmiot, jak i orzeczenie zostały wyrażone za pomocą jednego słowa, ze względu na swą małą pojemność treściową mają na ogół zastosowanie niewielkie. Wykorzystywane są często jako nagłówki czy zapowiedzi kolejnych fragmentów (Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 205).

Bardzo różne funkcje pełnią równoważniki zdań. Znaczne ich zagęszczenie obserwujemy zwłaszcza w wypowiedziach o charakterze sprawozdawczo-rejestrującym. Zaletą jest ich krótkość, pozwalająca na wielką kondensację treści. Równoważnik zdania jest formą niezmiernie przydatną w kształtowanym i nastrojowym opisie. Nie mniejsze i równie celowe zastosowanie mają w pełnej napięcia, dramatycznej narracji, tam gdzie bieg wypadków nie pozostawia niejako czasu na szczegółowy opis. Stanowią one również istotny rys składni uczuciowej (por. Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 206-208).

Wśród cech charakterystycznych składni emocjonalnej warto podkreślić i to, że znacznie częściej niż w innych typach składniowych występują w niej wykrzykniki, wykrzyknienia, zdania wykrzyknikowe i pytajne. Wzmacniają one siłę uczuciową wypowiedzi, wprowadzają urozmaicenie intonacyjne. Odmianami zdań wykrzyknikowych i pytajnych są apostrofy i pytania retoryczne. Obok składni uczuciowej możemy wymienić składnię sprawozdawczo-narracyjną i interpretującą. Pierwsza charakteryzuje się szczególnie typem zdania pojedynczego rozwiniętego, współrzędnego złożonego i pewnych rodzajów zdań podrzędnie złożonych. Są to takie typy syntaktyczne, które odzwierciedlają "gotowy" stan rzeczy. Stopień intelektualizacji (obecnych elementów interpretowania) jest mniejszy w zdaniach współrzędnych łącznych i przeciwstawnych niż w wynikowych, a wśród zdań podrzędnie złożonych na ogół mniej elementów interpretacji mają zdania dopełnieniowe, przydawkowe, okolicznikowe i miejsca niż warunkowe i przyzwolenia. Wykorzystywany jest dla opisu i narracji w utworach literackich.

W składni interpretującej mamy do czynienia ze zdaniami złożonymi podrzędnie, o znacznym stopniu intelektualizacji oraz ze zdaniami złożonymi wielokrotnie. Ważne jest uwypuklenie związków między zdaniami poprzez użycie dużej liczby spójników (por. Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 209-211).

Ten typ struktury składniowej jest bardzo charakterystyczny dla prozy Bohumila Hrabala. Obrazują go poniższe przykłady:

Milá Dubenko,

tak jsem už tady v Novém Yorku, já, teď Manhattanu syn, já Bohumil Hrabal, já kosmos z Libně, jsem tady, abych vzdal počest Waltu Whitmanovi, tomu, který na konec svého života jezdil na kolečkové židli

a ještě stačil naučit psát poezii toho mladého muže, který jej tlačil v tom královském, básnickém křesle. (s. 107)

Milá Dubenko,

od té doby, co jsem se vrátil z těch Spokojených států, z cesty, kterou jste mi bláhově a dobrácky to myslela a tedy naplánovala jen a jen pro to snad, abychom se opět uviděli, tak jsem se vykojil, to, co se stalo mé matce, jak píše v úmrtním listě, že umřela na mĕknutí mozku, tak dosáhl jsem ale opravdického vrcholu prázdnoty a jsem tak, ale tak sám, jsem vlastně v samovazbě a jsem svázán do kozelce a už nežiju v čase, ale jen a jen v prostoru, kterého se lekám a děším... (s. 31)

Połączenia bezpośrednie, bezspójnikowe, czyli *asyndetony* (por. Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 211) są charakterystyczne dla składni języka mówionego. Mówiący może sobie niejako pozwolić na niezbyt precyzyjne hierarchizowanie logiczne zdania za pomocą spójników wyrażających stosunki między jego częściami składowymi, ponieważ liczy na współdziałanie słuchacza. W bezspójnikowości chodzi też o uzyskanie większej zwartości, kondensacji treści (zwłaszcza emocjonalnej i wyobrazeniowej). Asyndeton jest wreszcie środkiem uintensyfikującym, wzmagającym tempo narracji.

Asyndeton jest charakterystycznym środkiem językowym w repertuarze Bohumila Hrabala. Można właściwie powiedzieć, że – językowo – jest elementem definiującym tę prozę. Z gąszczu przykładów wybieram te najbardziej reprezentatywne, dobrze obrazujące najważniejszy typ struktury składniowej u Hrabala:

Když někdy vstanu, když procítám z mrákot, bolí mi celá místnost, celá má cimra, bolí mi pohled z okna, děti jdou do školy, lidé jdou nakupovat, každý ví, kam má jít, jen já nevím, kam bych šel, tupě se oblekám, vrávorám, poskakují na jedné nohavici, když si natáhnu kalhoty, jdu a holím se strojkem, už kolik let, když se holím, tak se na sebe nedívám do zrcadla, holím se potmě anebo za roh, sedím na židli na chodbičce a zástrčka je v koupelně, už se na sebe nerad dívám, sám se lekám svého pohledu v koupelně, bolí mne už i můj vlastní pohled, v očích zahlédnu včerejší opilství, už ani nesnídám a když tak kávičku a cigaretu, tak sedím u stolu, někdy se mi prolomí ruce a několikrát si opakuji, Hrabale, Hrabale, Bohumile Hrabale, tak jsi se uvítěl, dosáhl jsi vrcholu prázdnoty, jak to učil můj Lao-c', dosáhl jsem prázdnoty a všechno mi bolí, bolí mne i cesta k autobusu, bolí mi i celý ten autobus, sklápím provinilé oči, bojím se lidem podívat do očí, někdy křičím dlaně a nastavuji zápěstí, nabízím ruce, aby mne lidé zatkli a předvedli k esenbákům, protože mám pocit viny i z té mé už nehlučné samoty, protože mne bolí nejen eskalátor, který mne unáší do pekel dolů, bolí mne i pohledy lidí stoupajících vzhůru,

každý má kam jít, zatímco já jsem dosáhl vrcholu prázdnoty a nevím, kam bych šel. (s. 9)

Milá Dubenko,

a zase jsem vyjel z Prahy-Florence do Kerska, vezu kočenkám mličko a maso, je jedenáct stupňů, takové klamně předjaří, a tak jak mójím periferie, jdou mi vstříc plakáty a ve zrychlení se dívám na profil Andy Warhola, čtyři plakáty a vedle sebe, které říkají, že výstava Andyho je v Medzilaborcích, listopad, prosinec... a pak z výkladních skříní a plakátovacích tabulí frontálně se na mne usmívá Václav Havel, jen tak ve svetříku a s emblémem na prsou, ale už tady jsou i fotografie za výkladními skříněmi, Václav Havel jako kandidát na prezidenta ve skořicových šatech a tmavorudé kravatě se světlým knírkem a zrovna tak blondatým obočím a světlými vlasy... (s. 151)

Natomiast *polisyndeton* to łączenie zdań samodzielnych lub części zdania złożonego za pomocą kilkakrotnie powtarzającego się spójnika. Stosowanie go jest niekiedy podyktowane chęcią lepszego powiązania poszczególnych elementów składowych rozbudowanej struktury syntaktycznej. W wielu przypadkach powtarzanie spójnika (zwłaszcza *i* – czes. *a*) stwarza wrażenie prostoty i prymitywizmu. Jest często spotykany w stylizacji na mówioność (por. Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 212) i staje się częstym narzędziem w prozie Bohumila Hrabala:

(...) A tak jsem přivedl Pipsi, ta klidně řekla, jak to bylo s tou stovkou, a velitel jí řekl, že ten mladý muž je příživník, že se živi malováním bytů a neplatí výživné na děti... tak sepsali s manželkou protokol... a já jsem řídit uato, řídila moje žena, a já jsem byl o deset centimetrů menší, zhroutený... protože já se rád bojím a pak se mi piše líp (...) (s. 296)

„W zakresie doboru środków stylistyczno-składniowych obserwujemy jeszcze większe niż w dziedzinie leksyki i frazeologii uzależnienie od dwu podstawowych typów języka: typu mówionego i typu pisanego. Różnice między wypowiedzią ustną a wypowiedzią pisaną wynikają z samych warunków ich powstawania. Między pomyśleniem a ujęciem myśli w ostateczną formę słowną w wypadku pisania może upłynąć długa chwila, piszący ma czas na rozważenie różnych możliwości i trafną decyzję. W rezultacie osiąga większe niż w wypowiedzi ustnej zharmonizowanie formy językowej z treścią, którą chciał zakomunikować. Na stworzenie tej harmonii mówiący nie zawsze może się zdobyć. Tok mowy nie zostawia czasu na trafny wybór między mnóstwem możliwości językowych, na dokładnie przemyślenie tego, jak ma pomyślane treści wyrazić. Te trudności bardzo swoiście kształtują język mówiony, warunkują

wiele charakterystycznych dla niego rysów” (Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 223-224).

Jedną z cech charakterystycznych prozy Hrabala jest mniejsza ciągłość, słaba spójność wypowiedzanych zdań. Są one często przerywane pauzami, w czasie których mówiący szuka najodpowiedniejszych słów dla wyrażenia swej myśli. Hrabal tę cechę mówioności przenosi do tekstu za pomocą licznych wielokropków:

(...) viděl jsem podvědomě proti mně napřaženou pušku mého děda... a kluci zmačkli spoušť... a to jsem prožil svoji smrt, i když na mne jen vyletěl špunt na provázku... Tak, moje dánská dámo, tady vidíte, jak já se dovedu bát... a přesto jsem neemigroval, i když jsem se tak bál... jako ostatně se bojí každý člověk... (s. 286)

„Podobną motywację psychologiczną ma używanie w toku mowy wyrazów i zwrotów treściowo pustych, nie wnoszących nic nowego, a także powtórzeń, nie mających na celu uwydatniania jakichś elementów treści, a wprowadzanych tylko dla tuszowania zbyt długich pauz. Pauzy i zwroty retardacyjne (opóźniające) to jeden z najczęstszych i, oczywiście, najbardziej powierzchownych „sygnałów mowy ustnej”, stosowanych przez pisarzy dla uzyskania większego autentyzmu wypowiedzi postaci fikcyjnych utworu.” (Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 225).

Inna jeszcze charakterystyczna cecha składniowa języka mówionego wypływa z jednoczesności myślenia i mówienia. W wypowiedzi pisanej utrwalamy tylko wynik naszego namysłu, mówiąc przekazujemy niekiedy w słowach sam jego przebieg: myślimy głośno. W poszukiwaniu wyrazu dla myśli mówiący nie zawsze trafia od razu na najwłaściwsze słowa i formy syntaktyczne. Stąd nagromadzenia synonimiczne, poprawki, uzupełnienia (por. Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 225-226).

W komunikacji ustnej najłatwiej rzuca się w oczy częstsze niż w pisanych odmianach językowych występowanie równoważników zdań, zdań eliptycznych, niepełnych. Dialog – najnaturalniejsza forma wypowiedzi mówionej – odbywa się zawsze w jakiejś konkretnej sytuacji i uczestniczą w nim przynajmniej dwie osoby. Toteż mówiący może sobie pozwolić na mniej pełne wyrażenie swoich myśli: nie wypowiedziane, „brakujące” człony składniowe „dopowiada” za niego właśnie sytuacja, może on także liczyć na „współpracę” myślową rozmówcy. Składnia mówiona odznacza się nie tylko znaczną eliptycznością, ale przede wszystkim mniej starannym opracowaniem logicznym. Charakterystyczne są dla niej przeskokki myślowe, nagłe zmiany tematu i dygresje – z tych środków Hrabal korzysta wyjątkowo często:

(...) odvedl jsem ty chudáky s tím gigantickým černým křídlem o několik pater níž... a pak jsem se jím vysmál, protože jsem si myslel, že si můžu dovolit všechno. Milá Dubenko, jednou Jaroslav Hašek pozval kameníky na lahvičku rumu... ale místo alkoholu dal každému sklenici nějaké kyseliny... a když to vypili, tak se jím vysmál... ale kameníci jej hnali, Hašek když lezl přes plot, tak tam zůstal třet... A znáte ty dělnické kamenické dlaně! Vyplatili Jaroslava Haška... A tak i v té Paříži na letišti (...) (s. 95)

Rzeczą wartą osobnego podkreślenia jest to, że zdania języka mówionego rozwijają się stopniowo, mają budowę odbijającą stopniowe snucie myśli.

Krańcowym objawem charakterystycznych dla mowy usterek i zakłóceń w budowie logicznej zdań są wykołejenia składniowe, czyli tzw. anakoluty. Mówiącemu w trakcie mówienia świta jakaś nowa myśl, którą realizuje on w końcowej części zdania, zapominając, jak je zaczął. Anakoluty, jako zwichnięte struktury syntaktyczne, zaciemniają wypowiedź, osłabiają jej komunikatywność. W warstwie „mówionej” powieści anakoluty, celowo użyte, stanowią cenny środek stylistyczno-syntaktyczny.

W języku mówionym ważna jest mniejsza niż w pisanym spoistość, pełność, zhierarchizowanie logiczne zdań. Nie stanowi on pod względem składniowym typu jednolitego, ale przeciwnie, wykazuje duże zróżnicowanie stylistyczne.

Dla prozy Bohumila Hrabala charakterystyczną konstrukcją syntaktyczną jest *potok składniowy*, który stanowi charakterystyczny wyznacznik języka mówionego. Według autorów *Stylistyki polskiej*, to „ciąg wyrazów i wyrażen luźno ze sobą powiązanych, nie uporządkowanych ani logicznie, ani syntaktycznie. Człony syntaktyczne wiążą się ze sobą tylko zewnętrznie. Powiązanie stanowi ogólna myśl bądź intencja mówiącego, nie jest ona jednak do tego stopnia porządkująca, żeby mogła z góry narzucić wypowiedzi pewien schemat logiczny” (Kurkowska H., Skorupka S., 1959, 240). Tego typu konstrukcje tworzone są w wyniku wykonywania dwóch równoległych czynności: myślenia i wypowiedzania się.

Kazimierz Ożóg podobnie określa potok składniowy jako „ciąg wyrażen, zdań luźno ze sobą powiązanych. Ze zjawiskiem potoków składniowych łączy się zatarcie granicy zdań i częsty brak logicznego powiązania między zdaniami, równoważnikami zdań, wypowiedziami niewerbalnymi. Ograniczona pojemność pamięci operacyjnej mówiącego powoduje, że w opisywanej odmianie przeważają zdania złożone współrzędnie, tzw. zdania dodawane, nad zdaniami złożonymi podrzędnie” (Ożóg, 2001, 92).

Zenon Klemensiewicz (1961, 367-374) definiuje potok składniowy jako „wieloczłonowy twór syntaktyczny o powikłanej nieraz budowie”.

W wykonaniu Hrabala są to bardzo długie wypowiedzenia, zajmujące często całą stronę maszynopisu:

Kolikrát tak kráčím na červenou, kolikrát jdu skrz proud aut, ale ač zaduman, doprovází mne anděl strážný, můj anděliček strážný, protože chce ten můj anděl, abych ještě byl na světě, abych se dobral svého dna, abych zestoupil ještě o jedno patro níž, tam kde je poslední dno výčitek, proto mi bolí celý svět a bolí mne i ten můj anděl, kolikrát jsem chtěl skočit z páteho patra, z toho mého bytu, kde mne bolí každé cimra, ale vždycky anděl mi v poslední chvíli zachrání (...). (s. 10)

„Prąd mowy“ czy inaczej potok składniowy jest zasadniczym wyznacznikiem stylu Bohumila Hrabala. Autor nadaje wypowiedzi cechy mówioności i potoczności poprzez podporządkowanie mowy jednemu aspektowi – zestawianiu kontrastów w toku niekończącego się zdania.

Styl ten opiera się na parataktycznym i hipotaktycznym stosunku zdań składowych, zestawianiu ich w rozciągnięte czasem na dwie strony druku luźne grupy wielowypowiedzeniowe, często bez zachowania toku przyczynowo skutkowego, bez stosowania sygnałów zespolenia między zdaniami składowymi, co należy uznać za manifestację oralności w literaturze.

Wprowadzenie jako tworzywa rozbudowanych struktur składniowych pełni kilka funkcji stylistycznych. Odwołuje się do takich gatunków mowy jak opowiadanie, gawęda czy wyznanie, a także do zakorzenionej w kulturze czeskiej knajpianej historyjki, odwołujących się do monologowej sytuacji komunikacyjnej, obecności opowiadacza i słuchacza nie angażującego się w wypowiedź, który nie przerywa potoku mowy. Taka sytuacja ma również miejsce w przypadku listu. Potok składniowy i iluzja mówioności pozwala na dynamiczne i spontaniczne operowanie znaczeniami i symbolami, zestawiając w bliskim sąsiedztwie elementy poetyzmu i wulgarne, uzyskując efekt groteskowej perspektywy opowiadanych historii. Technika ta pozwala na szczegółowy opis i relację sytuacji, a wcześniej opisane elementy *obecnej češtiny* stają się narzędziem podkreślającym relacjonujący charakter wypowiedzi i pozwalają uzyskać efektu bliskości partnerów listowego dialogu. Służą kreacji obrazu literackiego i tworzą wizerunek nadawcy komunikatu oraz jego stosunek do odbiorcy, który warunkuje dobór środków językowych i stylistycznych.

Bibliografia podmiotowa

Hrabal B., *Dopisy Dubence. Sebrané spisy Bohumila Hrabala. Svazek 13*, Praha 1995

Bibliografia przedmiotowa

- Bauer J., Grepl M., *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1970
- Bąba S., *Stylistyczne funkcje potoku składniowego we współczesnej prozie polskiej*, [w:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1978
- Čermák F., *Obecná čeština: je součástí české diglosie?*, [w:] „Jazykovědné aktuality” XXXIV, Praha 1997, s. 34-43
- Encyklopedický slovník češtiny, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha 2002
- Hoffmannová J., *Stylistika a... . Současná situace stylistiky*, Praha 1997
- Jankovič M., *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala*, Praha 1996
- Kalkowska A., *Struktura składniowa listu*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1982
- Karwatowska M., Nowak P., *List jako zaproszenie do dialogu*, [w:] *Porozmawiajmy o rozmowie. Lingwistyczne aspekty dialogu*, red. M. Kita, Katowice 2003
- Klemensiewicz Z., *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961
- Kořenský J., *Funkční stratifikace češtiny*, [w:] *Český jazyk*, red. Tenže, Opole 1998
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959
- Labocha J., *O odmianach językowych współczesnej polszczyzny i czeszczyzny*, [w:] *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, Kraków 2000
- Nawrocki W., *Proza jako ujarzmianie żywiołu życia*, [w:] „Miesięcznik Literacki” 1981, nr 6, s. 55-68
- Nieckuła F., *Język ustny a język pisany*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001
- K. Ożóg, *Ustna odmiana języka ogólnego*, [w:] *Współczesny język polski*, Lublin 2001
- Pytlík R., *Bohumil Hrabal*, Praha 1990
- Skudrzykowska A., *Język (za)pisany*, Katowice 1994
- Skwarczyńska S., *Teoria listu*, Lwów 1937
- Warchala J., *Kategoria potoczności w języku*, Katowice 2003

Наталија ЛУКОМСКА

СТИЛСКАТА И ЈАЗИЧНАТА АНАЛИЗА НА
„ПИСМАТА ДО ДУБЕНКА“ ОД БОХУМИЛ ХРАБАЛ

Статијата под наслов *Стилската и јазичната анализа на „Писмата до Дубенка“ од Бохумил Храбал* е посветена на прашањето на стилот во прозата на Бохумил Храбал. Целта на статијата е да се претстави проблемот на креирањето на сликата на примачот на писмата и на авторот како ефект на неколку авторски јазични ингеренции на писателот врз текстот, т.е. врз уметничкиот стил, разговорниот јазик и карактеристиките на жанрот.

Материјалот за статијата беше црпен од оригиналното изадние на *Dopisy Dubence*. Анализирани се јазичните стратегии преземени од страна на авторот со цел да го создаде книжевното дело во форма на

письмо. Статијата не претставува генолошка анализа на писмата на Храбал, кои – имајќи ги во предвид модификациите – сепак му припаѓаат на овој жанр. Поширока генолошка анализа на *Писма̋и̋а го Дубенка* е опфатена во магистерскиот труд под наслов *Stylistyczna i językowa analiza „Listów do Kwiecieńki” Bohumila Hrabala* (2007). Во статијата, пред сè, анализирано е присуството на две јазични појави, т.е. *obecná čeština* и асиндетон, со цел да се покаже функцијата на тие јазични стратегии, која што ја вршат во контекст на книжевното дело.

УДК 811.163.1'354
УДК 929Bicevska, K.

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Скопје, Македонија

ПРИДОНЕСОТ НА ПРОФ. КИТА БИЦЕВСКА ВО ИСТРАЖУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Трудот претставува осврт на големиот придонес на проф. д-р Кита Бицевска за проучувањето на македонската средновековна писменост, особено за работата во Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, како и за комплексните истражувања на јазичните особености на северно-македонските црковнословенски текстови и на дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа во споредба со дејноста на Охридската школа. Бицевска ги истражува јазичните особености на македонските апостоли од XIII–XIV век со цел да се утврди историјата на лексемите од апостолскиот текст, сличностите и разликите. Особено внимание посветува и на меѓуредацииските контакти, кои претставуваат значаен фактор што влијае врз развојот на црковнословенската писменост.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, апостол, Кратовско-лесновска книжевна школа, правописни и фонетски особености

Одбележувањето на 70-годишнината од раѓањето на проф. д-р Кита Бицевска претставува убав повод да се осврнеме на нејзиниот придонес за проучувањето на македонската средновековна писменост, на кое таа има посветено значаен дел од својот работен век. Ова одбележување се поклопува и со 30-годишнината од почетокот на нашата соработка, по моето вработување во Одделението за историја на македонскиот јазик при Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Таа како долгогодишен соработник на Одделението за историја на македонскиот јазик несебично се вложи во упатувањето на помладите соработници во сложените

лексиколошко-лексикографски методолошки постапки, па имавме можност да ги стекнуваме своите искуства не само од нејзините трудови посветени на јазичните особености на повеќе средновековни текстови, туку и непосредно, во секојдневната комуникација.

Од своето вработување во Институтот за македонски јазик, Бицевска работи во Одделението за историја на македонскиот јазик и тоа на проектот *Речник на македонскиите црковнословенски шексџови* и има голем придонес за збогатувањето на одделенските картотеки како неопходна база за лексикографската обработка. Бицевска е еден од составувачите на *Индексот кон Речникот на македонскиите библиски ракописи* (со В. Десподова, З. Рибарова, М. Аргировски, Г. Георгиевски). Како резултат на макотрпната ексцерпција на изворите за Речникот во азбучната, предметната и грчката картотека, врз основа на фото-снимките и со посочување на соодветните паралелни текстови од грчки извори, во која зема учество заедно со поранешни и сегашни соработници на проектот, Одделението денес располага со картотечен фонд од приближно два милиона зборформи. Создадена е богата материјална база од лексиката на 29 црковнословенски текстови (библиски и небиблиски) за изработка на Речникот.

Бицевска учествува во основната и во компаративната ексцерпција со која картотеката се дополнува со нови лексички единици од компарираниите ракописи, се утврдуваат лексичките варијанти, морфолошките и фонетските разновидносни, а со цел да се обезбеди увид во фразеолошките и синтаксичките состави се оформува и помошната, упатна картотека. Истовремено се оформува и грчко-црковнословенската картотека како основа за *Грчко-црковнословенскиот индекс кон Речникот на македонскиите црковнословенски шексџови* со цел да се проследи соодносот на преводните текстови со грчките предлошки и влијанието на грчкиот јазик, како и да се согледа богатата синонимија застапена во текстовите.

Покрај работата на проектот, Бицевска ги проучува јазичните особености на текстовите што се застапени во Речникот. Резултатите од своите долгогодишни истражувања на македонската црковнословенска писменост ги објавува во монографски трудови, како и во македонскиот научен печат, во списанијата: *Македонски јазик*, *Македонистика*, *Литературен збор*, *Акџа Велјуса*, *Onomastica Jugoslavica*, во зборници од реферати од научни собири во земјата и во странство.

Бицевска е дел од авторскиот тим на изданието *Карпинско евангелие* (1995) со В. Десподова, Д. Пандев, Љ. Митревски, наградено со државната награда „Гоце Делчев“ во 1996 год. Ова евангелие е дел од Карпинскиот кодекс, што се чува во ракописната збирка на Хлудов во Државниот историски музеј во Москва и во кој се содржани: евангелие апракос, апостол апракос и фрагмент од ирмологиј (евангелието и

апостолот хронолошки се поврзуваат со ист период, но се дело на различни пишувачи). Бицевска врши анализа на употребата на еровите (нивната редукција, појавата на секундарни ерови, вокализацијата), на носовките (појавата на мешање на носовките и деназализацијата), употребата на ђ, з, промените во консонантските групи итн., па заклучува дека пишувачот на Карпинското евангелие пишува според строго утврдени правописни норми, спроведени како систем: ракописот е едноеров со исклучителна употреба на њ, што го поврзува со ракописите од северна Македонија, а евангелието е еден од поретките северномакедонски ракописи (покрај Лобковскиот паримејник) во кои вокализацијата на з е спроведена и во основата, во суфиксите, префиксите, предлозите кз, вз, сз, а исто така и вокализацијата на њ во е во сите позиции; се употребуваат само ж, љ, а ж се пишува на своето етимолошко место, со исклучок на позицијата зад меките н, р, л, с, додека љ се заменува со ж зад ш, џ, жд, ж, ц и во иницијална позиција. Бицевска укажува дека деназализацијата на ж речиси и не е спроведена, а примерите со ж>љ веројатно се пренесени од предлошката, односно пишувачот се придржува кон определен систем кој се должи или на наследена состојба или на преголема систематичност на самиот пишувач. Се заклучува, исто така, дека неутрализацијата во изговорот на з и и се следи и во коренот на зборот и на границата на морфемите; има поголема склоност кон старите неконтрахираны форми; карактеристично е отсуството на јотирани носовки и ретко јотирање на е, наспроти редовното поствокално ю има ограничена употреба на епентетското л или се следи двојство во употребата. Бицевска се осврнува и на консонантските промени, фонетските особености на туѓите зборови, односно на нивната адаптација итн.

Трудот *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век* (2000) во македонската и пошироко во славистичката научна јавност е оценуван како значаен придонес во проучувањето на јазикот на северно-македонските ракописи и на дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа. Бицевска укажува на одразените влијанија на српската, бугарската и руската писменост. Таа посветува внимание и на повеќеслојната структура во овие ракописи и заклучува дека таа произлегува од фактот што овие ракописи биле препишувани во повеќе центри и наменети за разни црковни средини во северна Македонија и пошироко, па нужно доаѓа и до вкрстување на воспоставената литерарна норма и говорните особености на пишувачот.

Во трудот се посочени манастирите во североисточна Македонија кои биле значајни културни средишта во кои се одвивала скрипторската дејност како на пр. Лесновскиот манастир, манастирот Карпино, скрипторскиот центар Матејче, Марковиот манастир. Анализата ги опфаќа следниве ракописи од XIII и XIV век: Радомировото евангелие,

Македонското евангелие на поп Јована, Кратовското евангелие, Карпинското евангелие, Карпинскиот апостол, Вранешничкиот апостол, Верковиќевиот апостол, Лобковскиот паримејник, Станиславовиот пролог и Лесновскиот паренезис.

Бицевска се осврнува на слојот правописни и фонетски особености на препишувачката школа, на особеностите коишто се резултат на надоврзувањето на традицијата (на пр.: мешањето на носовките, вокализацијата λ o, употребата на ѣ во почетна и поствокална позиција, употребата на епентетското л , на групата -сц- пред ѣ и и и др.), на особеностите што го одразуваат јазикот на предлошката ($\text{ж} > \text{а}$, пишувањето -ѣж- , развојот $\text{ѣ} \epsilon$, графичките ца , са), на особеностите што се резултат на говорните особености на дијалектот на препишувачот и на други што се должат на меѓуредакциските контакти. Во трудот се документирани и анализирани правописните и фонетските особености со кои се одликуваат северномакедонските ракописи од XIII и XIV век, со што се овозможува определување на односот на овие ракописи кон останатите македонски црковнословенски ракописи, како и натамошно проучување и расветлување на повеќе процеси од историјата на македонската писменост.

Повеќето објавени трудови на Бицевска, чиј предмет на истражување се ракописи од Кратовско-лесновскиот книжевен центар, се потврда за нејзиниот голем интерес за ракописите пишувани во северна Македонија. Припадноста на ракописите кон оваа книжевна школа се определува врз основа на одредени јазични карактеристики, односно според придржувањето кон одредени правописни и книжевно-јазични норми, подновувања итн., па оттаму произлегува и неодминливиот интерес за нив. Од трудовите посветени на македонската црковнословенска писменост, од кои повеќето се со акцент на дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа ќе ги споменеме: *Значењето на средновековните македонски текстови за културната писмена традиција на македонскиот народ* (1999), *Од правописните особености во ракописите од Северна Македонија* (1989), *Акцентскиот систем во македонските ракописи од XIV век* (1997), *Употреба на носовките во ракописите од Северна Македонија* (2000а), *Графички и фонетски особености во јазичните зборови во македонските средновековни текстови од 12 до 14 век* (2006), *Дијалектната издиференцираност на македонските ракописи од XIII и XIV век* (2008), *За некои јазични особености на ракописите од Крајовско-лесновскиот книжевен центар на сиротите ракописите од Охридската книжевна школа* (2011). На меѓујазичните контакти Бицевска се осврнува во трудот: *Руските јазични влијанија во македонските средновековни ракописи* (1998).

На пр. Бицевска (1997: 25–27) во својата статија *Акцентскиот систем во македонските ракописи од XIV век* дава преглед на акцентот во

Кратовското евангелие, Верковичевиот апостол и Лесновскиот паренезис, ракописи од втората половина на XIV век, кој е слободен, често поместен кон почетните слогови, што секако се заснова на нивната припадност кон Кратовско-лесновската книжевна школа. Бележењето на акцентот во македонските ракописи од XIV век се поврзува со установената традиција по углед на грчките текстови, а потврдениот акцентски тип во Кратовското евангелие, Верковичевиот апостол, Лесновскиот паренезис е својствен за современите североисточни говори.

Значаен дел од трудовите на Бицевска се посветени на јазичните особености на одделни ракописи, на пр. на *Карпинскиоѝ айосѝол*, што претставува предмет на обработка во нејзината магистерска дисертација под наслов *Јазичниѝе особеностѝи на Карпинскиоѝ айосѝол* (1976), на *Струмички айосѝол од XIII век* (1984), на Станиславовиот пролог: *Јусоваѝа варијанѝа насѝроѝи нејусоваѝа во Станиславовиоѝ ѝролоѝ од XIV век* (1994). Во врска со апостолските текстови Бицевска (1984: 376) при споредбата на текстот на Дејанијата во апостолите заклучува дека Карпинскиот во најголем број случаи се издвојува од Охридскиот, Вранешничкиот и Матичиниот апостол, кои меѓу себе покажуваат поголеми сличности, а најмал е бројот на лексемите каде што Карпинскиот се совпаѓа со Охридскиот, додека најмногу сличности Карпинскиот покажува со Вранешничкиот апостол. Во врска со подновувањата во Карпинскиот апостол Бицевска ги посочува каженикъ во споредба со скопъць во Охридскиот и Вранешничкиот апостол, сѝборъ, сѝбориѝе наспроти архаичните варијанти сѝнъмъ, сѝнѝмиѝе во Охридскиот и Вранешничкиот. Бицевска (1984: 377–379) го истакнува изборот на подновените варијанти веригъ во Карпинскиот наспроти жѝа во Охридскиот, Вранешничкиот и Матичиниот апостол, пришьльць во Карпинскиот наспроти виталь во Охридскиот, Вранешничкиот и Матичиниот, понѝва наспроти плаѝаница во Охридскиот, Вранешничкиот и Матичиниот, а исто така и трѝба наспроти жѝртѝа, надеѝжа наспроти оупѝване, поѝстити наспроти посѝлати, дѝли наспроти ради итн., а од ретко зачуваните архаизми во Карпинскиот апостол го бележи составот книгъ на листъ написаны, па заклучува дека иако во одделни случаи Карпинскиот стои осамен во однос на Охридскиот, Вранешничкиот и Матичиниот, сепак неговата лексика не се разликува од лексиката на овие ракописи, само што покрај малобројните траги од најстарата лексика, надвладуваат бројните исправки на стариот превод.

Според Бицевска (1984а: 168), Струмичкиот апостол го одразува кирило-методиевскиот превод без оглед на својата временска оддалеченост од првобитната предлошка, најмалку е засегнат од подоцнежни текстуални поправки и најмногу ја зачувал грчката предлошка, односно пишуваѝот се придржувал за буквалниот превод, иако има влијание од различни редакции во редот на зборовите.

Осврнувајќи се на палеографските особености на Станиславиот пролог, Бицевска (1994: 20) ги истакнува разликите во пишувањето на нацртите на а, ѱ, ι, υ, χ, φ, οϛ, ω, врз основа на кои се потврдува дека ракописот е препишан од четворица препишувачи, поголемиот, јусовиот дел од ракописот го напишал Станислав (л. 69–320), листот 219v Партенија, а 311v до 317 непознат препишувач кој користи поинаков правопис без прејотирани носовки.

Во врска со изделувањето на некои типични јазични особености на ракописите од Кратовско-лесновскиот книжевен центар наспроти ракописите од Охридската книжевна школа Бицевска (2011: 239–242) истакнува дека на правописен план текстовите на Охридската школа се одликуваат со строго придржување до јазичните норми, додека во текстовите на Кратовско-лесновската школа се забележува отстапување од нормите, што се јавува како резултат на широките контакти на јужнословенските редакции од една страна и авторитетното влијание на Охридскиот центар на писменоста, од друга страна. Ракописите, создадени во скрипториумите на Кратовско-лесновскиот книжевен центар се одликуваат со низа особености како: правописна и фонетска специфичност на школата, придржување кон традицијата, присуство на траги од поблиски или подалечни предлошки, особености на говорот на препишувачот и меѓуредакциски контакти.

На одделни јазични прашања се посветени трудовите: *Формиите за изразување на посвојност во некои македонски ѿексѿови од XII и XIII век* (1972), *Лексички и зборообразувачки синоними кај сложенкиите во старословенскиот јазик на материјалот на евангелскиите ѿексѿови* (1980), *Проблемиите во врска со јоѿацијаѿа во ѿуѿиите зборови* (1989). Во врска со формите за изразување на посвојност во македонските текстови од XII и XIII век Бицевска (1972: 22–23) проследувајќи го материјалот на македонските апостоли констатира дека придавките се употребуваат: за припадност кон лице, изразено само со сопствена именка, непридружена со определба, како и за изразување сопственост воопшто кон живо суштество. Врз основа на прегледот на лексичките и зборообразувачките синоними кај сложенките во старословенскиот јазик, на материјалот на евангелските текстови, Бицевска (1980: 175–190) разликува синонимни двојки што преведуваат еден грчки збор богословз, богословьць – θεολόγος, лихонимание, лихонимствие, лихонимство – πλεονεξία, лзжепословчз, лзжесзвѿдѿтель – ψευδομάρτυρ, синонимни двојки во кои секој синоним има свој грчки еквивалент: благодѿтель – ευεργέτης; добродѿтель – ἀρετή, любодѿство – μοιχαλίζ; любодѿание, прѿлюбодѿание – πορνεία, πορνή и синонимни двојки што преведуваат паралелно два или повеќе грчки зборови: благодѿание, добродѿание – ἀγαθοποιία, ευεργεσία, ευποιία, любодѿецъ, любодѿи – πόρνος, μοιχός.

Во врска со јотацијата во туѓите зборови, врз основа на анализата на изворите од картотечниот фонд на Одделението за историја на македонскиот јазик, Бицевска и Поп-Атанасова (1989: 47) заклучуваат дека македонските текстови покажуваат колебање во бележењето на иницијалното и- со поизразита тенденција за бележење во едни, односно необележување во други, на пр. за некои е карактеритична формата иероусалимз, додека за други формата со иницијално и- и јотувано е.

Трудовите на Бицевска и денес претставуваат поттик за понатамошни проучувања на македонските црковнословенски текстови од различни аспекти.

По повод седумдесетгодишнината на проф. д-р Кита Бицевска, со благодарност за нејзиниот влог во палеославистичките истражувања и збогатувањето на сознанијата за историјата на македонскиот јазик и за лингвистичко-литерарната дејност на културните центри во средновековна Македонија, како и за соработката во рамки на која непосредно и трпеливо ни ги пренесуваше своите знаења и искуства, ѝ посакувам, пред сè, добро здравје, спокоен живот како предуслов и за нови истражувања.

Нека ѝ е честит јубилејот!

Литература

- Бицевска К. 1972: Формите за изразување на посвојност во некои македонски текстови од XII–XIII век, *Македонски јазик*, XXIII, Скопје, 21–31.
- Бицевска К. 1978: Карпинскиот апостол, *Македонски јазик* XXIX (1978), Скопје, 195–202.
- Бицевска К. 1980: Лексички и зборообразувачки синоними кај сложенките во старословенскиот јазик (на материјалот на евангелските текстови), *Македонски јазик* XXXI, Скопје, 175–195.
- Бицевска К. 1984: Лексичките подновувања во Карпинскиот апостол, *Македонски јазик*, XXXV, Скопје, 373–380.
- Бицевска К. 1984a: Струмички апостол од XIII век, *Аџија Велјуса*, Скопје 1984, 167–173.
- Бицевска К. 1986: Лексемата родъ во старословенскиот јазик, *Прилоџ ѝроучавању језика*, књ. 22, Нови Сад.
- Бицевска К., Поп-Атанасова С. 1989: Проблемите во врска со јотацијата во туѓите зборови, *Совейтување за работата врз редакцискиите речници на црковнословенскиот јазик во југословенскиите центри*, Скопје, 37–50.
- Бицевска К. 1989a: Од правописните особености во ракописите од Северна Македонија, *Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развојот на словенската ѝросвета*, МАНУ, Скопје 1989, 25–31.

- Бицевска К. 1994: Јусовата варијанта наспроти нејусовата во Станиславиовиот пролог од XIV век, *XX научна дискусија на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 19–24.
- Бицевска К. 1997: Акцентскиот систем во македонските ракописи од XIV век, *Зборник во чест на Радмила Уџринова-Скаловска љо љовод седумдесетџодинишината*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 25–27.
- Бицевска К. 1997а: Правописни слоеви во македонските средновековни ракописи. Со посебен осврт на меѓуредакциските контакти, *XII меѓународен конџрес во Краков. Прилози* МАНУ XXII 1–2, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје, 113–121.
- Бицевска К. 1997б: Проучувањата на историјата на македонскиот јазик преку изданијата на средновековните македонски текстови, *Педесетџодини на македонската наука за јазикот*, МАНУ, Скопје, 71–78.
- Бицевска К. 1998: Руските јазични влијанија во македонските средновековни ракописи. *Македонско-руски јазични лиџераџурни и кулџурни врски, Прва македонско-руска славистичка конференџија*, Скопје, 233–238.
- Бицевска К. 1999: Значењето на средновековните македонски текстови за културната писмена традиџија на македонскиот народ, *Предавања на XXXI меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 51–62.
- Бицевска К. 2000: *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век*. Менора, Скопје 2000.
- Бицевска К. 2000а: Употребата на носовките во ракописите од Северна Македонија. *Македонистика*, 6, Скопје, 91–143.
- Бицевска К. 2006: Графички и фонетски особености во туѓите зборови во македонските средновековни текстови од 12 до 14 век, *Славистички сџудии*, бр. 12, Скопје, 33–43.
- Бицевска К. 2008: Дијалектната издиференцираност на македонските ракописи од XIII и XIV век, *XXXIV научна конференџија на XL меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 237–242.
- Бицевска К. 2011: За некои типични јазични особености на ракописите од Кратовско-лесновскиот книжевен центар наспроти ракописите од Охридската книжевна школа, *Св. Наум Охридски и словенската духовна, кулџурна и писмена џтрадиџија*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 239–242.
- Десподова В. (ред), Рибарова З. (ред), Аргировски М., Бицевска К., Георгиевски Г. 1985: Индекс кон Речникот на македонските библџиски ракописи, *Македонистика* бр. 4, Скопје 1985, 21–460.
- Десподова В. (ред), Бицевска К., Пандев Д., Митревски Љ. 1995: *Карџинско еванџелие*, Македонски средновековни ракописи, IV, Прилеп-Скопје.

Liljana MAKARIJOSKA

THE CONTRIBUTION OF PROF. KITA BICEVSKA IN THE FIELD
OF RESEARCH: MEDIEVAL MACEDONIAN TEXTS

Subject of interest of this paper is the contribution of prof. Kita Bicevska in the field of research: medieval macedonian literature. Bicevska focuses her interests on the Old Slavonic literature heritage and on the activity of the literary schools (Ohrid and Kratovo), as well as the features (orthographic and phonologic) of the Macedonian Old Church Slavonic literacy. She especially analyze the lexical and word formation features of Macedonian apostles dated from XII–XIV century, in order to determine the history of lexemes in the Apostle text as well as inter-redaction contacts, which represent significant factor for the Church Slavonic literacy developments.

УДК 2-282.5:811.163.1'373]:91

Лилјана МАКАРИЈОСКАИнститут за македонски јазик „Крсте Мисирков“, УКИМ,
Скопје, Македонија**Бисера ПАВЛЕСКА-ГЕОРГИЕВСКА**НБРМ, Отсек за издавачки работи
Скопје, Македонија

ГЕОГРАФСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ МОЛИТВЕНИЦИ (XV–XVIII ВЕК)

Апстракт: Предмет на нашиот интерес е географската терминологија во средновековните молитвеници од XV до XVIII век, што ја претставуваме преку неколку семантички подгрупи: називи на води и на објекти поврзани со нив; називи на испакнати, ридести и на вдлабнати земјишни форми; називи на морфолого-вегетативни форми; општи називи за земјата. Најголемиот дел од оваа лексика е од словенско потекло, бележиме архаична лексика, но и подновувања, синонимни парови: *бе здъна* – *пропастъ*, *камењ* – *стѣна*, *кѣпѣль* – *банѣ*, *истоуѣникъ* – *кладаъ*, како и зборообразувачки варијанти: *кѣпѣль* – *кѣпѣльница* и др. Дел од називите влегуваат во зборовни состави, означувајќи апстрактни религиски поими, или специјализирани терминолошки единици, топоними: *чръмно море*, *истоуѣникъ животънъ*, *истоуѣникъ спаса*, *свата гора*, *мѣсто злачъно*, *мѣсто покоино* и сл.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, молитвеник, лексика, географска терминологија

Предмет на нашиот интерес е географската терминологија во средновековните молитвеници настанати во периодот од XV до XVIII век: Требник од втората половина на XV век, што се чува на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (М15); Требник од средината на XV век, што се чува во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје (М10); Требник од XVII век, којшто се чува во Софиската народна библиотека (НБКМ621); Требник од XVII век, што се чува во Софиската народна библиотека (НБКМ622); Требник од последната четвртина на XVIII век, што се чува на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (М16). Како и во останатите средновековни

текстови, и во требниците географската терминологија се употребува на пр. во врска со претставите за настанувањето на светот и сл., а притоа честопати овие називи покрај основната семантика, носат и преносни значења засновани на христијанските претстави. Сепак, географска лексика среќаваме и во небиблски цитати, во наменски осмислени молитви за разни потреби од секојдневниот живот на христијаните, па на пр. називите за води ги среќаваме во молитвата за сушно време или во молитвата во време на поплави, називите за гори и планини ги среќаваме во молитвата против болести, и тоа во формули со кои фигуративно се брка болеста далеку од човекот во вишните гори и планини итн.

Лексиката од ова семантичко поле претставува дел од основниот лексички фонд. Во современите словенски јазици се зачувани голем број географски називи коишто се дел од прасловенскиот лексички фонд¹. Средновековната географска терминологија може да ја групираме во неколку семантички полиња (сп. Дуриданов 1963: 191–216), и тоа: називи за води и на објектите сврзани со нив; називи за испакнати, ридести земјишни форми; називи за вдлабнати земјишни форми; називи на морфолого-вегетативни форми; општи називи за земјата (сп. и Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 43).

Називи на води и на објектите сврзани со нив. Во христијанската религија водата поради нејзината чистота, бистрина симболички е претставена како прочистувач на душата. Како и во другите средновековни текстови, и во требниците се потврдени повеќе називи за водите во природата, и тоа слатки и солени, истечни и неистечни, како и називи на објекти и места што се поврзани со нив. Многу често овие називи се метафорично употребени, токму поради споменатите карактеристики, односно сфаќања за водата, а се среќаваат претежно во молитвите за разни потреби, во молитвите во кои се моли за малку дожд, за да се навлажни почвата, да се наполнат реките и браздите за да се навадат нивите, но и во оние молитви во кои се моли да престанат дождовите и да се намалат надојдените реки, да нема поплави и сл. **ВОДА**² со обопштено значење, претежно се користи специјализирано, како религиски термин, а како географски поим со значење ‘река, езеро, море, воден тек, поголема водна површина’ се употребува во молитвите за сушно време или во оние во кои се моли Бог да им дарува на луѓето плодно место, создадено покрај води

¹ Според Дуриданов (1963: 212), од индоевропскиот се наследени во прасловенскиот пр.: *bolto, *bergъ, *brodъ, *dolъ, *gora, *jezero, **pol'e*, *rovъ, *ustъje, *vapa, *voda, односно од анализираните 95 прасловенски географски називи засведочени во старословенскиот, 32 се индоевропски.

² Илиева (2013: 271) ги бележи значењата: 1. еден од составните елементи на материјата; 2. светски океан; 3. *мн.* воден басен; 4. во изразот *рождество водою* ‘Света тајна крштение’.

и сл.: всели въ мѣсто злаучно при водахъ 154гМ10, ты пропелъ еси нѣбо яко кожѣ ты оутвердиль еси землю на водахъ 29vНБКМ622, господи покри землю водою благою мѡлим ти се 150vНБКМ622; вода морьска: господи вожѣ нѣашь ... призвави води морскіе изливаеи техъ на лице земли всее 151гНБКМ622.

Од називите за слатководните текови на вода (помали и поголеми) се среќава потокъ ‘поток, горски поток, порој’: възведе прѣставльшаго се ѡво яко чловѣколюбъць въ живыхъ (оранѣ ѡчины идеже потоци 159гМ10. Миклошич (1963: 644) ги бележи и потокъ и потоуць. За поголем воден тек се употребува рѣка ‘река’: и рѣкы прѣсѣаше 134гНБКМ622, нѣ ты владыко сътвориши нѣбо и землю мора и рѣкы и еже соучтѣ въ ныхъ 87vМП5. Реката била и место за изведување обредни дејствија, што се чита во апокрифните молитви: егѡда бысть посрѣдѣ рѣкѣ тогѡда рѣкаста и ты крове стани равѣ вожѣа нѣме 98гМП5, рече емѣ исочѣ иди въ шрданскѣ рѣкѣ и възми оукѣсокъ ѿ конопъ и завежи гѡ оузли 146vНБКМ622. Ги бележиме и лексемите езеро ‘езеро’ во истиот контекст и трѣсть ‘место со трска, мочуриште’: или ѿ рова или ѿ езера или ѿ трости или ѿ вещества или ѿ верхъ земли 51vМП6, море ‘море’: вогъ видѣ яко звѣздоу исходѣщѣ из мора 134гНБКМ622, егоже послѣшаеть ветрь и море земля и звѣри скоти и гади и птици 136гНБКМ622, ты оградиль еси море песком 30гНБКМ622, чрзмное море: изведе апоостоулы ѿ чрмнагѡ мора 102гМП5.

Називот калъ ‘кал, тиња’, што може да се поврзе со неистечните (слатки или солени) води (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 46), а во требниците го среќаваме со преносно значење ‘телесна и душевна нечистотија’: исчезаеѣ ѿ тѣлесѣ калъ помрачуаеѣ се съсоудѣ разѡроушит се безглакънь и нечувствѣнь 34vМП5.

Бележиме и називи што означуваат места покрај водните површини или, пак, објекти што се однесуваат на водните површини или се поврзани со нив. краи означува ‘брег’: дасть еѣ еѡ шловѣ шлово морѣ море вльнамъ вльни краѣви краи пескѣ 137гНБКМ622, пристанище ‘пристаниште’, но претежно има преносно значење, како епитет за Богородица: ты еси прѣсветлаа пристанище те имѣше ѿ всакого врѣда враговѣ сѡхранѣем се 3vНБКМ621, стѣно и пристанище лѣсвице и заврало помѣлѣи и спѡси ме 54гМП5, невоурное/тихоѣ пристанище ‘мирно пристаниште’: радѡуи се невоурное пристанище 198гНБКМ621, радѡуи се тихоѣ пристанище к тебѣ приѣѣгающимъ пречѣстаа 149гНБКМ622, тврдоѣ пристанище ‘сигурно, безбедно пристаниште’: пристанище тврдоѣ и прѣдѡстѣлница страшнаа и стѣна нешворымаа 38vМП5.

‘Длабоко место во водата’ се означува со глубина, што во требниците главно се употребува со апстрактно значење ‘темните сили, ѡволот, длабочината на пеколот’: на те надѣюще се възепѣтаа ѿ рова и глубинныи прѣгрѣшенїи възведе ты 198vНБКМ621, ѡстѣпники с ним аггѣли демшны

БЫВШІА ВЪ ПОМРАЧЕНІА ГЛЪБИНЫ ТАРТАРА ПРѢДАВЫИ 48гМП6, да не свеѡдиши ме бекъ покааніа въ гльбыноу адовъ 89гМП5.

За објектите користени како бањи се користи називот банѣ ‘бања’: себѣ прѣдаль ѣстъ за ню да освѣтитъ ю оустивъ баню водною 54гНБКМ621, таже иже баню паки бытїе родъ нашемъ даровавъ на оумивенїе 6vНБКМ621, кѣпѣль ‘бања; извор на вода’: аггелъ во господьнъ на вса лѣта съхождаше въ кѣпѣль и възмѣшаше водоу 58гМП5, или ѿ грома или ѿ покрова баннагѡ или ѿ кѣпѣли водныа 51vМП6, благослови стоуденьць ѡковль и коупѣль солоамлю 30vM10, възыде искоусъ въ іероусалимъ иже въ іероусалимѣхъ на шѣу коупѣли 92vM10; кѣпѣльница ‘бања’: свещеникъ прїемъ водъ топлоу и вьлєетъ въ кѣпѣльницѣ и вьжагаєтъ ·г· свещє и покадитъ 28гНБКМ622.

Во македонските црковнословенски текстови се среќаваат и називите за водоснабдувачките објекти (Макаријоска 2003: 33), природните извори и кладенците, бунарите за снабдување со вода за пиење и каналите за наводнување. Во требниците ги бележиме истоуьникъ (водьнзи) ‘извор, кладенец; причина, почеток’: или ѿ всехъ горь или ѿ всего каменїа или ѿ истоуьника води или ѿ распѣтїа ... прїидостє 128vНБКМ622, помколим се о єже прити свѣтѡмъ доуѣхъ на водъ сїю и показати истоуьникъ води текѡще въ жизнь вєчнѡю 28гНБКМ622. Преносна употреба има во изразите истоуьникъ животьнзи/живонауальнзи/живоноснзи, истоуьникъ жинзи ‘извор на животот’: животны истоуьникъ єси дѣво мѡти чїстѡа на чєлника жинзы хрїстѡа въ ѡтробѣ своєи носившїа 36vМП5, ѡврѣте истоуьникъ жинзы двєрьи ранскоу ѡврѣщѣ 15гМП5, истоуьникъ жини и безсмертїа 30vМП6, истоуьникъ прѣвѣчнзи ‘вечен, исконски извор’: ѡко великимъ дарѡмъ спѡдобилъше се ѿ прѣвѣчнѡго истоуьника спѡса хрїстѡа 69vМП5, истоуьникъ беззловїа ‘извор на добрина’: показаль єси и себѣ конєчно зазрѣль єси вѡгъ же свѣтыи иже беззловїа истоуьникъ и чловѣколюбїа бездна 19гM10, господи вьсѣхъ творєє и владѣько истоуьникъ блѡгостини спѡсе вьсѣмъ чловѣкомъ 27vM10, истоуьникъ чѣльбамъ/исцѣлєнїа ‘извор на исцелување, лековит извор’: ты во єси истоуьникъ чѣльбамъ и блѡгихъ податєлъ хрїстє 23гМП6, истоуьникъ исцѣлєнїє имѡще свѣты бесрєврзници исцѣлєнїє подаваєте 9гНБКМ621, приспѡтекѣщнзи истоуьникъ ‘непресушен извор’: ѡко великимъ дарѡмъ спѡдоблше се ѿ прїспѡтекѣщнѡго истоуьника спѡса нашего 9гНБКМ621. Кє ги споменеме и кладѡшь, кладєньць ‘извор, поток, бунар’: или ѿ когѡ посланъ єси или нашєлъ єси внєзапѣ или въ мори или въ рѣцѣ или ѿ земли или из кладѡза 51vМП6, мѡлїтѡва над новымъ кладєнцємъ 187vНБКМ621, мѡлїтѡва єгда ащ є что вьпадєтъ скврзно въ кладєнєць 188гНБКМ621, вьливаєтъ въ кладєнєць водъ ѿ свѣтыхъ вѡгѡвѡлєнїи и пїєтъ прѣвѣе попь ѿ нєє и по нїємъ людїи 188vНБКМ621, стоудєньць ‘длабок кладенец, извор, бунар’: мѡлїтѡва над ѡскврншим се стѣдєнцємъ 137гНБКМ622, ащє что вьпаднєт скврнно въ стѣдєньць подѡбаєт излїати из него ·м· вєдрь 25vM10, тажє вьлїати водъ ѿ

свѣтыхъ божествленіи и въжежетъ .д̄. свѣще и покадитъ школо іереи стѣденыць и въсе люди 25vM10.

Називи за испакнати, ридести форми. Во оваа група влегуваат називите што се однесуваат на природните издигнувања (возвишенија) на површината на земјата, од најниските до највисоките форми (ридови, планини, гори). Во библиски контекст, овие називи ги среќаваме како божествени форми, поради нивната височина, поради „близината до Бога“, каде што верниците се качувале да се молат за да бидат поблиску до него (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 52). Од називите за повисоки земјишни форми ги среќаваме *гора* ‘гора, планина, предел, шума’: еда съ неѣкъсь съниде велезнь сѣа или ѿ слѣнца или ѿ лѣни или ѿ грома или ѿ трѣса или ѿ градѣа или ѿ облистаниа или ѿ всехъ горь 128vM15, азъ рѣхъ идохъ въ горѣ да ѣстѣхъ дрѣво свѣтое 99гM15, идѣше исѣусъ и свѣтаа вогородица шѣанъ крститѣль поутѣмъ горѣ сѣнаисѣи 102vM15, радѣхъ се горо 3vHБKM621, тогда сташе ми соупрѣници ѣко и мраморіе въ горахъ 145vHБKM622, *свѣта гора*: поидохъ въ свѣтою горѣ да ѣстѣхъ свѣтое клепало 99гM15, *поуста гора*: възвратите се въ гори пѣстїе кѣждо въ своа си 129гHБKM622, и рече емѣ исѣусъ заклинаю те азъ нежите иди въ пѣстою горѣ и въниди въ еленю главѣ 134vHБKM622, ѿидете ѿ него въ горы пѣстїе 104гM15, *врѣхъ* ‘планински врв, теме, највисок дел на планина’, но се употребува за упатување на висината на Господ: ѿанне възврѣхъ гѣспода бѣга нашего того моли спѣсти дѣхъше наше стїхъ свѣты бесрѣбрѣзници и чюдотворци молите бѣга ѿ нас 4гHБKM621.

пѣчина означува ‘брег’, а се јавува и со преносно значење: ѣкѣ ты еси царь міра блѣгѣтробїа пѣчина и мѣлѣости источникъ 26vM16, и простивъ вса раба твоего съгрѣшенїа потрѣбы нешѣкоудною пѣчиною твоее блѣгѣости 135гM10, нь ѣко пѣчина мѣлѣосрѣде исѣрѣпаемаа источникъ блѣгѣости 23vM15. Ја бележиме и употребата на *подножие* ‘подножје, подгорје’, што се употребува во религиски контекст упатувајќи на Бога: заклинаю те въ рѣкоу шгнѣ иже исхѣдитъ ѿ подножїѣ ногоу гѣспѣдню 34гM10.

Називи за вдлабнати земјишни форми. Во оваа група ги вбројуваме називите на природни вдлабнувања во земјината површина или пак на рамнини што се сместени помеѓу неколку возвишенија (планини, ридови и сл.). Тие исто така се употребуваат со преносно значење (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 56). Називот *бездѣна* се употребува за ‘бездна, пропаст’: гдѣ оукрѣти се или оубѣгнуѣти имамъ земля бо и кѣво и слѣнце и мѣсѣць и свѣзды и море и рѣкы и бездѣна 39vM10, тебѣ молет се звѣзди ... тебѣ оужѣсают се бездѣны 106гM15, егоже послѣшаетъ ветрѣ ... и вси землѣни дѣмони бездѣни оужѣсают се 136гHБKM622, показаль еси и себѣ конѣчно зазрѣль еси бѣгъ же свѣтѣи иже безлѣбїа источникъ и чловѣколюбїа бездѣна 19гM10, въсплѣтите се ... и бездѣна тма ... въсе вѣстанѣте 140гM10,

адово дно и бездѣна тма и таѣртарь и мѣкы все въстените 7гМП5, въ безднѣ грѣховнѣи валаа са 43vМП6. Ги бележиме и лексемите **врътъпъ** ‘пештера, дувло’: и сътвориѡх се въртопъ нечистым и сквернымъ развоинникомъ 37гМ10, **пещера** ‘пештера’: егѣдѣ ѿ некѣсѣ сънидеѣтъ болѣзнь сѣа... или ѿ рова или ѿ пещеры или ѿ врата или ѿ распѣтѣа 105vМП5, гѣсподѣи воже ꙗкъ давы сонь седмимъ штрокомъ въ еѣсцене пещере 147vНБКМ622, **пропастъ** ‘пропаст, јама, бездна’: нь да прѣиметь ю аггѣлы твои свѣтлы и прѣсвѣтлыи и да не разлѣчѣетѣе пропасть страшнаѣ ѿ избраныхъ твоихъ 42vМП5, **ровъ** ‘ров, јама’: егѣдѣ ѿ некѣсѣ сънидеѣтъ болѣзнь сѣа или ѿ слѣнца или ѿ лѣни... или ѿ рова или ѿ пещеры 105vМП5, или ѿ рова или ѿ езера 51vМП6, ѿ рова и глѣбини прѣгрѣшенѣи възведе ты 198vНБКМ621.

Називи за морфолого-вегетативни форми. Оваа поголема група опфака називи за плодни обработливи и необработливи земјишта, пасишта, шуми, за испустени, голи, неплодни површини, потоа мочурливи места, како и некои општи називи за вегетативни форми (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 58). Во требниците се среќаваат називите **поле** ‘поле, рамнина’: егѣдѣ ѿ некѣсѣ сънидеѣтъ болѣзнь сѣа или ѿ слѣнца или ѿ лѣни... или ѿ рова или ѿ пещеры ... или ѿ винограда или ѿ пола 105vМП5, или ѿ поля или ѿ вртоград или ѿ всего места или ѿ всехъ распѣти прѣидосте овьвредити раба вожѣа 128vНБКМ622, подаждь земли мѣлѣость да възрастетъ поля травѣ скотом 151vНБКМ622, **вртоградъ** ‘градина’: ѡинъ бываемыи на нивахъ или вѣноградѣ или вртоградѣ 59vМП6, еда съ некѣсѣ съниде болезнь сѣа или ѿ поля или ѿ вртоград или ѿ всего места 128vНБКМ622, **нива** ‘нива’: ѡинъ бываемыи на нивахъ или вѣноградѣ или вртоградѣ аще слѣчит са вредеѣ ѿ гадѣвъ или иныхъ видѣвъ 59vМП6, по вожственнѣи лѣтѣргѣи взати елен ѿ кандилъ и водѣ свѣаѣтыхъ воогоавленѣи шкроплаѣи кръстовидно свѣаѣеникъ на нивѣ 60гМП6, **заклинанѣе** свѣаѣагѣ трѣфѣна ѡ нивахъ 60vМП6. Според молитвата за исповедание, за голем грев се сметало ако некој работи на туѓа нива, па следува соодветна казна за искупување: прѣоравлен ѡжѣдѣ нивѣ или ѿ иного ѣсого -а- лѣт прѣемлѣи таты и крадомаѣ ѿ ныхъ постѣ -а- лѣт 276гНБКМ621. Називот **лозиѣ** се употребува за ‘лозови насади, лозје’: ты бо свое апокѣстѣлы лозѣе нарѣкль еси ты ѿ египта пренесе изгна езыки и насади 142гНБКМ622, како и **виноградъ**, а има различни молитви поврзани со лозјата: ѡинъ бываемыи на нивахъ или вѣноградѣ 59vМП6, молитва на шеманѣе вѣнограда 64vМП6, моѣлѣтва на вранѣе винограда 30гМ10, гѣсподѣи гѣсподѣи призри съ некѣсѣе и постѣти виноградъ свои иже насади испрѣва десница твоя 3vМ10, моѣлѣтва егѣдѣа хоѣешь садити винограда 142гНБКМ622, моѣлѣтва ѿ грижевь рѣѣци -ѣш- прѣвы дѣнь марта оѣсрѣдѣ винограда 146vНБКМ622. Сп. и **виноградъ истиньнъ**: ты еси виноград истини и ѿѣць твои дѣлатель ѣсѣтъ 142гНБКМ622.

Пасиштата биле, исто така, важен дел од човековиот живот, за обезбедување храна за добитокот, а покрај паствина ‘пасиште’, со вакво значење се употребуваат мѣсто пажитно, мѣсто злачно ‘тривно место, погодно како пасиште’: прѣти се доуѣхъ его въ мѣсто свѣтло въ мѣсто пажитно 119гМ10, ѡмкнѣлоꝝсрди се на тварь свою ѡко ѡꝝць любо приетнь и ѡко пастирь ѡко спѡситель покон доуѣшъ раба твоего имѣ на мѣстѣ свѣтлѣ и злачнѣ и краснѣ 132vМ10, въсели въ мѣсто злачно при водахъ твоего ѹстнааго и бѡжѣꝝствнаго покоа 154гМ10. Ке го споменеме и називот лѣса ‘шума, леска’: или ѡ скверны или ѡ лѣга или ѡ лѣса или ѡ дрѣва или ѡ птицз 51vМП6.

Се издвојуваат и називи за голи, пусти и неплодни површини поустая ‘пустина’: но ѡиди въ землю безводнѣю пѣстѣю недѣланнѣю на неже ѹловѣꝝкз не шѣтает 52гМП6, поустѣни ‘пустина, пустош’: гꝝсподи бѡжѣ нашъ иже въ плзтѣском сзмотренїи твоемъ бѡгꝝслоꝝвнѣъ пѣтъ хлѣбъ и двѣ рибѣ и ѡ ныхъ въ пѣстины пѣтъ тысѣщъ наситивыи 186vНБКМ621, възлюби топлотнѣ и пронзѡли поустиню длъготрѣꝝливѣ 113vМ10, азъ есмь хлѣбъ животны ѡꝝтѣци ваши ѡше маннѣ въ поустини и оумрѣше 123vМ10. Сп. и безводьна ‘безводен, сув, пустински’: но ѡиди въ землю безводнѣю пѣстѣю недѣланнѣю 52гМП6, безводьнаа землѣ ‘сува, безводна земја’: но ѡиди въ землю безводнѣю пѣстѣю недѣланнѣю на неже ѹловѣꝝкз не шѣтает 52гМП6, во молитвата во сушно време безводнѣ ‘суша’: ѡкоже бѡгꝝслоꝝви житницѣ и ѡсѣꝝфвы въ безъдзждїе и въ безводые 186гНБКМ621.

Општи називи за земјата. Оваа група ги опфаќа називите што се однесуваат на места населени од луѓето, места издвоени како посебни географски единици, разни области, утврдувања и сл., како и минералните материи што потекнуваат од земјата (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 62). взмѣстилище означува ‘тврдина’: сьсѣде въсеи въселеннѣи свѣщ є неѡꝝгасимаа вьмѣстилище невьмѣстимаго храме нешборими 77vМ10. заврало ‘сидина, крепостен сид, тврдина’, но е претежно со преносна употреба: бѡгородиѣѣ дѣꝝво прѣꝝсꝝвѣꝝтаа покрове тврѣди и хранительнице стѣно и пристанище лѣствнице и заврало 86гМ10, радꝝчи се вернимъ заврало нешборимое 149гНБКМ622, а се употребуваат и тврздзѣни³ ‘тврдина, крепост, упориште’: бѡгородиѣѣ дѣꝝво прѣꝝчѣстаа покрове тврѣдини хранительнице 54гМП5, крѣпость ‘сидина; сила, моќ’: възхотѣꝝваго дрзжавою крѣпости твоее въздвигнѣти храмъ 187гНБКМ621, крѣпостз во моа во мнѣ изнеможе 24гМП6, разрѣшенїе недѣгомъ целѣꝝвѣ вѣсом пагѣꝝвѣ сѣꝝпротивним силамъ непристѣꝝпноꝝ агꝝелскїе крепости испльненѣ 30vНБКМ622, градз ‘град, населено место; сид, крепост’: бѡгꝝслоꝝвы и наꝝ теꝝбѣ граꝝда и пристанище 8гМП5, сꝝвѣꝝты ꝝмеꝝ моꝝчѣꝝници ѡ никопола граꝝда 89гМП5, изꝝвѣꝝде апꝝостоꝝлы ѡ чꝝрꝝмнаꝝꝝ мора изидѣшим же въ сꝝвѣꝝты граꝝда и срѣꝝтоше ѹловѣꝝка страждꝝща ѡ нежита

³ Во македонските црковнословенски текстови со ова значење се потврдени и: тврздѣлъ, тврздѣние, костѣлз, краеградиѣ, обзстоꝝниѣ, стлзпоустѣна.

102гМП5, и въ градъ самаранскы не вънидѣте 97вМ10, кьниа тебе градъ и пристанище имамаы 168вМ10, ревностію въсхоте сътворити или положити въ домъ или въ градѣ 128вНБКМ622, дворъ ‘двор’: ты бо рекль еси господи и иніе швце имамаз еже нѣсоут ѿ двора сего 44гМ10, въ доуховніи твои дворъ съ причти его словесномъ твоемъ стада 53гМ10, а Пенкова (2008: 105) го бележи и значењето ‘дом’. дръжава означува ‘недвижен имот’, но и ‘власт, сила, моќ’: того бо ескты дръжава осктыца и скына и скветаго доуха 134гНБКМ622, славословеце твою дръжавъ шедре яко благы 21гМП5, оупразднывѣи дръжавъ имзшаго сьмръти 49гМП5, всауска своею дръжавою сьдръжиши тварь и твоимъ промисломъ правиши миръ 29гНБКМ622, оукрѣпи дръжавъ цара нашего ѡанн(а) 264вНБКМ621. Називот землѣ е повеќезначен, се употребува за ‘земја; област, крај; земја, почва’: не ѡбо тѣло погребите въ земли нѣсть бо достоинно 139гМ10, паки ме възвати въ землю ѿ нееже възектъ быхъ 15гМП5, да се разидектъ сѣа болѣзнь яко скынце на зарѣ по всен земли 98гМП5, ты бо рекль еси господи растите се и множите се и исплзните землю 14вНБКМ621, коже вседръжителю основавыи землю на тврзды ене 187гНБКМ621, ты бо самъ рекль еси владыко елика свежете на земли боудоухт и на кевексехъ свежана 21вМ10, имамаъ земля бо и кевбо и скынце и мѣскецъ 39вМ10, не кльнѣте се кевбом ни землею 92гМ10, и прѣстоупивша заповѣдь твою въ землю възвращати се паки повелѣль еси 116гМ10, иже имѣен властъ на земли ѿпоушати 122гМ10, землѣ безводна/поуста/недѣланна ‘пуста, необработлива земја’: ѡиди въз землю безводноу пѣстѣю недѣланноу на неже ѹловѣкъ не швитаетъ 52гМП6. Пенкова (2008: 123) го наведува и значењето ‘суша’ и специјализираните состави покланѣти са до земля ‘се поклонува при што со раката се допира земјата (како дел од ритуалното покајание)’; прѣисподьнии земля ‘од подземниот свет, пеколот’.

Се употребува и конецъ ‘крај, земја’: въздхнѣте ѡ мнѣ страстномъ вси конци земельнии и свьсплачите се 139вМ10, мѣсто ‘место’: соединити са стада егѡ истинномъ на мѣстѣ слаунѣ 57вМП6, нь въ единно место да лежитъ 144вНБКМ622, на мѣскотѣ пришьсктеѣа моего поменоухъ въ ноши име твоє господи 10гМП5, вниде искоуфъ въз домъ симѡновъ и исхождаше гласъ ѡ немъ на всако мѣсто 34гМП6, ѡснованіе црѣкви твоє хотеще създати въ мѣсте сьмъ 138вНБКМ622, росъ ниспосли на трѣвѣюща мѣста 151гНБКМ622, мѣсто свѣтло: яко да господуь вогъ кашъ оучиништи доухъ его въ странѣхъ жибьхъ и въ мѣстѣ жибьхъ свѣтлѣ 16гМП5, покои доухъ раба твоего на мѣстѣ свѣтлѣ 132вМ10, мѣсто покоино: тебе прѣставленнаго благы въсєлы въ странѣ избраньхъ въ мѣстѣ покоинѣ 23вМП5, въ мѣсто покоино ѡпоуде ѡ вѣже болѣзнь скрѣвь 119вМ10, мѣсто мжъно: да не ѡсоудити мене противъ дѣлѡмъ моимъ въ мѣсто ѡно мжъное 29вМП5, поусто мѣсто: въ пѣста мѣста въ прѣходища морскаа 102вМП5, мѣсто отзрадно: к тебѣ сьдѣтелю и вогоудашоумоу томоу мѣсто ѡрадно въ немже почивають 121вМ10, мѣсто здачно:

вѣсели въ мѣсто злаучно при водахъ 154гМ10. Сп. взшынее мѣсто ‘највисоко, најглавно место’, довное мѣсто ‘место на егзекуција; местото каде што е распнат Исус Христос’ (Пенкова 2008: 168). Илиева (2013: 297) го бележи и значењето ‘пространство, пустош, празно престојувалиште на телата’. прѣдѣлъ означува ‘предел, граница, удел, дел’: и положышааго пѣскъ мороу прѣдѣлъ и на воде 94гМП5, вѣден поути доухоуь и мѣста доушь свѣта прѣдѣлы и мѣроу нежекъсь 130vМ10, областъ ‘област, територија’, но и ‘власт’: шблать дасть емъ и соудъ творити яко съишь ѹловѣуъ ѹкътъ 131vМ10, селение ‘населба’: и вѣсели въ села праведныхъ и въ жилища свѣтихъ твоихъ въ нежекъснаа селеніа 40гМП5, а село ‘село, нива, поле, живеалиште, имот’: преставленнаго сподоуь и вѣсели въ села праведныхъ 40гМП5, въ злюбленна села твоа кто троуждае се 62гМ10, коль въ злюбленна села твоа господи 82гМ10, и вѣсели въ села праведныхъ 118гМ10. страна ‘околина, село, страна, отстрана, земја, област, туѓина’: жена твоа яко ложа плодохвита въ странахъ домъ твоего 55гНБКМ621, въ четирыхъ странахъ творить образъ поклоненіа 19гНБКМ621, съвершати свѣтыню въ странѣ воѡди 48vМ10, и исхождаше гласъ ш немъ на всако мѣсто и страны 34гМП6.

стѣна означува ‘стрмина; сидина, градски сидини’: застоупит и боудет ти стѣна крѣпкаа ѿ лица вражіа 50гМ10, вогородице доуво прѣдсвѣтаа покрове тврди и хранительнице стѣно 86гМ10, благоизволи оусрѣстите въ неразоримоу стѣноу 114vМ10, прѣдстателница страшнаа и стѣна нешворымаа 38vМП5, тако сзхранить ихъ въ стѣнѣ цркъковнѣю 40гНБКМ621, прилѣпѣем свѣщи доу на четирыхъ стѣнахъ въ храминѣ 11vНБКМ621, камень ‘камен, карпа’: или ѿ всего каменіа или ѿ истоуника води прїидосте объвредити раба вожіа 128vНБКМ622, еда съ нежекъсъ сьниде болезнь сіа или ѿ всехъ горь или ѿ всего каменіа 128vНБКМ622, въздвигнѣти храмъ въ прѣбываніе оутврди его на крѣпкомъ каменѣ 187гНБКМ621, и каменіе покривает се въ тмоу селит се съ мрътовци погребае се 29гМП5, оутврди его на тврѣдѣмъ каменѣ 31vМ10, боудет ти стѣна крѣпкаа ѿ лица вражіа камень трыпѣнию 50гМ10, ты еси камень и на томъ каменѣ сззиадоу цркъковъ мою 107vМ10. мраморъ ‘мермер, вид бел камен’: тогда сташе ми соупрѣници яко и мраморіе въ горахъ 145vНБКМ622, прдсть ‘прав, земја, земјен прав, камења’: братіе прѣвы ѹловѣжъ ѿ землѣ прѣстѣ вѣтори ѹловѣжъ господѣ ѿ нежекъсъ яков же прѣстны яков же нежекъсны тацѣ и вы нежекъсны 129гМ10, оустроивы ѹловѣжа ѿ тѣла ѹювьствѣнаго прѣсти ѿ оумніе и веспльтніе доуше 134гМ10, дымъ есктъ житіе пара и прѣсть и пепель 150vМ10, пѣсзкъ ‘песок’: положышааго пѣскъ мороу прѣдѣлъ и на воде 94гМП5.

Може да се заклучи дека географската терминологија е главно од словенско потекло, а покрај архаична лексика има и подновувања. Синонимните парови: каменъ – стѣна, кѣпѣль – банѣ, прахъ – прдсть, истоуникъ – кладаъ и др., како и зборообразувачки варијанти, укажуваат

на богатството на лексиката од оваа област. Дел од називите за географски поими влегуваат во различни зборовни состави, означувајќи апстрактни религиски поими, специјализирани термини или топоними: *чрзмно море*, *небоурно/тихо пристанище*, *источъникъ животънъ*, *свата гора*, *поуста гора*, *мѣсто пажитъно*, *мѣсто свѣтло*, *мѣсто покоино*.

Користена литература

- Дуриданов, Ив. 1963: *Географската лексика на старобългарският език с оглед на праславянски*, София, 191–216.
- Илиева Т. 2013: *Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“*. София.
- Макаријоска Л. 2003: *Лексикаѿа на маѿеријалнаѿа кулѿура во македонскиѿе црковнословенски ракописи*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2003.
- Макаријоска Л. 2008: Географската терминологија во македонските средновековни текстови, *Кирилометодиевистѿика*, бр. 4/2008, Скопје, 21–43.
- Макаријоска Л., Павлеска-Георгиевска Б. 2013: *Македонскаѿа лексика низ вековиѿе*, Скопје, 42–70.
- Пенкова П. 2008: *Речник-индекс на Синајският евхологий*, София.
- Miklosich F. 1963: *Lexicon palaeoslovenico–graeco–latinum emendatum auctum*, Vindobonae (1862–1865) repr.

Liljana MAKARIJOSKA
Bisera PAVLESKA-GEORGIEVSKA

GEOGRAPHIC TERMINOLOGY IN THE MEDIEVAL EUCHOLOGIA (XV–XVIII century)

Subject of our interest is the geographic terminology in the medieval euchologia (book of needs) dated from XV to XVIII century, classified in several semantical sub-fields: names for waters and related object; names for bulging, hilly terrains; names for hollow terrains, valleys; names for vegetative morphology forms; general names for land etc. Most of this lexis is from Slavic origin, including archaic lexis confirmed in other Old Slavic manuscripts, i.e. Church Slavic texts, and some innovations as well. The registered synonymic pairs confirm the richness of the lexis of this field: *вездъна – пропасть*, *камень – стѣна*, *кѣпѣль – банѣ*, *прахъ – прѣстъ*, *источъникъ – кладъсь* etc., as well

as word-formation variants: кѡпѣль – кѡпѣльница etc. Some of the names for geographic terms are part of various phrases, usually denoting abstract theological conceptions, or specialized terminological units or certain toponyms: чрѣмно море, истоуьникъ животънъ, истоуьникъ спаса, свѣта гора, поустѣ гора, мѣсто пажитъно, мѣсто злауьно etc.

УДК 091:003.349.8(497.7-17)

Михајло МАРКОВИЌ
Соња НОВОТНИ

Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
Тетово, Р. Македонија

СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК (ДЕЛ ОД СЕВЕРНОМАКЕДОНСКИТЕ РАКОПИСИ)

Апстракт: Во овој реферат ќе биде опфатен описот на Слепченскиот патерик како дел од северномакедонските ракописи и ќе дадеме приказ на македонските јазични особености на овој значаен патерик за македонската културна историја и за славистиката воопшто. Преку ваквиот опис се продолжува синцирот на проучување и прикажување на недоволно проучените македонски ракописи кои потекнуваат од Кратовско-злетовскиот книжевен центар и е продолжение на истражувањата на д-р Кита Бицевска по однос на северномакедонските книжевни споменици.

Клучни зборови: Слепченски патерик, северномакедонски ракописи, јазични особености.

Слепченскиот патерик е ракопис кој потекнува од Северна Македонија, поточно од Кратовско-Злетовскиот книжевен центар и не случајно го избравме за предмет на обработка. Слепченскиот патерик е ракопис кој потекнува од периодот на XIV век, а познато е дека во овој период во Северна Македонија со својата просветителска и книжевна дејност се активираат повеќе културни средишта и манастири, како продолжение на една постара книжевна традиција - Охридската. Ако за Охридската книжевна дејност било карактеристично негувањето на глаголската писмена традиција и ако со неа се поврзува настанувањето на едни од најзначајните ракописи од старословенскиот период, тогаш за културните средишта од Северна Македонија може да се каже дека тие дале свој белег, печат на една цела епоха од историјата на македонскиот јазик (Бицевска 1990: 1-2). Порано во науката вниманието повеќе беше свртено кон изучувањето на

ракописите од Охридскиот книжевен круг, како на канонските, така и на поновите, но во последните неколку децении интересот на проучување на средновековниот пишан збор се сврти и кон ракописите пишувани во подрачјето на Северна Македонија, меѓу кои спаѓа и нашиот ракопис. Постоенето на еден духовен центар, како што е Охридскиот, под чиј патронат се ширела книжевната дејност почнувајќи од периодот на IX век, не ја исклучува можноста за појавата на книжевен центар и во подрачјето на Северна Македонија. За разлика од Охридскиот, Кратовско-Лесновскиот книжевен круг се карактеризира со повеќе изразити книжевно-културни средишта во повеќе цркви и манастири лоцирани околу градовите Кратово, Злетово, Крива Паланка, Куманово и Скопје, меѓу кои најпознати се манастирите Св. Прохор Пчински, Св. Јоаким Осоговски, Лесновскиот манастир, манастирот во Старо Нагоричино, манастирот во Матејче, Карпинскиот манастир, Слеченскиот и други. Овие манастири со словенско монаштво и со словенски пустиножители никнуваат по паѓањето на Самоиловото Царство, откако Охридската патријаршија била сведена на ниво на Архиепископија и во неа почнало силно да се манифестира влијанието и притисокот на грчкото свештенство (Апостолов 1974: 629). Во почетокот на XIII век во североисточна Македонија наизменично се менувале византиската, бугарската и српската власт, се до доаѓањето на Турците. Во времето на српското владеење во овие краишта на Македонија господареле моќните феудалци деспот Јоан Оливер и Деановци. Тие одиграле видна улога, јавувајќи се како ктитори на повеќе манастирски градби или како иницијатори и покровители на бројни книжевни дела, значајни за македонскиот јазик, култура и историја (Иванов 1906: 109). Овој ракопис е пишуван на крајот на XIV век на дебела и груба хартија на 246 листа со димензии 20x13 см. Станува збор за Слеченскиот патерик, кој од Слеченскиот манастир прво бил пренесен во Археолошкиот музеј во Софија, а оттаму бил префрлен во Софиската народна библиотека каде што се чува и денес под број 1037. Пишуван е со безјусов правопис. Нема оригинална пагинација, односно има понова пагинација која прво е погрешена па потоа од друга рака повторно пагиниран. Стари записи нема, а поновите се на македонски јазик. Писмото е читливо, правилно пишувано, секоја страница содржи 20 реда со некои исклучоци, има многу кратенки, лигатури и надредни знаци, пишуван е без многу грешки и само на мал број страници е оштетен и не се чита. Фалат страници на почетокот и на крајот на ракописот. Ракописот започнува со житие за Еуфимија, а содржи и повеќе помали текстови (Марковиќ 2011: 22-24). Слеченскиот патерик започнува со житие за *εϋφνμνία*:

л. 1-7v...гасотеннъ рече къ антнпатѣ послн ѣ бнѣмїи да ведоутъ нхъ къ цроу. ѣ оугодно бѣ слово се антнпатоу. и повелѣ всадити ѣ

въ темнѣнцоу, доидѣ же послѣтъ ѱѣсъ цроу, бѣ же нхъ, мѡ рзвѣ стѣне еуфимнѣ. ведомомъ жестѣнмъ въ тѣмнѣнцоу. прѣнде антѣпаты ѡко влъкъ хыщникъ, и въсхытѣ стѡую еуфимнѡ.

л. 7v-25v мѣца сѣвъ зѣ днѣ мѡченнѣ стѣнхъ мнѣць и сестрѣннѣ въры. любве надеже и мѣре нхъ софнѣ бл.. ѡуѣ словесѣ разсѣбноу бывшоу по всен подѣ сльнѣнѣн. гѣмъ юу хѣмъ и спсомъ и блгодѣтелѣмъ. всакон вещь и члѣсѣнѣн ѡко вѣровати къ боу вседръжителю, и хвн съвршѣннѡмѡ спѡу бѣжнѡ. ѡмѣтати же се ѡ ндолослѡужьбнѣне льстн. и тѣ цѣтнхъ и соуѣтнхъ

л. 25v-41v мѣца, сѣ кеѣ. жнѣн хожѣнѣе стѣне ефроѣн блвнѣнѣ нѣкѣто въ александрсѣмъ градѣ, моужь славнѣн, нменемъ пафноутнн, зѣлѡ поспѣшн въ ѡ запвѣдехъ бѣжнхъ. сѣ поѣ жѣноу чнстоу зѣло соуцоу. достоинноу своѣго нзволѣннѡ. бѣше же и неплоды дѣтн не нмоушн. въ велнцѣ же печалн бѣше моужь ѱѣ.

л. 41v-59 мѣца ѡктембра...въ ѡсми дѣнь. моуѣннѣ. стѣ мѣце пѣлагѣ блѡпрвѡмоу гонѣннѡ ѡбновленѡу прѣдн ѡ клнтнѣнѣ царн по всенвъселѣнѣн. мнѡзѣнрекше, и бесчслнѣнслышавше, въ горы бѣжашѣ. боѣше се наростн цара. крѣпцн нже вѣрѡю боѣше и се бѣ, прѣбывше въ стѣнхъ бѣжннхъ црѣквѣхъ. молеще се скончатн подвнги нже по хѣ:

л. 59-73 мѣца ѡвъ. зѣ. мнѣ стѣне мнѣце глнкернѣ блвн ѡуѣ въ прѣвоѣ лѣто цртѡующа антѡннѡ. владоушемъ жесавннѡмъ европнѡ. бѣ съвѣщаннѣ много хртнѣнѣ, соуцнхъ въ транѣновѣ градѣ. и по все днн съборнѣце творѣще. съ многою болѣзннѡ и любовнѡ бѣ молѣхѡ мало бо бѣ боѣшн нхъ се бѣ.

л. 73-94 нже въ стѣнѡ ѡцанашѣ . . . .поп константнн . . . на радѡслово . . . ѡ прѣдѣст. . . со тебе. . . ѡдѣнна. . .

л. 94v-102v нѣкоѣго ѡца къ снѡ своѣмоу. словеса дѣше поав..насѡу мон и чѣдо прнклонн оухѡ своѣ и послѡшан ѡца своѣго. съвѣтоующаго тн спсѣнаѡ. чѣдо, прнблнжн разоумы сръца своѣго, и въ ноушн глы роднѣшаго те. нѣ соутъ бѡ наврѣдѣдшн твоѣн. нѣ аще разоумѣнѣ прѣнмѣшнѡ. тѡ къ цртѡвоу нѣно

л. 102v-110v слово нзбраннѡ, поѡчѣннѣ. члѣвѣ вса прнѣлъ ѱѣн ѡ бѣ. разоухытросѣ. и оумъ. вса тн покѡрена соутъ. въ гѡрахъ, и въ водахъ. ѡже на землн и по възѡухѡу. теѣѣ напнцоу въ дана соутъ. нѣвѣсн ѡко въ занмъ тн дана соутъ. н аще възасн боу прѡтнвоу семѡу. правдоу. любовь. крѡстѣ. смѣреннѣ. млтннѡ на оубогнѣ. тѡвѣдѣстѣ тн пакы дарѡмъ. нхъ жеѡко не вндѣ. нн оухѡ слыша. ннѡ срѣце члѣвѡу не възнде. члѣвѣна трѣжнцн жнтенсѣмъ и ѱѣ

л. 110v-114того же ѡца данѣлла. ѡѣноуѣ нже въ скнтѣ. свноухъ нѣкын прѣбывашѣ въ вноурѣ нѣн поустынн скнтѡ. нмѣше же келнѡ своѡ далѣ ѡко, нѣ пѣпрнцѣ ѡ скнтѡ ѣдннѡю жевѣ нѣлн прнхождаашѣ къ ѡцоу

данііноу ноціню. н ннкомоу же вѣдецоу тѣнюо дѣеннкоу іего једннмоу. заповѣдав же оуеннкоу својемоу старць іако да прнноснтъ водоносъ воды томоу єіуноухоуједнноу въ нелн н прннесъ поставлѣетъ іего прнде двѣрмн јемоу.

л. 114-119v ω женѣ прншдышо н исповѣдапн се прнсно помннѣемы н єуѣнмннє добродѣтелнын ннокъ. нже въ ѡбнтѣлн прподѣнаго ѡца нашего арсенна новаго. постпнчѣскоє жнєпрѣбываюцоу тѣ повѣда намъ снче. іако жена рѣ ннако іего прѣславна моужа по сѣмрѣтн моужа својего прншдышн въуѣвство. н своѣпрѣгрѣшенна въспомѣноувшн н сѣмрѣтнын спрашнын чась. н въ оумѣ прнємшнн страшны бѣжнн соудѣ. прїде къ ѡцоу неѡфнтоу.

л. 119v-123v ωтрїеухъ жєнѣ обрѣтєны въ пропасти повѣда намъ нѣкын ѡ оцѣ глѣ прнкоста ндннѣ црн рѣ снѣль вовѣ. посланъ бѣ нѣкн ѡвель моужѣ ѡн ѣко јен потрѣбѣ цркн на вѣстокъ. н нде поклоннтн се въ једннѣ ѡ монаштрєн тамо соучн. нзыде же нгоумєнъ сѣ братннѣмн въ срѣтєннє јемѣ н цѣловавшє дрогоу дрогоу сѣдошє въ дворѣ. вѣхоу же тоу садовннѣ разлнчнѣ нсплнь плодѣ сѣдєщнмъ же нмѣ н бесѣдоующнмъ прнходѣхоу птнцє н оутрѣзѣхоу вѣтвнє ѡ садовннѣ ѡного. н въсхытахоу сна сѣ плдомъ н ѡ хождахоу скоро лєтєцє.

л. 123v-128 ω кснѣ ѡбрѣтєно н въ ѡстрѡвѣ сѣ снномъ јєє.

л. 128-130v нстантннѣ градѣ: ωтроковнцн посѣуєнон ѡ свєкра јєє.

л. 130v-136v ѡ ωтроковнцн погоубѣно н ѡ матєрє јєє. повѣда намъ ѡцѣ іѡань. іако ндохѣ нѣкогда азъ же н ѡцѣ софронїєвъ ѡлєксандрнѣоу къ ѡцоу павлоу.

л. 136v-146 ω пєлагїн блѡудннцн :

л. 146-149v повѣстѣ ѡ моучєню ..... двѣ нѣкоє моучнвшн се.... ндрнѣоу градѣ

л. 149v-151 ω женѣ ѣвнєнон ѡ моужа јєє:

л. 151-151v ѡ женѣ пѣрїкїєвѣ въ кѣшо н въ єро...повѣда намъ ѡца анѣстѣснє прє зѣнтєрѣ н наставннкѣ цркѣ стѣаго вскрєєннѣ хѣ бѣ нашего іако једннѣоу рѣ прїнде зѣблѡзмїанн. жена германѣ пѣтрнкїѣ н въсхотѣ въ једннѣоу ноцѣ стѣнє нєлє, на једннѣ поклоннтн се стѣмоу грѡбоу гѣ нашего іс хѣ. н въ нєгѣ тѣнюо прнблнжн се къ вратѡм стѣнє цркѣ. срѣтє јєю стѣа бѣа сѣ н нѣмн стѣмн женѣмн. н възбранншє єн нє вѣннтн въ цркѣ глѣощє, нє сѣ

л. 151v-154 ѡн кркнн ѡботєнон въ поуствѣ повѣда намъ ѡвѣа кнрнль. нже

л. 154-160v ѡ ннокнєн н ѡбрѣтєнѣ н въ поуствнн іѡрдѣнцѣн:

л. 160v-181 ѡ дрогон ннокын ѡбрѣтєнон въ поуствнн:

л. 181-194 ω ѡтроковнцн оумѣршон : по днєхъ же нѣкын, оумѣрѣтѣ

ДЪЩИН НѢКО ЈЕГО ѠВ ВЕЛЪ МОУЖЬ. БѢ ЖЕ ОТРОКОВИЦА ДВѢСТВОУЮЩИН И ВЪУНСТОТѢ СКОУЧАВШИН ЖИТНІЕ

л. 194-210v їѠана злѣстагоархнепкпа кѠнстантина гра слѠ Ѡ
покаѠни и Ѡ соуѣтоѣмь жити блѣн Ѡ

л. 210v-213 овномь моужн млтнвѣмь блѣнѠ:

л. 213-215 окоумаркарн рекше како створи млть съ оубогою ж
еноуо. бѣн Ѡвъ градѣ турѣ коумаркарин бѣ нменемь мосхѣ. повѣдаше
самь многоше глѣе. ѡко соуцоумн коумеркарин. вероу соуцоу зѣлѠндохъ
мыти се. и Ѡврѣтоухъ на поути женоу стоѣщоу вѣнѣ. и шѣ кѣнен наѣухъ
глати Ѡ блѠдѣ. она же обѣща се и ти въ слѣдъ мене.

л. 215-217 Ѡд ѣцн створшон млть на хотѣщн оудавити се длѣж
ннкъ радн :

л. 217-218 он зѣѣщенн како данати ницоумоу, хѣоу данати :

л. 218-220 о томь же еже данати ницоумоу боу въ занемь даѣтъ :

л. 220-223 отомь же како данати ницоу. боу данати и въсприемлѣ
сторнцоу :

л. 223-225 о магнстрнѣнѣ нже мрътваго нага покры своѣю сраунцею
:

л. 225-226 о Ѡнмь проснвшн млтынню и како стѣ маркіанѣ даѣмъ съ
се съ влѣстоумоу генадню патріархѣ рнзѣ :

л. 226-228v стѣо ефрема слово Ѡ млтнинн : всако можешн творити
млты ню аще хоцешн, нѣ бо тежко. аще бо насытилн се ѣсн пицею. на
кръмн на лѣуюцаго. напилнн се ѣсн. напон жежоуцаго сѣгрѣаль лн се
ѣсн. сѣгрѣн трѣсоу

л. 228v-229v того же стѣо ефрема :

л. 229v-231 гающнн : пооученнн ѣенафонта къ сннама свонма :

л. 231-233v слово къ владоущнмь на землн :

л. 233v-234v слово подвнжнокѣ къ боу : коѣго врѣмене Ѡждѣѣшн
се оугоднн боу. коѣго възраста ѣѣшн. оуженѣсн дѣтнць, нь моужь
сѣврѣшенъ. аще ннѣ лѣнншн се, нѣрно прнтѣе даѣшн себѣ.

л. 234v-246 онъ равѣхъ добрыхъ :

л. 246ѣасомь мншоувшемь пакы юноше Ѡнн прншѣше, и старце Ѡны
прнгласнвшѣ рѣше. възвратнтѣ сего речеѣако много рыдають Ѡннемь и же
повѣзѣ ѣеда ѣго бѣлюбнвнн мннсн. и оумлрдн се Ѡ ннемь црѣ и хоцѣтьѣего
быти въ нноуѣскомь житнн. и сего и нѣмь поутемь Ѡведше, и вънѣго
мѣсто прнведѣте Ѡанасіамннха нже Ѡ обнѣтѣлн реко мы ѣ трананоу.
и двѣе старца Ѡна поѣшамѣ Ѡ ѣрыгога Ѡного и гра. и ннѣмь поутемь
нзыдохѣ. ндоущнмъ же намь. и се Ѡврѣтоухѣмь ѣзера, зѣ. нспльнъ смрада
и моукы. Ѡво ѣбо тмы нспльнѣно. дроуго ѣже Ѡгннемь нно же смрадомь
нмь глаю. и просторецн коѣ жо нхѣразлнчны моукъ нспльнѣно. вѣнхъ же
множьство народа бѣше.

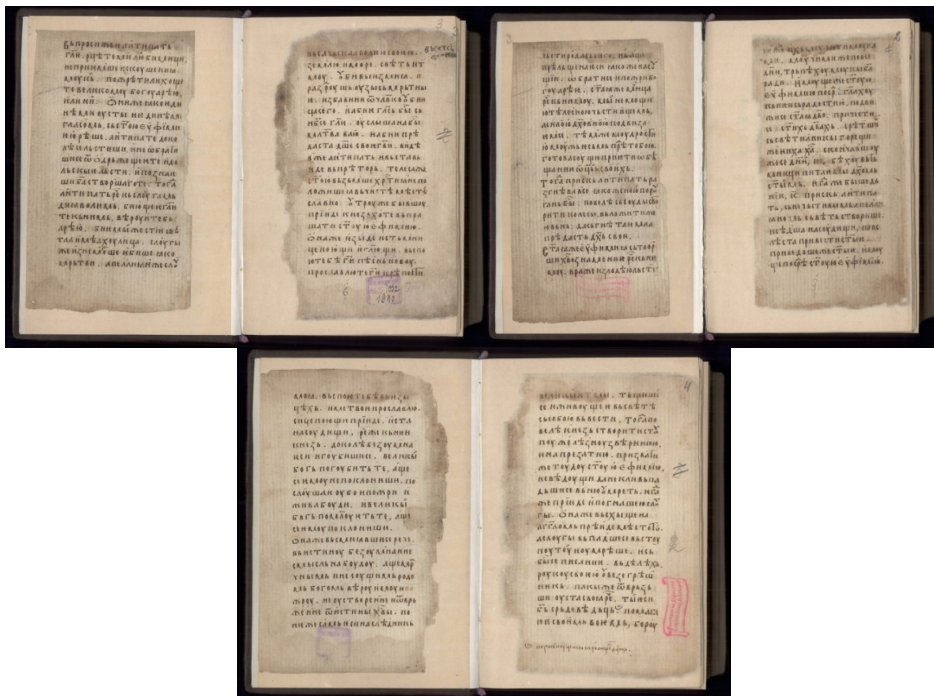

Меѓу поважните фонетско-фонолошки особености на Слеченскиот патерик се вбројуваат губењето на редуцираните вокали во слаба позиција, односно нивното вокализирање во јака, според состојбата во текстовите од македонска провениенција, т.е. Ъ>О, Ъ>Е, дефонологизација на Ы, доминација на контрахираните позиции на вокалите во непосреден допир и напреднатиот процес на губење на епентетско л. Поопширна фонетско-фонолошка анализа ќе извршиме во некој нареден број на списанието.

Од кратката анализа на Слеченскиот патерик произлегува дека тој несомнено и припаѓа на македонската провениенција и дека се однесува кон групата на северномакедонските ракописи. Ракописот и неговата содржина се значајни и од фактот што токму овој ракопис е предмет на присвојување од странските слависти кон српската и бугарската провениенција.

Прилог кон ракописот:

Користена литература

Книга

на кирилица:

Апостолов, А. Кондев Т. и други. 1974. *Злејтовскајќа обласиј*, Скопје.

Бицевска, К. 1990. *Правојисни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII и XIV век*, докторска дисертација, Скопје.

Иванов, Ј. 1906. *Северна Македонија*, София.

Марковиќ, М. 2011. *Слејченски иајтерик-лингвистичка анализа (мајстџерски шруг)*, Тетово 2011.

Извори

скратеници:

Слепч – Слепченски патерик (XIV век)

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ

СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК
(ДЕО СЕВЕРНОМАКЕДОНСКИХ РУКОПИСА)

У овом раду у кусим цртама смо размотрили Слепченског патерика као део северномакедонских рукописа. Дали смо преглед македонских језичких специфичности овог значајног патерика о македонске културне историје и славистике уопште. Са оваквим приступом наставља се ланац истраживања неистражених македонских рукописа који воде порекло из Кратовско-злетовски књижни центар, и представља наставак истраживања д-р Кита Бицевска о северномакедонских књижним споменицима.

УДК 398.3(438)(049)

Милица МИРКУЛОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет Св. „Кирил и Методиј“,

Скопје, Македонија

ПОВЕЛИГДЕНСКИ ТРАДИЦИИ ВО ПОЛСКАТА КУЛТУРНА И ОПШТЕСТВЕНА СРЕДИНА¹

Апстракт: Во средините кои се втемелени врз основите на Христијанството постојат одредени локални специфичности при одбележувањето на неделата по Велигденот. Врз примерите од полската културна и општествена средина ќе наведеме некои интересни илустративни модели за спецификите на словенските културни и општествени средини во рамките на Славиа Романа.

Клучни зборови: Славиа Романа, повелигденски традиции, Полска

Текстов претставува обид да се проследат дел од традициите што сè уште се присутни и живи во словенскиот христијански свет на северниот запад, имено во Полска. Ќе стане збор за општоприсутни обичаи, што им паѓаат во очи на „туѓинците“, што имаат различна мотивираност или еволуирале во различна насока од својата првична смисленост, како и оние обичаи што се држат до христијанската традиција, „се скамениле“ низ времето и со самото тоа во овој подем на „брзината“ побудуваат интерес кај „другите“.

Велигденскиот понеделник – Мокриот понеделник во Полска

Во полската средина, во седмицата што му следи на Велигденот според римокатоличката христијанска традиција, меѓу народот до денеска

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

карактеристично е одбележувањето на денот понеделник, а во поранешните периоди и на денот вторник, поретко и среда. По овој повод постојат збир на обичаи што влечат корени од духовната култура на Старите Словени, а со текот на времето еволуирале и меѓу народот се познати под називот *шмиџус динџус* (*śmigus-dyngus*) или само *динџус* (*dyngus*) или *шмиџус* (*śmigus*), како и *мокар њонеделник* (*lanu poniedziałek*). Денеска збирот на обичаи по овој повод е сведен само на полевањето на другите со вода.

Почетно овој обичај се врзувал за обредите врзани за духовната култура на Словените, односно изразувањето радост дека зимата си отишла, а доаѓа пролетта. Имено, најопшто, се состоел во тоа што момците ги полевале девојките со вода и воедно ги биеле со прачки од бреза, трска или врба и иглолисни гранчиња.

На полските терени долг период *шмиџус* и *гинџус* биле два одделни обичаи. *Шмиџус* го изведувале момците и се однесувал на симболичното биене со прачки од бреза или трска, како и иглолисни гранчиња по нозете на девојките и нивно полевање со студена вода, што симболизираше очистување од нечистотија и болести, а подоцна и од гревовите. Понатаму, овој обичај бил дополнет со обичајот *гинџус*, односно можноста девојката да се искупи со песни за да не биде повторно полеана. Кон *гинџус* бил приклучен и словенскиот обичај на заемното пролетно посетување меѓу пријателите и роднините со честење, примање и давање подароци за по пат. Според традицијата наследена од Словените полевањето со вода носело плодност, па затоа, тоа било од приоритетно значење, а се полевале само момите што биле стасани за мажачка. Момите што не ги полеал никој или не ги биел доживувале срам и страв дека ќе останат стари моми, па затоа често самите се биле по нозете и се полевале за да бидат видливи трагите дека имаат во околината некое сериозно заинтересирано момче. Момците требало да полеат и избијат што повеќе моми за да си обезбедат среќа и успех во тековната година. На полските терени, порано, наредниот ден, вторникот, бил ден во којшто момите можеле да се оддолжат за нанесените „повреди“, така што ги биле момците, вообичаено по лицето и горниот дел од телото, што пожестокото за да им бидат видливи трагите што подолго, дури до празникот „Желоне Швјонтки“ (Педесетницата). За овие обичаи на Словенскиот Запад прв споменува чешкиот проповедник Конрад Валдхаусер (Konrad Waldhauser) во 14 век.

На полските предели обичаите *шмиџус* *гинџус* за прв пат се споменати во 15 век во законците на Синодот на Познањската бискупија

од 1420 година со наслов „*Dingus prohibetur*“, односно забрана за нивно практикување како недолични и соблазнителни:

„Zabraniajcie, aby w drugie i trzecie święto wielkanocne mężczyźni kobiet a kobiety mężczyźni nie ważyli się napastować o jaja i inne podarunki, co pospolicie się nazywa dyngować (...), ani do wody ciągnąć, bo swawole i dręczenia takie nie odbywają się bez grzechu śmiertelnego i obrazy imienia Boskiego“.

превод: „Забранувајте на втор и трет ден Велигден мажите да се осмелуваат да ги напаѓаат жените и жените мажите за јајца и други продукти, што има општ назив *dyngować* (...), ниту во вода да се туркаат, дека ова самоволие и разврат не се случува без смртен грев и навреда на името Божјо“.

Во Полска обичајот *шмигус дингус* го имало само по селата, додека *мокриоџи њонеделник* имал поголем престиж и бил карактеристичен за повисоките слоеви и за градските средини.

Исто така, постоела и традиција дека рано во зори во понеделникот по Велигден домаќините излегувале и ги прскале полињата со Светена вода, се крстеле со крсниот знак и насекаде по имотот поставувале крстови направени од гранчињата осветени за празникот Цветници (*Niedziela Palmowa*), што требало да го освети родот и да го заштити од град. Овој обичај се чува до денеска на југот на Полска, во Пјетровице Вјелке (*Pietrowice Wielkie*) околу Рачибож (*Raciborz*) и во Остропа (*Ostropa*) во округот Гливице (*Gliwice*) и во Жендовице (*Żędowice*) во Ополското војводство (*woj. opolskie*), имено имотите се обиколуваат во т.н. процесија со коњи каде што учествува и римокатолички свештеник којшто по извршената свечена миса за добар род ги осветува полињата.

Одделни региони на Полска низ вековите сочувале свои специфики за обичајот *шмигус дингус* и *мокриот ѝонеделник*, па денеска постојат различни манифестации од забавен карактер, фестивали, културно-уметнички програми, етно-настани што ги презентираат овие специфики со цел да привлечат што поголем број на туристи и љубопитници, како на пример:

✓ правењето на маските наречени „Dziady śmigustne“ што свират и прават врева на теренот на Малополска, селото Добра (Dobra) крај Лиманова (Limanowa), како и од околината на Живјец (Żywiec):

✓ подготвувањето на обредниот петел „Kurek dyngusowy“, некогаш жив петел, а денеска од глина или од тесто и прошетката на група расположени луѓе со него на количка по селото или населбата како симбол на плодност:

✓ вечерта на Велигденската недела обредот на канење на дамите за наредниот *мокар ѝонеделник* што ја има уште само во областа Кујави, т.н. „Kujawskie przywoływki dyngusowe“ итн.:

✓ панаѓурите крај црквите и манастирите познати под називот „Emaus“. До денеска е многу познат панаѓурот „Emaus“ во Краков крај манастирот на римокатоличките калуѓерки од редот „Норбертанки“ во населбата Салватор:

Различните региони на Полска во различен временски период ги прифаќале и исполувале своите специфики кон обичаите врзани за периодот по Велигденот, така на пр. во делот Поморие прославувањето на *мокриој ѝонеделник* не се практикувало до 1920 година.

Старите словенски традиции што во Полска се познати како *шмиѓус динѓус* и *мокар ѝонеделник* на Словенскиот Запад се среќаваат и во

Моравија (szmigrust, oblevacka), Чешка (oblévačka), Словачка (oblievacka, kupačka) и во некои делови на Западна Украина, како и од 16. век оваа словенска традиција ја прифаќаат и Унгарците каде што до денеска дамите се полеваат со вода и парфеми во рамките на *мокриоџи ѓонеделник*. Во пределите зад Карпатите забележани се и обичаи на прославување на *мокриоџи ѓонеделник* три дена при што првиот ден, понеделникот, момците ги полеваат девојките, вториот, вторникот, девојките ги полеваат момците, третиот ден, средата, се полеваат други личности.

Денеска *шмиџус динџус* и *мокриоџи ѓонеделник* за Полјаците во Полска и надвор од неа претставуваат еден вид забава со фолклорен, етно-карактер. Различно од традицијата за којашто стана збор, во современо време сите се полеваат со вода, односно секој секого, без исклучок и познати и непознати лица, а особено е популарно меѓу младите и меѓу дечињата. Во полските кругови надвор од Полска најмногу се практикува во САД каде што се користат и множество специјални направи за полевање со вода и со парфеми или колонски води. Обичаите врзани за *шмиџус динџус* и *мокриоџи ѓонеделник* претставуваат и еден од начините на изразување на полскоста сред американската Полонија, особено во Бафало.

Но денеска постојат и негативни реакции на овој вид забава, така што често полевањето со вода во рамките на прославите на *шмиџус динџус* и *мокриоџи ѓонеделник* завршуваат пред судските власти, бидејќи правниците го толкуваат ова славење како нарушување на јавниот ред и мир.

* * *

Целта на овој текст беше да се сигнализираат традициите што постојат денеска во одделни културни и општествени нивоа во словенскиот свет. Едновременно, сигнализиравме за она што веднаш му паѓа в очи на дојдениот од некоја друга културна зона, словенска или несловенска. Со

овој текст отвораме прашања за понатамошни истражувања, културолошки, етнолошки или од областа на комуникацијата, што би имале примена особено во интерперсоналната комуникација и запознавањето и прифаќањето на Другиот.

Библиографија

Chwalba, Andrzej (red.). 2006. *Obyczaje w Polsce od średnowiecza do czasów współczesnych*. Warszawa: PWN.

Landowski, Roman. 2000. *Dawnych obyczajów rok cały. Między wiarą, tradycją i obrzędem*. Pelplin: Bernardinum.

Ogrodowska, Barbara. 2001. *Zwyczaj, obrzędy i tradycje w Polsce*. Warszawa: Verbinum.

<http://www.zegocina.pl/kultura/wielkanoc/dyngus.htm>

Milica MIRKULOVSKA

POST EASTER TRADITIONS IN POLISH CULTURAL AND SOCIAL ENVIRONMENT

In the areas that are based on the foundations of Christianity there are certain local specificities during the celebration of the week after Easter. On examples from the Polish cultural and social environment, we will mention some interesting illustrative models about the specifics of the Slavic cultural and social backgrounds within Slavia Romana.

УДК 811.163.3'373.7

УДК 811.161.1'373.7

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Р. Македонија

**БОЈАТА НА ЕМОЦИИТЕ
(ВРЗ МАТЕРИЈАЛ ОД МАКЕДОНСКАТА
И ОД РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА)¹**

Апстракт: Бојата има огромно значење во нашиот живот. Без оглед на тоа што постојано се водат дебати за природата на бојата, за нејзиното објективно постоење, сепак неспорен е фактот дека живееме во свет на бои. Во овој труд се разработува еден мал сегмент од релацијата боја - емоција преку фразеолошкиот материјал од македонскиот и од рускиот јазик. Изучувањето на оваа релацијата е важно за правилно разбирање и употреба на фраземите во секојдневната комуникација бидејќи компоненти со значење боја често се среќаваат кај фраземите со кои се изразува одредена емоција.

Клучни зборови: боја, емоции, фразеологија, македонски јазик, руски јазик

Појдовна точка за овој труд беше ставот на Ј. Гете (според Семьянская 2009 : 98) дека бојата е симбол на самиот човек, на неговите мисли и чувства, притоа тој симбол не е поетски, туку психолошки со конкретна, специфична содржина. Ваквите негови согледувања и заклучоци за односот на бојата и психологијата биле поттик за размислување на многу научници и уметници (Хегел, Шопенхауер, Витгенштејн, Кандински, Набоков), иако теоретските основи застапени во неа никогаш не наишле на сериозна поддршка кај физичарите.

Според Гете, релацијата боја-емоција нема случаен карактер, туку емоциите и боите се длабоко поврзани и преплетени. Така, секоја

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазичи, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

емоционална состојба може да се активира т.е. да се предизвика или потенцира со помош на комбинации на бои. Според ова се смета дека боите предизвикуваат емоции и дека имаат одреден ефект врз менталната состојба на една личност, иако интензитетот на влијанието на бојата кај сите луѓе е различен. Во врска со ова може да се каже дека боите и нивните комбинации се јавуваат како симболи за емоциите. Притоа некои емоции се изразуваат или со една боја (најчесто) или со однородна комбинација, на пример тагата (црно, сиво), радоста (црвено и жолто). Хроматските профили на други емоции, пак, како на пример интерес, изненаденост не се така едноставни и разбирливи. При бројните испитувања и анкетирања се дошло до впечаток дека испитаниците доста се мачеле при определувањето на боја за тие емоции и за разлика од претходните имале многу пониска стапка на усогласеност.

Не треба да се заборава и обратната врска, т.е. дека емоционалната состојба на човекот влијае на односот кон бојата, на промена во сензибилноста на бои, претпочитањето на извесна боја и сл. Експериментално е испитувана разликата во сензибилноста кон боите (прагот на разликување на боите) во зависност од емоционалната состојба на човекот. Позитивните емоции, како на пример радоста, се покажале поврзани со покачена чувствителност кон црвено и жолто и со намалена кон сино или зелено. При доживувањето негативни емоции се забележувало обратното: чувствителноста кон сино и зелено се покачувала, а кон жолто и црвено се намалувала.

Ваквата полифункционалност на боите од една страна ги прави уникатна алатка за изучување на емоционалната сфера на човекот, а од друга страна таа е основа за нееднозначноста во оценката на набљудуваните феномени.

Во овој труд се обидовме оваа релација да ја поставиме во лингвистичка рамка, односно да ја разгледаме улогата на бојата во јазичните средства со кои изразуваме емоции. А изразувањето на емоциите се врши преку средства од сите нивоа - од фонетско до синтаксичко. Но сепак, фраземите најсилно и најсликовито ја карактеризираат емоцијата. Во основата на овој став стои фактот дека огромен број фраземи означуваат поими што може да бидат предадени со зборови или описни конструкции, но сепак фраземите се разликуваат од синонимните зборови и описни конструкции со нијансите во значењето и најмногу со својата експресија. Замената на фразема со збор или синтагма не може да биде рамнозначна бидејќи при таквата замена исчезнуваат нијанси во значењето, слики, емоции, односно сè она што ја составува семантичко-стилистичката карактеристика на фраземите. Според ова, фраземите ги карактеризираат емоционалните состојби длабоко, оригинално и силно, а дополнителна потврда за ова наоѓаме и во следниов став: „Ако лексиката во својата

суштина изразува сума од појави, факти, процеси од стварноста, тогаш фразеологијата ја опфаќа на прво место сферата на доживувањата и чувствата, психолошката состојба на индивидуата, темите на чувствата, жал, радост, љубов, конфликт и сл. (Ројзенсон, Авалиани 1967:12).

Според тоа, најсоодветно беше релацијата боја-емоција да се разгледува на фразеолошки материјал. При ексцерпцијата најдовме на многу примери на употреба на лексема со значење боја во составот на изразите кои се базираа на некои од асоцијациите кои се општо познати². Така на пример: *сива економија* се поврзува со карактеристиката на сивата боја – таинственост, неопределеност, *зелено свејло*, *зелен ѓојас* – носи асоцијација на слобода, *црвено свејло* - опасност, *црна дујќа* – бесконечност. Според ова може да се заклучи дека општоприфатената симболика на бојата ни помага во сфаќањето на фраземите. Но фраземите кои означуваат емоции и во својот состав имаат компонента која означува боја често не се базираат на ваквата симболика, туку во својата основа ја имаат физиолошката промена која настанува во моментот на доживување на емоцијата.

Имајќи ја предвид обемноста на темата, за овој труд се одлучивме да се ограничиме на три емоции: срам, страв и гнев.

Да започнеме со фразеосемантичкото поле *срам*. Доживувањето срам е важен социјален феномен кој се појавува кога човекот ги нарушил нормите и вредностите на групата на која ѝ припаѓа, а сака да ги зачува односите со таа група и нејзините вредности. Ова се поткрепува и со ставот на Левис дека доживувањето срам е можно само при емоционална врска со друг човек или луѓе чие мислење и чии чувства се важни за субјектот. (Иљин 2001) Во таков случај се јавува специфична внатрешна, емоционална состојба на човекот кога тој го оценува своето однесување врз основа на општествено прифатените етички норми.

Во основата на голем дел од фраземите кои означуваат срам лежат физиолошките ефекти на организмот на човекот кој ја доживува оваа емоција, кои не подлежат на регулација од страна на волјата, како: поцрвенување, потење, замирање и сл. Ова се поткрепува и со ставот на

² црвената боја симболизира опасност, војна, енергија, сила, моќ, страст и љубов, розевата - романтика, оптимизам, радост, непосредност, портокаловата асоцира на бизнис и кариера, се поврзува со лидерски квалитети, сила, успех. Жолтата боја асоцира на мудрост, интелект, умствена активност, а зелената најчесто се асоцира со живот, раѓање, природа и симболизира раст, развој, пари, слобода. Сината најчесто се асоцира со чесност, отвореност, спокојство, а белата боја - чистота, прозрачност и светлина, ангели, божество, правда, невиност, отвореност, но и празнина, додека сивата боја е боја на смирување, меланхолија, рамнодушност, неопределеност. Црната се асоцира со смртта, преодот, бесконечноста, власт и сила, потчинување на убавината, а кафеавата е боја на земјата, таа е неутрална, симболизира стабилност, поддршка, реалност.

одредени психолози дека срамот настанува кога организмот на човекот не може да го издржи притисокот предизвикан од внатрешниот конфликт и ‘прегрејува’. Затоа срамот се манифестира со поцрвенување и нарушување на нормалниот тек на мислите. Врз основа на надворешната манифестација на емоцијата *срам* доаѓаме до метонимијата *поцрвенување/поцрвенење намесио срам* и до метафората *срамои е жештина*. Ова се гледа во следниве примери:

мак. *поцрвени од срам, поцрвени како домаи/ иаилицан/ калинка, се вирвени како ииерка* и др.

рус. *покраснеть от стыда, побагроветь от стыда, краска бросилась в лицо, краска залила лицо, залиться краской, заливаться румянцем от стыда, покраснеть как помидор, покраснеть как мак /маков цвет, покраснеть как <вареный> рак* и др.

Овие фраземи покажуваат дека фокусот е ставен, пред сè, на поцрвенувањето на лицето кое може да се споредува со други црвени објекти (животни, растенија), а симболот за срам – поцрвенетото лице е најпродуктивен елемент. Во продолжение наведуваме неколку контекстуални употреби на овие фраземи:

Актерот Роберт Де Ниро *поцрвени од срам* на доделувањето на Златниот Глобус, откако ја скрши статуетката која ја доби за животно дело. (<http://daily.mk>)

Кога даваше интервју минатата година, мислам на некоја охридска плажа, му рекоа да направи еден ФС и *се поцрвени како ииерка* за на крај да каже два збора што се фристајл? (forum.kajgana.com)

В горницу острожно, бочком вдвинулих сыновья Ивана, за ними - Вера. Жена Ивана вела за руку смущенную Тату, *красную как маков цвет*. (СТСРИ)

- Такая красавица и такие комплексы. Это у вас с детства? Катя почувствовала, что *заливается краской*. Она спокойно относилась к собственной внешности, но терпеть не могла, когда посторонние люди начинали обсуждать ее внешность. (СТСРИ)

Во рамките на истата метафора *срамои е жештина* издвојуваме уште една група фраземи кои се однесуваат на срамот изразен со висок интензитет. Во принцип, ваквото значење се доловува преку сликата на човек кој целиот поцрвенел, а како највисок степен на жештина односно на акумулиран срам ги среќаваме примерите во кои се гори од срам.

мак. *целайта/целиои поцрвени од срам, душайта му црвенео од срам, се зайали во лицето, и сиговише црвената од срам, зори од срам* и др.

рус. *покраснетъ до ушей, покраснетъ до корней волос, уши горят (у кого-л.), сгорать / сгореть от стыда* и др.

Од примерите забележуваме разлика во компонентскиот состав, односно ако во рускиот јазик се црвенеа до уши, до коренот на влакното, во македонскиот јазик почесто се користи целосно црвенеање или црвенеа душага. Во ТРМЈ е забележан и изразот *се зайали во лицето* со значење *се вирви* и со овој пример има поголемо доближување до руските примери. Во ФРМЈ регистрирана е и фраземата *и сиговише црвенеаи од срам* преку кој се истакнува високиот интензитет на емоцијата преку нејзино ширење надвор од границите на човековото тело. Соодветен аналог во рускиот јазик при оваа ексцерпција не е најден. Во продолжение следат неколку контекстуални употреби на овие фраземи:

Само да си спомнам за својот тогашен речник, проклет да бидам, јас веднаш почнувам да се потам, *душава ми црвени од срамој*. (Ж. Чинго, Големата вода, 11)

Он набљудал эту сцену с таким презрением, что я *сгораю от стыда*, и не зная, как отделяться от матушки, позорившей меня, оттолкнул ее и быстро пошел к воротам. (М. Шишкин. Всех ожидает одна ночь, www.ruscorgora.ru)

Моментот на симнување на непријатното чувство на срам со кое е обележан субјектот е застапено во македонските ЕФ: *му го обели образои*, *обели образ* со значење: го симна срамот. Сликата на обелување е присутна и во рускиот јазик, но без ограничување на дејството врз образот или друг дел од телото. Така, значењето го симна срамот е застапено во фраземата *обелить кого-то (себя, его...)*. Пример:

Славка се омажи минатата недела и денес се дојдени на благо. Верувај ми дека како нешто да ме штрекна!... Видов дека за тоа сум само јас крив... И покрај тоа, Ристе, јас ја побарав, го мит да и честитам, та барем *да ти го обелам образои*. (Ристо Крле, Автобиографија, 381)

Каким образом и какими обещаниями профессору Витлину удалось этого добиться, нам неизвестно, говорилось в письме женской организации, однако ясно, что нынешнюю кампанию Марты Конели в его защиту надо рассматривать как попытку жены *обелить* в глазах общественности *своего провинившегося мужа*. (Владимир Матлин. Относительное и абсолютное, www.ruscorgora.ru)

Белата боја е присутна и кај наредна емоција која ја разгледуваме, а тоа е *сйравои*. Станува збор за негативна емоција која се појавува како реакција на реална или замислена опасност, силна, ненадејна, неочекувана ситуација или закана која го загрозува животот, личноста, вредностите.

Надворешната манифестација на стравот се карактеризира со тресење на рацете, нозете, на долната вилица, губење на гласот, нагло побледување, отежнато дишење, нерамномерна работа на срцето и др. (Иљин 2001 : 153-155). Имајќи ја пред себе ваквата слика на човекот кој доживува страв, ја издвојуваме експресијата на лицето или поточно промената на бојата на кожата како последица на почувствуваната емоција. Оваа физиолошка реакција е во основата на следниве фраземи:

мак. *йребледе од сѝрав, блед како крѝа, крѝа се сѝорил, йозелене од сѝрав, зелен од сѝрав* и др.

рус. *побледнеть/побелеть от страха, белый как смерть/полотно/стена/мертвец, бледен как смерть, кровинки в лице на осталось, кровь отлила от лица* и др.

Во продолжение следат неколку контекстуални употреби на овие фраземи:

И, бришејќи ги окалките полека пријде кон бандерата, ги стави окалките врз носулето, се загледа во жалната вест, *йребледи како крѝа* и се ничкоса во прашината. Добринко му фрли бокал студена бунарска вода в лице и тој си дојде на себе. Седна на земјата. Со раката која му трепереше како зелен ластар покажа на бандерата. Од плакатата со објавата за жална вест ги гледаше негова слика! А неговото име со дебели мрсни букви беше под сликата. Лајодисеја, претрашен до немајкаде, промрмори: „Тоа е знак!“, стана и почна да ги собира плакатите од маалските бандери. (Владимир Плавеvски, Амкање, <http://makedonija.rastko.net/cms/files/books/47e5573c4870f>)

У Елены *кровинки в лице не осталось*, как толькo она услышала походку Инсарова (Тургенев. Накануне, www.gusco.org.ru).

Од овој мал дел од целокупниот фонд се забележува отсуството на зелената боја при карактеризирањето на стравот во рускиот јазик односно тој во руската јазична слика се поврзува, пред сè, со белата боја: *побелеть от страха, белый как смерть*, додека зелената боја пред сè се користи за карактеризирање на злоба, гнев, јад.

Зелената боја е многу покарактеристична за фраземите кои припаѓаат на полето *гнев*. Имено, гневот, пред сè, се манифестира преку следниве физиолошки реакции: покачена телесна температура, покачен крвен притисок, црвенило и последици врз нормалната перцепција. Со зголемувањето на гневот и физиолошките ефекти се зголемуваат. На ова се надоврзува и сликата за огнот како краен резултат од неможноста да се контролира жештината, односно гневот. Ова надоврзување е особено очигледно во споредбата на огнот кој може долго време да тлее и на крај

да пламне со гневот во човекот кој исто така може долго време да тлее, а потоа нагло да пламне. Ова може да се прошири и на опасноста од огнот за оние околу него која се доведува во врска со опасноста од гневниот човек за оние кои го опкружуваат. На крај, како што нештата зафатени со оган не може да функционираат нормално, така и луѓето доведени до некоја крајна граница на гневот не може да функционираат нормално. Врз основа на сево ова се доаѓа до основната метафора за гневот дадена од Лејкоф и Ковечеш (1987), а тоа е *гневоиџ е жешџина на џечностџа во сагоџи*. Ова треба да се земе условно бидејќи метафоричкиот притисок на сидовите на садот, потенцијалното отекување и на крај експлодирање може да се мотивирани како од температурата на течноста, така и од метафоричко зголемување на количината на течност т.е. гнев. Бидејќи топлината во овој случај е факултативна, подобро е да се користи *гневоиџ е (жешџина на) џечностџи во сад*. Ова оди во прилог и на една значајна разлика која се забележува меѓу ексцерпираниот материјал од рускиот и од македонскиот јазик и метафорите кои Лејкоф и Ковечеш ги регистрираат во англискиот јазик. Така, ако во нивниот модел единствен значаен материјал за градење на концептот е човечката физиологија, во нашиот материјал наидуваме и на елементи од акумулираното знаење и искуство на колективот. Имено, ексцерпираниот материјал може да се подели на две субметафори со кои се концептуализира гневот: *гневоиџ има зелена/жолџа боја и живее во црниоџи дроб или жолчкаџа* и *гневоиџ има црвена боја и живее во срцеџио*.

Субметафората *гневоиџ е зелена џечностџи во џелџоџио* е продолжение на древниот модел со потекло од Далечниот Исток. Врз овој модел се потпира и популарната теорија на Хипократ за “патологијата на течностите” како причина за четири видови темпераменти (сангвиник, колерик, флегматик и меланхолик). Оваа шема имала широко влијание и на средновековното мислење. Во оваа теорија жолто-зелената боја е поврзана со колерикот и гневот. Семата “зелено” ја поврзува претстава за гневот со жолчката, но и со црниот дроб. Семантиката на овој културен концепт помага да се објасни мотивацијата на јазичното номинирање на гневот застапено во следните примери:

мак. *му се излеа жолчкаџа, му се исџури жолчкаџа, му џукна жолчкаџа, му се крена жолчкаџа, џозеленџиџ оџи гнева, џозелене од гнев, <зелени> џуџџтери болва/блуе.*

рус. *изливать / излить желчь, исходить желчью.*

Во продолжение следуваат неколку контекстуални употреби на дел од овие фраземи:

Суденикот може да биде строен мустаклија или грчаво пужеме... богдуша или господибрани, зборлија или немтур, свездалија или клапуш,

мед да налева од устата или *да блуе зелени ѓушиџери*. (Владо Малески, Разбој, 36)

Не знаеме дали вработените од Apple се *позеленети од ѓнев* дека конкурентскиот производ е префериран пред нивниот. Но, секако треба да очекуваме одговор од нивна страна. (<http://forum.gsm.mk/threads>)

Ја не могу назвањат графоманами авторов, отвоевавших в жесткој конкурентној борби определена часть публики. Можно *изливать желчь* по поводу писаний Марининой, но что никак не отразится на ее миллионов тиражах. Но можно *желчь не исходить*, а просто не читать ту же Маринину (что я и делаю). (СТРСИ)

Овие фраземи во фразеолошките речници се толкувани како изрази со кои се доловува човек кој е многу раздразнет и кој зборува со многу бес и злоба против некого или нешто (за *<зелени> ѓушиџери болва*) или како разгневеност до крајни граници (за *му се излеа /исџури/крена жолчкаџа*), односно како излевање гнев врз некого (*изливать/излить желчь*). Забележлива е бројната доминација на македонските единици што е разбирливо од аспект на географската поставеност односно припадноста на македонскиот јазик во балканскиот јазичен сојуз во кој е особено активна оваа субметафора. (Петрова 2011)

Во основа на втората субметафора лежи сликата: ‘домот’ на гневот е срцето како животен центар на човечкото суштество кој овозможува циркулација на крвта. Во состојба на гнев вегетативниот нервен систем се возбудува, во крвта доаѓа големо количество адреналин, работата на срцето се забрзува, се зголемува и притисокот, се покачува температурата на телото. Надворешен индикатор на оваа состојба станува поцрвенувањето на лицето. Сликата која се потпира на семантичката асоцијација **срце – црвено (крв, оган) – гнев** лежи во основата на следните фраземи:

мак. *крвџа му врие/зовре; му ја расџали/зайали крвџа; крвџа му иџра, крвџа не му се смирува; крвџа му удрила в џлава; му врие душайџа, му зовре (во) душайџа; врие од ѓнев; заџарен од ѓнев, џламџи од ѓнев; како на џар да е; црвен од ѓнев, се вирви од ѓнев, исџура оџан од очџиџе, блуе оџан и др.*

рус. *кровь вскипает /закипает <в жилах>, кровь ключом кипит, наливаются кровью, кровь ударила в голову, кровь кинулась в голову, накопело на сердце, закипел от гнева, пышет жаром, красный от гнева, побагравел от гнева и др.*

На јуриш, ој, славни другари мои!

– извика борец *заџарен од ѓнев*

на јуриш ој свет е погледот што гори,

првата ни радост на новиот ден!
(Гого Ивановски, За новата пролет, 7)

От издевачкиот тон Леонида Маше *кръв ударила в голову*. А Леонид заливался соловьем, уверенный, что теперь он полностью контролирует ситуацию. (СТРСИ)

Според ексцерпираниот материјал може да се заклучи дека меѓу двата јазика преовладуваат сличностите и дека како словенски јазички тие користат скоро исти средства за доловување на конкретното значење, додека разликите се далеку поретки. Во однос на застапеноста на бојата може да се каже дека кај фраземите кои означуваат страв застапена е белата боја во двата јазика и зелената во македонскиот јазик, кај фраземите со значење срам – црвената и белата кога станува збор за симнување на срамот, додека гневот е обоен во црвено и зелено. Значи, во разгледуваните три емоции доминираат овие три бои, но истите не се поврзани со општоприфатените симболики наведени претходно, со исклучок на значењето на белата боја кај фраземите кои означуваат симнување на срамот кое се поврзува со симболиката на чистота и невиност. Кај поголемиот дел од фраземите значењето е мотивирано од визуелната перцепција и е засновано на физиолошките особини на организмот при доживувањето на конкретната емоција.

Користена литература

- Апресян Ю. Д. 1995. *Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва.
- Арутюнова Н. Д. 1998. *Язык и мир человека*. Москва : Языки русской культуры.
- Баранов, Н.А и Добровольский, Д.О. 2007. *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*. Москва : Мир энциклопедий Аванта.
- Велковска, С. Конески, К. Цветковски, Ж. 2003-2012. *Толковен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”.
- Вычужанина А.Ю. *Выражение эмоционального концепта через цветообозначение в когнитивном пространстве*. Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах: сб. ст. участников IV междунар. науч. конф., 25-26 апр. 2008 г., Челябинск. Т. 2. Челябинск : РЕКПОЛ. стр. 67-71.
- Димитровски, Т., Ширилов, Т. 2003-2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Скопје : Огледало.
- Ильин Е. П. 2001. *Эмоции и чувства*. СПб.: Питер.
- Кадыкова А.Г., Крейдлинг Г.Е. 2010. *Части тела в русском языке и в русской культуре: признак „цвет“*. Вестник РГГУ № 9 (52)/10. Москва. стр. 47-64.

- Конески, Б. 1961-1966. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Лопарева, Ю. В. 2010. *Внутренний мир человека сквозь призму цвета*. Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация, № 2. стр. 129-131.
- Петрова, А. 2011. *Об эмоциях, их “доме” и цвете (взгляд на зеленый и красный гнев в балканских языках)*. Балканский спектр: от света к цвету. Москва, 2011.
- Ройзензон Л.И., Авалиани Ю.Ю. 1967. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. Вологда.
- Семьянская М.А. 2009. *Символика цвета: миф или реальность*. Вестник МГОУ. Серия „Лингвистика“, № 2. Москва: Изд-во МГОУ. стр. 98 – 105.
- Шаховский, В. И. 2008. *Лингвистическая теория эмоций*. Москва : Гнозис.
- Яковлева, Е.С. 1994. *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва : Гнозис.
- Яранцев, Р.И. 1997. *Русская фразеология. Словарь - справочник*. Москва : Русский язык.
- Kovecses, Z. 2010. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford: Oxford University press.
- Krech, D. Crutchfield, R. 1958. *Elements of Psychology*. Berkeley: University of California.
- Lakoff, G. Kovecses, Z. 1987. *The cognitive model of anger inherent in American English. - Cultural models in language and thought*. Cambridge University Press.
- Lakoff, G. Johnson, M. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

ЦВЕТ ЭМОЦИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ МАКЕДОНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Данная работа посвящена изучению значения цвета в фразеологии. Это явление в языке связывает лингвистику с психологией, историей и традициями страны изучаемого языка. Цель данной работы – исследовать связь между фразеологизмом и цветом, входящим в его лексический состав. Проанализировав отношения между цветом и фразеологизмом, утвердили, что знание значений отдельных цветов может помочь при переводе фразеологических единиц. Но далеко не все значения фразеологизмов зависят от значения цветов, входящих в их состав, а именно многие фразеологизмы основаны на физиологических особенностях организма.

УДК 821.163.41(497.16)-13:811.163.3'255.4

Димка МИТЕВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Скопје, Македонија

ГРСТ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ОД „ПЛАНИНСКИ ВЕНЕЦ“ НА П.П. ЊЕГОШ ВО ПРЕВОД НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Во рефератот се прави обид да се истакне општиот впечаток за делото „Планински венец“ од П. П. Његош во превод на Блаже Конески, напишано во духот на народната поезија во десетерец. Се анализираат извесен број фразеолошки изрази од аспект на нивното дефинирање, поткрепени со примери од посоченото дело.

Клучни зборови: еп, Његош-Конески, превод, српско-македонски, фразеологизми.

Една од најголемите литературни творби на сите јужнословенски народи е, по општо мислење, епската творба „Планински венец“, т.е. „Горски венец“ од црногорскиот владика (а во тоа време тој е и световен господар) и писател Петар Петровиќ Његош (1813–1851). Тој живеел во I половина на XIX век, умрел како многу млад човек на 37 години. За тоа време успеал да напише повеќе дела од кои најпознати му се „Светлината на микрокосмосот, на светот во мало“, „Шчепан Мали“ и голем број песни од кои, како што кажавме, најголемо му е делото „Горски венец“. Сите свои дела, главно, ги има напишано во духот на народната поезија во десетерец, т.е. стиховите му се во десетерец, се состојат од десет слога.

Уште веднаш по неговото пишување (1836 година), по неговото печатење, го привлечно вниманието на јужнословенските народи, а и подалеку, на Русите, на Германците и др. народи. Веднаш читателската публика видела дека тоа е едно извонредно книжевно дело во кое е на извонреден начин опишана т.н. „истрага потурица“, односно уништувањето на луѓето што од извесни причини дури и во самата Црна Гора го примиле исламот.

Ние Македонците имавме среќа да се појави преводот на „Горски венец“, крајно успешен, од Блаже Конески, подоцнежниот македонски познат поет и научник на полето на македонскиот јазик.

Блаже Конески го превел делото „Горски венец“ во 1946 и 1947 година, во која година е објавен и уште веднаш југословенската јавност оцени дека се работи за извонреден превод, еден од најдобрите досега во светската литература. Се разбира, на Конески многу му помогна не само знаењето на обата јазици, ами тој знаеше и други светски јазици (пред сè рускиот, полскиот и бугарскиот). Така тој умеел да вникне до најголеми подробности во оригиналот на делото „Горски венец“. Неговиот превод е преведен во десетерец – стих што ни е и нам близок во народното творештво и извонредните многубројни коментатори на „Горски венец“ од кои во времето кога Конески го преведува „Горски венец“, треба да се спомене и извонредниот коментар на големиот славист Милан Решетар.

Дека Блаже Конески извонредно добро го превел делото „Горски венец“ потврдуваат и многубројните фразеолошки изрази, клетви, изреки и сл. во него. На ова место ќе посочиме еден грст од нив:

а зинале како волци гладни – *биле многу, многу гладни*; Носиштата по сажан им беа, / истрештиле очи како ламји / а зинале како волци гладни... (стр. 67)

ако Бога знаеш – *(при заколнување) верувај ми!*; Не, владико, ако Бог знаеш! / Каква тебе неола те нашло, / та што кукаш како кукаица / и што тонеш во српски несреќи? (стр. 15)

бега во неврат – *оди незнајно каде, исчезнува*; ... би ја грабил неговата снаа, / та би бегал во неврат со неа (стр. 57)

берете си умот – *вразумете се*; Берете си умот, Црногорци, / а кој почнал тој е најарниот, / а кој предал онага што почнал, / да би сешто му се скаменило! (стр. 102)

бог ги убил – *најлошо да им се случи!*; Кај се дели, кај одлета / сокле сино! / од личното јато твое? / брате таго! / ал Турците не ги узна, / бог ги убил! / дека тебе ќе прелажат? (стр. 81)

Бог да чува – *(при желба да се обезбати лоши работи) да не се случи лошо!*; Бог да чува и ангели божји! / што си зашол некаде, владико, / во некакви темнични ветришта, / ко во марта вештица што лета / ел змеулец во матно есење. (стр. 35)

Бог само знае – *никој не знае*; Ти се враќаш од крваво поле, / ти си газел крвави огневи, / и Бог само знае, освен тебе, / дали некој жив останал таму. (стр. 115)

братска фалба – *многу пријатен човек*; Кому браќа ти остави, / братска фалбо! / и стариот татка Пера, / леле Перо! / и три млади сестри твои? / кукаици! / седум снаи што острижа? / тешко ними! / што си глава не

чуваше? / фидан снаго! / што крвникот го наслади? / братска фалбо! (стр. 81)

братско мито – *дар шїџо оїџкај убиецоїџ им се давал на смирување на роднинїџе од убиениоїџ*; Јас ќе тргнам први пред кумите, / за главите братско мито давам; / да смириме, динар да скршиме / и крвници пушки обесиме. (стр. 37)

в чорба му загази – *му џи иоматїи илановиїџе*; Нашта круна не ја даде срамно, / кога на врат падишу му стапи, / и на динот в чорба му загази. (стр. 77)

вика и живи и мртви – *сиїџе со реџ џи вика*; викнал песни (Радуне) тенко, гласоито, / го спомина Баја и Новака, / го спомина Драшка и Вукота, / од Трињине двата имењаци, / Вук Марковиќ и Вук Томановиќ, / тој ми вика и живи и мртви; / часот страшен пред очи го гледа. (стр. 116)

ги загуби очите – *ослеїџе*; Јас сум сторил осумдесет лета; / откако ги загубив очите / јас сум појќе во царство дуовно, / макар уште телото во себе / да ја држи душата и крие, / како пламен подземна пештера. (стр. 97)

глава би ти пресекле – *би иїџе заклале, би иїџе убиле*; Туку сепак, немој да се лажеш, / да би можле в раце да те ватат, / тој час би ти главата пресекле, / ели раце жив би ти врзале, / да те мачат, срце да насладат. (стр. 31)

глава не си чуваше – *заџина*; Кому браќа ти остави, / братска фалбо! / и стариот татка Пера, / леле Перо! / и три млади сестри твои? / кукаици! / седум снаи што острижа? / тешко ними! / што си глава не чуваше? / фидан снаго! / што крвникот го наслади? / братска фалбо! (81)

Господ да те чува! – *не дај Боже!, скраја да е!*; Беше, брате, Господ да те чува! / од турскиот малкуцка поарен. (стр. 64)

да би Бог те убил (клетва) – *најлошо да иїџе најде!*; Чумо клета, да би Бог те убил! / али малу пола свет ти беше / со злобата своја што го отру? (стр. 14); клетки дену, да би Бог те убил, / што ме даде мене на земјава! (стр. 15)

да видам еднаш со очиве – *да се случи, да биде веќе еднаш (иїџо шїџо џо иїџо сакувам, за шїџо коїнеам, мечиїџаам)*; О да видам еднаш со очиве / Црна Гора загуб да намири! (стр. 39)

да е малце на рид човек качен, / појќе гледа од тие под ридот – *од иїџовисоко џледано, рабoїџиїџе изџледааїџ иореални*; Слушај, Вуче, а и вие браќа! / немој ништо за чудо да ви е / дека црни мисли ме распнале, / дека гради од ужас ми вријат; / да е малце на рид човек качен, / појќе гледа од тие под ридот. (стр. 30)

да нè врлат под клета грамада – *да нè каменувааїџ*; И имаат ак Црногорциве / да нè врлат под клета грамада ... (стр. 22)

еденздруг очи да си вадат – *многу да се мразат*; Наши царје закон погазија, / започнаа крвно да се гонат // и еденздруг очи да си вадат, / оставија царство и држава, / за правило лудоста ја зеа! (стр. 19–20)

жити двете очи – *тие ироколнувам!* Немој, Драшко, жити двете очи! (стр. 18)

еден на друг очи да извадат – *многу се замразиле*; Ги гледате овие гаоли, / зошто вака двата се скасале, / еден на друг очи да извадат? / по нив одат триесет кокошки, / би живееле како два султана, / само да им некој враг даваше. (стр. 54)

заоѓа светот – *сè се губи, иројаѓа*; штом ја видов да се смее млада, / ми заоѓа светот под нозеве (стр. 57)

и сет народ на нозе стана – *ситие сѝанаа*; Светна крстот како на рид сонце, / и сет народ на нозе станаа, / на чесниот крст се поклонија. (стр. 59)

има ак – *заслужил*; И имаат ак Црногорциве / да нè врлат под клета грамада ... (стр. 22)

истрештиле очи како ламји – *се ококориле*; Носиштата по сажан им беа, / истрештиле очи како ламји / а зинале како волци гладни... (стр. 67)

како желка ... под корупка – *иошајно*; Нозе слаби, очи догледале / се мувлосал мозок во тимбата, / здетинило чело намуртено; / лоши брчки лицето го грдат, / матни очи в глава потонале, / смртта гнасно под чело се смее / како желка гнасна под корупка. (стр. 46)

како човек човека ќе јадел?! – како еден со оруѓ ќе се мразел; Ка ќе јадат, ако Бога знаеш! / како човек човека ќе јадел?! (стр. 70)

ко дибек е дебел – *многу е дебел*; не е тоа вештер ни сениште, / туку ете ко дибек си дебел, / та салото на спање те души, / мене ништо не ме нагазило (стр. 55)

ко куче на синцир врзан – *тука чмаат и дење и ноќе*; Тука летно сонце ги гореше, / ги давеа дожје и фртуни, / не можеа од оков да мрднат, // а ко куче на синцир врзано, / тука чмаат и дење и ноќе. (стр. 64–65)

крпишта партали – *искинаџи алишиџа*; наоблекле крпишта партали, - / на пладнина човек да ги сретете, / сиот би го полазиле мравки. (стр. 67)

кука како кукавица – *се жали; шаѓува*; Каква тебе (владико) неола те нашло, / та што кукаш како кукавица / и што тонеш во српски несреќи? (стр. 15)

лична глава – *убав човек*; лична главо! / о мој свете загубени, / сонце брате! / мои рани без пребола, / рано лута; / мои очи извадени, / бистра солзо! (стр. 81)

лично јато твое – *ој твојојџа војска*; Кај се дели, кај одлета / сокле сино! / од лично јато твое? (стр. 81)

лоши брчки лицето го грдат – *веќе остарел*; Нозе слаби, очи догледале / се мувлосал мозок во тимбата, / здетинило чело намуртено; / лоши брчки лицето го грдат, / матни очи в глава потонале, / смртта гнасно под чело се смее / како желка гнасна под корупка. (стр. 46)

макар и крила да пуштат – *штио и да ѝравајќи*; Не сакаме ништо да се крие, / макар крила Турциве да пуштат. (стр. 49)

мако наша! – *џешка суобино наша*; Многу браќа ти ќе најдеш, / мако наша! / сè одбрани сокли сиви, / леле браќа! / а на Травник на бедемот, / Бог го убил! / глави братски не узнаваш, / клета мако! / зашто нив ги нагрдиле, / неверници! (стр. 83)

матни очи в глава потонале – *ослабнал*; Нозе слаби, очи догледале / се мувлосал мозок во тимбата, / здетинило чело намуртено; / лоши брчки лицето го грдат, / матни очи в глава потонале, / смртта гнасно под чело се смее / како желка гнасна под корупка. (стр. 46)

машка глава – *човечки живојќи*; чудна пушка чини машка глава! / Сека наша шест пати ќе екне (стр. 17)

можат да се сложат ко две чорби во една чинија – *убаво можат да се сложат*; Макар што е земјава тесничка, / двете вери можат да се сложат / ко две чорби во една чинија. (стр. 47)

мои очи извадени – *ослејен сум*; ... лична главо! / о мој свете загубени, / сонце брате! / мои рани без пребола, / рано лута; / мои очи извадени, / бистра солзо! (стр. 81)

на врат му стапи – *џо сџави џоо свое водсџиво, џо џокори, џо џојќчини*; Нашта круна не ја даде срамно, / кога на врат падишу му стапи, / и на динот в чорба му загази. (стр. 77)

не би им се смешала чорбата – *многу се различни*; Ама што се дружат со крвници!? / а во еден котел да ги свариш, / не би им се смешала чорбата. (стр. 80)

народи иззоба – *унишџи многу народ*; врашко племе народи иззоба (стр. 13)

не му е таму умот – *не мисли на џоа*; Не плаши се, со Господа, дедо! / ним не им е таму умот сега; / лоши мисли и нив ги стигнале. (стр. 106)

небото е ништо без грмежи – *без соооветџни средсџива нишџио не се џосџиџнува*; „Узда гризи – заби ќе искршиш! / „небото е ништо без грмежи; / „у фукарот – очи жабурливи. (стр. 51)

нека бега кај го нозе носат – *нека бежа каде било*; Штом за бојот на Цетиње чувме, / дека Турчин жив не останало, / сердар Јанко испрати в Риека / две момчиња веднаш при Турците: / „кој не мисли на Коран да плукне, / „нека бега кај го нозе носат!“ (стр. 113)

нема крв во образите – *безживоџен е*: ги давеше теснотија тешка, / омарина и лоша смрдеа, / та немаа крв во образите (стр. 63)

ни се среќаваат очи – *се ѓледаме*; Арно, Турци, ама не се може; / смешна ни е таа наша љубов! / луто ни се среќаваат очи, / и не можат братски да се видат, / а крвнички и некако диво; / очи зборат што срце шепина. (стр. 47)

нема таму човек да се најде – *нема џшаму никој*; Колку држат Млетки од крај на крај / нема таму човек да се најде / што не мисли еден за другото / да е кодош таен ел шпиунин. (стр. 66)

ни крк да ми даде – *ни да се јави*; Сè ме гази некакво сениште; / а ќе дремнам, ни крк да ми даде. (стр. 55)

ниту мислат за чест и за образ – *честџа не им е важна*; ниту мислат за чест и за образ, / само трошка рана да спечалат (стр. 63)

одеа како на драгои – *џешко одеа*; а дрвени нозе насадиле / та одеа како на драгои; / наоблекле крпишта партали, – / на пладнина човек да ги сретете, / сиот би го полазиле мравки. (стр. 67)

од пламен поживо – *мошне многу живо*; Тажи млада, за срце те каса, / очи горат од пламен поживо, / чело џ е лична месечина, / а јас плачам како мало дете. (стр. 58)

од пушка човек да не падне – *да не биде убие*; Еве има шест-седум години / кај доаѓа една пророчица, / кај нас ваму – од Бар се кажува; / дава треви и нешто лекува / и некакви амајлии прави, / за од пушка човек да не падне. (стр. 90)

очи догледале – *ослејел*; Нозе слаби, очи догледале / се мувлосал мозок во тимбата, / здетинило чело намуртено; / лоши брчки лицето го грдат, / матни очи в глава потонале, / смртта гнасно под чело се смее / како желка гнасна под корупка. (стр. 46)

очи жабурливи – *безживоџни очи*; „Узда гризи – заби ќе искршиш! / „небото е ништо без грмежи; / „у фукарот – очи жабурливи. (стр. 51)

очи зборат што срце шепина – *очџџе го издаваат срцеџо*; Арно, Турци, ама не се може; / смешна ни е таа наша љубов! / луто ни се среќаваат очи, / и не можат братски да се видат, / а крвнички и некако диво; / очи зборат што срце шепина. (стр. 47)

очите џ ѕвезди на небо – *има очи како ѕвезди*; Фатима е чудо на става, / очите џ ѕвезди на небо, / лицето џ утро румено, / под леса џ гори деница, / со паре џ уста резана, / со ружа џ усни жижнати, / меѓу ними мило светнува / белегица снежни бисери, / грлото џ чиста филдиша, / бели раце – крилја лебедни; / над цвеќиња плива зорница, / а ја возат весла стребрени. (стр. 79)

очите му ги маѓепсале – *го заслејиле*; Тоа не е за вистина, Драшко, / а очите ти ги маѓепсале. (стр. 68)

очите му молскаат – *се воодушевува*; Обилиќе, змеу огнеити, / кој те гледа, очи му молскотат, / ќе те слават до век јунаците! (стр. 77)

очите на слеп не му пречат – *ишoj љо ирави ишоа ишио љо може*; А очите на слеп не му пречат, / тој си оди по една патека, / како пијан што за плот се ватил. (стр. 100)

очите сопствени нè лажат – *не сме убедени во ишоа ишио љо гледаме*; верно ли е што е сево вака, / ел очите сопствени нè лажат? (стр. 98)

очно видело – *ден*; Нема сонце без очно видело, / ни вистински сведен без Божиќа! (стр. 104)

по сажен – *мошне љолем(и)*; Носиштата по сажен им беа, / истрештиле очи како ламји / а зинале како волци гладни... (стр. 67)

пожал му е колку двете очи да загуби – *многу љовеќе му е жал*; Жала Иван брата единего, / пожал му е за Урош војвода, / колку двата сина да загуби; / пожал му е за Урош војвода, / колку сета земја што загубил; / пожал му е за Урош војвода, / колку двете очи да загуби; / би дал очи за брата Уроша. (стр. 32)

поттрпезни кучки – *никаквици, неранимајковци*; Кај тргнале поттрпезни кучки, / Бранковиќи и лиживагани? / што им треба дружба со Турците? (стр. 75)

пред вашите очи – *иред вас*; Ој, хурии, моми синооки / што со мене век ќе векувате, / кај ’ма сенка, и што ќе ја спушти, / да ми падне пред вашите очи? (стр. 43)

пред очи – *иред себе*; ...а на докрај од бојот крваен // што последна пушка турска пукна – / љеверданот го држев пред очи... (116–117)

пред очи – *иред шебе*; Шест пати сме стојале на маќа, / кај што барут пред очи ти гори, / и мртвенски глави кај летаат (84)

пред очи го гледа – *очевидец е*; тој (Радуне) ми вика и живи и мртви; / часот страшен пред очи го гледа. (стр. 116)

рана лута – *љолема болка*; лична главо! / о мој свете загубени, / сонце брате! / мои рани без пребола, / рано лута; / мои очи извадени, / бистра солзо! (стр. 81)

рани без пребола – *неиреболни рани*; Вид. кај рана лута.

’рѓа те не јала (клетва) – *никавему!*; немој, Драшко, жити двете очи! / Не се бие сина кукавица; / ал не знаеш, ’рѓа те не јала, / тие ми се ќерки Лазареви (стр. 18–19)

сами течат солзите од очи – *ситуацијата е за илачење, ситуацијата е крајно ишешка*; Не се лафи со везири така, / кај ќе стапат тие треска носат, / сами течат солзите од очи / и земјата јачи од пискоти. (стр. 53)

се мачеа - очи да им прснат – *се мачеа дури очите да им ирснат*; мошне многу се мачеа; Секо катче преполно фукара; / се мачеа – очи да им прснат – / да спечалат корка лепче суво. (стр. 62)

се мувлосал мозок во тимбата – *веќе заборавал*; Нозе слаби, очи догледале / се мувлосал мозок во тимбата, / здетинило чело намуртено (стр. 46)

сè со очи гледа – *сè видува*; Таа вели дека сè ќе каже; / и кажува, да би Бог ја убил, / божем човек сè со очи гледа. (стр. 91)

сите до еден – *без исклучок*; туку сите до еден паднаа (стр. 49)

слепи се при очи – *ништо не гледаат*; Будалите слепи се при очи / што гледаат, а зошто гледаат; / им требаат за прости потреби / ко на сите други животини. (стр. 100)

со кривина земен – *неправедно земен*; на трон седиш со кривина земен, / се гордеш со скиптер скрвавен (стр. 14)

со очи – *очи гледно*; А ти мислиш, сердаре Његушки, / дека ваков ќе беше со очи? (стр. 100)

сум се спуштил на вашето јаже – *сум се спуштил на ваше ниво*; сум се спуштил на вашето јаже, / уште малку ќе се прекинеш. (стр. 52)

таков ... ниту слушнал, ни со очи видел – *што бил многу убав*; Ој што убав беше да го видиш; / уште никој таков на земјава / ниту слушнал, ни со очи видел. (стр. 18)

тони во несреќи – *паѓа од тешка во сè по тешка ситуација*; та што кукаш (владико) како кукаица / и што тонеш во српски несреќи? (стр. 15)

ќе ја гледа како двете очи в главата – *многу ќе ја гледа, пази, чува*; Ќе ја гледа Суљо Фатима / како двете очи в главата. (стр. 79)

ќе ни сотре семе од порода – *ќе не уништи од корен*; а крвникот силен е песосан / ќе ни сотре семе од порода (стр. 15)

узди да пристегне – *да дисциплинира (некојо)*; на рајата узди да пристегнам, / зер таа е како сека лишка (стр. 50)

ум ни продава – *не пооручува*; Кој се нашол ум да ни продава! / па ти гледаш повеќе во ними / отколку што десетмина други; / не оставаш плешка да избелат, / на луѓето од уста им грабаш. (стр. 74)

умот му го дотера в глава – *го вразуми, го ојамеши*; сум се спуштил на вашето јаже, / уште малку ќе се прекинеш. / Оттогаш сме и пријатели, / умот ми го дотеравте в глава (стр. 52)

умот му го зел – *го собудалил*; Што си дете, кутра мајка твоја, / навистина умот ти го зела. (стр. 57)

умот темнее јазикот се плетка – *заборава што сака да каже*; Обиди се, кога прикажуваш; / штом на твојот расказ ќе се јави / нешто сосем спротивно пред очи, / приказната слач и сила губи, / умот темнеј, јазикот се плетка; / забораваш што сакаш да кажеш. (стр. 100)

црн пекол стане – *стајне мошне тешок, неизоржлив*; мене веков црн пекол ми стана, / а луѓето пеколни сеништа. / Цени дену, и црна судбино! (стр. 14)

црно клопче пушти – *црмногу жала*; многу були ваши со тажење / црно клопче по мене пуштиле (стр. 53)

чесен крст – *(во христијанската религија) 1. светио грво на кое е расинаи Исус Христос. 2. вообичаен израз како симбол на христијанството*; и сет народ на нозе станаа, / на чесниот крст се поклонија; Светна крстот како на рид сонце, / и сет народ на нозе станаа, / на чесниот крст се поклонија. (стр. 59)

чест имај му – *почитувај го*; Ти, владико, знаеш што да пишиш, / чест имај му колку што тој тебе. (стр. 51)

човек куче во нив не би врзал – *никој не би одел кај нив*; Најлоши им беа занданите / под куката кај што дуждот седи, / а најдлабока јама што ја има / поарно е колку во нив да си; / коњ да беше во нив ќе цркнеше, / човек куче во нив не би врзал, / а камо ли кутрего човека. (стр. 65)

човек со човека – *еден со друг*; Никој среќен, никој задоволен, / никој мирен и никој спокоен; / се страмоти човек со човека: / се назира мајмун в огледало. (стр. 106)

човек средна рака – *средно имоџен човек*; Беше човек вака средна рака; / она име да не го носеше, / од урока зијан не би имал. (стр. 70)

човекот се бори со човека – *секој проишв некојо*; Тој е состав од борба пеколна: / душата се бори со телото, / морето се бори со брежјето, / зимата се бори со пролетта, / ветришта се борат со ветришта, / живина се бори со живина, / народи се борат со народи, / човекот се бори со човека, / деништа се борат со ноќеви, / духови се борат со небото. (стр. 105)

шубе го фати – *почне да се сомнева*; дај овие да не ги држиме, / а побрго назад да си одат, / да не шубе пашата го фати, / нека знае што треба да прае (стр. 51).

И многу, многу други. „Горски венец“ е полн со убави мисли, со изреки, со убави кажувања и со многу слики и метафори. Само уште еден пример:

Штом го смислив денешниов зговор,
ме згоруваат од ужас пламења:
брат со брата ќе се исколиме,
а крвникот силен и песосан
ќе ни сотре семе од порода.
Клети дену, да би Бог те убил,
што ме даде мене на земјава!
часот лански триж проклет да биде
што Турците не ме загубија,
да не мамам надежда народна. (стр. 157)

Користена литература

Његош, П. П. 1968, *Горски вијенац* (историческо собитије при свршетку XVII вијека. Београд: Издавачко предузеће „Рад“.

Ние го користиме македонското издание во кое е поворот од проф. Димче Левков: Његош, П. П. / Конески, Бл. 1988. *Горски венец*. Скопје: „Мисла“, „Култура“, „Македонска книга“.

УДК 811.163.3'373.612.2

УДК 811.161.1'373.612.2

Виолета НИКОЛОВСКА

Факултет за образовни науки

Универзитет „Гоце Делчев“

Штип, Македонија

ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТА ГЛАВА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во когнитивната лингвистика, посебно место им се дава на концептуалните механизми метафора и метонимија (Lakoff and Johnson 2003; Kövecses 2002). Метафората се определува како пренос од еден (изворен) домен на друг (целен) домен. Метонимијата се определува како когнитивен процес во кој еден поимски ентитет, средството, му овозможува ментален пристап на друг поимски ентитет, целта, во рамките на ист домен или идеализиран когнитивен модел. Концептуалната метафора е една од човековите способности со кои се конструира значењето. Во овој труд ќе се задржиме на значењето на лексемата *глава*, поточно на развојот на полисемијата на оваа лексичка единица и тоа од аспект на когнитивните процеси метафора и метонимија. Ќе го разгледаме учеството на овие когнитивни механизми и во градењето на фразеолошките единици што ја содржат како компонента оваа лексема во македонскиот и во рускиот јазик, воочувајќи ги сличностите и разликите во когнитивната слика за светот што ја одразуваат овие два јазика.

Клучни зборови: значење, полисемија, концептуална метафора, концептуална метонимија, глава

Во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ (ТРМЈ), том I (А-Ж) (2003: 342-343) за лексемата *глава*, приведени се десет значења: 1. Дел од телото на човек или на животно во кој се наоѓа мозокот. *Ги најолни зрадишсе со воздух и ја нурна главаџа во водаџа*; 2. Ум, разум, памет, мозок. *Во главаџа му се мешаа разни мисли*; 3. (прен.) Живот на човекот. *Гледај, да не иззубиш глава!*; 4. а) Поединец, индивидуа, лице. *Во џаа борба џагнаа најхрабришсе глави*; б) Животно. *Имаше осумдесет глави*

овци; 5. Раководител, водач, главатар. *Ние бевме разбиена војска, а нејзе ѝ е дојушиено да нема глава*; 6. Дел од книга, поглавје, партија, оддел. *Романот содржи еднаесет глави*; 7. Долен дел од растение, главица. *Кромидот беше со кружни глави*; 8. Горен, преден дел на предмет (клинец, шајка и сл.). *На зредитије главитије од шајкитије рџосале*; 9. Како мерка за висина. *Тој беше за глава љовисок од дружитије*; 10. Реверс на монета. *Со глава-ѝисмо одлучуваа кој ќе биде ѝрв*.

Првото значење е основно. Во останатите ги среќаваме когнитивните механизми метафора и метонимија, во поголем степен механизмот метонимија.

Во когнитивната лингвистика, посебно место им се дава на концептуалните механизми метафора и метонимија (Lakoff and Johnson 2003; Kövecses 2002). Золтан Кевечеш (2002: 145) метафората ја определува како пренос од еден (изворен) на друг (целен) домен. Метонимијата, пак, според него, е когнитивен процес, во кој еден поимски ентитет, *средствотито*, му овозможува ментален пристап на друг поимски ентитет, *целита*, во рамките на ист домен, или идеализиран когнитивен модел. Според Кевечеш, метонимијата делува во рамките на еден когнитивен домен. Во когнитивната лингвистика, концептуалната метафора е една од човековите способности со помош на кои се конструира значењето. Таа е појава што се наоѓа во умот, не во јазикот (во јазикот се нејзините изрази, манифестации). Со неа се поврзуваат два домена на човечкото знаење, на пр. *кавџа* и *војна*: *Кавџата е војна*. Метафората се дефинира како разбирање на еден концептуален домен во рамките на друг концептуален домен. Концептуалниот домен А е концептуален домен Б: *Кавџата е војна, Љубовта е ѝајтување, Идеитије се храна, Теоритије (и арџументитије) се зџради, Гледањето е дојирање, Очитије се екштермитијеи, Очитије се конѝејнери за емоции, Емоционалниот ефект е физички конѝакт* итн. (Lakoff and Johnson 2003; Kövecses 2002). Концептуалниот домен е која било кохерентна организација на искуството. На пр., ние имаме кохерентно организирано знаење за патувањата и на него се потпираме во разбирањето на љубовта¹.

Значењата 2. Ум, разум, памет, мозок; 3. Живот на човекот; 4. а) Поединец, индивидуа, лице и б) Животно; 5. Раководител, водач, главатар можеме да ги сметаме за примери на концептуална метонимија. Во значењето под реден број 2, главата стои за умот, разумот, паметот, мозокот. Физичкото (физиолошкото) стои за умственото (психолошкото). Конкретното стои за апстрактното. Базичен принцип на метонимијата е контигвитетот (contiguity) или блискоста, за разлика од сличноста (similarity) која лежи во основа на метафората. Блискост помеѓу физиолошкото (телесното) и

¹ Кевечеш (Kövecses 2002: 4) како пример ја дава концептуалната метафора *Животот е ѝајтување* и согласно со неа разбирањето на животот во рамките на знаењата за патувањето.

умственото постои. Споменатите умствени процеси се одвиваат во главата. Затоа, сметаме дека можеме да кажеме дека *Главаџија сѝои за расудувањеџио* (*умоџи, разумоџи, џаментоџи*) е пример за концептуална метонимија. Метонимијата во последниот дел од дефиницијата на значењето под реден број 2 е уште поочигледна: тука станува збор за однос ЦЕЛИНА – ДЕЛ: *Главаџија* (целината) *сѝои за мозокоџи*² (делот од целината). Посложена е метонимијата во значењето под реден број 3, во која *Главаџија сѝои за живоџиоџи*. Во ТРМЈ ова значење е оквалификувано како преносно, што упатува на метафора. Сепак, сметаме дека тука не се работи за два различни домена, при што едниот домен (целен) се разбира во рамките на другиот домен (изворен), туку се работи за еден покомплексен однос на дел (*џлаваџија*) наспрема целина (*живоџиоџи*)³. Во значењата 4 и 5, каде *џлаваџија* како дел стои за целината *џоединец, индивидуа, лице; живоџино; раководиџел, водач и џлаваџиар* метонимскиот однос е очигледен⁴. Во значењата *раководиџел, водач* и *џлаваџиар* можеме да пронајдеме и елементи на сличност, кои се карактеристични за метафората: како што *џлаваџија* раководи со телото и расудувањето во животот, така *раководиџелоџи, водачоџи* и *џлаваџиароџи* раководат во своите домени со другите луѓе. И самата мотивациска основа на изведениот збор *џлаваџиар* зборува за тоа.

Всушност, и разликата помеѓу метафората и метонимијата, иако на неа се инсистира во когнитивната лингвистика, не треба да се сфати премногу остро. Аристотел, метонимијата, заедно со синегдохата, ја категоризирал во една од четирите категории на метафора (Panther and Radden 1999: 1). Хосенс (Goossens 1990) го воведува поимот метафтонимија. Во него тој го обединува заедничкото делување на концептуалната метафора и метонимија. Односите меѓу метафората и метонимијата, според него, можат да бидат: 1. Метафора од метонимија; 2. Метонимија во метафора; 3. Метафора во метонимија и 4. Деметонимизација во метафората. За значењето 5. *раководиџел, водач и џлаваџиар* би можеле да кажеме дека е метафора во метонимија.

За разликите меѓу метафората и метонимијата би можеле да кажеме: метафората е сфаќање на едно нешто во рамките на друго нешто, со примарна функција на разбирање; метонимијата е стоење на еден ентитет за друг ентитет, со примарна референцијална функција (Lakoff and Johnson 2003: 36).

² Како орган во кој се одвиваат споменатите психофизиолошки процеси на расудување.

³ Неопходната блискост (contiguity) како неопходна за постоењето на концептуалната метонимија ја наоѓаме и во фактот дека мозочната смрт е навистина смрт за човекот. Престанокот на работата на срцето може да биде привремен и човекот повторно да се анимира во живот.

⁴ И ние во оваа статија, се определуваме односот ДЕЛ ЗА ЦЕЛИНА, како и Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 2003: 36) да го сметаме за посебен случај на метонимија, а не за пример на синегдоха, како што се прави во традиционалната реторика.

За значењата 7 и 8 од ТРМЈ би можеле да кажеме дека се добиени во поширока смисла метафорично, по пат на сличност меѓу човечката глава и предметот, поточно неговиот именуван дел: *голен дел од растението, ѓлавица* и горен, преден дел од предмет (клинец, шајка и сл.). Значењето е доволно устало, па покрај него не можеме во речниците да ја сретнеме ознаката (прен.). Според Станојевиќ и Паризоска (Stanojević i Parizoska 2005: 704-705), се работи за деметафоризација на значењето, поради доволна усталеност во неговата употреба, која најдобро ја илустрира лексикографијата. Според овие автори, кога метафоричното значење на некој збор ќе стане доволно устало за да се јави како едно од значењата во речник, процесот на деметафоризација започнал. Како пример го наведуваат за лексемата *нога* значењето 'дел на кој некој предмет стои', регистрирано во речникот на Аниќ (Аниќ 2004)⁵.

Толковниот речник на рускиот јазик (ТРРЈ) (Ожегов и Шведова 1993:137) ги бележи истите концептуални механизми при развојот на полисемичноста на лексемата *голова*. Првото е основното значење 1. Дел од телото на човекот (или животното) што се состои од черепот и лицето (кај животните муцка); кај без'рбетниците преден, соодветно издвоен дел од телото со органи за чувствување и кружен отвор. *Голову повеситъ, понуригъ*⁶. Второто значење е, исто така, конкретно, можеби и хомонимно - 'череп': *Рамен в голову и лицо. Надетъ на голову. Держатъся за голову. Схватитъся за голову*⁷ и др. Во третото значење, исто како и во македонскиот јазик, главата стои за умот, расудувањето. И во рускиот јазик се развила концептуална метонимија во која го имаме конкретното за апстрактното, физичкото (физиолошкото) за умственото (психолошкото). И овој концептуален механизам можеме да го разгледуваме како пример за метафонија, во кој во метонимијата имаме метафора, со оглед на тоа што при метафората, апстрактниот домен се разбира во рамките на конкретниот домен. Концептуалната метафора содржи поапстрактен концепт како целен домен, а поконкретен или физички концепт како нејзин изворен домен (Kövecses 2002: 7). Во метафоричните концепти *Кавџаџа е војна, Љубовџа е џаџување*⁸ кавгата и љубовта се поапстрактните концепти од војната и

⁵ ТРМЈ, том III, Л-О (2006: 400) исто така го регистрира ова значење на лексемата *нога*, со тоа што упатува на специјализираната лексема, поставена како посебна речничка статија – *ногалка*.

⁶ Авторите на речникот, како преносно, тука го приведуваат и значењето: *Прийти в уныние* - 'да се падне во уныние'. Ова значење, во нашиот текст ќе биде разгледано подолу, во рамките на анализата на фразеолошките изрази. Подолу ќе бидат разгледани и тука наведените примери *С високо поднятой головой* и *Склонитъ (обнажитъ) голову перед кем* – н.

⁷ Кон последниов пример, авторите го приведуваат преносното разговорно значење 'се ужаси'. И на ова место можеби би можеле да го побараме концептуалниот однос на метонимија, при која ДВИЖЕЊЕТО СТОИ ЗА ЧУВСТВОТО КОЕ ГО ПРЕДИЗВИКАЛО.

⁸ Примерите се од Lakoff and Johnson 2003.

патувањето. Примери за значењето 'ум, расудување'⁹: *Человек с головой, Совсем без головы кто-н., В голову ничего не идет кому-н., Что-то с головой у кого-н., Из головы нейдет кто-что-н., Из головы вон, из головы вылетело.* Во четвртото, петтото и шестото значење, како и во македонскиот јазик, главата, како дел, стои за целината: 4. Човек како носител на некакви идеи, погледи, способности, својства: *Светлая, умная г., Горячая г.* 5. Во Царска Русија, назив на некои воени, административни и изборни началнички должности, но и лица што ги *извршуваа* тие должности: *Стрелецкий г., Волостной г., Городской г., Г. управы.* 6. Раководител, началник (разг.): *Всему делу г. кто-н., Сам себе г.* Седмото и осмото значење во ТРРЈ се аналогни со значењата 7 и 8 во ТРМЈ: Преден дел од нешто што се движи и се растегнува – *Г. пехотной колонны, Г. кометы, Вагон в голове состава. Идти в голове (впереди цепочки людей, отряда; также перен. – возглавлять какое-н. дело, начинание);* Прехранбен продукт во форма на топка, конус – *Г. сахару, Г. сыру.* Се работи за деметафоризирани концепти, поради нивната доволна усталеност во употребата, базирани на сличноста помеѓу главата (нејзиниот облик и позиција во однос на телото на човекот) и именуваните појави.

Во текстот што следува ќе ги разгледаме фразеолошките изрази што ја содржат компонентата *глава* во македонскиот и во рускиот јазик¹⁰. Ги класифициравме според когнитивните механизми (според принципите на когнитивната лингвистика, првенствено претставени во Lakoff and Johnson 2003 и Kövecses 2002) изразени во нив.

1. Фраземи во кои доаѓа до израз концептуалната метафора *Главата е контејнер што може да се наполни со мисли, идеи.*

а) Не ми влеѓува в глава. Не му излеѓува од глава. Му ја наполни главата. Има бубачки во главата. Не ми оди в глава. Му ја наполни главата со бумбари. Му брчаат муви во главата. Има мушички во главата.

Во последните примери, мислите се претставени како инсекти и тоа им дава негативна конотација. Мислите се надвор од главата и влегуваат во неа во облик на инсекти. Мислите се неразумни. Во овие примери, би можеле да зборуваме за метафора во метафората: *Мислите, идеите се објекти што се движат*¹¹.

⁹ Примерите се од ТРРЈ (Ожегов и Шведова 1993).

¹⁰ Како извори за примери за ексцерпција ни послужија, покрај споменатите толковни речници на македонскиот и рускиот јазик, и фразеолошките речници на С. Велковска (Велковска 2008) и В. П. Жуков (Жуков 1980).

¹¹ Илустрирајќи ги со соодветни јазични изрази, Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 2003: 46-48) во врска со идеите ги приведуваат следните концептуални метафори: *Идеите се храна, Идеите се организми – луѓе и растенија, Идеите се производи, Идеите се производи (што може да се купи или продаде), Идеите се ресурси, Идеите се пари, Идеите се инструменти за сечење, Идеите се модни феномени.*

б) *Му удри крвѣѡа во ѓлаваѡѡа. Му удри виноѡѡо во ѓлаваѡѡа. Му удри власѡѡа во ѓлаваѡѡа.*

Во примерите под б), главата е претставена како контејнер, кој може да прими нешто во преголема количина и тоа да му го замати правилното расудување на човекот, да го зашемети. Најтипичен пример е *Му удри виноѡѡо во ѓлаваѡѡа*. При тоа, освен во примерот со виното, не е исклучена инволвираност на волјата на човекот, неговите посакувања во процесот на „зашеметувањето“. Прикажан е патот од срцето до главата. Она што срцето го посакува во преголема мера (за што сведочи глаголската синтагма *му удри*) го зашеметува умот, го помрачува расудувањето: *Му удри власѡѡа во ѓлаваѡѡа*. Во примерот *Му удри крвѣѡа во ѓлаваѡѡа* го имаме тој причинско-последичен однос на силна емоција која патува од срцето до главата, при што во фразеолошкиот израз е прикажан и физиолошкиот момент.

в) Главата, како дел од телото е контејнер за умот, како елемент на духовното, психолошкото: *Бери ум в ѓлава. Не му сече умоѡѡ во ѓлаваѡѡа.*

И во рускиот јазик сретнавме фраземи кои ја отсликуваат концептуалната метафора *Главата е контејнер што може да се наполни со мисли, идеи*: *В голову нечего не идет кому-н., Из головы нейдет кто-что-н., Из головы вон, из головы вылетело, Голова варить у кого* – некој е умен, остроумен, снаодлив¹².

Како пример за оваа метафора можеме да го земеме и јазичниот израз: *Во ѓлаваѡѡа му е каша.*

2. Ориентациски метафори

Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 2003: 14 – 21) го воведуваат и поимот ориентациски метафори. Се работи за метафоричен концепт во кој еден концепт не се структурира во рамките на другиот, туку се организира цел систем концепти едни во однос на други. Повеќето од овие концепти имаат врска со спацијалната ориентација (горе – долу, внатре – надвор, напред – назад, централно – периферно и сл.). Овие спацијални ориентации потекнуваат од фактот дека имаме тела од таков тип каков што имаме и

¹² Во последниов пример, главата е прикажана како контејнер во кој се преработуваат идеите, мислите. Се работи за метафора за расудувањето, разбрано како варење на идеите. Оваа концептуална метафора се надоврзува на концептуалната метафора на Лејкоф и Џонсон – *Идеите се храна* (Lakoff and Johnson 2003: 46; Kövecses 2002: 4).

дека тие функционираат како што функционираат во нашето физичко опкружување. Ориентациските метафори му даваат на концептот спацијална ориентација. Лејкоф и Џонсон ги приведуваат следниве ориентациски метафори: *Среќаџиџа е џоре. Таџаџиџа е долу. Свесноџиџо е џоре. Несвесноџиџо е долу. Здравјеџиџо и живоџиџоџи се џоре. Болестџа и смрџиџи се долу* итн. Според нив, овие метафорични ориентации не се случајни. Тие имаат основа во нашето физичко и културно искуство. На пр., тагата и депресијата обично го свиткуваат човекот во неговото држење. Среќата и позитивните чувства го прават човека исправен. Заспаните луѓе, болните и умерените се легнати (долу), додека будните, здравите и живите се исправени (горе). Како сумирачка, Лејкоф и Џонсон ја поставуваат метафората: *Доброџиџо е џоре, Лошоџиџо е долу*, со оглед на тоа што среќата, здравјето, животот, контролата – нештата што го карактеризираат она што е добро за личноста се горе.

Оваа ориентациска метафора ја сретнавме и кај фраземите со компонента *глава*: *со кренаџиџа глава* – достоинствено, гордо; *наведне глава, џриклони глава* – се покори; *крене глава* – излезе од проблеми, се поврати од некоја лоша состојба; *Главаџиџа џоре!* – биди храбар, достоинствен, оптимист. Позитивните чувства што личноста ги носи сама за себе се огледуваат во фраземите: *некој е со главаџиџа во облациџиџе, ја држи главаџиџа високо*. Дополнителното значење на овие фраземи е неодобрувањето на тоа мислење од страна на лицето што ја комуницира оваа фразама. Пример за оваа ориентациска метафора би била и фраземата: *ја наведнал / обесил главаџиџа како мисир*, при што и самата определба *како мисир*, со иронична, потсмешлива конотација, покажува нешто што не е добро, среќно, достоинствено – ‘се замислил многу, се загрижил за нешто’.

Во рускиот јазик ги сретнавме следните илустрации на оваа метафора: *голову повесить, понуричь* – падне во униние; *с високо поднятой головой* – гордо; *вешать голову* – паѓа во униние, очајува; *склонить (обнажить) голову перед кем-н.* – изразува уважување, преклонение¹³.

¹³ Во последниов пример, можеме да зборуваме и за присуство на метонимија: ДВИЖЕЊЕТО СТОИ ЗА ОДНОСОТ (ПОЧИТТА) ШТО СЕ ИЗРАЗУВА. Се оддава некому важност со мал гест на себеунижување. Метонимично, главата стои за одговорноста во фразеолошкиот израз *на мою голову* – на моја одговорност (но и: на моја беда, несреќа, мака). Различна е семантиката на македонското (*ај и*) *на џвоја, неџова глава*, која претставува благослов ‘да ти се случи (доброто) и тебе, нему и сл.’. И во македонската фразама имаме пример за концептуална метонимија, во која главата стои за човекот, личноста (делот за целината). Главата стои за расудувањето во руската фразама: *есть (имеется) голова на плечах (у кого)* – некој е доволно умен, снаодлив, сообразителен.

3. Фраземи во кои доаѓа до израз концептуалната метонимија ГЛАВАТА СТОИ ЗА ЖИВОТОТ (делот за целината)

Му ошџиде ѓлавашџа. Сџава ѓлава в џорба. Едџај изџелече жџива ѓлава, Лџџаашџџ ѓлави, Паѓне ѓлава, Гаранџџџџа со ѓлава, Ке џлаџџџџ со ѓлава, Не иѓрај си со ѓлавашџа.

Со посложена семантичка структура е фразеолошкиот израз *Трисџџа бричовџџ џо ѓлавашџа ни џоминале* – сме биле во многу животни опасности, кој содржи компарација со физичката појава на оваа слика.

Подалечна врска со животот имаме во следниве фраземи: *му дојде на ѓлава* – се случи и во неговиот живот, *и на џџвоја ѓлава* – да се случи и во твојот живот.

Руски фраземи што се илустрација на овој концептуален механизам се: *Головы не жалеть* – не го жали животот; *Головой отвечать* (за кого-што) – одговара со глава, со живот, сноси полна одговорност за неког или нешто.

4. Фраземи во кои доаѓа до израз концептуалната метонимија ГЛАВАТА СТОИ ЗА СТАРЕШИНАТА, РАКОВОДИТЕЛОТ, ЧОВЕКОТ.

Глава на куќашџа (мажџџџ е ѓлава на куќашџа); Рџбаџџа смрди од ѓлавашџа;

На руска страна, сретнавме повеќе фраземи во кои ГЛАВАТА СТОИ ЗА ЧОВЕКОТ (делот за целината): *позор на чџю голоову*¹⁴ - срам на нечија глава; *с больной головы на здоровою валить* – (со негативна конотација) ја префрла вината од виновниот на невиниот¹⁵; *с головы (взять, получить)* – од глава да земе, добие (*Приходится по рублю с головы.*); *Через чџю голову действовать* – да се дејствува одминувајќи неког, не известувајќи ги заинтересираните лица.

5. Фраземи во кои доаѓа до израз концептуалната метонимија ГЛАВАТА СТОИ ЗА РАСУДУВАЊЕТО (физичкото, физиолошкото за умственото).

*Беѓа како без ѓлава; Изѓуби ѓлава*¹⁶.

И кај овие примери може да се среќаваме со механизмот на метафтонимијата. Во концептуалниот механизам на метафората

¹⁴ Главата стои не само за целиот човек, туку и за неговото расудување, бидејќи оттука доаѓа причината за срамот.

¹⁵ Во примеров се содржи и метафората: *Виновнџџа ѓлава / човек е болна ѓлава. Невинџџа ѓлава / човек е здрава ѓлава / човек.*

¹⁶ Оваа фразема можеме да ја сретнеме со различни значења: 1. Загине; 2. Се збунџ, се избежумџ; 3. (по неког) Се заљубџ. Во случајџв, мислиме на второто значење, иако и при третото значење би можело да се случи заљубениот да ја изгубџ моќта за правилно расудување.

апстрактното (целниот домен) се разбира во рамките на конкретното (изворниот домен). Во нашите примери конкретното стои за апстрактното, физичкото за умственото.

Со прегледот што го прикажавме не ги опфативме сите фраземи со компонента *глава* во македонскиот и во рускиот јазик. Ги прикажавме само оние кои ги отсликуваат концептуалните механизми по кои го структурираме нашето знаење и кои наоѓаат израз во нашиот јазик. Се работи за концептуалните механизми метафора и метонимија, кои како што видовме во не мал број на случаи и се преклопуваат. Овие механизми се добро проучени во рамките на когнитивната лингвистика. Споредбата меѓу фраземите во македонскиот и во рускиот јазик покажа дека македонскиот и рускиот народ, како словенски, се културно блиски. Повеќето концептуални механизми имаат паралела во двата јазика. Во нашите култури, искуства, главата, по аналогија на нејзината улога во рамките на телото на човекот (конкретното за апстрактното) се употребува со значење на раководство, старешинство. Таа многу често, со оглед на нејзиното значење за животот на човекот, стои за целиот човек, за неговиот живот и расудување. Во процесот на мислење, таа се разбира како контејнер кој содржи идеи и мисли кои во него се преработуваат. Мислите се разбираат како независни ентитети кои можат да се движат, да дојдат до нечија глава (*га му ѝагнаѝ на ум на некоџо*). Негативните мисли земаат облик на инсекти: *бубачки, мушички, бумбари*.

Користена литература

- Толковен речник на македонскиоѝ јазик*. Ред. Кирил Конески, III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2006.
- Anić V. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Goossens, L. 1990. “Metaphtonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Figurative Expressions for Linguistic Action”, *Cognitive Linguistics 1*, pp. 323-340.
- Kövecses Z. 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff G. and M. Johnson. 2003. *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press.
- Panther K-U. and G. Radden (eds.). 1999. *Metonymy in Language and Thought*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Stanojević M-M. i J. Parizoska. 2005. “Konvencionalne konceptualne metafore i idiomatičnost”, *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike: zbornik*, Zagreb/Split: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku, str. 701-712.

Извори

- Велковска С. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје: С. Велковска.
- Жуков В. П. 1980. *Школьный фразеологический словарь русского языка*, Москва: Просвещение.
- Ожегов С. И. и Н. Ю. Шведова. 1993. *Толковый словарь русского языка*, Москва: Азъ.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Виолета НИКОЛОВСКА

ФРАЗЕМЕ СА КОМПОНЕНТОМ ГЛАВА У МАКЕДОНСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

У когнитивној лингвистици, значајно место заузимају концептуални механизми метафора и метонимија. Метафора се дефинира као пренос са једног (изворног) домена на други (циљни) домен. Метонимија се дефинира као когнитивни процес у коме један концептуални ентитет, средство, омогућава ментални приступ другом концептуалном ентитету, циљноме, у оквирима истог домена или идеализованог когнитивног модела. Концептуална метафора је једна од човекових способности са којима се конструира значење. У овом труду, анализирали смо значење лексеме *глава*, тачније развој полисемије ове лексичке јединице са гледне тачке когнитивних процеса метонимије и метафоре. Утврдили смо да у процесу развоја полисемије лексеме *глава* доминантну улогу има когнитивни механизам метонимија: глава стоји за концепт живота, појединца, индивидуе, животиње, руководиоца, носиоца административних и начелничких дужности. Што се тиче фразема са компонентом *глава*, утврдили смо да и у македонском и у руском језику они отсликавају исте механизме метафоре и метонимије, што сведочи о блискости менталитета и културе двају словенских народа: македонског и руског.

УДК811.163.1:091:003.349.8(497.7-17)

Соња НОВОТНИ
Михајло МАРКОВИЌ

Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
Тетово, Македонија

**НОСОВКИТЕ И НИВНИОТ ОДРАЗ
ВО СЕВЕРНИТЕ МАКЕДОНСКИ РАКОПИСИ
(СО АКЦЕНТ НА ВЕРКОВИЌЕВИОТ АПОСТОЛ)**

Апстракт: Трудот којшто е предмет на нашата работа ќе опфати анализа на носовките во северните македонски ракописи, што во суштина е и дел од докторската дисертација на д-р Кита Бицевска, со проширување на сознанијата за Верковиќевиот апостол како дел од северномакедонските ракописи опфатени во дисертацијата на д-р Бицевска. Ќе дадеме кус осврт на носовките и нивната фреквенција во неколку северномакедонски ракописи (со акцент на Верковиќевиот апостол), а ќе го прикажеме развојот и состојбата на истите низ ракописите.

Клучни зборови: носовки, северномакедонски, Верковиќев апостол, ракопис.

Средновековниот период во Македонија се карактеризира со дејноста на две книжевни школи, поточно, станува збор за Охридската и Кратовската книжевна школа. Ракописите од овие две школи се совпаѓаат едни со други според повеќе правописни и јазични особености и ја претставуваат македонската варијанта на црковнословенски јазик. Најстарата средновековна македонска школа е Охридската книжевна школа формирана 886 година од Климент Охридски. Како обележје на оваа школа е тоа што ја зачувала кирилometодиевата глаголска традиција. Во најстарите зачувани ракописи се вбројуваат глаголските ракописи како: Асеманово евангелие, Синајски псалтир, Синајски еухологиј, Зографско евангелие итн. Од понов период се ракописите со кирилско писмо како што се: Добромировото евангелие, Битолски триод, Охридски апостол, Болоњски псалтир, Слоештички патерик итн. Во рамките на Кратовската книжевна школа како книжевни центри се македонските манастири: Св.

Прохор Пчински, Св. Јоаким Осоговски и Св. Гаврил Лесновски, а како дејци на оваа школа се јавуваат Димитар Кратовски и Јован Кратовски. Од оваа школа потекнуваат ракописите како: Вранешнички апостол, Лесновски паренезис, Струмички апостол, Хлудовиот триод, Радомировото евангелие, Карпинското евангелие, Слеченски патерик итн. Словенската писменост во Македонија се остварува преку овие две познати книжевни школи, во нив се зацврстува македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, која има свои карактеристични правописни и јазични особености, наспрема другите варијанти и се карактеризира со традиционален однос спрема старословенската писменост (Новотни 2013: 71-72).

Делата на апостолите во целина немаат конкретен назив, бидејќи поголемиот дел се однесува на животот и на делото на апостолите Павле и Петар. Во делата на апостолите најмногу се обрнува внимание на ширење на христијанството. Евангелскиот текст на старомакедонски словенски јазик бил преведуван многу автентично, но и целосно во духот со јазикот, тој се одликувал со точност, веродостојност и јасност. Тешкотиите при преводот од грчки на старословенски јазик биле изразени во тоа што се преведувале од еден богат класичен јазик како што бил грчкиот на еден ново-современ книжевен јазик на кој штотуку се започнувало литературно творење. Светите преведувачи се судриле со тешкотии и во граматиката. Тие на новиот јазик создавале граматички правила. Светите преведувачи во едно биле сигурни и свесни - дека преводите мора да бидат точни и прецизни, на текстот не смее ниту да се додаде ниту да се одземе дека преводот и она од кое се преведува е боговдахновено и свето и дека такво треба да остане. Д-р Бицевска во својата докторска дисертација (Бицевска 1990) покрај другото ги обработува и носовките во неколку северни македонски ракописи, меѓу кои е застапен токму и Верковиќевиот апостол, кој пак, е магистерска работа на д-р Соња Новотни (Новотни 1994). Токму затоа, во овој труд ќе направиме еден преглед и анализа на застапеноста на носовките и нивната фреквенција (со акцент на Верк) низ ракописите од Северна Македонија.

Ракописите од Северна Македонија се двојусовски, што значи дека ги употребуваат двете носовки, со таа разлика што едни ги употребуваат и соодветните јотувани, други или едната или другата јотувана, или двете ограничено. Така, д-р Бицевска (Бицевска 1994), дава приказ на носовките **ж**, **џ** (Мошин 1954: 32) и **ѡ**, **ѡѡ** кои ги употребуваат Карп и писецот Б во Рад. Носовките **ж**, **џ** и **ѡ** се среќаваат во Рад и во Јов, а **ж**, **ѡ** и **ѡѡ** се употребува во Стан. Само **ж** и **ѡ** се употребуваат во Карп ев, Крат, Вран, Лесн, Лобк и Верк. Според д-р Бицевска во Верк употребата на носовките е во ограничен број поради нивната силна деназализација во овој ракопис, што се потврдува и преку деталната анализа извршена врз овој ракопис. Во

делот што следи ќе го поткрепиме тврдењето на д-р Бицевска со детална анализа и ексцерпција во однос на носовките во примери (лексички единици) прикажани во контекстуален приказ. Во Верковиќевиот ракопис употребата на *ou(yu)* на местото на *ж (иж)* се среќава скоро низ целиот ракопис, во сите позиции. Ние во нашиот реферат ќе дадеме ексцерпирани контекстуални лексеми каде следиме деназализација само во основата на лексичките единици поради ограниченоста на рефератите, но доволно за да се прикаже и докаже тврдењето на д-р Бицевска во однос на ограниченоста на употребата на носовките во Верк, која ја следиме со правилна употреба во само неколку примери од типот: *нсповѣдажѣ* 67v/22, 70/13, 75v/8 (*кs. прѣставленне стго апла сва глти ѿна вгословьца. прок. гл. д. во* *вса землю нздодше вѣщани: небса нсповѣдажѣ. сла: апла католинскаго посланни стн...утенне чететь се въ нъмѣ.* Примери со деназализација на *ж (иж)* во Верк се: *моужа* 1v/2, 1v/14, 9/6, 9/10, 16/1, 23/6, 40v/7, 65v/7, 83/11 (*и разоръ ж. ижнкъ. въ земли ханѡнстѣ и наследовашоу землю нхъ. достон и лѣти по семь дасть нмь. соудне до самонлѣ пррка. и ѿтоудоу просншоу цра и дасть нмь бѣ савлаа снакнсова. моужа ѿ колѣна веннамннова. лѣт м и прѣвн его. и въздвиженмь двѣа цра емоу же рече свѣдательствова. ѡбрѣтъ двѣа цра. и се ѡва моужа по срьцю моемоу. и житвори волею мою. сего ѿ сѣменн бѣ по ѡбѣтовани въздвиже. и злевн спсигела исоуса проповѣдавше. и ѡана прѣд лицемь внишнаго. крыщенне покаанне. всѣмь людемь и злевомь. в чек. е. нед ѡ ѡдѣянне стнхъ апль. :*); *моужн* 4/18, 6v/17, 8v/16, 8v/19, 10/2, 12v/12, 15/17, 16/21, 17/10, 18/21, 19v/21, 23v/8, 69v/23, 92/1...; *поменушоу* 3v/6 (*или нечнста глати члвка тѣмь же и съмнѣнна въ прашѣе оубо конмь словомь посласте ко мнѣ. и рече корннл оуслншана бнсть млтва твоя. и млѡстнпоу твою поменушоу прѣдъ бгомь. послн оубо въ ѡпъ призовн снмона, нже нарицаеть се петрь. съ внталъ естъ въ домоу снмона оу самарѣ при морн. нже пришедь.); соудъ* 5v/9, 17/13, 21/22, 79v/11, соуднцемь 42/13 (*и наченъ петрь сказаше нмь по редоу глѣ. азъ бѣхъ въ градѣ ѡ пнсцѣ млѣ се. и видѣхъ въ оужастѣ видѣнне, съ ходещъ съ соудъ етерь. како и плащнцю велню на четнри краѣ висещоу ѿ небсь. и приде до мене. вноу же зрѣхъ разоумѣхъ и видѣхъ четврѣногаа звѣрне, и гадн и птнце нѣснне, слншахъ гла глѣщннн. вьставъ петре заколн и наждъ. и рѣхъ никако же гн. како всако скврньо или нечнсто. ннколнже въ оуста моа в ннде. ѿвѣщани гла с нѣси вторнцю глѣ. еже бѣ ѡстнтн не ѡскврнн. се же бнсть третнцю и пакн възеть се съ соудъ на небо: въ соуб. д. нед ѡдѣянн роуцѣ, ѡзловитн етера. нже ѿ цркве.); *съсоудъ* 2v/23, 5v/21, 92v/1 (*идн како съсоудъ нзѣранень мн ѣсть. и по не стн нме мое прѣдъ жжнкн. и црн снмн нзмвѣмн. азъ бо скажж емоу елнко подѣбеть емоу ѡ нменн моемь пржтн. нде же апаннн внде въ храмнпоу. и възложн на нь роуцѣ и реч емоу саоуле брате. посла ма**

ГЪ ІСЪ ІАВЛЕН ТИ СѦ НА ПЖТН. ІАКО ДА ПРОЗРНШН. НСПЛЫНШН СѦ ДХА СТА.
 Н АБНІЕ ѠПАДЪ Ѡ ѠУНЮ ЕГО ІАКО УЕШОУЮ ПРОЗРЪ. АБНІЕ ВЪСТАВЪ Н КРТИ СѦ.
 Н ПРИЕМЪ БРАШНО. Н ОУКРЪПН СѦ :); роукотворениж 5v/21, 12v/21, 24v/11,
 27/19, 47/13, 58v/12, 59/8, 69v/6, роукотворенахъ 69v/6 (обрѣтъ тѣло: на
 немъ же бѣ написано нме невндимаго ба. его же оубо невѣдеце блгоутете.
 сего азъ проповѣдаю вамъ. бѣ створи всего мнра ѡ вса ѡже в немъ. н нбо
 н землю. сен гѣне въ роукотворенахъ црквахъ живеть. ни Ѡ роукоу члвчю
 оугожденна приемлетъ. не трѣбоую ннчесоже. самъ даж животь всѣмъ.
 н дхъ влѣка створилъ же ѡсть. Ѡ едною крвѣ всего ѡзника члвчка жити
 по всемѣ лнцоу земли.); роукоу 2/2, 6/18, 21/18, 55v/20, 69v/7, 89/16, 92/6
 (жезль црѣствна твоего възлюбилъ еси правдоу. възнена видѣ неправдоу
 сего ради помазате бѣ твою ѡлѣемъ н радостно паче причестникъ твоихъ
 въ начетоку ти гѣ землю ѡснова. н дѣла роукоу твоею. соуть нбса
 н та погнвоутъ. ти же прѣбываешн, н вса ѡко за ѡбветъшаеть. ѡко
 ѡдежду); встоупи 6/20 (н тѣкоу петра въ ребра. н възбѣдн глѣ встано
 вьскорѣ. нспадъ емоу южа желѣзна. съ роукѣ. н рече же аггль гѣнь к
 нему. прѣпоиши се. н встоупи въ плесницю свою. н створи же тако
 н глѣмоу ѡблѣци се в рнзоу свою. ѡ по мнѣ ндн. н шедъ по немъ.);
 соуть 2v/12, 10v/21, 11v/5, 17/10, 24/23, 25/6, 28/9, 29/11, 29/12, 30v/2, 30v/5,
 30v/15, 31/12, 36v/21, 36v/20, 37v/16, 44/15, 45/1, 45/22, 52/15, 53/2, 53/3,
 53/10, 53/11, 55/21, 56/4, 56v/8, 56v/16, 60/12, 65v/19, 67v/4, 88v/20, 90v/22
 (не льжоу съ послушествоуеми. свѣсти моен дхомъ стнмъ. ѡко скръбъ
 ми ѡсть велна. н непрѣстающе болѣзнь срѣдѣ моемоу. молѣхъ бо се самъ
 азъ. анатема бнты Ѡ хса. по брати моен жжнкамъ по плты. нже соуть
 нанты. нмъ же соуть въ снненіе, н слава н завѣсти законы н служеніе,
 н ѡбѣт нмъ же н ѡцы. ѡ ннхъ же хсъ по плти. сын надъ всѣмъ бѣ.
 блгавнъ въ вѣки амннъ: нѣд. з. апль. къ к рнмлавному посла.); моудрость
 22v/10 (ѡни же к нему рѣшоу. ми же ни книгн приехомъ Ѡ юден Ѡ
 тебѣ. ни пришедъ кто Ѡ братню. сказа нлн гла Ѡ тебѣ зло. млнмъ же
 се Ѡ тебе слншатн. нже ѡсть твоя моудрость ѡ ереси сен. вѣсть намъ
 ѡсть ѡко всежде. въ прѣки н глѣеть. ѡбѣщавыше же емоу днѣ. прндоу
 к нему въ ѡбнтѣль.); моудрѣствовати 30/16 (елнко бо писана бнше. в
 наше оученіе. прѣжде написа се. да трѣпѣннємъ н оутѣшеннємъ книгъ.
 оупованнѣ нмамъ. бѣ же трѣпѣнню дасть вамъ. тожде моудрѣствовати
 в себѣ ѡ хсѣ ісѣ да ннодшнво. едннѣмн оустн славити те ба н ѡца га
 нашего ісха тѣмъ же прнмѣте се друугъ друуга. ѡко же хсъ прнеть ви въ
 славоу бжню.); цѣломоудрѣствн 30/3 (паче же подобаеть. мѣдрѣствовати
 нь моудрѣтн се. въ цѣломоудрѣствн комоуждо. ѡко бѣ раздѣлнв іс
 мѣроу вѣрѣ: по нѣд. з. апль. къ к рнмланемъ посланнѣ стн па: братнѣ
 длжнн ісме слннн немоцннхъ немоцнн наснты. н не себѣ оугаждѣты кож
 до васъ нскрънемоу. да оугаждѣте въ благое. къ създанню н бо хсъ не себѣ

оугодн. нь ѡко же ѡсть писано. поношенна поносецити нападѣ на ме.), цѣломоудрню 50v/15 (дондоун въ мтрѣ твою евинкию нзвѣстъ же ми ѡсть ѡко и въ тебѣ. ею же ради ви ни въспомнинаю те. възгрѣбати даръ бжен. и еже ѡсть въ тебѣ. възложеномъ роукою моею. не дастъ бо намъ бѣ дха. страхоу нь силѣ и любви. и цѣломоудрню. не постидитъ се оубо моукою га нашего исха. ни мною свазнемъ его. нь постражды съ свглінемъ. по сплѣ ба спсѣшаго ни и звавѣшаго ни. званіемъ стнмъ:);

затѣкнушоу 25/10, затѣкнууть 25v/18 (тѣмъ же оубо и ми толнкъ нмоуце ѡблежени облакъ. свѣдѣтельство грѣдсти. ѿ ложыше вса и ѡдовъ ѡбрѣтени грѣхъ трѣпѣніемъ теуеніемъ прѣдълежащъ намъ подвигъ. възвнвающена поконника вѣрѣ. и съврѣштсана іса. алгуна. възвашоу праведникъ гоу въ соуб. в. апль къ к римлѣномъ по: брати вѣмъ ѡко законъ глѣтъ да всѣка оуста затѣкнууть се. и повиненъ боудеть боу за не ѡдѣяннѣ законъ ннхъ. не ѡправднтъ се всака плѣтъ прѣд бгомъ. закономъ разоумъ грѣхоу. ннѣ же развѣ закона. правда бжннѣ авн се.); ѡброуеннѣ 42/3 (да пожреть се мртвѣное животомъ створенъ же насъ бѣ все истое. и дастъ намъ ѡброуеннѣ дха. дрѣзюще оубо всегда. вѣдеще е ѡко ходеще въ тѣлѣ ѿходнмъ ѿ га. вѣрою бо ходнмъ. а не видѣннѣмъ. дрѣзаемъ же блговелнмъ пауче. ѿтннѣ ѿ тѣла.); ѡброуунхъ 43/19 (брати не да оудрѣжѣсте се. малое безоумнѣ мое. нь и приемиете раздражае бо врѣвеннѣмъ бжннѣмъ. ѡброуунхъ бо въ васъ. едномоу мжжеви. двоу прѣунстоую прѣдставитъ хви бою же се еда како ѡко змнѣ. прѣлѣстн еугоу лоукавѣстнѣмъ свонмъ. тако нстлѣжтъ разоумн); блоудъ 45v/2 (гнѣ. не оупнванте се внпомъ. в немъ ѡсть блоудъ. нь пауче испльнѣнѣте се дхомъ. глѣще себѣ. въ псалмѣхъ и въ пѣннхъ доуховннхъ. поущѣ и прѣпоущѣ въ срѣнхъ вашнхъ: соуб. кз. апль къ галатомъ:); оутробоу 48/14, оутроби3v/23 (въ црѣствн хвѣ. и бжн никто же васъ прѣлѣстнтъ. тыщнми словесн снхъ бо ради грѣдетъ гнѣвъ бжен. на снсннн протнвнню. не боудѣте оубо причѣстннцн нмъ бѣсте бо нногдѣт ма ннѣ же свѣтъ ѿ гнѣ: нед. л. апль. къ галат: братіе ѡблѣцѣте се ѡко нзбраннн боу стн възлюблены. въ оутробоу цѣдрѣствнми блгостъ смѣреномоудрѣствнѣ, и кротостъ. и трѣпѣннѣ.); моукою 50v/16, моуками 74/7, моуки 28/18, 67/12, моука 63v/16, моуки 12/5, моуки 52v/7 (ѡко есте уѣда бжннѣ. аще ли уѣда или наслѣдннцн боу. съ наслѣдннцн хсоу. по немъ же с нимъ страж дѣмъ. да с нимъ прославнмъ се. не пыцоую бо ѡко недостоннн моуки. ннѣшнего врѣмене хотеши славѣ авнтн се. въ насъ чѣяннѣ бо тварн. и явленнѣ, сномъ бжннѣмъ соуетѣ бо.) итн.

Во однос на замената на **л** со **ж** зад ж, најчесто ја има во коренските морфеме, па д-р Бицевска (Бицевска 1990) ги анализира: жжло Карп 25v, 125v, жжждетъ Јов 25, Карп 35v, Лесн 149, жжждж Лесн 108, 132, 149, 155, Лобк 36, жжждухъ Лесн 80v, жжждааше Лесн 108v, жждна Лесн 79v,

276, жжжджше Лесн 61, 313v, жжтва Рад 67а, Карп ев 15в, 31, 74, Јов 8, 78, Лобк 10, 42, 2п., 43, Лесн 152, жжтеле Лесн 127v, жжтелеь Лесн 242v, жжтели Јов 126, жжти Јов 8, Лесн 59v, а ние во Верк следиме само еден пример: скажж 92v/4 (н по не стн нмемое прѣдь жжжн. н црн снъмн нжмвѣмн. азъ бо скажж емоу елнкопѣдѣть емоу ѿ нмемн моемъ пржтн. нде же апанна вннде въ храмнноу. н възложн на нь роуцѣн рѣу емоу саоуле братѣ). Според д-р Бицевска (Бицевска 1990) зад ш, ѿ се заменува со ж во коренот на зборот: шжднтъ (сѧ) Карп 120, Верк 79v, Лобк 81v, Лесн 45, 158, 237v, шждаѧ Верк 38v, шждатъ сѧ Лесн 175v, шадна Крат 27v, пошжднтъ Карп 34, Лесн 199, пошждѣ Карп 34, Лесн 85, 185, Лобк 84v, пошждѣшж Лесн 237v, Стан 201. Ние наведениот пример на д-р Бицевска за Верк не го регистриравме, но затоа ќе дадеме неколку контекстуални прикази на ексцерпирани примери од Верк: ш: во 3л. мн. аор.: сѧмѣжншж 23/6 (ѿдѣбелѣ бо срѣце мжжемъ снмъ. н оушнматѧшко слншатъ. н ѿун съвон сѧмѣжншж. егда когда оузраѣть. ѿунма н оушнма слншатъ. н срѣцемъ. разоумѣжъ н ѿбратѧть сѧ. нсѣцѣлѣѧ разоумне. да бждѣть вамъ.); ѿбратншж 25/14 (оугаснше сллоу ѿгнпноу бѣжахоу ѿ ѿстрнна меѧ. н възмогж ѿ немоцы. бншж крѣпци въ вранехъ. ѿ плькн же ѿбратншж. тоужднмъ прнѣшоу женн. ѿ вскрѣшеннн мртвнне своѣ, н нн же нзбнѣнн бнше); бншж 25/13, 86v/4 (котори бо естъ снъ его же не кажѣтъ ѿць. аце лн без казаннн несте. емоу же прнѣжѣтцы бншж. сн любодѣнунцы. а не сновн несте. обаѧе пльтн наш ѿць нмѣхомъ показѧтель.); сѧгрѣшж 26/16 (братн сѧв н ѧсть всѣмъ. н мнротворѣштнмъ блгое нудѣѿвн еже прѣжде н елнновн. нѣсть бо на лнца зрѣннн ѿ ба. елнко бо беззаконно сѧгрѣшж. беззаконно погнѣмоутъ);

прндошж 81/6 (н всн скозѣ море прндошж. н всн оу монсеѧ. кртнше се. въ облацѣ н въ морн. н всн тоужде дѧховно пншоу пнво пннѧхоу ѿ дѧховнаго.); бѣшж 81/5 (не велю вамъ не разоумѣватн братѣ моѧ. ѧко ѿци нашн всн подѣ ѿблакомъ бѣшж. н всн скозѣ море прндошж. н всн оу монсеѧ. кртнше се. въ облацѣ н въ морн.); ѿсѣзашж 88/6 (еже бѣ нспрѣва еже слншахомъ. еже видѣхомъ ѿунма нашнма. еже въ нараднхомъ. н роукн нашѣ ѿсѣзашж. ѿ словесн жнвотнѣмъ. н жнвотъ ѧвн се н видѣхомъ.).

На крајот би додале дека делото на д-р Бицевска има непроценливо значење за историјата на македонскиот јазик, особено за северните македонски ракописи. Сите тези на обемниот материјал се потврдуваат, а со ваквото монументално дело се отворија нови поглавја во компаративните истражувања на старите текстови на македонска почва.

Користена литература:

Книга

на кирилица

Бицевска, К. 1976. *Јазичниџе особеностџи на Карџинскиоџи аџосџол*, (машинопис), Скопје.

Бицевска, К. 1984. *Стџрумички аџосџол од XIII век*, Скопје.

Бицевска, К. 1990. *Правоиџсни и фонетџски особеностџи во ракоџисџиџе од Северна Македонија од XIII и XIV век*, докторска дисертација, Скопје.

Мошин, В. 1954. *Македонско еванџелие на џоџ Јован*, Скопје.

Новотни, С. 1994. *Верковиќев аџосџол*, (машинопис), Скопје.

Новотни, С. 2013. *Слоешџиџчки џаџџерик*, Скопје.

Извори

Скратеници

Асем. ев. - Асеманово евангелие

Верк. ап. - Верковиќев апостол

Вран. ап. - Вранешнички апостол

Зогр. ев. - Зографско евангелие

Карп. ев. - Карпинско евангелие

Мак. ев. - Македонско евангелие на поп Јован

Рдм. пс. - Радомиров псалтир

Син. пс. - Синајски псалтир

Слепч - Слепченски патерик

Слепч. ап. - Слепченски апостол

Струм. ап. - Струмички апостол

Соња НОВОТНИ, Михајло МАРКОВИЋ

НОСНИ ЗВУКОВИ И ЊИХОВ ОДРАЗ
У СЕВЕРНОМАКЕДОНСКИМ РУКОПИСИМА
(СА НАГЛАСКОМ НА ВЕРКОВИЋЕВОМ АПОСТОЛУ)

У раду који је предмет нашег истраживања израдили смо анализу носних звукова у северним македонским рукописима, шта је у суштини део докторске дисертације д-р Ките Бицевске, са проширењим сазнањима о Верковићевом апостолу као део северномакедонских рукописа, који је укључен у анализу дисертације д-р Бицевске. Дали смо кратак преглед носних звукова и њихова учесталост у неколико рукописа са Северне Македоније (са нагласком на Верковићевом апостолу), а паралелно смо предочили њихов развој и стање, кроз анализу рукописа.

УДК 821.163.42'373.7

Jelena PARIZOSKAUčiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska

POREDBENI FRAZEMI S VLASTITIM IMENIMA U HRVATSKOME – KORPUSNI PRISTUP

Sažetak: U ovome radu analiziraju se poredbeni frazemi u hrvatskome čija je sastavnica vlastito ime, npr. *dužan kao Grčka*, *lijep kao Apolon* itd. Cilj je na temelju podataka iz mrežnog korpusa hrWaC utvrditi u kojim se oblicima i značenjima ti frazemi javljaju, koliko su ustaljeni, te ih usporediti s rječničkim natuknicama. Rezultati pokazuju da je u većini poredbenih frazema s vlastitim imenima *tertium comparationis* glagol ili pridjev. Također, frekvencijski podaci pokazuju da su neki od tih frazema ustaljeni izrazi, dok bi drugi tek mogli postati konvencionalizirani. To otvara pitanje koje poredbene frazeme treba bilježiti u suvremenim rječnicima i u kojim oblicima i značenjima s obzirom na stvarnu uporabu.

Ključne riječi: poredbeni frazemi, vlastita imena, računalni korpus, hrvatski jezik

1. Uvod

Poredbeni frazemi razmjerno su često istraživani u slavenskim i neslavenskim jezicima (npr. Moon 1998; Fink-Arsovski 2002; Omazić 2002; Mokienko 2016). Neki poredbeni frazemi kao sastavnicu imaju vlastito ime, naprimjer u hrvatskome *lijep kao Apolon* ('jako lijep'), *pušiti kao Turčin* ('mnogo pušiti'). Vlastita imena u poredbenim frazemima služe kao prijenosnik, tj. ono s čim uspoređujemo.¹ Dosadašnja istraživanja poredbenih frazema većinom su usmjerena na njihove značenjske osobine i načine na koje odražavaju jezičnu

¹ U teoriji metafore uvriježeni nazivi za dijelove poredbe, pa tako i poredbenog frazema, jesu sadržaj (engl. *tenor*) ili ono što se uspoređuje, prijenosnik (engl. *vehicle*) ili ono s čim se uspoređuje i *tertium comparationis* ili osnova usporedbe, tj. zajedničko obilježje (vidi npr. Norrick 1986; Ortony 1993). Prijevodi engleskih naziva prema Stanojević (2013). Neki frazeolozi za dijelove poredbenog frazema upotrebljavaju nazive *comparandum*, *comparatum* i *tertium comparationis* (Matešić 1978; Omazić 2002).

sliku svijeta (polj. *językowy obraz świata*; Bartmiński 2007, 2009). Kad je riječ o vlastitim imenima kao frazeološkim sastavnicama u hrvatskome, obrađuju se pitanja izvora iz kojih potječu (mitologija, Biblija, narodne legende, povijesni događaji i slično, npr. *oprati ruke kao Poncije Pilat, provesti se kao Janko na Kosovu*), te kakve konotacije imaju, osobito ako je sastavnica etnonim, npr. *crn kao Cigo, lagati kao Turčin* (Matešić 1992–1993; Menac-Mihalić 2003; Vidović Bolt 2006).

S druge strane, istraživanja poredbenih frazema s pomoću računalnih korpusa bave se pitanjima frekvencije uporabe, ustaljenosti i promjenjivosti leksičkog sastava i strukture (Moon 2008; Wikberg 2008; Novoselec i Parizoska 2012; Parizoska i Novoselec 2014). Točnije, na temelju podataka iz korpusa nastoji se utvrditi koliko se često poredbeni frazemi upotrebljavaju u govoru i pismu, u kojim se oblicima i značenjima javljaju, koliko su promjenjivi i kakvim promjenama podliježu u uporabi.

Većina dosadašnjih istraživanja poredbenih frazema u hrvatskome provedena je na ručno skupljenome materijalu, čiji je opseg ograničen zbog broja i dostupnosti primjera uporabe. Istraživanja promjenjivosti poredbenih frazema tek su dio opsežnijih frazeoloških studija, a pitanja frekvencije uporabe i ustaljenosti nisu obrađena.

Cilj je ovoga rada na temelju podataka iz mrežnog korpusa hrWaC istražiti jedan tip poredbenih frazema u hrvatskome – one s vlastitim imenima – kako bismo dobili uvid u njihove oblike i značenja, te u to koliko se često upotrebljavaju u suvremenome hrvatskome jeziku. Također, korpusne podatke usporedit ćemo s natuknicama u općim i frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika koje sadrže poredbene frazeme s vlastitim imenima. Budući da suvremeni računalni korpusi obasižu nekoliko stotina milijuna pa i nekoliko milijardi pojavnica i pružaju mogućnost frekvencijske analize, na temelju korpusnih podataka s razmjernom se sigurnošću mogu utvrditi ustaljeni oblici, značenja i uporaba frazema. To ujedno otvara pitanje koje poredbene frazeme treba bilježiti u suvremenim rječnicima i u kojim oblicima i značenjima s obzirom na stvarnu uporabu.

U nastavku rada opisujemo istraživanje, iznosimo rezultate i pokazujemo kako se podaci iz velikog računalnog korpusa odnose prema rječničkim natuknicama. Na kraju slijedi zaključak.

2. Istraživanje

Istraživanje smo proveli u hrvatskome mrežnome korpusu hrWaC (verzija 2.2), koji je prikupljen s .hr internetske domene (više o tome vidi u

Ljubešić i Klubička 2014). Korpus obuhvaća 1,2 milijarde riječi, a sastavljen je od književnih djela, tekstova iz novina i časopisa, internetskih foruma, blogova i komentara ispod članaka na novinskim portalima. Istraživanje je provedeno u tri koraka. Prvo smo u korpusu pretražili kolokacije prijedloga *kao* (i njegove inačice *ko*) i vlastitih imena udaljenih do tri mjesta desno od prijedloga. Zatim smo tražili riječi koje se nalaze s lijeve strane prijedloga *kao/ko* i vlastitog imena. U skladu s Moon (2008: 20), kao ustaljene smo uzeli one konstrukcije figurativnoga značenja koje se u korpusu javljaju u najmanje četiri primjera. Tako smo dobili 40 poredbenih frazema s vlastitim imenima. Neka vlastita imena javljaju se u više različitih frazema, npr. *crn kao Cigan, mijenjati koga, što kao Cigan konje; moliti koga kao Boga, gledati u koga kao <u> Boga*. Kako bismo dobili oblike u kojima se javljaju, za svaki od 40 frazema u korpusu smo pretražili vrste riječi koje se nalaze tri mjesta lijevo od prijedloga *kao/ko* i vlastitog imena.

3. Rezultati

Dvije su vrste rezultata. Prvo, u poredbenim frazemima s vlastitim imenima *tertium comparationis* najčešće je glagol ili pridjev, a većina se tih izraza javlja u dvama ili više varijantnih oblika. Drugo, frekvencijski podaci pokazuju da ti frazemi imaju različit stupanj ustaljenosti. U nastavku ćemo prikazati svaku grupu rezultata posebno. U svim primjerima frazemi se navode u obliku odnosno oblicima u kojima se javljaju u hrWaC-u, počevši od najfrekventnijeg.

3.1 Oblici poredbenih frazema s vlastitim imenima

Korpusni podaci pokazuju da je u poredbenim frazemima s vlastitim imenima *tertium comparationis* najčešće glagol ili pridjev. Ovo su neki primjeri glagolskih frazema:

- (1) *Ostalo vrijeme je pušila kao Turčin.*
- (2) *Vjerujte, ima dana kada se mučim kao Isus. Posla ima puno, a sve radim sama.*
- (3) *I rasvjetu u selu nam gase u ponoć. Tobože šparaju. A ja vidim sva sela oko nas svitile ko Betlehem, samo u nas i u Kašiću mračno.*

Ti primjeri pokazuju da se s pomoću vlastitog imena intenzivira značenje radnje ili stanja koje izražava glagol. Tako izraz *pušiti kao Turčin* (primjer 1) znači ‘mnogo pušiti’, *mučiti se kao Isus* (primjer 2) ‘jako se mučiti’, a *svijetliti kao Betlehem* (primjer 3) ‘biti jako osvijetljen’.

Sljedeći primjeri ilustriraju pridjevske frazeme:

(4) *Na povratku, tramvaj je očekivajuće pun. Tramvaj, onaj **star ko Biblija**, od Đure Đakovića.*

(5) *A ti formulari služe isključivo za zabavu građanima i usporedbu tko je među političarima **bogat kao Krez**, a tko je od njih siromašak u podstanarskom smještaju, ovisan o javnom prijevozu.*

Kao kod glagolskih frazema, i u pridjevskim frazemima imenica služi kao intenzifikator značenja. U primjerima (4) i (5) vlastita imena pojačavaju značenja pridjeva *star* odnosno *bogat*, pa se ti poredbeni frazemi mogu interpretirati kao 'jako star' (4) i 'jako bogat' (5).

Rezultati također pokazuju da poredbeni frazemi imaju različit stupanj promjenjivosti. Od 40 frazema njih 5 javlja se u jednome obliku, a 35 u dvama ili više varijantnih oblika. Frazemi koji se javljaju u samo jednome obliku jesu *hodati kao John Wayne* ('hodati široko razmaknutih nogu'), *lagati kao Srbin* ('drsko lagati'), *mijenjati koga, što kao Cigan konje* ('često mijenjati koga, što), *moliti koga kao Boga* ('preklinjati') i *voljeti koga kao Boga* ('jako voljeti').

Kod frazema koji se javljaju u nekoliko varijantnih oblika promjene su najčešće leksičke, točnije frazeološke sastavnice zamjenjuju se drugim riječima. Naprimjer, u ovim frazemima glagolsku sastavnicu zamjenjuju drugi glagoli bliskoga značenja:

(6) *pušiti, dimiti kao Turčin* ('mного pušiti')

(7) *lupati, lupetati, udarati, mlatiti, tući kao Maksim po diviziji* ('govoriti besmislice')

U nekim slučajevima *tertium comparationis* mogu biti različite vrste riječi ovisno o konstruiranju značenja danog frazema, pa se u varijantnim oblicima na lijevoj strani nalazi glagol, pridjev ili imenica, kao u sljedećim primjerima:

(8) *bogat, obogatiti se kao Krez*

(9) *svijetliti, osvjetljen, osvjetljenje kao u Betlehemu*

(10) *izgledati, lijep, tijelo kao Apolon*

(11) *koštati, skup, platiti što, naplaćivati što kao svetog Petra kajgana*

Ti primjeri pokazuju da frazemi s glagolom opisuju procese, a oni s pridjevom (npr. *bogat* u primjeru 8) i glagolskim pridjevom trpnim (*osvjetljen* u primjeru 9) svojstvo referenta imenice koje se uz njega tipično veže. I u jednom i u drugom slučaju riječ je o relacijskim izrazima (engl. *relational expressions*;

Langacker 2008: 112ff), koji se razlikuju po tome što glagol uključuje postupno praćenje protjecanja procesa u vremenu, dok pridjev i glagolski pridjev trpni proces prikazuju holistički i ne profiliraju vrijeme trajanja. Proces je temeljni konceptualni sadržaj i u odglagolnoj imenici *osvjetljenje* u primjeru (9), ali ona profilira stvar. Stvar je profilirana i u izrazu *tijelo kao Apolon* (primjer 10). U oba ta primjera konstrukcija koja se sastoji od prijedloga *kao* i vlastitog imena ima funkciju atributa koji pobliže označava neko svojstvo entiteta izraženog imenicom. Varijantni glagolski oblici u primjeru (11) pokazuju da se odnos među sudionicima nekog događaja može konceptualizirati na različite načine, pa se to izražava neprijelaznom konstrukcijom (*koštati kao svetog Petra kajgana* ‘puno koštati’) ili prijelaznim konstrukcijama različitih značenja (*platiti što kao svetog Petra kajgana* ‘puno platiti’ i *naplaćivati što kao svetog Petra kajgana* ‘uzimati puno novca za što’).

Rezultati pokazuju da se neki frazemi javljaju u oblicima u kojima usporedba nije eksplicitno izražena, već se upotrebljavaju glagoli razmjerno shematičnih značenja. To pokazuju sljedeći primjeri:

(12) (...) *ali ne znam kako da instaliram winterboard, gdje da ga nađem? ajme nova sam u tome i osjećam se ko Alisa u zemlji čudesa.*

(13) *Ljudi se godinama muče da se oblikuju, ne ide to preko noći. Stoga ako možeš, vježbaj, ne boj se, nećeš izgledati ko Arnold.*

Ti primjeri pokazuju da je svojstvo referenta vlastitog imena koje služi kao osnova usporedbe implicitno sadržano u značenju frazema. Tako se izraz *osjećati se kao Alisa u zemlji čudesa* (primjer 12) može interpretirati kao ‘osjećati se izgubljeno, zbunjeno’, a izraz *izgledati kao Arnold* (primjer 13) kao ‘biti jako mišićav’. To potvrđuju i oblici tih dvaju frazema koje nalazimo u korpusu u kojima je usporedba eksplicitno izražena: *izgubljen kao Alisa u zemlji čudesa; nabildan, jak kao Arnold (Schwarzenegger)*.

U nekim frazemima *tertium comparationis* nije izražen i oni se javljaju kao konstrukcije s glagolom *biti* (primjeri 14 i 15) ili bez glagola (primjer 16):

(14) *Kada sam došao na prvu čitačku probu, bio sam kao drvena Marija.*

(15) *Nema niti jednog jedinog dana staža, dosje mu je valjda ko Biblija.*

(16) *Retkovčana ko Kineza, ma puna pozornica, lijepo.*

Kao u rečenicama (12) i (13), i u ovim je primjerima svojstvo referenta imenice koje je temelj usporedbe samo implicitno prisutno u značenju frazema. Iz vlastitog se imena izdvaja njegovo najkarakterističnije obilježje i jasno je s čim se uspoređuje, zbog čega se ti frazemi javljaju kao konstrukcije sa shematičnim glagolom *biti* odnosno kao konstrukcije bez riječi koje izražavaju relaciju. Tako,

ako se za nekoga kaže da je kao drvena Marija (primjer 14), drži se ukočeno. Osoba čiji je dosje debeo kao Biblija (primjer 15) počinila je velik broj prekršaja ili kaznenih djela. Rečenica (16) primjer je frazema bez relacijskog izraza, ali je iz konstrukcije prijedloga i vlastitog imena *Kinezi* vidljivo da nije eksplicitno izražen glagol *imati* u trećem licu jednine prezenta (*ima* koga, čega), te se značenje u tom primjeru može interpretirati kao ‘Retkovčana ima u velikom broju’.

U ovom smo odjeljku pokazali da se u poredbenim frazemima s vlastitim imenima kao *tertium comparationis* najčešće javlja glagol ili pridjev, a imenica pojačava njegovo značenje. Također smo pokazali da je većina tih frazema promjenjiva i javljaju se u nekoliko varijantnih oblika, a tek manji broj njih ima samo jedan oblik. Promjenjivi frazemi najčešće imaju leksičke varijante u kojima se frazeološke sastavnice zamjenjuju drugim riječima. Kod glagolskih se frazema u nekim slučajevima glagolska sastavnica zamjenjuje drugim glagolima, a neki se od tih izraza javljaju i u varijantnim oblicima s pridjevima i imenicama, ovisno o tome kako se konstruira značenje. Neki se izrazi javljaju i u oblicima u kojima usporedba nije eksplicitno izražena, ali je svojstvo referenta vlastitog imena koje služi kao osnova usporedbe implicitno sadržano u značenju frazema.

3.2 Ustaljenost poredbenih frazema s vlastitim imenima

Rezultati pokazuju da su neki poredbeni frazemi s vlastitim imenima ustaljeni izrazi u suvremenome hrvatskome jeziku s obzirom na frekvenciju pojavljivanja u korpusu (u skladu s kriterijem da se ustaljenim može smatrati onaj poredbeni frazem koji se u velikom računalnom korpusu javlja u najmanje četiri primjera, vidi odjeljak 2.). Među tim je frazemima i određeni broj onih koji su zabilježeni u rječnicima. Evo nekoliko primjera (u zagradama se navodi broj pojava u hrWaC-u):

dužan kao Grčka (119)
pušiti kao Turčin (92)
moliti koga kao Boga (91)
star kao Biblija (81)

Podaci iz korpusa pokazuju da se u hrvatskome ustalio i određen broj frazema kojih nema u postojećim rječnicima, što se u nekim slučajevima može pripisati činjenici da su novijeg datuma. Ovo su neki primjeri:

osjećati se kao Pale sam na svijetu (54)
svijetliti kao Betlehem (u Betlehemu) (31)
osjećati se kao Alisa u zemlji čudesa (28)

potonuti/tonuti kao Titanik (24)
<velik> kao Velebit (19)
šetati (hodati) kao profesor Baltazar (17)
hodati kao John Wayne (13)
mijenjati koga, što kao Cigan konje (12)
debeo kao Biblija (11)
razapeti/razapinjati koga kao Isusa <na križu> (10)
voljeti koga kao Boga (10)
bogat kao Bill Gates (9)
navaliti <na koga, što> kao Rus na Mjesec (5)

Kao u prethodnim primjerima, i ovi frazemi imaju različitu frekvenciju u korpusu, što pokazuje da se nalaze na različitom stupnju konvencionaliziranosti.

Osim oblika u kojima se frazemi javljaju, korpusni podaci pokazuju i njihova ustaljena značenja i uporabu. Jedan je takav primjer frazem *star kao Biblija* ('jako star'). Od ukupno 81 primjera u hrWaC-u, u njih 56 taj se frazem upotrebljava za stvari, a u 25 za osobe. Kad je riječ o stvarima, to su konkretne imenice koje označavaju predmete (npr. *auto, avion, čizme, guma, tramvaj, tanjur, žarulja*) i apstraktne imenice (npr. *komentar, načelo, svađa, štos, tema*).

Drugi je primjer frazem *crn kao Cigan (Cigo)*. U korpusu se taj izraz upotrebljava za osobe tamne puti (primjer 17) i one koje su potamnjele na suncu (primjeri 18 i 19):

(17) (...) *te počnem plesati ko Michael Jackson dok je bio crn ko Cigan.*

(18) *Javio se jučer frend koji se vratio sa mora, crn ko Cigo, da idemo na tekmu.*

(19) *Nikad si nisam dozvolila da se sunčam u kontinuitetu dva miseca jer bi bila crna ko Ciganka pa bi razlika bila katastrofa.*

Korpusni podaci pokazuju strukturne i značenjske promjene kojima frazemi podliježu u uporabi. Naprimjer, ustaljena se značenja nekih frazema proširuju na druge kontekste. Jedan je takav primjer izraz *kao Švabo tra-la-la* u značenju 'neprestano isto govoriti, ponavljati'. U hrWaC-u se ta konstrukcija najčešće javlja s glagolom *ponavljati* i bez *tertium comparationis*, ali se upotrebljava i s drugim glagolima koji se odnose na komunikaciju, poput *pisati*. Taj oblik upotrebljavaju sudionici internetskih foruma u značenju 'stalno isto pisati'. Evo jednog primjera:

(20) *Ma ne da se ni meni stalno isto pisati kao Švabo tralalala, ali kad su promjene nabolje tako kratke i tako rijetke.*

Podaci pokazuju da u uporabi može doći i do metaforičkih proširenja značenja, pa se tako mijenja i kolokacijski potencijal frazema. Takav je primjer izraz <velik> kao *Velebit* u kojem vlastito ime označava planinu. U doslovnom se značenju odnosi na fizičku veličinu nekog entiteta, a to se proširuje na intenzitet, važnost i slično. To pokazuju sljedeći primjeri:

(21) *Bogatašica puna sebe. Ima dupe ko Velebit.*

(22) *A tvoj ego je velik ko Velebit.*

(23) *Stoga je bio voljen kao čovjek, a cijenjen kao zapovjednik. Imao je veliko srce, veliko kao Velebit.*

Primjer (21) ilustrira doslovno značenje frazema, a primjeri (22) i (23) pokazuju da se značenje koje se odnosi na fizičku veličinu metaforički proširuje. Zbog toga se taj izraz može upotrebljavati s apstraktnim imenicama (*ego* u primjeru 22) i konkretnim imenicama koje imaju metaforičko značenje (*srce* u primjeru 23, u kojem se tjelesni organ konceptualizira kao spremnik za osjećaje).

4. Usporedba podataka iz korpusa s rječničkim natuknicama

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da se u poredbenim frazemima s vlastitim imenima na lijevoj strani najčešće nalazi relacijski izraz, glagol ili pridjev. Također, većina tih frazema podliježe promjenama leksičkog sastava i strukture. Usporedbom s natuknicama u suvremenim općim i frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika, vidljivo je da postoji nesrazmjer između oblika i značenja koja se javljaju u korpusu i onih koji se navode u rječnicima.²

Rječnici poredbene frazeme s vlastitim imenima bilježe u jednome obliku, a u hrWaC-u se javljaju u nekoliko varijanata. Najčešće je riječ o zamjeni frazeoloških sastavnica drugim riječima. Jedan je takav primjer izraz koji je u rječnicima naveden u obliku *ima koga kao Rusa* (u značenju ‘ima koga u velikom broju’), a u korpusu se javlja i kao *ima koga kao Kineza*. Štoviše, potonji je oblik frekventniji. Drugi je primjer frazem zabilježen kao *držati se kao drvena Marija* (‘ukočeno se držati’). Osim s glagolom *držati se*, u korpusu se taj izraz javlja s još četirima glagolima – *stajati*, *sjediti*, *ukočiti se* i *ukipiti se* – a najfrekventniji je *stajati*.

² Za pregled natuknica koje sadrže poredbene frazeme s vlastitim imenima koristili smo se dvama općim i dvama frazeološkim rječnicima. To su *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (Anić 2004) i *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015), te *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Fink Arsovski i sur. 2006) i *Hrvatski frazeološki rječnik* (Menac i sur. 2014). Važno je napomenuti kako je građa za te rječnike skupljena ručno, a postojeći računalni korpusi hrvatskoga jezika (*Hrvatska jezična riznica*, *Hrvatski nacionalni korpus* i mrežni korpus hrWaC, verzija 2.0) sustavno su korišteni samo u izradi *Velikoga rječnika hrvatskoga standardnog jezika*.

Što se tiče varijantnih oblika u kojima se mijenja *tertium comparationis*, podaci iz korpusa pokazuju da to može biti ista ili druga vrsta riječi s obzirom na način konstruiranja značenja frazema (primjeri 8–11). Tako frazem može profilirati vrijeme trajanja pa se javlja kao konstrukcija s glagolom ili proces prikazuje holistički i ima oblik s pridjevom. Neki frazemi mogu profilirati i stvar, pa se kao *tertium comparationis* upotrebljava imenica. Takvih primjera inačica poredbenih frazema s vlastitim imenima nema u rječnicima.³ Naprimjer, poredbeni frazem *lijep kao Apolon* u rječnicima je zabilježen kao pridjevska konstrukcija (u značenju ‘jako lijep, naočit’), a u korpusu se javlja s pridjevom *lijep*, glagolom *izgledati* i imenicom *tijelo*. To je u skladu s rječničkom definicijom imenice *Apolon* (vidi npr. natuknicu *apolon* u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika* 2015), koja se u prenesenom značenju odnosi na lijepog i skladno građenog muškarca. To pokazuje da svojstvo koje služi kao temelj usporedbe u frazemu nije samo ljepota lica, već i privlačno tijelo.

Rezultati ovoga istraživanja također pokazuju da u poredbenom frazemu usporedba ne mora biti eksplicitno izražena, pa stoga neki izrazi u svom sastavu imaju razmjerno shematične glagole poput *osjećati se* ili se javljaju kao konstrukcije s glagolom *biti* bez *tertium comparationisa* (npr. *biti kao drvena Marija* ‘biti ukočen’, *biti kao Velebit* ‘jako velik’). Kod takvih se izraza izdvaja najtipičnije obilježje entiteta koje vlastito ime označava i ono je samo implicitno sadržano u značenju frazema. To dodatno potvrđuju varijantni oblici u kojima je ono što služi kao temelj usporedbe eksplicitno izraženo (*ukočiti se kao drvena Marija*, *velik kao Velebit*). Korpusni podaci pokazuju da je kod nekih frazema proces u kojem konceptualizator mora „rekonstruirati“ ono što se uspoređuje otišao i korak dalje, pa se javljaju samo u oblicima bez *tertium comparationisa*, naprimjer *biti kao Švicarska* (‘biti bogat i prosperitetan’; o zemlji). Od 40 poredbenih frazema uključenih u ovo istraživanje, više od pola njih (22) u korpusu se javlja bez eksplicitno izraženog *tertium comparationisa*, dok su u rječnicima navedena samo dva takva izraza. To su (*kao*) *Svetog Petra kajgana* u Anićeve rječniku (u značenju ‘vrlo skupo’) i *to je* <*kao*> *Sveto pismo* (‘najvažnije’) u *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema*.

Podaci o frekvenciji uporabe poredbenih frazema s vlastitim imenima pokazuju da je njihova ustaljenost stupnjevite naravi, pa su neki izrazi odnosno njihovi pojedini oblici ustaljeni, dok bi drugi tek mogli postati konvencionalizirani. To je u skladu s prethodnim istraživanjima poredbenih frazema s pomoću računalnih korpusa u drugim europskim jezicima, koja su pokazala da se ne može točno odrediti granica između ustaljenih i inovativnih oblika (Moon 2008).

³ *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Fink Arsovski i sur. 2006) bilježi neke poredbene frazeme s općim imenicama koji imaju slično značenje, a na lijevoj se strani nalaze različite vrste riječi, naprimjer *vruće je kao u paklu* (‘nesnosno je vruće’) i *vrućina kao u paklu* (‘nesnosna vrućina’).

To ujedno potvrđuje važnost primjene računalnih korpusa u izradi suvremenih rječnika budući da sadrže golem broj potvrđenih primjera stvarne uporabe i pružaju podatke o frekvenciji. Gledajući na ustaljenost frazema iz perspektive uporabnog modela jezika (engl. *usage-based model*; Barlow i Kemmer 2000), prema kojemu jezične jedinice postaju ustaljene čestom uporabom, frekvencija je ključna za utvrđivanje konvencionalnih oblika, značenja i uporabe frazema, te strukturnih i značenjskih promjena kojima oni podliježu u uporabi. Sve to ima posljedice za izradu natuknica u rječnicima.

Upravo zbog činjenice da su suvremeni rječnici hrvatskoga jezika (opći i frazeološki) većinom utemeljeni na ručno skupljenome materijalu odnosno u nekim slučajevima sastavljači ne kreću od uporabe, već u izvorima samo traže potvrdu za otprije poznate oblike i značenja frazema ili sami sastavljaju primjere za koje nema potvrde, postoji nesrazmjer između rječničkih natuknica i korpusnih podataka. Tako je i u slučaju poredbenih frazema s vlastitim imenima. Naprimjer, u hrWaC-u nalazimo ustaljene varijantne oblike nekih izraza koji nisu zabilježeni u rječnicima, poput *ima koga kao Kineza* (rječnički oblik: *ima koga kao Rusa*) i *platiti što kao svetog Petra kajgana* (rječnički oblici: *koštati kao svetog Petra kajgana* i *skupo je što kao svetog Petra kajgana*). S druge strane, u rječnike su uključeni frazemi koji imaju malu frekvenciju u korpusu pa se postavlja pitanje može li se govoriti o ustaljenim izrazima u suvremenome hrvatskome jeziku. Naprimjer, *buniti se kao Grk u apsu* (‘bučno prosvjedovati’) u hrWaC-u se javlja u tri primjera; *hrabar kao kraljević Marko* (‘jako hrabar’) u dva primjera; *pijan kao Rus* (‘jako pijan’) i *piti kao Rus* (‘puno piti’) svaki po jedan primjer.⁴ Jedan frazem koji je zabilježen u frazeološkim rječnicima uopće se ne javlja u korpusu, a to je *provesti se kao Janko na Kosovu* (‘nastradati’).

Podaci iz korpusa također su pouzdan pokazatelj kad je riječ o promjenama u značenju i uporabi frazema. U ovom se istraživanju to potvrdilo za nekoliko izraza. Naprimjer, frazem *star kao Biblija* (‘jako star’) može se upotrijebiti ne samo za osobu, već i za predmet i apstraktan entitet.⁵ Drugi je takav izraz *crn kao Cigan (Cigo)* (primjeri 17–19). U rječnicima je zabilježen samo oblik *crn kao Cigo* u značenju ‘tamnoput’ (i to samo za muške osobe), dok se u hrWaC-u

⁴ Budući da je u poredbenim frazemima sa sastavnicama *piti* i *pijan* u rječničkim natuknicama zabilježeno samo jedno vlastito ime (*Rus*), a tih je primjera u hrWaC-u jako malo, u korpusu smo proveli neformalno istraživanje kako bismo utvrdili koje riječi najčešće služe kao prijenosnik u tim poredbenim frazemima. Rezultati pokazuju da su to većinom opće imenice. S glagolom *piti* javljaju se imenice *smuk*, *deva* i *spužva*, te pridjev *lud*. Najfrekventniji oblici s pridjevom *pijan* jesu *pijan kao majka*, *letva*, *guzica*, *deva*, *zemlja*, *svinja* i *stoka*. U korpusu se javlja i jedan primjer izraza *pijan kao majčica Rusija*, što s obzirom na frekvenciju pokazuje da je riječ o inovativnome obliku.

⁵ Zanimljivo je spomenuti da Anićev rječnik bilježi uporabu frazema *star kao Biblija* za osobe i dosjetke, a u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnoga jezika* u jedinom je primjeru ovoga frazema apstraktna imenica *načela*. *Hrvatski frazeološki rječnik* (Menac i sur. 2014) daje dva primjera uporabe, jedan s imenicom koja označava osobu, a drugi s imenicom *priča*.

javljaju oblici s imenicama *Cigo* i *Cigan* odnosno *Ciganka* za ženske osobe, primarno u značenju ‘preplanuo’. Zbog toga taj frazem ima i glagolski oblik *pocrnjeti kao Cigan (Cigo)* u značenju ‘jako preplanuti od sunca’.

Korpus hrWaC daje nam dobar uvid i u inovacije u jeziku jer sadrži tekstove iz registara koji obiluju primjerima nekonvencionalne uporabe, a to su novine i internetski forumi koji su najbliži govornome jeziku. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da postoji određen broj poredbenih frazema s vlastitim imenima novijeg datuma, naprimjer *hodati kao John Wayne*, *osjećati se kao Pale sam na svijetu*, *debeo kao Biblija* (koji se upotrebljava za nečiji policijski dosje), *bogat kao Bill Gates*, *navaliti kao Rus na Mjesec*. Neki su od tih frazema zasigurno prolaznog karaktera i mogli bi nestati jednako tako brzo kao što su nastali. Međutim, kao što su pokazala prethodna istraživanja (npr. Moon 1998), inovativan izraz koji je nastao za potrebe određenog govornika na određenome mjestu i u određeno vrijeme može postati punopravna jezična jedinica ako se razmjerno često upotrebljava i ako ga prihvati većina govornika. U tom slučaju valjalo bi razmotriti uključivanje danog izraza u rječnik.

5. Zaključak

Cilj je ovoga rada bio istražiti poredbene frazeme s vlastitim imenima u hrvatskome na osnovi podataka iz mrežnog korpusa hrWaC kako bismo utvrdili u kojim se oblicima i značenjima javljaju, koji su od njih ustaljeni, te ih usporediti s natuknicama u rječnicima. S obzirom na određeni nesrazmjer između korpusnih podataka i rječničkih natuknica, otvara se pitanje koje frazeme valja bilježiti u suvremenim rječnicima i u kojim oblicima i značenjima s obzirom na stvarnu uporabu.

Kao i prethodne frazeološke studije provedene na računalnim korpusima, i ovo je istraživanje potvrdilo da oni pružaju pouzdan uvid u ustaljene oblike, značenja i uporabu frazema, kao i u jezične promjene i inovacije. To ih čini pogodnima za primjenu u izradi rječnika. Dodatan argument jest taj što su se računalni korpusi već pokazali kao izvrstan alat u leksikografiji nekih neslavenskih jezika, prvenstveno engleskoga, a danas za hrvatski i mnoge druge slavenske jezike postoje višemilijunski korpusi od kojih su neki slobodno dostupni.

Literatura

- Barlow, M., Kemmer, S., ur. 2000. *Usage-Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.
- Bartmiński, J. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Bartmiński, J. 2009. *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. London – Oakville: Equinox.
- Fink-Arsovski, Ž. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF Press.
- Langacker, R. W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ljubešić, N., Klubička, F. 2014. “{bs,hr,sr}WaC – Web corpora of Bosnian, Croatian and Serbian”. Bildhauer, F., Schäfer, R., ur. *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*. Stroudsburg: Association for Computational Linguistics, 29–35.
- Matešić, J. 1978. “O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku”, *Filologija* 8, 211–217.
- Matešić, J. 1992–1993. “Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku”, *Filologija* 20-21, 293–298.
- Menac-Mihalić, M. 2003. “Hrvatski dijalektni frazemi s antroponomom kao sastavnicom”, *Folia Onomastica Croatica* 12-13, 361–385.
- Mokienko 2016 = Мокиенко, В. М., ред. 2016. *Устойчивые сравнения в системе фразеологии*. Санкт-Петербург – Грайфсвальд: Издательство „Лема“.
- Moon, R. 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Moon, R. 2008. “Conventionalized *as*-similes in English: A problem case”, *International Journal of Corpus Linguistics* 13/1, 3–37.
- Norricks, N. R. 1986. “Stock similes”, *Journal of Literary Semantics* 15/1, 39–52.
- Novoselec, Z., Parizoska, J. 2012. “A corpus-based study of similes and cognate adjectival forms in English, Swedish and Croatian”. Pamies, A., Pazos Bretaña J. M., Luque Nadal, L., ur. *Phraseology and Discourse: Cross Linguistic and Corpus-based Approaches*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 101–110.
- Omazić, M. 2002. “O poredbenom frazemu u engleskom i hrvatskom jeziku”, *Jezikoslovlje* 3/1-2: 99–129.
- Ortony, A. 1993. “The role of similarity in similes and metaphors”. Ortony, A., ur. *Metaphor and Thought. Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press, 342–356.
- Parizoska, J., Novoselec, Z. 2014. “Idiom variation and grammaticalization: a case study”. Peti Stantić, A., Stanojević, M.-M., ur. *Language as Information*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 179–192.
- Stanojević, M.-M. 2013. *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Zagreb: Srednja Europa.
- Vidović Bolt, I. 2006. “Hrvatski i poljski etnonimski frazemi poredbene strukture”. Fink Arsovski, Ž., Hrnjak, A. ur. *Slavenska frazeologija i pragmatika*. Zagreb: Knjigra, 209–214.
- Wikberg, K. 2008. “Phrasal similes in the BNC”. Granger, S., Meunier, F., ur. *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 127–142.

Izvori

- Anić, V. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- hrWaC v2.2. (Croatian web)*. https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first_form?corpname=hrwac;align=
- Fink Arsovski, Ž. i sur. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Menac, A., Fink Arsovski, Ž., Venturin, R. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. 2015. Zagreb: Školska knjiga.

Jelena PARIZOSKA

SIMILES WITH PROPER NOUNS IN CROATIAN: A CORPUS-BASED APPROACH

This paper deals with Croatian similes which contain proper nouns, e.g. *dužan kao Grčka* (lit. owing as much money as Greece ‘be heavily in debt’), *lijep kao Apolon* (lit. beautiful as Apollo ‘very beautiful’), etc. Using data from the Croatian web corpus hrWaC, we aim to determine what types of forms and meanings such similes appear in, how conventionalized they are, and compare them with dictionary entries. The results show that in most similes with proper nouns the tertium is a verb or an adjective. Furthermore, frequency data show that some similes are conventionalized expressions, while it remains to be seen whether others will become conventionalized. This raises the issue of which similes should be listed in contemporary dictionaries and in what forms and meanings, based on real usage.

УДК 811.163.1:[930.2:003.071

Марија ПАУНОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

КОН СТАТИЈАТА ЗА НАТПИСОТ НА ЦРКВАТА СВ. НИКОЛА ВО СЕЛО СТРЕЗОВЦЕ, КУМАНОВСКО ОД КИТА БИЦЕВСКА¹

Апстракт: Иако во центарот на научниот интерес на Кита Бицевска е старословенското книжевно наследство, со акцент на правописно-фонетските особености на ракописите, сепак треба да се предочи и нејзиниот придонес во проучувањето на епиграфското богатство на Македонија. Во овој труд се разгледува статијата на проф. Кита Бицевска *За најтисоџ на црквата Св. Никола во село Стрезовце, Кумановско* и нејзиниот придонес во изучување на историјата на македонскиот јазик и преку примери од епиграфските споменици.

Клучни зборови: епиграфски споменици, црковнословенски јазик, јазични особености.

Како прилог во одбележувањето на јубилејот на проф. Бицевска се одлучивме да се задржиме на нејзината статија *За најтисоџ на црквата Св. Никола во село Стрезовце, Кумановско* објавена во 2003 год. во списанието *Кирилومتодијевсџика*. Иако, истражувањата на Бицевска поврзани со историјата на македонскиот јазик главно се задржуваат на акцентскиот и на графискиот систем, како и на правописните и фонетските особености на македонските средновековни ракописи, сепак, ред е да се спомене и нејзиниот придонес во проучувањето на епиграфските споменици во Македонија. Од тие причини во овој труд се задржуваме на претходноспоменатата статија на професорката.

Имено, во рамките на досегашните проучувања на историјата на културата на Македонија, записите и натписите, како епиграфски

---

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазични, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

споменици, се проследувани, главно фрагментирано, од различни аспекти (пред сè, од историски и од археолошки) во одделни прилози и студии. Старите македонски записи и натписи, иако се куси епиграфски форми, тие се исклучително значајна и интересна граѓа од повеќе аспекти, така што секое толкување на *камениите книги* овозможува да се дојде до нови сознанија и до нови резултати, меѓу другото и на јазичен план.

Во македонската наука придонес во истражувањето на епиграфските споменици претставуваат трудовите на: Бабиќ, Бицевска, Велев, Георгиевски, Грозданов, Десподова, Конески, Коцо, Миљковиќ-Пепек, Мошин, Николовски, Поленаковиќ, Поп-Атанасов, Поп-Атанасова, Расолкоска-Николовска, Рибарова, Славеска, Стојчевска-Антиќ, Ќорнаков, Угринова-Скаловска и други.

Предмет на наш интерес во овој труд е статијата *За најтисоциот на црквата Св. Никола во село Сирезовце, Кумановско*, т.е. ктиторскиот натпис во оваа црква. Трудот на Бицевска го сметаме за еден од значајните прилози во македонската наука посветени на оваа проблематика. За првпат во него е објавено расчитување и датирање (1606 г.) на текстот на натписот со задржување на графичките, палеографските и јазичните особености. Како што нагласува авторката ова е текст на натпис кој се наоѓа на западниот влез на црквата Св. Никола, една од околу 35 цркви од околината на Куманово и на Кумановско. За разлика од книжевното наследство кое е, пред сè, преводно, епиграфското наследство е оригинална продукција (Бицевска 2003: 48), така што ова може да биде дополнителен стимул за анализа на овој вид творби.

Во однос на композициско-структурните шеми истакнуваме дека текстот на овој градителски натпис не отстапува од востановената содржина карактеристична за ктиторските натписи, така што во текстот се среќава вербална инвокација на Света Троица; потоа се споменува светецот кому му е посветена црквата; следува изложување на централната порака за градбата, како и податоци од црковната историја (во текстот е наведен патријархот, владиката и презвитерот). Времето на подигнување на градбата, преку дел во кој се даваат хронолошките граници околу создавањето на градбата (отпочнување/завршување на објектот), е предадено со месеци и со година. Наведени се информации и за ктиторството преку сојузништво/заедничко учество на презвитерот и на обичните луѓе-мирјаните од селото, т.е. со заложба на презвитерот и (со)селаните, информација која не зачудува ако се има предвид годината на подигнување на градбата.

Споменатиот труд на Бицевска донесува не само расчитување на ктиторскиот натпис, ами и детално се задржува на надредните знаци кои се користат во истиот, што е реткост во прилозите посветени на оваа проблематика. При фрагментираниите интерпретации на некој одделен

епиграфски извор, толкувањето на графијата, на правописот е оставено настрана или ставено на маргините на научниот интерес. Извонредното познавање на црковнословенската графика од страна на Бицевска, и тоа доминантно во/на северните краеве на Македонија, дава голем придонес во збогатување на сознанијата за употребата на спиритусите, акцентските знаци, титлите и лигатурите во овој и во другите епиграфски текстови, а со тоа и можност за споредба на состојбата со книжевните споменици.

Во продолжение трудот се занимава со правописните и со фонетските особености на текстот на натписот кој зборува за градењето на црквата и за партиципиентите во истиот процес. Авторката ги истакнува неизбежните фонетски влијанија од српскиот јазик: преминот на двата ера во *а* без оглед на нивната позиција; замена на старото *ѣ* со *и* (иако немаат фонетско значење, сепак се фреквентни образувања во современите североисточни говори Бицевка 2000: 112), особено ако се има предвид ареалната припадност на текстов, т.е. геоблизината на селото Стрезовце со српските говори, како и можно школување на пишувачот во некој српски манастир (Бицевска 2003: 50). Се среќаваат и фонетски карактеристики на црковнословенската писменост во Македонија, поточно дејотација, и тоа во текстов илустрирано главно преку отсуство на јотација на *е*, *а*.

Понатаму акцентот авторката го става на други графички, правописни, фонетски карактеристики на текстот: вокализацијата на еровите; отсуството/присуството на јотацијата; вокалното *р*; деназализација на малата носовка; замена на старото *ѣ* со *и*, особености што се доминантен интерес на Бицевска во повеќето нејзини научни прилози.

Следуваат и констатации за понекоја морфоцрта со задржување на расколебаната синтетичка деклинација. Се илустрираат примери за употреба на општа падежна форма со предлог наместо генитив и инструментал, т.е. за употреба на аналитички генитив и аналитички инструментал како дел од еволуцискиот процес на развојот на македонскиот јазик кон аналитички тип.

Сметаме дека интензивираната употреба на предлошките конструкции (предлог + општа падежна форма) е иманентна етапа од развојниот процес на падежниот систем на именките. Во овој процес на развој на именскиот систем од синтетизам кон аналитизам, како еден од најзначајните/најсуштинските процеси во историската морфологија на македонскиот јазик, налагањето на акузативот како општа падежна форма која ги заменува другите синтетички падежни форми е јасен сигнализатор за расколебана синтетичка деклинација и сведочи дека е отворен патот кон изразување на падежните односи преку востановување и затврднување на една општа падежна форма (Паунова 2012: 149-150). Оттаму примерите и

од овој епиграфски споменик се значителен влог во добивање поширока слика за состојбите во јазикот во еден временски континуум, меѓу другото и на епиграфски терен.

Авторката споменува дека текстот на овој натпис донесува и некои народни имиња (Милко, Бошко, Петко, Стоико, Браико), т.е. само ги споменува антропонимите како интересни од лексичка гледна точка. Истакнуваме дека овој антропонимски материјал од народно потекло е особено интересен од два аспекта: најпрвин познато е дека иако не се реткост личните имиња кои се среќаваат во ктиторските натписи, сепак тие се и вреден податок имајќи предвид дека во средниот век пишувачите/писарите и не секогаш толку експлицитно ги изнесувале своите имиња на виделина. Од друга страна, овој ктиторски натпис донесува народни имиња а на имиња од христијанската или од монашката средина, што упатува на тоа дека партиципиентите во градбата, а и презвитерот, се дел/потекнуваат од народните маси.

Заклучни белешки

По ова навраќање кон текстот на ктиторскиот натпис во црквата Св. Никола во с. Стрезовце, Кумановско, констатираме дека како и секој текст, кус или подолг, така и овој, крие богатство од јазични сознанија кои или ја потврдуваат или ја прошируваат сликата за состојбата со/во јазикот кој во тој период (почеток на 17 век) се употребувал. Секако дека и епиграфските споменици рефлектираат дел од општествено-политичките, социјалните, духовните и културните прилики на просторот на кој се создавани, оттаму и одредени графички, правописни, јазични решенија во текстов.

Секој труд посветен на некој епиграфски споменик е придонес не само во објавувањето и евидентирањето, туку и во обработката на епиграфските извори. Корпусот на македонските кирилски епиграфски споменици постојано се дополнува. Трудот на проф. Бицевска е несомнен прилог во оваа насока. Останува и отворена можноста корпусот да се прошири со уште некој епиграфски текст во некој од преостанатите 34 храмови/цркви од Куманово и од околината.

Исто така, секој новорасчитан и новообјавен текст на натпис е од извонредно значење зашто ја збогатува/обогатува целокупната историја, културна, општа, регионална на Македонија со нови податоци. Состојбите евидентирани на епиграфски терен, т.е. јазичната интерпретација на сите рамништа овозможува следење на јазичниот развој на македонскиот јазик и зборува и за јазичната податливост на овие текстови.

Оттаму и заклучокот дека секој труд посветен на некој од бројните епиграфски текстови кои ги красат и со кои се гордеат храмовите во

Македонија, ја истакнува важноста и вредноста на епиграфскиот материјал, популаризирајќи и оживувајќи го интересот на научните работници од различни профили во Македонија кон овој вид творештво.

Користена литература:

- Бицевска, К. 2000. *Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII и XIV век*. Скопје: Менора.
- Бицевска, К. 2003. „За натписот на црквата Св. Никола во село Стрезовце, Кумановско“, *Кирилометодиевска* 1, 47-50.
- Конески, Бл. 1975. *Од историјата на словенскиот писменост во Македонија*.
- Конески, Бл. 1982. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура
- Паунова, М. 2012. *Деклинација на именките во црковнословенските ракописи од македонска редакција*. Скопје: УКИМ.
- Рибарова, Зд. 2005. *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. Скопје.
- Угринова-Скаловска, Р. 1969. „Јазикот на црковнословенската писменост во Македонија“, *ЛЗб*, XVI, 1. 13-19.

Marija PAUNOVA

REFLECTION ON THE ARTICLE ZA NATPISOT NA CRKVATA SV. NIKOLA VO SELO STREZOVCE, KUMANOVSKO BY KITA BICEVSKA

Although in the center of the scientific interest of Kita Biscevska is the Old Slavic literary heritage, with an emphasis on the spelling-phonetic features of the manuscripts, hers contribution to the study of the epigraphic monuments of Macedonia should be pointed out. This paper discusses the article of prof. Kita Biscevska *Za natpisot na crkvata Sv. Nikola vo selo Strezovce, Kumanovsko* and its contribution to the study of the history of the Macedonian language.

УДК 811.16'367.623

Jan SOKOŁOWSKI Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytetu Wrocławskiego**UWAGI O MECHANIZMACH DERYWACJI METAFORYCZNEJ
PRZYMIOTNIKÓW W JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH**

Abstrakt: Przedmiotem artykułu są słowiańskie przymiotniki motywowane wyrażeniami syntaktycznym z przyimkiem bez. W części pierwszej omówione zostały krótko podstawowe podobieństwa i różnice między językami słowiańskimi w zakresie derywacji tego typu przymiotników. Między innymi scharakteryzowane zostały niektóre typy derywatów komunikujących relację partytywną z negacją. Następnie na materiale przymiotników opartych na wyrażeniach syntaktycznych z wybranymi rzeczownikami nazywającymi części ciała pokazane zostały przykłady derywacji metaforycznej, na przykład w języku polskim: bez głowy ≥ bezgłowy 2. ‘nierozumny, głupi’; w języku macedońskim: безглав 2. (прен.) ‘збунет, избезумен, зашеметен’.

Słowa kluczowe: derywacja metaforyczna, derywat słowotwórczy, języki słowiańskie, motywacja, negacja, przymiotnik.

W systemach słowotwórczych współczesnych języków słowiańskich osobną klasę tworzą formacje oparte na wyrażeniach przyimkowych o strukturze A (PN)¹. W literaturze językoznawczej formacje takie najczęściej opisywane bywają jako złożenia, przymiotniki prefiksalnie-sufiksalne, derywaty konfiksalne lub jako osobny typ derywatów od wyrażen przyimkowych. Krystyna Kallas zalicza je do grupy derywatów prostych, „ponieważ wyrażenia przyimkowe stanowiące ich podstawy można uważać za warianty form przypadkowych” (GWJP: 451;499).

Jak już wspominałem (Sokołowski 2000), we wszystkich bez wyjątku językach słowiańskich liczną podklasę w obrębie przymiotników od wyrażen

¹ Symbole: A (PN) – przymiotnik motywowany wyrażeniem syntaktycznym, P – przyimek, N – rzeczownik wchodzący w skład wyrażenia motywującego, No – rzeczownik określany. Wykorzystuję tu zapis zastosowany przez K. Kallas w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* [zob. Kallas 1984: 435].

przymiokowych tworzą przymiotniki oparte na wyrażeniach z negacyjnym przymiokiem mac. *bez*, pol. *bez*, typu mac. *безгомен* ≤ *без гом*, *безвоген* ≤ *без вода*, *бескамаѿен* ≤ *без камаѿа*, *безигеен* ≤ *без игеја*, *бескукен*, *бесѿаѿен* ≤ *без ѿаѿи*, *беззаб* (*беззабен*) ≤ *без заби*, pol. *bezdomny* ≤ *bezdomny*, *bezdrożny* ≤ *bez drogi bezwodny* ≤ *bez wody*, *bezprocentowy* ≤ *bez procentów*, *beznosy* ≤ *bez nosa*, *bezoki* ≤ *bez oka/oczu*. A oto przykłady z innych języków słowiańskich:

cz. *bezdětný*, *bezcestný*, *bezhvězdný*, *bezďymný*, *bezlidný*, *bezbradý*, *beyrohý slc.* *bezestný*, *bezhviezdný*, *bezlesný*, *bezzvučný*, *bezhvostový*, *bezhlasný/bezhlasý*; głuź. *bjezdomny*, *bjezdžećny*, *bjezludny*, *bjeztjasny*; ros. *бездомный*, *бездорожный*, *безыдейный*, *безногий*, *безглазый*, ukr. *бездомний*, *бездоріжний/бездорожний*, *безлісний/безлісий*, *безкласови*, *безбородий*, *беззубий*; brus. *бездарожны*, *бяздымны*, *бязлесны*, *бессаромны*, *бязлесны*, *безбароды*, *безгаловы*; srb. *бездиман*, *бездодан*, *бездодан*, *бездлисиан*, *бездножан*, *бездилански*, *бездбраг*, *бездзлав*; chrw. *bèskvasan*, *bèsputan*, *bèzbōjan*, *bèzdrvan*, *bèzimen*, *bèzdimnī*, *bèzbrad*, *bèzglav*; slń. *brezdomen*, *brezpoten*, *brezvoden*, *breznog*, *brezok*; bg. *бездимен*, *беззвезден*, *безкласен*, *беслисѿен*, *безлунен*, *безмлечен*, *бездѿилоѿен*, *безбраг*, *бездзлав*, *безок*, *безрък*; mac. *безалкохолен*, *безвейшрен*, *безвоген*, *безвкусен*, *безлисѿен*, *безмлечен*, *бесѿаѿен*, *бесѿерсѿекѿиѿен*, *бессолен*, *бездзлав*.

Języki słowiańskie wykazują zarówno liczne podobieństwa, jak i różnice w zakresie derywacji przymiotników opartych na wyrażeniach syntaktycznych z przymiokiem *bez*. Zasadnicze podobieństwa i różnice dotyczą między innymi liczby i rodzaju formantów podstawowych (głównych) wykorzystywanych w tworzeniu przymiotników od wyrażeń z przymiokiem negacji, liczby i strefy użycia poszczególnych klas derywatów oraz ich produktywności. Bardzo podobny jest w językach słowiańskich inwentarz rzeczowników wchodzących w skład wyrażeń motywujących [Sokołowski 2000].

Słowiańskie przymiotniki z przymiokiem negacji w podstawie słowotwórczej mają wspólny zestaw podstawowych znaczeń kontekstowych, to znaczy takich znaczeń, jakie można przypisać przymiotnikom w połączeniu z określonymi przez nie rzeczownikami. Przede wszystkim wyodrębnia się dość liczna, ciągle pomnażana klasa derywatów komunikujących relację partytywną z negacją. Dla tego typu przymiotników można zbudować następującą parafrazę słowotwórczą:

A (bez N)No – No, który nie ma N

np. pol. *bezręki mężczyzna* ‘mężczyzna, który nie ma ręki/rąk’

Oprócz licznych derywatów komunikujących różne typy relacji partytywnej z negacją, słowiańskie przymiotniki oparte na wyrażeniach

syntaktycznych z przymikiem negacji mogą komunikować wraz z określającymi je rzeczownikami inne treści, między innymi relację posesywną z negacją oraz relację pokrewieństwa z negacją. Opis funkcjonowania różnych typów derywatów przymiotnikowych z przymikiem negacji w podstawie słowotwórczej, tworzących we współczesnych językach słowiańskich większe lub mniejsze serie derywatów właściwych przedstawiłem w monografii poświęconej synchroniczno-porównawczej analizie tego typu formacji [Sokołowski 2000].

Oprócz podobieństw i różnic dotyczących większych klas i podklas przymiotników opartych na wyrażeniach syntaktycznych z przymikiem negacji w językach słowiańskich zauważyć można także podobieństwa i różnice charakterystyczne tylko dla niewielkich grup derywatów opartych na wyrażeniach syntaktycznych z tymi samymi lub ekwiwalentnymi rzeczownikami [zob. np. Sokołowski 2011].

Na uwagę zasługują przymiotniki oparte na wyrażeniach przymikowych z nazwami części ciała człowieka komunikujące w znaczeniach prymarnych relację partytywną z negacją. Niektóre z takich derywatów mają też znaczenia sekundarne oparte na metaforze². Do grupy tej należą między innymi przymiotniki mające w podstawie słowotwórczej rzeczowniki ‘głowa’, ‘ręka’, ‘zęby’, ‘skrzydła’. Przymiotniki oparte na wyrażeniach syntaktycznych z tymi rzeczownikami przybierają w językach słowiańskich znaczenie ‘relacja partytywna z negacją’, co można zilustrować przykładami derywatów z rzeczownikami ‘zęby’ i ‘skrzydła’ w podstawie słowotwórczej. Oto materiał wekscerpowany ze słowników języków słowiańskich:

pol. *bezzębny* ‘nie mający zębów’: *Bezzębna staruszka* (SJPDor); cz. *bezzubý* ‘nemající zuby’: *Bezzubé dásně. Bezzubý stařec; bezzubý*. 1. nemající zuby; syn. štrbavý: *b. starec; b. kôň; bezzubé d'asná* (SSJČ); ros. *беззубый* 1. ‘не имеющий зубов, имеющий мало зубов’: *Беззубая старуха. Беззубый рот* (SRJa); ukr. *беззубий* 1. ‘який не має всіх або багатьох зубів’: *Вийшла бабище, старая, ряба, беззуба, коса.* (Котл., И, 1952, 115) (SUM); brus. *бяззубы* ‘які не мае зубоў’ (TSBLM); srb. *безуб* і *безубан* ‘који је без зуба’: *Безуба баба. Безуба усџа*; chrw. *bezub* ‘koji nema zube (ob. u zn. koji je izgubio zube)’ (: *Bezub starac. Bezuba usta* (Ran); slń. *brezzob* ‘ki je brez zob’: *Brezzob starec. Brezzoba usta* (SSKJ); bg. *беззъб* 1. ‘който няма заби или е останал без заби’: *Беззъба баба* (RBE); mac. *беззаб* і *беззабен* ‘без заби; штрбав’: *Беззабиоий сџарец џи валка залициџево усџаџа. Беззабни вилицџи* (TRMJ).

² Potrzebę uwzględnienia formacji od wyrażen z przymikiem *bez* mających znaczenie metaforyczne podniosła m.in. J. Karpiłowska w recenzji mojej książki *Słowiańskie derywaty imienne z przymikiem negacji w podstawie słowotwórczej*, Wrocław 2001. Євгенія Карпиловська, *Спільне і відмінне у словянській і мовній категоризації*, „Лінгвістичні студії”. Збірник наукових праць, Випуск 14, Донецьк 2006, s. 283-284. Problematyka metafory w słowotwórstwie nie doczekała się jeszcze wyczerpującego opisu. Na temat derywatów metaforycznych pisali między innymi: Лопатин 1975; Ермакова 1984; Земская 1984.

pol. *bezskrzydły* ‘nie mający skrzydeł’: *Bezskrzydłe samice błonkówek* (SJPDor); cz. *bezkrídly* 1. ‘ne mající křídla’: *Bezkrídly hmyz. Bezkrídly větrník* (SSJČ); slc. *bezkrídly* ‘nemajúci krídla; ktorý je bez kríde’l op. *krídatý: b. hmyz; bezkrídle vošky, šváby; bezkrídle vtáky*; zool. *ucholak b. Chelidurella acanthopygia chrobák* (SSJ); ros. *бескрылый* 1. ‘не имеющий крыльев; с неразвитыми крыльями’: *Бескрылые насекомые. Бескрылая гагарка* (SRJa); ukr. *безкрилий* 1. ‘який не має крил’: *Поряд з безкрилими в колоніях на капусті народжуються і крилаті попелиці (Шкідники поля, городу та саду, 1949, 38) (SUM)*; brus. *бяскрылы* ‘який не має крылаў’: *Бяскрылы насякомыя. Бяскрылы страус* (TSBLM); srb. *бескрил* и *бескрилан* ‘који нема крила’ (RSHKJ); chrw. tylko rzeczownik *beskrilci* (Ran) ; slń. *brezkril* zool. ‘ki je brez kril’: *Brezkrila žuželka. i brezkrilen* zool. ‘ki je brez kril’ *Brezkrilne žuželke.* (SSKJ); bg. *безкрил* 1. ‘за птици, насекоми – ко то е без крила или е останал без крила’ (RBE).

Oprócz tego podstawowego znaczenia derywaty mające w podstawie słowotwórczej nazwy niektórych części ciała człowieka lub zwierzęcia, takie jak na przykład: ‘zęby’, ‘skrzydła’, a także niektóre inne (‘głowa’, ‘mózg’, ‘ręka’), mogą komunikować inne jeszcze treści oparte na metaforze. Jak wynika z definicji słownikowych, takie metaforyczne znaczenia mogą charakteryzować niektóre działania człowieka, wytwory jego działalności intelektualnej i dyspozycje psychiczne, niekiedy także zjawiska przyrody. Jednak w odróżnieniu od znaczenia kontekstowego ‘relacja partytywna z negacją’, które mają zasadniczo wszystkie derywaty oparte na wyrażeniach przyimkowych z rzeczownikami ‘zęby’ i ‘skrzydła’, znaczenia metaforyczne tych derywatów – jak to wynika z materiału słownikowego – mają charakter mniej regularny i występują tylko w części języków słowiańskich.

Na przykład znaczenia metaforyczne oparte na wyrażeniu przyimkowym ‘bez zębów’ notują słowniki języka czeskiego i słowackiego, słowniki języków wschodniosłowiańskich, a z południowosłowiańskich – słownik języka bułgarskiego. Przykłady: cz. *bezzubý* přen. expr. ‘divadelní hra ideologicky b-á *nevýbojná*’ (SSJČ); slc. *bezzubý* 2. expr. ‘ktorý nedosahuje predpokladaný výkon, nemá požadovaný účinok, vplyv; syn. neúčinný, nemohúci, slabý’: *b. zákon; bezzubá kritika; bezzubé slnko; útok našich futbalistov je čoraz bezzubejší; Ochrana drobného akcionára je teda formálna a veľmi bezzubá.* [Pc 1999] (SSSJ); ros. *беззубый* 2. ‘лишенный остроты, резкости, критичности’: *Беззубая сатира. Беззубый спектакль* (SRJa). ukr. *беззубий* 2. перен. ‘позбавлений різкості, гостроті, знадто м’який’: *Беззуба критика. Гуманізм Грабовського... спрямований на боротьбу трудящихся, насичений ненавистю до їх гнобителів вільний від релігійного всепрощення, беззубого толстовського „непротівлення злу”* (Ком. Укр., 8, 1964, 75) // ‘який не може за себе постояти слабовільний не енергичний’ (SUM); brus. *бяззубы (...)* // перан. ‘непрынцыповы, пазбаўлены вастрыві’ *Бяззуба крытыка* (TSBLM);

bg. *беззъб* 2. Прен. Книж. ‘лишен од острота, рязкост, неспособен да уязви, да засегне’: *Беззъба критика. Беззъба злоба. Беззъби проповеди* (RBE).

Chociaż znaczeń metaforycznych u przymiotników opartych na wyrażeniu przyimkowym ‘bez zębów’ nie notują słowniki części języków słowiańskich, na przykład języka polskiego i serbskiego, to jednak potencjalnie użycie przymiotników pol. *bezzębny*, srb. *беззаб* w znaczeniu takim, jakie mają przytoczone wyżej przykłady jest zawsze możliwe, o czym świadczą choćby egzemplifikacje wynotowane z Internetu: pol. *Bezzębna* opowieść o obłąkanym dentyście; Mamy ustawę o petycjach. Szkoda, że jest ona *bezzębna*; srb. Телевизија која ради средствима купљеним од новца Крушевљана данас је само тупо и *безубо* оружје у борби против истине. Dodajmy, że nie w każdym z wymienionych tu języków słowiańskich przymiotniki mające w podstawie słotwórczej wyrażenie ‘bez zębów’ w omawianym tu znaczeniu używane są równie często, jak na przykład w języku rosyjskim i ukraińskim.

Przymiotniki metaforyczne od wyrażenia przyimkowego ‘bez skrzydeł’ rejestrują słowniki języka czeskiego, słowniki języków wschodniosłowiańskich, a z południowosłowiańskich – słownik Maticy Serbskiej. Przykłady: cz. *bezkrídly* 2. řidč. kniž. ‘nemající dostatek vzletu; všední’ *Bezkrídli lidé. Bezkrídla doba* (SSJČ); ros. *бескрылый* [...] // перен. лишенный творческой силы: *Бескрылые мечты* (SRJa); ukr. *безкрилий* 2. перен. ‘позбавлений творчої сили, фантазії; знижений, буденний, сірий’. *І знов я буду виправдуватися, ховаючись за те нудне безкриле слово «помилка»* (Леся Українка, III, 1952, 678); *Безкрилу тьму навіки переможе Визвольник людства, вільний пролетар* (Максим Рильський, I, 1946, 165) (SUM); Реалізм Тичини далекий від безкрилої описовості (Історія української літератури, II, 1956, 368) (SUM); brus. *бяскрылы* (TSBLM); srb. фиг. *бескрил* и *бескрилан*, *бескрилан*, ‘који је без полета’: *Песник не бејаше расцоложен... га неђује шеснођруги и бескрилни утилийаризам*. Цар М. (RSHKJ).

Na koniec warto dodać, że znaczenia metaforyczne wymienionych wyżej przymiotników z rzeczownikami ‘zęby’ i ‘skrzydła’ w podstawie słotwórczej są strukturami w różny sposób nacechowanymi, co w słownikach sygnalizują odpowiednie kwalifikatory.

Nieco inny charakter mają słowiańskie przymiotniki oparte na wyrażeniach syntaktycznych z wyrażeniami syntaktycznymi ‘bez głowy’, ‘bez mózgu’ i ‘bez ręki/rąk’. Słowiańskie przymiotniki oparte na tych wyrażeniach w większości języków słowiańskich mają również znaczenie kontekstowe ‘negacja partytywna z negacją’, np. *bezgłowy manekin*, *bezręki kaleka*, *plód bezmózgi*. Oprócz tego mogą one przybierać znaczenia nawiązujące do znaczeń sekundarnych rzeczowników *głowa*, *mózg*, *ręka*, jak na przykład: pol. *głowa* 3. ‘głowa rozumiana jako siedlisko myśli’: (SJP Dor); slc. *hlava* 2. *śídlo rozumu, pamāti, myslenia, vôle; rozum, mysel’ počítat’ z h-y pracovat’ h-ou duševne;*

mat' dobrú h-u byť nadaný, bystry (SSSJ); Tu pol. *głowa* 2 i śl. *hlava* 2. ma znaczenie zbudowane na metonimii. Por. też: cz. *hlava* 3. (v užším smyslu) rozum, rozvaha, soudnost: pracovat rukama i hlavou; hlavy se více osvěcují, srdce však ledovatí (Havl.); plést děvčeti hlavu; kam jsi dal hlavu?; ztratit hlavu *být skleslý; pozbyt rozvahy, jednat nerozvázně* (SSJČ); srb. *glava* 2. 'ум, разум, памет': [Публици] могу угодити само они који имају добру главу. Нењ.Љ. (RSHKJ); chorw. *glava* 2. 'taj dio tijela kao sjedište uma, razuma, pameti' (Ran); slh. *gláva* 2. nav. ekspr. 'ta del pri človeku kot središče njegovega razumskega in zavestnega življenja': imeti glavo polno domislekov; to mi že dolgo blodi, hodi, roji po glavi; obdržati, nositi v glavi / glej, da ne boš izgubil glave da boš ostal priseben (SSKJ).

Chociaż słowiańskie przymiotniki mające w podstawie słowotwórczej wyrażenie syntaktyczne 'bez głowy' różnią się nieco między sobą pod względem znaczenia leksykalnego, to najogólniej powiedzieć można, że komunikują one negację funkcji przypisywanej tej części ciała na mocy ustalonej konwencji społecznej. W odróżnieniu od derywatów, które opisywane są za pomocą wspomnianej wyżej parafrazy **A (bez N) No – No, który nie ma N**, dla derywatów interesującego nas typu można zaproponować parafrazę **A (bez N) No –No, który wydaje się być bez N**.

Poniżej przytaczam materiał ilustracyjny ze słowników języków słowiańskich, przy czym ograniczam się do przytoczenia tych znaczeń słownikowych, które dadzą się objąć powyższą ogólną parafrazą **A (bez N) No – No, który wydaje się być bez N**:

pol. *bezgłowy* 2 'nierozumny, głupi': *Czy to twój krewny? Kalias rzucił się jak sparzony żywym ogniem. – Mój krewny? Taki kiep, taki niedołęga, taki bezgłowy matol.* Makowiec. *Przyg.* 14 (SJPDor)³.

cz. *bezhlavý* 2. '(o člověku) neuvažující, nemyslicí, zapomnětlivý, popletený': b. dav; být b. (SSJČ).

śl. *bezhlavý* 2. 'zmätený, bezradný, nepremyslený': b. *útek, b. zhon; expr. chodiť, behať ako b. zmätene si počínať* (SSSJ);

gos. *безголовый* 2. перен. разг. 'ишенный здравого смысла; очень глупый: — *Ведь нужно быть безголовым, чтобы такую эскадру посылать на войну.* Новиков-Прибой, Цусима. || Крайне рассеянный, забывчивый. (SRJa).

ukr. *безголовий* 2. перен. 'дурний, дурноголовий': *Тут Микита зірвавсь: — Усі ви безголові!* (Павло Тичина, I, 1946, 112); *Я все пам'ятаю. Все: і як той Цуперюк з німецьким кайзером безголового гетьмана в нашому Києві ставив... І як він Україну пілсудчикам продавав* (Семен Журахович, *Вечір...*, 1958, 356) (SUM).

³ Takie znaczenie przymiotnika *bezgłowy* rejestruje tylko SJPDor. Znaczenia tego nie odnotowują natomiast: *Słownik języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka i *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza.

srb. *bèzǎlav*, 2. фиг. ‘који је као без главе; збуњен, избезумљен’ — *Луѓа и безǎлава чељаг*. Брл. Изр. ~ бежање, ~ бекство, ~ бег *бежање љавом без обзира, љавично бежање, бежање у највећем неређу.* (RSHKJ)

chrw. *bèzglav* 2. pren. a. ‘ko ji je kao bez glave, ko ji ne zna što čini; obezglavljen, bandoglav’ (Ran);

slń. *brezgláv* i *brezgláv* 1. ekspr. ‘ki ravna brez presoje, premisleka’: *nepremišljen in brezglav človek; brezglava množica / brezglava politika; vse njihovo početje je bilo brezglavo in zaletavo // ki izraža veliko zmedenost, zbežanost: brezglava naglica / obšla ga je brezglava groza; vsi so kot brezglavi begali sem ter tja.* (SSKJ).

bg. *безǎлав* 2. прен. ирон. ‘който не е умен, няма достатъчно ум’: Нам са нужни високоучени мъже, не буквоеди, не безглави ритори, а честни граждани, умни и разсъдителни работници. Знан., 1875, бр. 1, 7 (RBE).

мас. *безǎлав* 2. (прен.) ‘збунет, избеумен, зашеметен’. *Безǎлаво беǎсїво* (TRMJ).

W podobny sposób opisać można słowiańskie przymiotniki motywowane wyrażeniem syntaktycznym ‘bez mózgu’, które mają znaczenie (czasami jedyne) nawiązujące do znaczenia sekundarnego rzeczownika, jak na przykład pol. *mózg* ‘umysł, rozum’. Jednak w tym znaczeniu przymiotniki oparte na wyrażeniu przyimkowym ‘bez mózgu’ rejestrują słowniki tylko niektórych języków słowiańskich, mianowicie polskiego, czeskiego, rosyjskiego, ukraińskiego, bułgarskiego. Oto przykłady wyekscerpowane ze słowników tych języków:

pol. *bezmózgi* przen. ‘pozbawiony rozumu, głupi, kretyński’: Ach, wy... durnie! Dusza?! Gdzie jest wasza dusza zaspana?... Wy bezmózgie pelzaki! Gard. *Trzech. 118* (SJPDor).

cz. *bezmozkový* příd. kníž. ‘jednající jako bez mozku; nemyslíci, bezduchý, tupohlavý: b-á masa fašistických vojáků’ (SSJČ).

gos. *безмозглий* Разг. презр. ‘очень глупый, бестолковый’: — Да; желаю я знать, почему в Москву послали не Алексея, как было приказано, а безмозглого старика Федора? Тургенев, *Собственная господская контора*. (SRJa).

укр. *безмозкий* 2. зневажл. ‘дурний, безглуздий’. — *Через вас, п’яниць безмозких, я сам стояв перед панами голіруч...* (Зінаїда Тулуб, Людолови, I, 1957, 434)⁴.

⁴ Licznych przykładów użycia przymiotnika *безǎоловий* w tym znaczeniu dostarczają też teksty internetowe, na przykład: *Безǎоловий* Нацбанк чи Нацбанк без Голови? (Радіо «Свобода» – radiosvoboda.ua, 6.02.2013); Навіщо Президентіві «безголовию» парламент? (День, 20.11.2012); СБРР турбує «безголовию» фінансовий сектор Тимошенко (Українська правда, 6.02.2013); Дитячий біль. *Безголовию* простір (Дніпроград, 26.10.2008 – dnpiprograd.org); Якщо *безголове* керівництво цього не розуміє, то дійсно буде зроблена колосальна стратегічна помилка (Українська правда, 22.12.2012);

bg. *безмозъчен 2* ‘който няма ума, расъдък, който не мисли когато действа’: *Лудата навлизаша в последния стадий на болестта си. Приличаша на рефлексен апарат, на безмозъчно същество което реагираше на всичко с блажено и безсмислено хилене.* Д. Димов, Т. 336-337 (RBE).

Słowiańskie derywaty przymiotnikowe oparte na metaforze zasługują na osobne opracowanie, w którym powinien być uwzględniony szerszy materiał wszystkich języków słowiańskich.

Literatura

Wykaz słowników

- RAn – Anić V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.
 RBE – *Речник на българския език*, Ред. К. Чолакова, т. 1, София 1977.
 RSHKJ – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 1-6, Нови Сад – Загреб 1967-1976.
 SJPdor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t.1, Warszawa 1958.
 SJPSzym – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, warszawa 1978.
 SRJa – *Словарь русского языка в четырех томах*, Ред. А. П. Евгеньва, изд. 2-е исправленное и дополненное, т. 1, Москва 1981.
 SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, t. 1, Praha 1960.
 SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, t. 1, Ljubljana 1970.
 SSRLJa – *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1, Москва 1950.
 SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*, t. 1, Bratislava 2006.
 SUM – *Словник української мови*, т. 1, Київ 1970.
 TRMJ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, т.1, Главен редактор К. Конески, Скопје 2003.
 TSBLM – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, 3-е выданне, Мінск 2002.
 TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 1, Мінск 1977.
Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1, Warszawa.

Skróty nazw języków

- bg. – bułgarski
 brus. – białoruski
 cz. – czeski
 chrw. – chorwacki
 mac. – macedoński
 pol. – polski
 ros. – rosyjski

słc. – słowacki
slh. – słoweński
srb. – serbski
ukr. – ukraiński

Literatura

- Kallas K., 1998, Rozdział: *Słowotwórstwo przymiotników* [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczakowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa.
- Sokołowski J., 2000, *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 2228, Slavica Wratislaviensia CX, Wrocław.
- Sokołowski J., 2011, *Og ĩroblematĩkaiĩa na deriwacĩjajĩa na slovenskĩĩe ĩrudavki so meĩafორიჩნო ზნაჩეწე (ĩrudavki moĩĩvĩurani og sinĩĩakĩĩĩĩki izrazi)*, [w:] „Folia Philologica Polono-Macedonica” 8, Педесет години на полонистиката во Македонија 1959-2009, Материали од Осмата полско-македонска научна конференција (Скопје 23-24.10.2009, ФлФБК) одржана во рамките на манифестацијата „Педесет години на полонистиката во Македонија” (22-25.10.2009), s. 49-57.
- Ермакова О.П., 1984. *Лексические значения производных слов в русском языке*. М., 1984. С. 129–135. Тополињска З., 2009, *Македонски-їолски Грамаїїчка конфронїїација*, 9. Негаїїца, Скопје.
- Земская Е. А., 1984, *Виды семантических отношений словообразовательной мотивации*, „Wiener slavistischer Almanach” Bd. 13, Wien, s. 337-348.
- Лопатин В.В., 1975, *Метафорическая мотивация в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, С. 53–57;
- Тополињска З., 2009, *Македонски їолски ~ Грамаїїчка конфронїїација*, 9. Негаїїца, Скопје

Źródła internetowe

- Hrvatski jezični portal (<http://hjp.srce.hr>) – dostęp 5.03.2018 r.
Přírůční slovník jazyka českého (<http://bara.ujc.cas.cz/psjc> – dostęp 5.03.2018 r.).

Јан СОКОЛОВСКИ

ЗАБЕЛЕШКИ ЗА МЕХАНИЗМИТЕ НА МЕТАФОРИЧНАТА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРИДАВКИТЕ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Предмет на овој труд е анализа на метафорични значења на словенските придавки базирани врз синтаксичките изрази со предлогот на негација. Меѓу дериватите мотивирани од синтаксички изрази со предлогот на негација посебна група претставуваат придавките коишто ја комуницираат партитивната релација со негација, на пример придавки базирани врз предлошките изрази со називи на делови на човечкото тело во нивните примарни значења од типот: во полскиот јазик *bez głowy* ≥ *bezgłowy* 1. ‘nie mający głowy’; во македонскиот јазик *без глава* ≥ *безглав* 1. ‘што е без глава, што нема глава’. Освен тоа, во некои словенски јазички придавките со префикс *без-* базирани врз синтаксичките изрази со тие именки се полисемични. Освен значењето ‘партитивна релација со негација’ можат и да комуницираат метафорички содржини, на пример, во македонскиот јазик *безглав* 2. (прен.) ‘збунет, избезумен, зашеметен’.

УДК 811.112.2'367.625:050]:811.163.3'255

Бисера СТАНКОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

**ГЛАГОЛСКИТЕ ВРЕМИЊА ПРЕТЕРИТУМ
И ПЕРФЕКТ ВО GERMANCKИOT JАЗИК
И НИВНИТЕ МАКЕДОНСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ
ВО НОВИНАРСКО-ПУБЛИЦИСТИЧКИОТ СТИЛ¹**

Апстракт: Рефератот опфаќа анализа на преведени статии од германски на македонски јазик во новинарско-публицистичкиот стил, со посебен осврт на глаголските времиња претеритум и перфект во германскиот јазик и нивните македонски еквиваленти. Анализата на корпусот покажува дивергенција на македонскиот во однос на германскиот јазик, што значи дека за секое германско глаголско време (претеритум и перфект), во македонскиот јазик се јавуваат повеќе еквиваленти.

Клучни зборови: превод, глаголски времиња, германски, еквиваленти, анализа.

Во центар на интерес на овој труд се релациите меѓу глаголските времиња претеритум и перфект во германскиот јазик, од една страна, и нивните македонски еквиваленти, од друга страна, врз основа на формално-значенското совпаѓање на потврдите од новинарско-публицистичкиот корпус. За таа цел беа анализирани 5 статии на германски јазик и нивните македонски преводи објавени на веб-страниците на *Дојче Веле (Deutsche Welle)* и *Франкфуртшер Алгемајне Цајтунг (Frankfurter Allgemeine Zeitung)* во периодот од мај 2015 до февруари 2016 година, при што беа констатирани отстапувањата меѓу германските и македонските потврди што делумно се должат на системски разлики:

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

- во германскиот јазик не е граматикализиран глаголскиот вид, додека во македонскиот јазик, по правило, нема глагол надвор од оваа граматичка категорија (освен малобројните двовидски: *руча*, *шелефонира* итн.)

- како последица на ова, во македонскиот јазик е поголем бројот на глаголските времиња (десет глаголски времиња во индикатив и едно во императив) отколку во германскиот јазик (по шест глаголски времиња во индикатив и во конјунктив, а едно во императив),

- во германскиот јазик постои инфинитив, кој се комбинира со лично-глаголската форма, додека во македонскиот јазик има отсуство на овој вид нелична глаголска форма (оваа разлика е значајна за комбинаториката на лично-глаголската форма во сложениот прирок),

- за образување на перфектот во германскиот јазик постојат два помошни глагола (*haben* 'има' и *sein* 'сум'), а главните глаголи обично се јавуваат или со едниот или со другиот помошен глагол, имено, во однос на овој белег обично образуваат дисјунктни множества; наспроти тоа, во македонскиот јазик постојат конкурентни форми меѓу перфектот и *има*-конструкциите (*сум гојген*, *имам гојгено*), покрај другите, неопределеното глаголско време (*сум гошол*),

- во германскиот јазик е вообичаена поделбата на јак и слаб претеритум и партицип перфект; во македонскиот јазик, макар што и поседува аблаут (редување на вокалите), не се врши ваква поделба.

Односот меѓу дуративен и перфективен глагол е значаен за да се утврди односот

- меѓу начинот на глаголското дејство како лексичко-семантичка категорија и употребата на претеритум или перфект во германскиот јазик и појавата на одреден начин на глаголско дејство (дуративен или перфективен глагол) во македонскиот јазик,

- појавата на одреден начин на глаголско дејство (дуративен или перфективен глагол) во македонскиот јазик.

Ова прашање е поврзано и со

- појавата на одреден глаголски вид во македонскиот јазик (свршен или несвршен глагол).

1. Претеритум во новинарско-публицистичкиот стил

1.2. Минато определено несвршено време како македонски еквивалент

1.2.1. ГЈ: главен дуративен глагол;

МЈ: минато определено несвршено време

1.	Wir - der Westen - haben einige Diktatoren beseitigt, aber mit ihnen auch die "Firewall", die Europa schützte . (Feuerring-www.)	Ние– Западот- отстранивме од власт неколку диктатори, ама со нив и „Фајрволот“ односно „противпожарниот ѕид“, кој ја заштитуваше Европа. (Прстен-www.).
2.	Ministerpräsident Nikola Gruevski war im Westen nie beliebt. (Wahlen-www.)	Никола Груевски никогаш не беше омилен на Западот. (Избори-www.).
3.	Mazedonien war der Musterstaat des Balkans. (Wahlen-www.)	Македонија беше држава за пример на Балканот. (Избори-www.).

1.2.2. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: минато определено несвршено време

4.	2001 sorgten Nato und EU dafür, dass albanische Kämpfer für ein "Großalbanien" ihre Waffen niederlegten, stattdessen eine Partei gründeten und an der Macht beteiligt wurden . (Risiko-www.)	Во 2001 НАТО и ЕУ се погрижија за албанските борци за 'ГолемаАлбанија' да го положат оружјето и наместо тоа, формираа партија и учествуваа во власта. (Ризик-www.).
5.	„Anzeichen für erlahmenden Reformeifer gab es bereits vor den derzeitigen Auseinandersetzung.“ (Wahlen-www.)	„Предзнаци за опаѓање на реформските напори имаше уште пред сегашниот спор.“ (Избори-www.).
6.	Damals hielten das viele für die maßlose Übertreibung eines Militaristen. (Feuerring-www.)	Тогаш многумина тоа го сметаа за прекумерно претерување на еден милитарист. (Прстен-www.).

**1.2.3. ГЈ: главен итеративен глагол; МЈ:
минато определено несвршено време**

7.	Mehrfach riet die EU-Kommission zu Beitrittsgesprächen, was Griechenland jedesmal verhinderte. (Risiko-www.)	Комисијата на ЕУ повеќе пати советуваше да се започнат преговори за пристап, што Грција секогаш го блокираше. (Ризик-www.)
8.	Mehrfach riet die EU-Kommission zu Beitrittsgesprächen, was Griechenland jedesmal verhinderte . (Wahlen-www.)	Комисијата на ЕУ повеќе пати советуваше да се започнат преговори за пристап, што Грција секогаш го блокираше . (Избори-www.)

1.2.4. ГЈ: модален глагол во деонтичка употреба; МЈ: минато определено несвршено време

9.	[...] wie konnte es ungehindert und schwer bewaffnet nach Kumanowo vorrücken, in die drittgrößte Stadt des Landes? (Risiko-www.)	Како можеше наводната терористичка група непречено и со тешко вооружување да влезе во Куманово? (Ризик-www.)
10.	„Wir haben im Jahr 2015 Anträge von mehr als 28.000 Albanern erhalten. Das ist eine Entwicklung, die wir nicht prognostizieren konnten und die uns gerade aus Albanien, aber auch aus dem Kosovo sehr überrascht hat.“ (Asyl-www.)	„Само годинава добивме 28 илјади барања за азил од Албанија. Таков развој не можевме да прогнозираме и тоа многу нè изненади.“ (Азил-www.)

Во овие примери се јавува употреба на модалниот глагол *können* во претеритум и минатото несвршено време во македонскиот јазик како еквивалент.

1.3. Минато определено свршено време како македонски еквивалент

1.3.1. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: минато определено свршено време

11.	Der Übergriff auf das Radisson Blu, das angeblich bestgeschützte Hotel der malischen Hauptstadt, richtet sich zwar gegen Frankreich, das mit seinem entschiedenen Kampfeinsatz 2013 im letzten Moment den Fall des Landes verhinderte und zuletzt erfolgreich einige Terroristenführer beseitigte . (Feuerring-www.).	Нападот врз хотелот Радисон Блу, наводно најзаштитениот хотел во главниот град на Мали, во прв ред е насочен кон Франција, која со нејзиниот воен ангажман во 2013 година во последен момент спречи распад на земјата и досега успешно отстрани некои терористички лидери. (Прстен-www.).
12.	Doch noch bevor am Montag Ruhe nach Kumanowo zurückkehrte [...] bezweifelten viele die Regierungsversion. (Risiko-www.).	Но, уште пред во понеделникот да се врати мирот во Куманово [...] многумина искажаа сомневање во владината верзија. (Ризик-www.).
13.	Das führte dazu, dass diese Länder, die auch EU-Beitrittskandidaten sind, als sichere Herkunftsländer ausgewiesen worden sind. (Asyl-www.).	Тоа доведе до прогласување на овие земји кои се аспиранти за влез во ЕУ за сигурни земји. (Азил-www.).
14.	2001 sorgten Nato und EU dafür, dass albanische Kämpfer für ein "Großalbanien" ihre Waffen niederlegten, stattdessen eine Partei gründeten und an der Macht beteiligt wurden. (Risiko-www.).	Во 2001 НАТО и ЕУ се погрижија за албанските борци за 'Голема Албанија' да го положат оружјето и наместо тоа, формираа партија и учествуваа во власта. (Ризик-www.).
15.	Nach dem Blutbad von Kumanowo sagte der Bürgermeister, Einwohner hätten zuvor gesehen, wie sich Uniformierte ungestört von der Polizei in der Stadt bewegt hätten. (Risiko-www.).	По крвопролевањето, градоначалникот на Куманово изјави дека жителите претходно виделе како низ градот се движат униформирани лица непопречени од полицијата. (Ризик-www.).
16.	2001 sorgten Nato und EU dafür, dass albanische Kämpfer für ein "Großalbanien" ihre Waffen niederlegten, stattdessen eine Partei gründeten und an der Macht beteiligt wurden. (Risiko-www.).	Во 2001 НАТО и ЕУ се погрижија за албанските борци за 'Голема Албанија' да го положат оружјето и наместо тоа, формираа партија и учествуваа во власта. (Ризик-www.).

17.	Der Übergriff auf das Radisson Blu, das angeblich bestgeschützte Hotel der malischen Hauptstadt, richtet sich zwar gegen Frankreich, das mit seinem entschiedenen Kampfeinsatz 2013 im letzten Moment den Fall des Landes verhinderte und zuletzt erfolgreich einige Terroristenführer beseitigte. (Feuerring-www.).	Нападот врз хотелот Радисон Блу, наводно најзаштитениот хотел во главниот град на Мали, во прв ред е насочен кон Франција, која со нејзиниот воен ангажман во 2013 година во последен момент спречи распад на земјата и досега успешно отстрани некои терористички лидери. (Прстен-www.).
18.	Rund 10.000 Flüchtlingskinder verschwunden [...] (Flüchtlingskinder-www.).	Илјадници деца-бегалци исчезнаа во Европа! (Бегалци-www.).

1.4. Блокирани свршени глаголски форми како македонски еквивалент

1.4.1. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: блокирани свршени глаголски форми

19.	2001 sorgten Nato und EU dafür, dass albanische Kämpfer für ein "Großalbanien" ihre Waffen niederlegten , stattdessen eine Partei gründeten und an der Macht beteiligt wurden. (Risiko-www.).	Во 2001 НАТО и ЕУ се погрижија за албанските борци за 'Голема Албанија' да го положат оружјето и наместо тоа, формираа партија и учествуваа во власта. (Ризик-www.).
20.	Doch noch bevor am Montag Ruhe nach Kumanowo zurückkehrte [...] bezweifelten viele die Regierungsversion. (Risiko-www.).	Но, уште пред во понеделникот да се врати мирот во Куманово [...] многумина искажаа сомневање во владината верзија. (Ризик-www.).

Табела 1: Број на потврди и процентуална застапеност на еквивалентите во македонскиот јазик за германското глаголско време **претеритум** во новинарско-публицистичкиот стил

Македонски еквивалент	Број на потврди	%
Минато определено несвршено време	10	50.00
Минато определено свршено време	8	40.00
Блокирани свршени глаголски форми	2	10.00

2. Перфект во новинарско-публицистичкиот стил

2.1. Минато определено свршено време како македонски еквивалент

2.1.2. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: минато определено свршено време

21.	Auf den ersten Blick ist eindeutig, was sich am Wochenende im mazedonischen Kumanowo abgespielt hat. (Risiko-www.)	На прв поглед е недвосмислено јасно што се одигра на викендот во македонското Куманово. (Ризик-www.)
22.	Die gesamte EU hat fast 22 Millionen Euro dafür bereitgestellt und dazu noch 46 Millionen aus dem Heranführungshilfe-Fond.“(Wahlen-www.)	ЕУ за таа намена стави на располагање речиси 22 милиона евра, како и ИПА-средства во износ од 46 милиони.“(Избори-www.)
23.	Wir - der Westen - haben einige Diktatoren beseitigt , aber mit ihnen auch die “Firewall”, die Europa schützte. (Feuerring-www.)	Ние– Западот- отстранивме од власт неколку диктатори, ама со нив и „Фајрволот“ односно „противпожарниот сид“, кој ја заштитуваше Европа. (Прстен-www.)
24.	„Wir haben im Jahr 2015 Anträge von mehr als 28.000 Albanern erhalten . Das ist eine Entwicklung, die wir nichtprognostizieren konnten und die uns gerade aus Albanien, aber auch aus dem Kosovo sehr überrascht hat.“ (Asyl.www.)	„Само годинава добивме 28 илјади барања за азил од Албанија. Таков развој не можевме да прогнозираме и тоа многу нè изненади.“ (Азил-www.)
25.	„So hat allein Deutschland den Transitländern - also Mazedonien und Serbien - mittlerweile 2,1 Millionen Euro für humanitäre Hilfe und 1,3 Millionen Euro für Infrastrukturmaßnahmen gewährt . (Wahlen-www.)	„Така, Германија во меѓувреме им даде на транзитните земји пјРМакедонија и Србија 2,1 милиони евра како хуманитарна помош и 1,3 милиони за инфраструктурни мерки. (Избори-www.)

26.	Seitdem die mazedonische Opposition abgehörte Telefongespräche des Ministerpräsidenten und seiner Umgebung öffentlich gemacht hat , in denen sich systematischer Machtmissbrauch offenbart, gilt Gruevski als angezählt. (Wahlen-www.).	Откако македонската опозиција ги објави прислушуваните телефонски разговори кои откриваат систематска злоупотреба на власта, се смета дека на Груевски му е одброено. Во Брисел речиси никој не сака да си има работа со шеф на влада кој не го почитува владеењето на правото. (Избори-www.).
27.	Einmal mehr haben radikale Islamisten ein Fanal gesetzt . (Feuerring-www.)	Уште еднаш радикалните исламисти упатија јасен предупредувачки сигнал. (Прстен-www.).
28.	„Wir haben im Jahr 2015 Anträge von mehr als 28.000 Albanern erhalten. Das ist eine Entwicklung, die wir nicht prognostizieren konnten und die uns gerade aus Albanien, aber auch aus dem Kosovo sehr überrascht hat .“ (Asyl-www.)	„Само годинава добивме 28 илјади барања за азил од Албанија. Таков развој не можевме да прогнозираме и тоа многу нè изненади .“ (Азил-www.).
29.	„Die politischen Kräfte haben mit dem Przino-Abkommen einen Fahrplan für Neuwahlen nach europäischen Standards vereinbart .“ (Wahlen-www.).	„Со договорот од Пржино политичките сили се спогодија за возен ред за нови избори според европски стандарди.“ (Избори-www.).

2.2. Минато неопределено свршено време како македонски еквивалент

2.2.1. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: минато неопределено свршено време

30.	In einer aktuellen Analyse kommt die Europäische Polizeibehörde Europol zu dem Schluss, dass in den vergangenen 18 bis 24 Monaten etwa 10.000 unbegleitete minderjährige Flüchtlinge aus den Kriegs- und Krisengebieten vor allem im Nahen und Mittleren Osten nach ihrer Ankunft in Europa verschwunden sind . (Flüchtlingskinder-www.).	Најмалку 10 илјади малолетни бегалци кои пристигнале во Европа едноставно исчезнале – гласи конзервативната проценка на полициската агенција на ЕУ, Еуропол. (Бегалци-www.).
-----	--	---

2.3. Сегашно време како македонски еквивалент

2.3.1. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: сегашно време

31.	„Was die Defizite und die daraufhin von der EU-Kommission vorgelegten Reformprioritäten angeht, ist in der Tat noch viel zu wenig passiert .“ (Flüchtlingskinder-www.).	„Што се однесува на дефицитите и на реформските приоритети, од тие причини поднесени од Комисијата на ЕУ, навистина уште е премалку сторено .“ (Бегалци-www.).
32.	Mazedonien, früher demokratischer Musterknabe auf dem Balkan, ist unter dem seit 2006 regierenden Premier Nikola Gruevski im Urteil vieler Beobachter zur autokratischen Pseudodemokratie herabgesunken . (Risiko-www.).	Македонија, порано демократски пример за углед на Балканот, откако од 2006. на власт е премиерот Никола Груевски, според оценката на многумина набљудувачи тоне во автократска псевдodemократија“. (Ризик-www.).

Во првиот пример во германскиот јазик за перфект во активен залог како еквивалент се јавува сегашно време во пасив, а во вториот пример за перфектот во активен залог може да се забележи сегашно време во актив.

2.4. Глаголска именка како македонски еквивалент

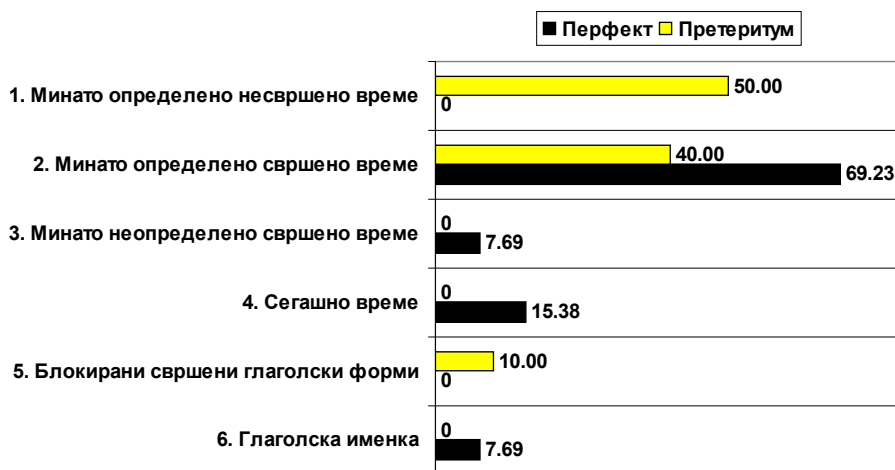
2.4.1. ГЈ: главен перфективен глагол; МЈ: глаголска именка

33.	Das führte dazu, dass diese Länder, die auch EU-Beitrittskandidaten sind, als sichere Herkunftsländer ausgewiesen worden sind . (Asyl-www.)	Тоа доведе до прогласување на овие земји кои се аспиранти за влез во ЕУ за сигурни земји. (Азил-www.).
-----	--	--

Табела 2: Број на потврди и процентуална застапеност на еквивалентите во македонскиот јазик за германското глаголско време **перфект** во новинарско-публицистичкиот стил

Македонски еквивалент	Број на потврди	%
Минато определено свршено време	9	69.23
Сегашно време	2	15.38
Минато неопределено свршено време	1	7.69
Глаголска именка	1	7.69

Графикон 1: Графички приказ на процентуалната застапеност на еквивалентите во македонскиот јазик за германските глаголски времиња претеритум и перфект во новинарско-публицистичкиот стил

Заклучок

Од вкупно 33 ексцерпирани потврди за претеритум и перфект во новинарско-публицистичкиот стил, 20 се јавуваат во претеритум, а 13 во перфект.

Најчесто застапени еквиваленти во овој стил се: минато определено несвршено време за претеритум, минато определено свршено за претеритум и за перфект. Минатото неопределено свршено време, сегашното време и глаголската именка се застапени само кај глаголското време перфект, а блокираните свршени глаголски форми само кај претеритумот. Во овој стил се забележува присуство на глаголските времиња претеритум и плусквамперфект за дејство што му претходело на дејството во претеритум, како и наизменична употреба на претеритумот и перфектот во директниот говор при интервју. Потврдите се дел од главни, зависни и независни дел-реченици, а кај некои примери заедно со претеритум и со перфект може да се забележи употреба на прилошки определби за време како неглаголските лексички средства: *noch bevor* (‘уште пред’), *am Montag* (‘во понеделникот’), *nach dem Blutbad* (‘по крвопролевањето’), со чија помош може да се определи неграматикализираниот глаголски аспект во германскиот јазик и да се пронајдат соодветни еквиваленти во македонскиот јазик.

Анализата на корпусот покажа дивергенција на македонскиот во однос на германскиот јазик, што значи дека за секое германско глаголско

време (претеритум и перфект), во македонскиот јазик се јавуваат повеќе еквиваленти. Инаку, дивергенција постои и само во однос на глаголскиот вид со оглед на тоа што оваа граматичка категорија во македонскиот јазик, за разлика од германскиот јазик, е граматикализирана.

Како што е познато, македонскиот јазик, барем во однос на падежните односи, е во поголема мера аналитичен јазик од германскиот (*Sie hat einem Freund Geld gegeben*. ‘Таа му даде пари на еден човек’). Меѓутоа, корпусот покажа спротивни резултати во однос на истражуваните глаголски времиња. Македонските глаголски еквиваленти на германското синтетично глаголско време претеритум се исто така претежно синтетични глаголски форми (минато определено несвршено, минато определено свршено итн.). Синтетичниот карактер на македонскиот јазик во глаголската област оди уште подалеку бидејќи важи и за германскиот перфект. За ова аналитичко глаголско време во германскиот јазик (*er ist angekommen*, букв.: ‘тој е пристигнат’; *er hat gelesen*, букв.: ‘тој има читано’) се јавуваат синтетични македонски еквиваленти (минато определено несвршено, минато определено свршено итн.). Овие констатации, се разбира, важат за просторното, временското и стилското подрачје на корпусот и не се однесуваат на регионалните и дијалектните карактеристики на глаголските конструкции во македонскиот јазик.

Користена литература

на кирилица:

- Бојковска, Е. 2006. Кратка граматика на германскиот стандарден јазик. Во: Грчева, Ранка / Рау, Петер: *Голем македонско-германски, германско-македонски речник*. Скопје: Магор
- Конески, Б. 1981. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К. 1999. *За македонскиот глагол*. Скопје: Детска радост..

на латиница:

- Duden (1995). *Grammatik der deutschen Sprache*. Mannheim usw: Dudenverlag.
- Engel, U. (1996). *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
- Helbig, G. / Buscha, J. (1991). *Grammatik der deutschen Sprache. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. München: Langenscheidt.

Извори на кирилица:

- Азил-www: Рујевиќ, Немања (2015): „Шмит: балканските азиланти доаѓаат за пари“. Во: *Deutsche Welle* на 31.07.2015. <<http://www.dw.com/mk/шмит-балканските-азиланти-доаѓаат-за-пари/a-18619579>> пристапено на:31.07.2015.
- Бегалци-www: Брајтенбах-Улрих, Д. (2016): „Илјадници деца-бегалци исчезнаа во Европа!“. Во: *Deutsche Welle* на 03.02.2016. <<http://www.dw.com/mk/илјадници-деца-бегалци-исчезнаа-во-Европа/a-19021739>> пристапено на:4.02.2016.
- Избори-www: Јордановски, Зоран (2016): „Рот: Без услови за „европски“ избори, ЕУ сигурно ќе препорача нивно поместување“. Во: *Deutsche Welle* на 01.02.2016. <<http://www.dw.com/mk/рот-без-услови-за-европски-избори-еу-сигурно-ќе-препорача-нивно-поместување/a-19015122>> пристапено на:01.02.2016.
- Прстен-www: Штекер, Клаус (2015): „Огнен прстен од Париз до Бамако“. Во: *Deutsche Welle* на 21.11.2015. <<http://www.dw.com/mk/огнен-прстен-од-париз-до-бамако/a-18866123>> пристапено на: 21.11.2015.
- Ризик-www: Јордановски, Зоран (2015): „Македонија - Од кандидат за пристап, до безбедносен ризик“. Во: *Deutsche Welle* на 12.05.2015. <<http://www.dw.de/македонија-од-кандидат-за-пристап-до-безбедносен-ризик/a-18446205>> пристапено на: 12.05.2015.

Извори на латиница:

- Asyl-www: Rujević, Nemanja (2015): „Asylverfahrensdauer rigoros abkürzen“. Во: *Deutsche Welle* vom 30.07.2015. <<http://www.dw.com/de/asylverfahrensdauer-rigoros-abk%C3%BCrzen/a-18618870>>пристапено на:30.07.2015.
- Feuerring-www: Stäcker, Claus (2015): „Kommentar: Feuerring von Paris bis Bamako“. Во: *Deutsche Welle* vom 20.11.2015. <<http://www.dw.com/de/kommentar-feuerring-von-paris-bis-bamako/a-18865716>>пристапено на:20.11.2015.
- Flüchtlingskinder-www: Donald, Brian (2016): „Rund 10.000 Flüchtlingskinder verschwunden“. Во: *Deutsche Welle* vom 31.01.2016. <<http://www.dw.com/de/rund-10000-fl%C3%BChtlingskinder-verschwunden/a-19014589>>пристапено на: 4.02.2016.

- Risiko-www: Martens, Michael (2015): „Vom Beitrittskandidaten zum Sicherheitsrisiko“. Во: *Frankfurter Allgemeine* vom 11.05.2015. <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/mazedonien-naehert-sich-der-buergerkriegszeit-von-2001-13586775-p2.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2>пристапено на: 12.05.2015.
- Wahlen-www: Jordanovski, Zoran (2016): „Mazedonien: Verschiebung der Wahlen ist möglich!“. Во: *Deutsche Welle* vom 1.02.2016. <<http://www.dw.com/de/mazedonien-verschiebung-der-wahlen-ist-m%C3%B6glich/a-19016505>>пристапено на: 1.02.2016.

Бисера СТАНКОВА

НЕМАЧКИ ПРЕТЕРИТ И ПЕРФЕКТ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ У НОВИНАРСКО- ПУБЛИЦИСТИЧКОМ СТИЛУ

Рад обухвата анализу преведених текстова са немачког на македонски језик у новинарско-публицистичком стилу, са посебним освртом на претерит и перфекат и њиховим македонским еквивалентима. Анализа корпуса указује на дивергентност у македонском наспрот немачком језику, што значи да се у македонском јављају више еквивалената за немачки претерит и перфекат.

УДК 811.163.3:811.163.2

УДК 811.163.2:811.163.3

Игор СТАНОЈОСКИ

Филолошки факултет

Универзитет „Гоце Делчев“

Штип, Македонија

**ДУБИТАТИВОТ ВО БУГАРСКИОТ НАСПРЕМА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Апстракт: Трудот содржи контрастивна анализа на граматичките и лексичките средства за недоверливо (дубитативно) прекажување во македонскиот и во бугарскиот јазик. Бугарскиот јазик содржи граматички конструкции специјализирани за т.н. „засилено прекажување“, односно дубитатив. Негативната оценка на веродостојноста на прекажуваната информација во македонскиот јазик се постигнува со други средства. Постојат и семантички разлики меѓу лексичките и граматичките показатели на дубитативот.

Клучни зборови: македонски, бугарски, дубитатив, евиденцијалност, прекажување.

Македонскиот и бугарскиот јазик се единствените јазици во словенското семејство што поседуваат граматички средства на категоријата евиденцијалност. Евиденцијалите се делат на директни (конфирмативни, непрекажани) и индиректни (неконфирмативни, прекажани или инференциски). Изборот на директен или индиректен евиденцијално македонскиот и во бугарскиот јазик во одредени случаи може да укажува и на ставот на зборуваачот во врска со веродостојноста на информацијата што ја предава.

Бугарскиот јазик, за разлика од македонскиот, поседува индиректни евиденцијали со вградена негативна оценка на веродостојноста на прекажуваната информација. Тоа се посебни граматички конструкции со дубитативно (недоверливо) значење. Овие конструкции формално се разликуваат од прекажаните по тоа што го содржат елементот *бил*. Според своето значење, дубитативот претставува подвид на прекажувањето, бидејќи

тој реално претставува прекажување, само збогатено со епистемична модалност, односно со недоверлива оценка на зборуваачот. Ако се обидеме да ја парафразираме конструкцијата *чеијал бил* во бугарскиот јазик, би можеле тоа да го направиме вака: ‘тој ми рече дека читал, јас не верувам во тоа, тебе само ти прекажувам што ми кажа тој.’

Дубитативот во бугарскиот јазик се употребува при прекажувањето на сите три временски плана: најчесто е недоверливото прекажување на минатите дејства, но и сегашните и идните дејства подеднакво може да се прекажуваат со негативна оценка на веродостојноста на прекажуваната содржина. Во следниот пример имаме прекажување на сегашно дејство: *„Не можел бил да отговори сега... Заети му били рџцете... Ойравял бил печката...“* како прекажување на: *„Не може да отговори сега, заети са му рџцете, ойравя печката.“* Притоа, лицето што прекажува, со помош на формантот *бил* ја изразува својата недоверба во вистинитоста на прекажуваната содржина.

Во македонскиот литературен јазик не постојат посебни форми за недоверливо прекажување, односно истите форми се користат и за обичното (неутрално или доверливо прекажување) и за дубитативното (недоверливото). Сепак, потребата од искажување на недовербата во склоп на индиректните прекажани евиденцијали се чувствува и во македонскиот јазик, веројатно, најмногу во разговорниот стил.

Непостоењето граматички средства за недоверливо прекажување во македонскиот јазик се надоместува на повеќе начини, меѓу кои ќе ги издвоиме трите најчести: 1) интонација: прекажана форма изговорена со иронична и недоверлива интонација; 2) невербална информација: изговарање на прекажаната форма во придружба на мимика или гест со недоверливо значење; 3) придружни лексички маркери: на пример, употреба на одредени честички покрај прекажаната форма, сп. *„Што правеше Симона денес?“* – *„Читаше.“* – *„Е да бе, чиијала.“* Буг.: *„Какво прави Симона днес?“* – *„Чете.“* – *„Четяла била.“* Сепак, примерот *„Е да бе, чиијала“* не претставува прекажување на информацијата кон трето лице, туку директна дубитативна реакција на добиената информација, т.е. враќање на информацијата од второто лице во низата кон првото, како неточна, неприфатлива, како неисправен производ, метафорички кажано. Наспроти тоа, бугарскиот дубитатив *Четяла била* може да послужи за прекажување од второто кон третото лице во низата на прекажувањето. Значи, лицето А на лицето Б му вели: *„Симона чете“*, лицето Б на лицето В му прекажува *„Четяла била Симона“*. Во случајот со македонскиот пример, лицето А на лицето Б му вели *„Симона читаше“*, а лицето Б вели *„Е да бе, чиијала“*, но тоа не му го вели на некое лице В, туку на лицето А, како еден вид прекажување наназад, чијашто цел многу повеќе е дубитативната оценка на веродостојноста,

отколку самото прекажување. Низата на прекажувањето може да се развие до лицето В: на пример, лицето А кон Б: „Симона *чиѝаше* цело утро“, лицето Б прекажува кон В: „Симона *чиѝала* цело утро“, а лицето В информацијата ја оценува со: „Е да бе, *чиѝала*“ или „Како (да) не, *чиѝала*“, но тоа му го вели на лицето Б. Истата оценка лицето В може да ја даде и на конклузивот, што е почест случај, односно почесто се употребува недоверливата оценка на конклузивот (инференциската евиденцијалност), отколку недоверливата оценка на засведочената или прекажаната информација.

Дубитативната оценка на конклузивната информација значи ‘јас не мислам така’, односно едноставно несогласување со констатацијата на другото лице. Сп. „Ја нема Симона да дојде, сигурно чита.“ – „Е како не, *чиѝала*.“ Притоа, дубитативот што се однесува на сегашни дејства, исто како и прекажувањето на сегашните дејства, може да се предаде со минато неопределено време или со сегашно време. Сп.: „Ја нема Симона да дојде, сигурно чита.“ – „Е како не, *чиѝа*.“

Дубитативната оценка на засведочената информација значи ‘не ти верувам, мислам дека ме лажеш’. Сп.: „Симона *чиѝаше* цело утро.“ – „Е како не, *чиѝала*.“ Сп. исто и: „*Чиѝав* цело утро.“ – „Е како не, *си чиѝала*.“ Од формален аспект овде не е можно да се возврати со истиот (директниот) евиденцијал: „Е како не, *чиѝаше*“ – освен ако лицето Б исто така било сведок.

Дубитативната оценка на прекажаната информација, пак, значи ‘јас не верувам, мислам дека те излажала/-ле’. Сп.: „Симона *чиѝала* цело утро.“ – „Е како не, *чиѝала*.“

Примерите со повторување на истата форма, како последниов: „Симона *чиѝала* цело утро.“ – „Е како не, *чиѝала*“ (*чиѝала* : *чиѝала*), како и: „Ја нема Симона да дојде, сигурно *чиѝа*.“ – „Е како не, *чиѝа*.“ (*чиѝа* : *чиѝа*) го доведуваат во прашање третманот на овие форми како прекажани. Сепак, во примерите од типот „Симона *чиѝаше* цело утро.“ – „Е како не, *чиѝала*.“ – замената на директниот евиденцијал со индиректен (*чиѝаше* : *чиѝала*) јасно ни укажува дека имаме дубитативно прекажување. Аргумент против третманот на ваквата употреба како прекажување исто така претставува и впечатокот дека во никој од овие примери немаме преминување кон наредно лице во низата на прекажувањето, туку враќање наназад, кон изворот на информацијата, која ја враќаме како неточна и неприфатлива. Сепак, во погорните примери на „враќањето наназад“, всушност, укажуваат модалните зборовни состави *е да бе* и *е како не*. Без нив, дубитативното прекажување веќе не мора да претставува обраќање кон претходното лице во низата на прекажувањето, и почесто е насочено кон трети лица, односно кон лица кои би биле наредни во низата на прекажувањето. Сп.: „Симона *чиѝала*.“ – насочено кон трето лице во низата на прекажувањето

и едноставно изговорено со недоверлива интонација, без лексички маркери со дубитативно значење. Сп. и со модалниот зборовен состав *како не*: „Пеце рече дека Симона *чиџала* цело утро. Како не, *чиџала*.“ Сп.: „Не знаеш да играш фудбал. Јас *не сум знаел* да играм фудбал!“ при што ова „Јас не сум знаел да играм фудбал!“ може подеднакво да биде насочено кон трето лице во низата на прекажувањето, но и да биде директна реплика, односно враќање на информацијата/ставот наназад, како неточна и неприфатлива.

Од разгледаните примери произлегува дека не постои причина да бараме граматичка разлика меѓу примерите со „враќање на информацијата наназад“ („Е како не, читала.“) од примерите со прекажување кон наредно лице во низата на прекажувањето („Читала.“ – изговорено со недоверлива интонација и евентуално придружено со лексички евиденцијален маркер).

Од аспект на бугарскиот јазик би можело да се рече дека во македонскиот јазик постои хомонимија меѓу прекажаните и дубитативните форми. Но, од друга страна, ниту во бугарскиот јазик едните и другите не се беспрекорно разграничени. Постои хомонимија меѓу прекажаните форми на перфектот и дубитативните форми на аористот (*бил съм чел, бил си чел, бил чел* итн.). Во следната табела ќе ги споредиме дубитативните и прекажаните форми од минатите времиња во бугарскиот јазик, додавајќи го и сегашното време, со оглед на тоа што и тоа се прекажува со минато време.

	директни евиденцијали	прекажување	дубитатив
сегашно	пиша, пише	пишел съм, пишел	бил съм пишел, бил пишел
имперфект	пишех, пишеше		
аорист	писах, писа	писал съм, писал	бил съм писал, бил писал
перфект	писал съм, писал е	бил съм писал, бил писал	
предминато	бях писал, беше писал	бил съм писал, бил писал	

Идните времиња исто така поседуваат и дубитативни форми, кои се образуваат со помош на истата форма на помошниот глагол (*бил*). Притоа, се добиле и исклучително сложени конструкции, сп. „щял съм бил да съм прочел“ – дубитативна конструкција од т.н. бџдеше предварително време – на македонски: ‘Ќе сум имал прочитано! (Како да не!)’

Дубитативните форми во граматиките на бугарскиот јазик се нарекуваат „форми за посилно (или „засилено“) прекажување“ („форми за по-силно преизказване“) (ГраMATика 1983, 361). Овој назив ја потврдува тезата дека дубитативот треба да се разгледува во рамките на прекажувањето како негов подвид. Впрочем, дубитативот многу повеќе по својата природа претставува прекажување, отколку адмиративот и, особено, конклузивот. Во академската *Грамаџика на современиот бугарски литеративурен јазик* се забележува дека кон прекажаните форми може да се додаде *бил* за „посилно

да се подвлече дека зборуваачот пренесува туѓи мисли. Вообичаено тоа се случува кога се однесуваме критички, со посилна недоверба, неодобрување, иронија кон туѓите мисли“ (ГраMATика 1983, 361).

Герциков, како еден од најпознатите бугарски лингвисти кои се занимавале со прекажувањето, ја предлага следнава табела, во која соопставува четири глаголски форми во бугарскиот јазик:

	<i>чеѝеше</i> потврдна	<i>чеѝял е</i> заклучна	<i>чеѝял</i> прекажана	<i>чеѝял бил</i> недоверлива
прекажаност	–	–	+	+
субјективност	–	+	–	+

(Герджиков 1984, 25)

Во табелата на Герциков дубитативните (кај Герциков „недоверчиви“) форми се позитивно маркирани по однос на обата предложени критериуми (прекажаност и субјективност), како единствени такви од четирите анализирани форми (*чеѝял*, *чеѝял бил*, *чеѝял е*, *чеѝеше*). Нема дилеми околу исправноста на констатацијата на Герциков дека дубитативните форми содржат и прекажување и субјективна оценка на веродостојноста.

Од историски аспект, нема сомнение дека дубитативните форми се понови образувања, наметнати од прагматиката. Фридман забележува дека „таканаречените дубитативни форми од типот *бил чел/бил чеѝял* во бугарскиот јазик [...] претставуваат иновации врзани со граматикализацијата на категоријата „статус“, затоа што таквите форми се развивале во времето кога глаголската л-форма [...] веќе се врзала со поимот *нейоѝврднување*“ (Фридман 2011, 104). Дубитативните форми се иновација на бугарскиот јазик, која не се случила во македонскиот.

Очигледно е дека изразувањето на негативниот став кон прекажуваното дејство е прагматична потреба присутна и во македонскиот и во бугарскиот јазик. Тоа што во македонскиот јазик тоа не се прави со граматички маркери различни од оние што служат за обично прекажување, се надоместува со неграматички средства (лексички маркери, интонација, невербална комуникација).

Во овој контекст, показателна е тезата на Фридман, кој оценува дека во самиот стар перфект такви нијанси се соопштуваат не поради граматикализацијата, туку преку прагматиката, т.е. доаѓаат од контекстот (Фридман 2011, 104).

Користена литература

- Герджиков, Г. 1984 – *Преизказването на глаголноото дејство во българскиот јазик*.
София, 1984.
- Грамматика на современиот български книжовен јазик, Том II, Морфологија*. 1983 –
Главна редакција: Димитър
- Тилков, Стоян Стојанов, Константин Попов. София: Издателство на българската
академија на науките.
- Фридман, В. 2011. *Македонистички ситуации*. – Скопје: Македонска академија на
науките и уметностите.

Игорь СТАНОЙОСКИЙ

ДУБИТАТИВ В БОЛГАРСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКАХ

Настоящая статья содержит контрастный анализ грамматических и лексических средств недоверчивого (дубитативного) пересказывания в македонском и болгарском языках. В болгарском языке существуют специальные конструкции для так называемого в болгарских грамматических трудах «по-силно преизказване», дубитатив. Негативная оценка достоверности передаваемой информации в македонском языке передается другими средствами. Существует также и семантическое различие между лексическими и грамматическими маркерами дубитатива.

УДК 811.163.3:811.111

УДК 811.111:811.163.3

Наташа СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

**КАТЕГОРИЈАЛНИ ИНФОРМАЦИИ ВО МАКЕДОНСКИТЕ
И АНГЛИСКИТЕ ПЕРИФРАСТИЧНИ ПРЕДИКАТИ¹**

Апстракт: Предмет на овој труд е споредбата на перифрастичните предикати (ПП) и нивните соодветни автосемантички глаголи (АГ), при што се потенцираат можностите кои се отвораат со употребата на перифрастичната конструкција, а кои се недостапни при употребата на соодветниот автосемантички глагол. Врз примери од македонскиот и англискиот јазик, ќе бидат разгледани глаголските категории: време, вид и дијатеза, како и именските категории: падеж, определеност и број.

Клучни зборови: перифрастични предикати, глаголски категории, именски категории

1. Вовед

Низ примери од македонскиот и англискиот јазик, во овој труд се споредуваат перифрастичните предикати (ПП) и нивните соодветни автосемантички глаголи (АГ), при што се потенцираат можностите кои се отвораат со употребата на перифрастичната конструкција, а кои се недостапни при употребата на соодветниот автосемантички глагол. ПП претставуваат комбинации од синсемантички глагол (СГ) и (од)глаголска именка што е семантички блиска до концептот *nomen actionis*. Во состав на ПП, глаголот е носител на следниве категории: време, вид и дијатеза. Именката, пак, е носител на категориите: падеж, определеност и број.

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Истражувањето покажува дека во споредба со соодветниот полнозначен глагол, ПП нудат можност да се искористат и глаголските и именските категории за попрецизно нијансирање на значењето, што е нивна голема предност. Примерите во трудот се позајмени од Британскиот национален корпус (БНК), Корпусот на современиот американски англиски јазик (КСАА) и македонскиот дневен печат.

2. Глаголски категории

2.1 Вид

Во англистиката терминот *aspect* се однесува на граматичкиот вид, а терминот *aktionsart* (лексички аспект) се употребува за случаите каде опозицијата се манифестира со примена на деривациска морфологија, како што е тоа случај во словенските јазици (Crystal, 2008: 38). Англискиот аспект има само една главна опозиција *progressive* (be + V-ing) - *non-progressive* која се бележи со помошниот глагол *be* + нефинитна глаголска форма (-ing), додека перфектот дијахрониски се граматикализирал од видска категорија во временска. Во англискиот јазик опозицијата свршен-несвршен вид (*perfective-imperfective*)² не е обележана во самиот глагол, како што е тоа случај во словенските јазици.

Според Бринтон (Brinton, 2011: 563-564), за разлика од полнозначните глаголи кои ја претставуваат ситуацијата како дејство, ПП ја прикажуваат ситуацијата како остварување или постигнување, т.е. како едно завршено дејство, за што секако придонесува присуството на неопределениот член во многу од нив. На тој начин, комплексните предикати стануваат експоненти на теличност, со тоа што го „вметнуваат“ елементот на крајна точка на ситуацијата. Така на пример, наспроти неограниченоста на траењето карактеристична за глаголот *swim*, *have a swim* сугерира пливање со ограничено траење, а за дејствата што се одвиваат етапно, во чекори (на пр. *move*), ПП индицираат завршување на една етапа, на еден чекор (*make a move*). Примерите (1), (2) и (3) покажуваат дека англиските ПП можат

² Постои разлика меѓу термините *perfect* и *perfective*. Според Тимберлејк (Timberlake, 2007: 293, 297, 304), перфектот (*perfect*) го лоцира дејството временски наназад во однос на контекстуалната ситуација, на пр. сегашниот перфект го претставува дејството наназад во времето во однос на моментот на зборувањето. За разлика од тоа, свршениот вид (*perfective*) означува заокружено дејство ограничено со контекстуалната ситуација (што не се совпаѓа со моментот на зборувањето). За разлика од македонскиот јазик, англискиот јазик нема граматикализиран свршен вид (нема морфолошки показател). И за Комри (Comrie, 1976: 12-13) терминот *perfective* означува дејство кое се согледува како заокружена целина, и во оваа смисла овој термин соодветствува на свршениот вид кај словенските јазици, додека со терминот *perfectse* означува мината ситуација релевантна за моментот на зборувањето.

да воспостават своевидна видска опозиција со соодветните АГ. Во (1) е илустрирана употребата на АГ, а ПП во (3) добива телична интерпретација. Во (2) се гледа дека ПП е некомпатибилен со прилошката определба за време *for a long time*.

(1) Dorian **looked** at the picture for a long time. (БНК)
(= Доријан подолго време ја **гледаше** сликата.)

(2) *Dorian **took a look** at the picture for a long time.

(3) Dorian **took a look** at the picture. (= Доријан ја **погледна** сликата.)

Во македонскиот јазик, ПП не воспоставуваат видска опозиција со АГ, како што е тоа случај со англискиот јазик, бидејќи кај македонските глаголи видската информација е морфолошки вклучена во самите АГ (на пр. *ѝридонесува, наредува* наспроти *ѝридонесе, нареди*). Во оваа смисла, не може да се каже дека мотивацијата за постоењето на македонските ПП е видската опозиција со АГ, дотолку повеќе што во македонските ПП и самите СГ се обележани по основната видска опозиција: несвршен – свршен вид. На тој начин, ПП кои содржат несвршен СГ придонесуваат за восприемање на дејството во неговото траење или повторливост, додека пак, ПП кои содржат свршен СГ упатуваат на целосната заокруженост на глаголското дејство (*дава/gage ѝригонес, дава/gage наредба* и сл.).

Меѓутоа, ПП ја нудат можноста за прецизирање на глаголскиот вид кај ПП што одговараат на двовидските АГ. На пр. во (4) заради двовидноста на АГ *сугерира* не е јасно дали станува збор за минато определено свршено време или за сегашно време. Наспроти тоа, со ПП експлицитно се одредува глаголскиот вид како свршен или несвршен, и на тој начин се отстрануваат дилемите во поглед на толкувањето на (4).

(4) Владата им **сугерира** на пратениците да се откажат од бенефицираниот стаж. (Утрински, 16.10.2006)

Владата им **дава сугестија / даде сугестија** на пратениците да се откажат...

2.2 Време

За ПП речиси и не постојат ограничувања во поглед на категоријата време. Отсуството на примери во одредени времиња во даден корпус

не укажува на нивната неможност за реализација. Очекувано, најчесто отсутствуваат или се помалку застапени примери во трајните времиња. Исто така, помалку се застапени некои времиња, како што е, на пример, минато-идно време, што не изненадува бидејќи тоа секако бележи поретка употреба во јазикот.

Во однос на глаголските времиња, кај македонските ПП најзастапени се минатото свршено време, со кое најчесто се изразуваат телични дејства кои се случиле во одреден момент во минатото, како и сегашното време со омнитемпорално значење или за означување на хабитуалност, при што доаѓа до неактуелизирана употреба на ПП. Кај англиските ПП, доминираат примери употребени во простото минато време, но се застапени и други времиња.

2.3 Дијатеза

Врз примери и од македонскиот и од англискиот јазик се потврдува дека ПП подлежат на пасивизација, при што именката во состав на ПП се јавува во функција на субјект на пасивната реченица. Практично, се следи вообичаената трансформација за пасивизација на активна реченица со преоден прост глаголски предикат, кога именката-трпител, што е во позиција на ДО, се авансира во субјект на пасивната реченица, како во примерите (5) и (6).

(5) Претседателот вчера **даде** важна изјава.

Вчера **беше дадена** важна изјава од страна на претседателот.

(6) The president **made** an important statement yesterday.

An important statement **was made** yesterday by the president.

Со ова се потврдува синтаксичката флексибилност на овие ПП. Воедно, една од поважните причини за употребата на ПП наспроти АГ е можноста за редукција на некои од аргументите која ја дозволуваат ПП во пасивна дијатеза, посебно редукцијата на агенсот.

Независно од горе опишаните пасивни конструкции, честопати во трудовите за ПП се отвора темата за таканаречената **лексичка (семантичка) пасивизација**. Ова значи дека некои ПП во граматички активна дијатеза семантички соодветствуваат на полнозначен глагол во активна дијатеза (*give advice* = 'advise'; *make an adaptation* = 'adapt'; *gave изјава* = изјави), а други соодветствуваат на полнозначен глагол во пасивна дијатеза (*гобива информација* = 'е информиран'; *have an application* = 'be applied'). Овде не

станува збор за активни и пасивни значења во строго граматичка смисла, туку за тоа кој партиципant се смета комуникативно поважен да се стави во субјектната позиција, во смисла на семантичките односи.

Вака сфатената дијатеза е во тесна врска со самите СГ во состав на ПП. Глаголите *make, give, дава/gage, прави/направи, врши* речиси без исклучок се користат во конструкции со семантички активно значење (*make an adaptation, give advice, дава ипригонес, врши анализа*), што се должи на нивната семантика која подразбира создавање или пренос на некаков конкретен или апстрактен предмет и јасно укажува на активно значење, бидејќи појдовниот аргумент во функција на субјект е човек, вршител и/или иницијатор на дејството.

Наспроти тоа, глаголот *undergo* (*и́реи́рѝува, се и́одврѝнува на, се и́одложува на*) практично секогаш се употребува во конструкции со семантички пасивно значење (*undergo an operation*) затоа што неговата семантика подразбира да се биде подложен на некое дејство, а не активно да се врши дејството. Во ваквите случаи, заради комуникативната хиерархија, трпителот (улога карактеристична за ДО) се поставува во функција на подмет. Во примерот (7), Арази е подмет и трпител, ситуација која типично се среќава во пасивните конструкции, но самата конструкција не е во пасивна дијатеза.³

(7) Arazi **underwent** an operation for an arthritic knee in the United States... (БНК)

Во овој контекст, Берк (Berk, 1999: 32) наведува дека употребата на *have* во ПП може да упати на тоа дека подметот во реченицата не е агенс. Во *Doug is having a shave* се претпоставува дека некој бербер го бричи Даг, а не тој самиот, што значи дека Даг е трпител во позиција на подмет.

3. Именски категории

Според Комри и Томсон (Comrie & Thompson, 2007: 345-355), номинализациите покажуваат глаголски и/или именски особини, но постојат разлики во поглед на именските и глаголските категории кои се релевантни за поединечни јазици. Во англискиот јазик, глаголските категории време, вид, дијатеза и преодност немаат свои морфолошки показатели во номинализацијата. Истите констатации важат и за македонскиот јазик, освен

³ Кога синтаксички конструкцијата не е во пасивна дијатеза, а трпителот сепак е во позиција на субјект може да стане збор за медиопасив (middle voice), како во: *The door opened / The pistol fired* и сл.

што во македонските номинализации видската информација е присутна во самите глаголи од кои се изведуваат именките. Што се однесува на именските категории падеж, определеност и број, номинализациите во англискиот и македонскиот јазик се однесуваат исто како и неизведените именки.

3.1 Падеж

Во рамките на ПП, именката е поставена во акузативен однос, што значи дека таа ја блокира позицијата на ДО. Следствено, аргументот кој ја зазема позицијата на директниот објект во конструкцијата со АГ, во ПП мора да се помести на други позиции, на пр. позиција на индиректен објект, при што именката треба да се стави во дативен однос. Така, аргументот кој воспоставува акузативен однос со предикатот и кој ја зазема позицијата на директниот објект во конструкцијата со АГ од примерот (8а) (*the Friends of Rochester Cathedral*), во конструкцијата со ПП се става во дативен однос, во позиција на ИО, како што се гледа од примерот (8б), бидејќи позицијата на ДО во ПП е блокирана со номинализацијата *address*.

(8а) Конструкција со АГ

In 1937 he **addressed** the Friends of Rochester Cathedral...

(8б) Конструкција со ПП

In 1937 he **gave an address** to the Friends of Rochester Cathedral...

(БНК)

3.2 Определеност

Според Хадлстон и Пулум (Huddleston & Pullum, 2002), ПП во англискиот јазик вообичаено се јавуваат со неопределениот член (*a, an*), кој истовремено квантифицира, односно одговара на бројот еден. Ова доведува до разлика при толкувањето на ПП во споредба со конструкциите со полнозначен глагол. Врз основа на долу наведените примери (9) и (10) од овие автори (Huddleston & Pullum, 2002: 291) би можело да се каже дека *He gave a scream* нужно подразбира еден краток непрекинат извик, додека пак *He screamed* допушта чинот на викање да трае подолго време, но и да бил со прекини. Соодветно на тоа, *She kissed him* може да подразбира и ситуации во кои некој е опсипан со бакнежи, за разлика од *She gave him a*

kiss, кое нужно подразбира само еден бакнеж. Улогата на неопределениот член при толкувањето на англиските ПП како експоненти на теличност беше спомната во делот посветен на глаголската категорија *виг*.

(9) He gave a scream.   He screamed.

(10) She gave him a kiss.   She kissed him.

Исто така, според функционалната реченична перспектива, неопределениот член има функција да ја воведо ремата, новата информација, и на тој начин го сигнализира јадрото на исказот. Во склад со ова, именката на која ѝ претходи неопределениот член во ПП, генерално се смета дека е семантичка срж на перифрастичната конструкција.

Според Миркуловска (1991: 4), кога именката во состав на ПП е определена (со член или друг показател за определеност) од компонента на ПП таа прераснува во вистински реченичен аргумент,⁴ којшто е во позиција и со функција на ДО.

3.3 Број

Номинализациите што означуваат дејство се во основа апстрактни именки, па затоа тие, како и неизведените апстрактни именки често и немаат множинска форма. Кај нив категоријата број станува релевантна само кога со нив се означуваат поединечни инстанци/секвенци од одредено дејство, односно кога овие именки означуваат дискретни единици на временската оска, заради што има потреба да се направи разликата меѓу еднина и множина. Тоа се гледа од примерите (11) и (12).

(11) She **gave him a look**, and he got the message. (КСАА)

(12) He **cast several looks** my way. (КСАА)

Од друга страна, именките со понагласена резултативна компонента (т.е. лексикализираните номинализации) обично можат да образуваат множински форми, а во состав на ПП именката може да се појави во еднина (13) или во множина (14).

(13) Rafael Reyes, 39, **gave a presentation** in Spanish at a community center in Redwood City. (БНК)

⁴ За можноста номинализацијата од ПП да прерасне во вистински аргумент зборува и Тополинска (1982: 38)

(14) During her retirement, Grandmother Bea **gave presentations** regarding all forms of child abuse. (БНК)

Во примерот (15), квантификаторот во спрега со множинската форма на именката (two baths) од конструкцијата со ПП има еквивалент во прилошката определба (twice) во конструкцијата со АГ. Значи, ПП допуштаат квантификација на именскиот дел, а АГ допуштаат квантификација на дејството.

(15) I had had two baths that week. (КСАА)
еквивалентно на: I had bathed twice that week.

Од истражувањето на Алертон (Allerton, 2002: 127) произлегува дека околу 50 проценти од употребените именки во состав на ПП се избројливи именки во еднина или множина. Заради ова, според него, една од причините за постоењето и опстојувањето на ПП е нивниот потенцијал за квантификација, што е несвојствено за соодветните полнозначни глаголи. На пример, кога би ги споредиле *accuse smb [of smth]* и *make an accusation [against smb]*, забележуваме дека за разлика од АГ, во ПП бројот задолжително мора да се прецизира, или барем да се одреди како еднина или множина. На овој начин, на говорителите им се нуди избор која конструкција да ја употребат во дадена ситуација во зависност од тоа што сакаат да потенцираат во своето искажување.

Слична е состојбата и во македонскиот јазик. Од (16) се гледа дека кога се инсистира на квантификацијата, се претпочита конструкцијата со ПП, додека со соодветниот АГ не е јасно дефинирано колку предлози биле дадени. Во примерот (17), со ПП едноставно се нагласува бројноста на предлозите, што не е можно со конструкцијата со АГ зашто таа не дозволува редукација, туку задолжително бара да се наведе акузативниот аргумент.

(16) **Дадовме еден предлог** во Министерството за култура...
(Слободен печат, 07.10.2017)

Предложивме [една работа] / [повеќе работи]...

(17) Господинот Нимиц **даде неколку предлози** изминатите петнаесет години. (Утрински, 23.10.2013)

Господинот Нимиц неколку пати **предложи** [што?] изминатите петнаесет години.

Од истражувањето произлезе дека најзастапени се ПП со неопределена именка во еднина, но се забележуваат и доста примери

од ПП со именки во множина, што покажува дека и во англискиот и во македонскиот јазик се користи можноста за квантификација на именката во ПП како една предност на ПП во однос на АГ.

4. Заклучок

Од сето ова може да се заклучи дека во споредба со нивните соодветни АГ, ПП нудат повеќе можности за попрецизно изразување на значењето, заради што и честопати се преферираат од страна на говорителите. Ова секако не значи дека ПП се секогаш подобар избор во однос на АГ, туку дека во дадена ситуација говорителите бираат со кое јазично средство најсоодветно можат да ја остварат својата комуникативна цел.

Користена литература

Единици на кирилица

- Минова-Ѓуркова, Л. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Миркуловска, Милица. 1991. *Перифрастични предикати у македонском језику и њихови њихови еквивалентни (необјавен магистерски труд)*. Београд: Филолошки факултет.
- Стојановска-Илиевска, Наташа. 2014 *Анализа на перифрастичните предикати во англискиот и во македонскиот јазик (необјавен докторски труд)*. Скопје: Филолошки факултет.
- Тополињска, Зузана. 1982. Перифрастични предикатски изрази на меѓусловенским релацијама. Во *Јужнословенски филолог XXXVIII*. Београд: Институт за српскохрватски јазик. стр.35-49.
- Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија – Синтакса (Том I)*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З. 2003. *Полски – Македонски: Граматичка Конфронтиација. 6. Синтаксичка деривација*. Скопје: МАНУ.
- Чашуле, Илија. 1989. *Синтакса на македонската глаголска именка*. Скопје: НИО Студентски збор.

Единици на латиница

- Allerton, David J. 2002. *Stretched Verb Constructions in English*. London: Routledge.
- Berk, L. 1999. *English Syntax: From Word to Discourse*. Oxford: OUP.
- Brinton, Laurel J. (2011). The grammaticalization of complex predicates. In: B. Heine & H. Narrog (eds.), *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: OUP, 559-569.

- Brinton, Laurel J. & Traugott, Elizabeth Closs. 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. and Thompson, S. 2007. Lexical nominalization. In: T. Shopen (ed.) *Language Typology and Syntactic Description* -Vol. 3, Second edition. Cambridge: CUP, pp.334-381
- Crystal, D. 2008. *A dictionary of linguistics and phonetics-Sixth edition*. Oxford: Blackwell Publishing
- Huddleston, Rodney. & Pullum, Geoffrey. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quirk, R.; Greenbaum, S; Leech G. & Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman
- Timberlake, A. 2007. Tense, aspect and mood. Volume III: Grammatical Categories and the Lexicon. *Language Typology and Syntactic Description*, Ed. T. Shopen, 202-258. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth Closs. 1999. A Historical Overview of Complex Predicates. In: L. J. Brinton and M. Akimoto (eds.). *Collocational and Idiomatic Aspects of Composite Predicates in the History of English*. Amsterdam: John Benjamins, 239–260.

Nataša STOJANOVSKA - ILIEVSKA

CATEGORIAL INFORMATION IN MACEDONIAN AND ENGLISH LIGHT VERB CONSTRUCTIONS

This paper focuses on the comparison of light verb constructions (LVCs) and their corresponding lexical verbs, emphasizing the possibilities arising from the use of the periphrastic construction that are unavailable when using the corresponding lexical verb. Examples from Macedonian and English will be used to discuss the verbal categories: tense, aspect, and voice, as well as the nominal categories: case, definiteness, and number.

УДК 811.163.42'373

УДК 811.112.2'373

Анета СТОЈИЌ
Санела МУРИЦА
Filozofski fakultet,
Rijeka, Hrvatska

КОЛОКАЦИИ – ТЕОРИСКИ РАЗГЛЕДУВАЊА И ПРИМЕНА ВО ПРАКТИКАТА ВРЗ ПРИМЕРИ ОД ХРВАТСКИОТ И ОД ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК¹

Апстракт: Со овој труд сакаме да ги синтетизираме досегашните поважни сознанија за колокациите, во теоријата и во практиката, со цел да се прикаже целокупната проблематика поврзана со колокациите во хрватскиот јазик. Сакаме да обрнеме внимание на тоа дека за обработка на колокациите од аспект на примената неопходен предуслов е еднозначното дефинирање на колокациите, средувањето на поимите, нивното разграничување од слободните и од другите врзани синтагми и нивно класифицирање според изедначен критериум (*Tafra 2005: 165*). За тоа ќе стане збор во првиот дел на трудот, во кој ќе бидат прикажани поважните теориски разгледувања во кroatистичката литература и при тоа ќе биде даден осврт и на обработката на истиот феномен во странската литература за да се воспостави поврзување. Вториот дел на трудот се темели на контрастивниот пристап кон колокациите во хрватскиот и во германскиот јазик и се истражува влијанието на тие разлики при нивното усвојување, преведување и при лексикографската обработка. Ќе обрнеме внимание на поврзаноста на начинот како се воведуваат колокациите во лексикографските одредници со нивното усвојување и преведување бидејќи преведувачот покрај добро развиената свест за колокациите мора да има на располагање и соодветен прирачник. За изработка на таков прирачник, особено на двојазичен колокациски речник, потребно е да се утврдат разликите меѓу колокациите во двата јазика, што е можно единствено со системска контрастивна анализа. Во кroatистичката литература постојат трудови од таков вид, но тие главно се однесуваат на контрастивниот однос меѓу хрватскиот и англискиот јазик. Во овој труд сите наведени аспекти ќе се разгледуваат врз примери од хрватскиот и од германскиот јазик.

Клучни зборови: колокација, контрастивна анализа, лексикографска обработка, усвојување на јазикот, хрватски јазик, германски јазик.

¹ KOLOKACIJE – TEORIJSKA RAZMATRANJA I PRIMJENA U PRAKSI NA PRIMJERIMA IZ HRVATSKOGA I NJEMAČKOGA JEZIKA, FLUMINENSIA, Rijeka, Hrvatska, god. 22 (2010) br.2, str.111 – 125.

1. Теоретско разгледување

Поимот колокација² потекнува од британскиот контекстуализам кој поаѓа од методолошкото начело дека при истражувањето на јазикот треба, пред сè, да се истражува јазичната употреба. Во рамките на таквите гледања на јазикот Ј. Р. Фирт (1957: 195ff) изработил модел на јазичен опис во кој се изделува колокациското ниво. Притоа колокацијата не ја смета како едно ниво на значење, туку и како синтагматска комбинација на два збора која се остварува во форма на именска синтагма од типот на *dark night* или глаголска синтагма од типот на *the time presses*. Фирт настојува да ги класифицира колокациите и според нивната зачестеност па на тој начин разликува вообичаени колокации (*general, usual collocations*) и окационални колокации (*technical, personal collocations*). Меѓутоа Фирт, сепак не дава јасна дефиниција за критериумот на класифицирање. Од неговото излагање произлегува дека за вообичаени колокации ги смета комбинациите од зборови чии составни делови може да се појавуваат меѓусебно здружени без ограничувања, на пр. *Silly ass, the time presses,, dark night*, додека за окационални колокации ги смета комбинациите од зборови како *young man, egregious ass*, чие заедничко појавување е можно само во определени контексти. Таквото гледање на колокациите може да биде причина во подоцнежните истражувања тие да се толкуваат, од една страна, како општи споеви од зборови во поширока смисла, а од друга страна како определени споеви од зборови во потесна смисла.³

1.1. Дефиниција на поимот колокација во хрватската литература

Во рецентната хрватска литература најзастапено е сфаќањето на колокациите кое се темели на два критериума: зачестеното здружување на лексемите во синтагма и значенскиот потенцијал на членовите на таа врска. Ивир (1992 – 1993: 181 ff) поимот колокација го дефинира како заедничко

² Во кroatистичките трудови покрај поимот *колокации* се појавуваат и други поими: *leksička sveza, kolokacijska sveza, sveza riječi, samostalna višerječna sveza* (Blaguz Bartolec 2008), *leksička jedinica, kolokacijski sklop* (Borić 1998; 2002), *leksička sveza, sintagmatska sveza* (Ivir 1992–1993), *leksičko slaganje, sintagmatska sveza, sintagma* (Karačić 2001), *sintagmatski izraz, kolokacijska kombinacija, višerječni niz* (Petrović 2006), *sintagmem* (Pintarić 2002), *višečlana leksička jedinica* (Pritchard 1998), *višečlani izraz* (Turk 2010). Овие поими се главно од два збора, а нивната определба одговара или е блиска до поимот колокација како на формален така и на содржински план.

³ Во потесна смисла колокацијата е сфатена како јазична појава која се поврзува со типичниот, конвенционален и рекурентен вид на комбинации на лексеми. Во поширока смисла за колокација се смета секоја врска на зборови која синтаксички и семантички е компатибилна (во таа смисла поимот колокација е споредлив со поимот коокурентност).

сместување (според латинското *com* ‘заедно‘ + *locare* ‘смесѝува‘), односно спротивставување или комбинирање на зборовите во синтагматската низа. Зборовите влегуваат во колокации со своето прототипско или јадрено значење, кое во колокацијата се оформува во конкретно, специфицирано значење кое го фаворизира или допушта конкретниот колокат. Бориќ (1998: 72) наведува синтаксичко-семантички критериуми при определувањето на колокациите: дефиницијата, имено, се темели врз начелото на редуцираното и селективно комбинирање на членовите на колокацијата, односно заклучно за нивното определување ја смета нивната тенденција да се здружуваат и да се комбинираат на синтагматска основа, создавајќи повеќе или помалку цврсти лексички споеви. Brdar et al. (2000; 35ff) предупредуваат на проблематиката на преплетување на колокациите и валенцијата, и тоа врз примерот на предикативните придавки во англискиот јазик. Повикувајќи се на Бенсоновото тврдење дека морфосинтаксичкиот аспект на валенцијата е всушност еден од аспектите на широкосфатениот феномен на колокациите, авторите предлагаат дека би требало не само декларативно, туку и системски да се интегрираат лексичкиот и синтаксичкиот аспект во сфаќањето на колокациите. Поновите пристапи ги гледаат колокациите и како зборовни врски втемелени на значенска поврзаност на самостојните лексички составни делови во кои се конкретизираат нивните значења (Blagus Bartolec 2008: 110). При прецизирањето на семантичката улога Б. Петровиќ (2008: 589) наведува дека колокациите се поцврст и порестриктивен спој во однос на слободните синтагми. Кај колокациите можноста за замена на членовите е мала или никаква поради ограничениот избор на потенцијални членови кои со вториот член можат да стојат во синтагматски односи.

Во другите дефиниции колокациите главно се сметаат како посебен вид повеќечленски лексички единици (Pritchard 1998: 285), односно како посебен тип сложени и цврсти споеви на зборови (Vogt 2000: 202) чии составни делови се поврзуваат врз основа на способноста на зборовите да се комбинираат со други зборови (Karai 2001: 368).

Од сето изложено очигледно е дека во кроатистичките разгледувања на колокациите преовладува семантичкиот аспект кој ја определува оваа синтагматска врска на зборовите: колокациското значење е синтагматска релација меѓу зборовите кои паралелно се појавуваат во синтагмата врз основа на својата вообичаеност. Но ако се споредат таквите зборовни споеви во различни јазици, често се наидува на колокациски врски кои го потврдуваат идиосинкрастичкиот карактер на јазикот, како на пр. хрв. *oprati ruke* наспрема герм. *Zähne putzen* ‘чисти заби’.⁴ Постои ли семантичко објаснување за тоа што во хрватскиот јазик со лексемата *zub* се врзува глаголот *oprati*, а во герм. јазик *chis̄iti*? Таквата врска на зборови се темели

⁴ Сп. Jakić/Hurm (2004: 1220)

на конвенција. Затоа при дефинирање на колокациите покрај семантичката компатибилност треба да се земе предвид и конвенционалноста.

1.2. Разграничување на колокациите од слободните синтагми и фраземи

Значенскиот аспект е исто така важен при разграничувањето на колокациите од слободните синтагми од една страна и фраземите од друга страна. Според Н. Бориќ (1997: 72) колокациите се поцврсти и селективно поограничени од слободните комбинации, но се послободни од идиоматските, односно фразеолошките склопови. Имено колокациите ги карактеризира мала парадигматска заменливост на нивните членови, додека слободните синтагми создаваат врски со неограничен значенски потенцијал (сп. Pritchard 1998; Borić 2002; Vlagus Bartolec 2008). Ќе го покажеме тоа преку примерот со лексемата *брод*: лексичките врски како *trgovački brod, putnički brod, teretni brod, ribarski brod, ratni brod*⁵ се колокации затоа што *едниот составен дел секогаш го содржи своето примарно значење (брод)*, а другиот составен дел само го конкретизира (*trgovački, putnički* итн.). Меѓутоа врските на зборовите *brzi, dugački, novi, jeftini, moderni brod* им припаѓаат на слободните синтагми затоа што немаат ограничен значенски потенцијал, па од тоа произлегува дека и *putnički brod* може да биде *brz, dugačak, nov*. Такви врски нема да најдеме во речниците затоа што се темелат на начелото на слободно комбинирање.

Кога станува збор за разграничување на колокациите од фраземите, потребно е да се утврдат сличностите и разликите кои се јавуваат меѓу нив (сп. Vlagus Bartolec 2008: 102). Ќе го покажеме тоа применувајќи ги основните карактеристики на фраземите врз колокациите, а тоа се: идиоматичноста (значењето на целината на фраземата не мора да му одговара на значењето на одделните составни делови), стабилноста (појавување секогаш на исти или точно определени составни делови при формирањето на фраземите), репродуктивноста (при употреба фраземите не се продуцираат одново, туку како „цврсти“ врски зачувани во мозокот само се репродуцираат). Колокациите се семантички и синтаксички стабилни единици и се однесуваат во склад со граматичките правила (*postaviti stol, postaviti stolove, stolovi su postavljeni* итн.). Составните делови на колокациите не мора непосредно да следат една по друга, туку меѓу нив може да се интерполираат други синтаксички единици, на пр. *Stolovi koje smo naručili za svadbu postavljeni su kako smo željeli*. Во поглед на заменливоста на членовите на колокациите со нивни синоними колокациите сепак покажуваат различен статус на

⁵ Сп. Šonje et.al. (2000: 102)

стабилност. Имено кај некои зборовни врски може да се утврди дека еден составен дел во определен степен е заменлив со некои синоними, но не со сите синонимни *изрази* од едно семантичко поле: во германскиот јазик можни се синтагмите *Angst empfinden/ verspüren/ spüren*, *osjećati/osjetiti strah*⁶ но не и **Angst fühlen*. Во таквите случаи лексичката стабилност е нешто пониска. Стабилноста е последица на лексикализираноста која овозможува репродукција. Лексикализираноста на колокациите е процес на зачувување на стабилните врски на зборовите и на нивните значења во менталниот лексикон. Говорникот при користењето не ги продуцира секојпат одново, туку ги репродуцира од јазичната свест. Според Хаусман (1984: 398) овие зборовни комбинации се користат како *йолуџојлови йпроизводи* кои како повторувани конструкции се всадуваат во свеста на јазичната заедница и стануваат дел од јазичната норма.

Што се однесува на идиоматичноста, кај фраземите, како во примерот *ravna kao daska*⁷, се работи за метафоричност, односно за десемантизација на значењето – пејор. *ženska osoba mršave, koščate ili astenične građe, bez prsa i bokova*. Како такви, фраземските составни делови се „цврсти“ и можноста за нивна замена со некој друг збор не е произволна. Зборовната врска *ravna daska*, наспроти тоа нема преносно значење, па придавката *ravna* може да се замени со некои други придавки за да се добие ново значење, на пр. *široka daska*. Но придавката *ravna* не може да се замени со еден од нејзините синоними⁸ и поради тоа селекциско ограничување зборовната врска *ravna daska* во тоа значење е колокација, а не слободна синтагма. Разликата меѓу колокациите и фраземите, исто така, се гледа во фактот дека тие не можат да се појават во ист контекст. Тоа го покажуваат полисемичните примери, како што е синтагмата *odskočna daska*⁹; таа е истовремено и колокација и фразема. Колокација во значењето *‘sportska daska s koje se izvode skokovi’*, но и фразема со преносно значење *‘položaj s kojeg tko namjerava napredovati’*. Специфичноста некоја синтагма истовремено да биде и колокација и фразема не е методолошки проблем, но притоа, секако, е важно да се утврди во кои услови нејзината употреба се смета за колокациска, а кога фразеолошка. Само ситуацискиот и јазичниот контекст може да открие дали станува збор за колокација или фразема, на пр. *Marko je atletičar i svaki dan vježba na odskočnoj dasci* (буквално значење – колокација). *Njegov trener poznaje mnogo slavni osoba i to će mu biti odskočna daska* (преносно значење – фразема) у каријери.

⁶ Hansen-Kokoruš et al. (2005: 1879) ја наведуваат само колокацијата *Angst verspüren*, но во германски јазик можни се и колокациите *Angst empfinden* и *Angst spüren*.

⁷ Сп. Anić (2004: 190).

⁸ Šarić i Witschen (2003: 273) со лексемата *ravan* ги наведува овие синоними: *gladak, jednolik, nesavijen (ravna žica), nezavinut, neiskrivljen, prav, vodoravan; plosnat, spljošten; plošan*.

⁹ Сп. Anić (2004: 190).

Klare (1998: 246) како најважен белег за разликување на колокациите од фраземите го наведува фактот дека колокациите немаат идиоматско значење, но дека кај некои колокации значењето сепак не може да се изведе од значењето на составните делови. На пример, изразот во германскиот јазик *sich gute Aussichten eröffnen* – буквално: ‘otvoriti sebi dobre izglede’¹⁰ – сведочи за тоа дека некои колокации тешко се разграничуваат од таканаречените полуфраземи, т.е. зборовни врски со делумно преносно значење, како што ги нарекуваат некои фразеолози во своите типологии на фраземите.¹¹ Притоа базата има буквално значење, а значењето на колокаторот може да биде преносно, но сè уште е транспарентно. Токму во тие примери се гледа идиосинкрастичкиот карактер на колокациите: истоветниот пример во хрватскиот јазик гласи, имено, *imati dobre izglede*. Значењето на глаголот *imati* во овој пример е транспарентно за разлика од глаголот *otvoriti* во германската колокација.

Според тоа, може да се заклучи дека колокациите и фраземите се слични по тоа што претставуваат специфичност на одделен јазик. И колокациите и фраземите се, имено, врски со најмалку два збора кои зачестено се појавуваат, односно за кои е забележана поголема веројатност на заедничко појавување (Borić 2002: 107) или постои предвидливост за појавување (Blagus Bartolec 2008: 107). Идиоматичноста е токму карактеристична за фраземите па таа, по правило, се смета за разликувачко обележје на фраземите во однос на колокациите, но тоа обележје сепак нема вредност на апсолутна разлика бидејќи и значењето на некои колокации може да биде делумно преносно.

1.3. Составни делови на колокациите и нивната структура

Заедно со несистематизираните имиња и дефинирања на поимот колокација во лингвистичката литература е очигледна и несистематизираноста на називите за составните делови кои ја создаваат колокацијата. Хаусман прв во 1984 г. ги вовел поимите база и колокатор за единиците кои ја создаваат колокацијата, а кои се користат уште и денес.¹² Во литературата на хрватски јазик, покрај поимот *baza* се појавуваат и поимите: *osnova* (Petrović 2007), *ključna riječ* (Pritchard 1998), *nosiva riječ*, *osnovna natuknica*

¹⁰ Hansen-Kokoruš et al. (2005: 481).

¹¹ Кај полуфраземите еден составен дел има преносно значење, а другиот нема (Burger 1998: 38), на пр. *blinder Hass* ‘slijepa mržnja’. Значењето на именката *Hass* е буквално, додека значењето на придавката *blind* е преносно.

¹² Во британскиот контекстуализам (Sinclair 1974: 24) се вкоренети поимите *node* (vor) за база и *colocate* (колокат) за колокатор, додека Mel’čuk (1995: 126f) ги користи термините *mot clé* (клучен збор) за база и *valeur* (вредност на функција) за колокатор.

(Mihaljevič 1991), *ključni element* (Bogić 2002). Базата е непроменлив составен дел кој го носи примарното значење, додека колокаторот го детерминира значењето на тој непроменлив составен дел. Меѓутоа истражувањата во корпусната лингвистика покажаа дека таквата поделба има недостатоци. Со увид во корпусот е утврдено дека составните делови можат меѓусебно да го заменат местото: она што е база може да стане колокатор и обратно. Поаѓајќи од толкувањето на Фирт дека поединечните зборови добиваат свој значенски потенцијал дури кога ќе се најдат во колокација, Ивир (1992-1993) за составниот дел кој е дел од колокација создава ново име *колокаџи* кој не се темели на бинарната поделба на составките туку им дава рамноправен статус. Благус Бартолец (2008) наместо името *колокаџи* го употребува името *kolokacijska sastavnica*.

Поделбата на колокациите на нејзините составки е битна и за класификацијата на структурата на колокациите. Во домашната литература нема системски приказ на структурата на колкациите кои се можни во хрватскиот јазик. Според истражувањата на странските автори, структурата на колокациските врски може да се определи според граматичката структура или според видот на зборот на кој му припаѓа базата. Хаусман (1985: 119)¹³ својата класификација ја темели на првиот критериум и разликува шест основни структури.¹⁴ Со примена на неговата поделба врз колокациите во хрватскиот јазик ќе ги добиеме следниве структури:¹⁵

1. Глагол + именка (база), на пр. *tražiti pravdu, donijeti odluku*;
2. Придавка + именка (база), на пр. *crno vino, mladi krumpir*;
3. Именка (база) + глагол, на пр. *telefon zvoni, pas laje*;
4. Именка + именка (база), на пр. *prstohvat soli, šalica kave*;
5. Прилог + придавка (база), на пр. *potpuno miran, smrtно ranjen*;
6. Прилог + глагол (база), на пр. *ispravно поступити, oštro kritizirati*;

Основните колокации можно е да се прошират во сложени конструкции со додавање на други елементи кои го детерминираат значењето на деловите на колокацијата. Лексичките колокации главно се сметаат за бинарни конструкции, т.е. составени се од база и колокатор кои им

¹³ Во изворот Хаусман ги користи следните термини: *Verb + Substantiv (Basis), Adjektiv + Substantiv (Basis), Substantiv (Basis) + Verb, Substantiv + Substantiv (Basis), Adverb + Adjektiv (Basis), Adverb + Verb (Basis)*.

¹⁴ Хаусмановата основна поделба разликува шест структури: кога глаголот ѝ претходи на именката (тип 1), именката е во функција на објект, а кога именката ја следи глагол (тип 3) таа е во функција на субјект. Именка + именка (тип 4) претставува структура во која една именка е главна(база), а другата е нејзина апозиција. Придавките и глаголите можат да бидат база само кога ги следат прилози, додека најзастапен вид збор на местото на база е именката.

¹⁵ Примерите се авторски.

припаѓаат на отворените класи. Зборовите кои им припаѓаат на затворени пописи, како што се предлозите и заменките, можат да бидат составки на такви врски, на пр. *u danim prilikama*, но основни составки и натаму се базата и колокаторот.

Хаусман долго ги сметал колокациите исклучиво за бинарни комбинации, а дури во подоцнежните трудови (2004: 317ff) основната структура на колокацијата ја проширува на тројна (*Tripelkollokationen*), составена од две бинарни колокации споени во една т.н. Тројна структура (*Tripel-Struktur*). Германските колокации *Kritik an jdm. üben* ‘критикува некого’ и *massive Kritik* ‘жестока/остра критика’ се споиле во *massive Kritik an jdm. üben* ‘жестоко/остро критикува некого’¹⁶. Истоветни примери можеме да најдеме и во хрватскиот јазик, на пр. *dati savjet* и *koristan savjet* се спојуваат во *dati koristan savjet*, *steći naviku* и *radna navika* се спојуваат во *steći radnu naviku* итн.

Од наведените примери произлегува дека базата на колокациите ја сочинуваат променливите видови зборови, меѓу кои најчеста е именката, додека прилозите се покажуваат како продуктивни колокатори бидејќи за разлика од другите видови променливи зборови колоцираат со најголем број бази од различни по припадност видови на зборови. Значењето на колокацијата може да се определи без колокатор, додека обратно не. За да се дефинира значењето на колокаторот потребна е барем една или повеќе бази.

Втора зацврстена структурна класификација на колокациите е Бенсоновата (1985: 61ff). Таа се темели/базира на видот на зборот кој доминира во колокациската врска.¹⁷ Со примена на неговата класификација на колокациите врз хрватскиот јазик се добиваат четири основни структури:¹⁸

1. именска колокација, на пр. *oštra zima, trulo vo e, prstohvat soli*;
2. глаголска колокација, на пр. *srce kuca, pucketati prstima, biti u zvanju*;
3. придавска колокација, на пр. *neizlječivo bolean, smrtno ranjen*;
4. прилошка колокација, на пр. *potpuno nebitno, sasvim dovoljno*.

Кај именската колокација врвата составка е придавка (*čvrsto uvjerenje*), глаголски прилог сегашен (*važéće isprave*), пасивна глаголска

¹⁶ Сп. Hansen-Kokoruš et al. (2005: 1103).

¹⁷ Бенсон разликува граматички и лексички колокации. Притоа граматичките колокации ги смета за врски на зборови составени од доминантен дел (глагол, именка или придавка) и подреден дел (предлог). Лексичките колокации ги смета за врски од две рамноправни лексички единици. Разликува три основни типа: придавка + именка (*adjective + noun*), именка + глагол (*noun + verb*), глагол + именка (*verb + noun*).

¹⁸ Примерите се авторски.

придавка (*narezan kruh*) или друга именка (*šalica kave*). Кај глаголската колокација втората составка по правило е именка, а валенцијата на глаголот ја определува формата на именката со која колоцира. Со глаголот колоцира и прилогот (*oštro kritizirati, čvrsto spavati*). Придавските колокации содржат придавка (пасивна глаголска придавка) како база, а втората составка може да биде прилог (*meko kuhano*). Повеќето придавски колокации се секундарни творби бидејќи се настанати од глаголски или именски колокации, на пр. *potpuno iznenađen* ← *potpuno iznenaditi, potpuno iznenađenje*. Кај прилошката колокација покрај прилогот се јавува друг прилог, на пр. *Potpuno nebitno, sasvim dovoljno*.

1. Колокациите во примена

Еднозначната дефиниција на колокациите, нивно јасно разграничување од слободните синтагми, од една страна, и фраземите, од друга страна, како и определувањето на нивните составки и структури се важни предуслови за разгледување на колокациите од аспект на примената. Се поставува прашање на кој начин се усвојуваат колокациските врски, како тие да се обработат во речник, на што треба да обрне внимание неизворниот говорител при преводот на колокациите, кои се разликите меѓу колокациите во различни јазици. Во продолжение ќе се разгледуваат наведените проблеми врз примери од хрватскиот и германскиот јазик.

Усвојување на колокациите

На ниво на рецепција на текстот изворниот говорител колокациските врски ги „чувствува“ како нему познати споеви бидејќи ги користи на ист начин како и поединечните лексеми, додека неизворниот говорител мора да ја препознае колокацијата како врзана синтагма за да не ја преведе секоја составка одделно или со истоветна структура во мајчиниот јазик. Особено колокациите кои се делумно идиоматски можат да прадизвикаат проблеми: во различни јазици, имено, се користат различни слики и начини на изразување за опис на ист настан, односно ист концепт различно се изразува во другиот јазик. Додека, на пример, во хрватскиот јазик се користи колокацијата *polagati/položiti ispit*, во германскиот јазик се вели *eine Prüfung ablegen*¹⁹. Надвор од колокацијата глаголот *ablegen* значи одлага/одложи. Такви информации ученикот на странскиот јазик не може да повика од својот ментален лексикон, ако претходно не ги усвоил, ниту пак може да се потпре на истоветните структури во мајчиниот јазик. Токму

¹⁹ Сп. Wahrig (2000: 1007).

непостоењето на колокациската компетенција доведува до грешки бидејќи начелната слобода за бирање зборови во секој јазик подлежи на разни лексички и морфосинтаксички селекциски ограничувања. Не е доволно да се учат поедини зборови, туку потребно е да се научи и колокацискиот склоп. На пример, со германскиот збор *Liebe* треба истовремено да се учат и колокациите во кои тој се појавува *Liebe gestehen*, *Liebe erwidern*, *mütterliche Liebe*²⁰ и сл. На повисоките степени на учење неопходно е учениците да се предупредат и на фактот дека некои зборови се употребуваат во мошне ограничен број колокации па затоа тие зборови не треба да се сместуваат во својот ментален речник со нивниот превод на мајчиниот јазик, т.е. дека не треба да се меморираат одделено од структурите во кои доаѓаат во реченицата и во текстот. Поради тоа „колокациското учење“ на странските јазици се покажува како ефикасен и економичен начин на усвојување на лексиката (Valenti 2005: 778). Со разликување меѓу базата и колокацискот Хаусман (1984: 403ff) создава темели за системско учење на колокациите на три начини: а) ономазиолошко – ученикот покрај базата ги учи и можните колокатори, б) семазиолошко – ученикот ги учи комбинациските можности на колокацискот, в) двојазично (ученикот ја учи колокациската структура во споредба со истоветната структура во мајчиниот јазик). Според тоа, би требало да се разработат методи за усвојување на колокациските структури па потоа тие системски да се применат во наставата по странски јазик.

Преведување на колокациите

Развиената колокациска компетенција е битен предуслов на нивото на произведување на текстот. Ќе го прикажеме тоа со примери на превод на колокации од германски јазик на хрватски јазик:²¹

Хрватската колокација нема буквален еквивалент во другиот јазик, на пр. хрватската колокација *ugasiti svjetlo* има свои контрастивни кореспонденти во германските лексеми *Löschen* и *Licht*, но во германскиот јазик таа колокација не се преведува **das Licht löschen*, како што би било логично, туку како *das Licht ausmachen/ausschalten*.

Опасноста од буквално преведување е уште поизразена при синонимија затоа што определени лексеми во колокациска врска не се заменуваат секогаш со своите синонимни парници, на пр. *pametna glava – ein kluger Kopf*, но не и **ein intelligenter Kopf*; *otvoriti prozor – das Fenster öffnen*, но не и ** das Fenster eröffnen*.

²⁰ Сп. Hansen-Kokoruš et al. (2005: 1057).

²¹ Наведените правила се изведени врз база на правилата наведени од Борик (2000:204ff) при преведување од англиски на хрватски јазик, а примерите се авторски.

При превод треба да се води сметка и за колокациските распони на лексемите, а тоа значи дека германскиот јазик во различни колокации секогаш има иста лексичка единица, додека хрватскиот јазик покажува пошироко парадигматско ниво, на пр. *ein kleines Auto – malen automobile; kleine Schwester – mlađa sestra; eine kleine Weile – kratko vrijeme; ein kleiner Fehler – sitna pogreška; ein kleiner Sänger – nepoznat pjeva*. Меѓутоа тоа важи и обратно: *divlja životinja – ein wildes Tier; divlja strast – ungezähmte Leidenschaft*.

Во целниот јазик не постои колокациски еквивалент, значи се работи за нулта еквиваленција, на пр. хрватската колокација *zelena tržnica* во германскиот јазик нема свој колокациски еквивалент, туку се преведува како *Cemüsemarkt*. Понекогаш треба да се познава културолошкиот контекст на целниот јазик за да се добие исправен превод, на пр. германската колокација *Polterabend feiern* се преведува во хрватскиот јазик описно *slaviti večer u oči vjenčanja*. Истоветна колокација не постои во хрватскиот јазик како што не постои ни таков обичај за прославување кај Хрватите. Истото се однесува на хрватската колокација *tomačka večer* која во германскиот јазик нема еквивалент.²²

Проблем се јавува исто така кај примерите кои се истовремено во обата јазици и колокација и фразема, на пр. *ein riesenhafter Schritt – divovski korak* се појавува исто така како фразема со значење *veliki napredak*. Меѓутоа значењето на таквите и слични примери не би требало да претставуваат проблем при учењето на странскиот јазик затоа што тоа може да се разбере од контекстот.

Двојазичен колокациски речник секако многу би придонел во решавањето на наведените проблеми при преведувањето. Но бидејќи не постои колокациски речник за хрватскиот јазик, преведувачот може да се служи само со општите речници.

2.3 Колокациите во речник

Основни се прашањата на кој начин се внесени колокациите во рецентните речници и колку тие начини му овозможуваат на корисникот на речникот лесно и брзо пронаоѓање (на сите/на најчестите) колокации и дали воопшто рецентните речници успеале да го решат проблемот на определување на клучниот елемент според кој определена колокација би требало да се најде во речникот. Според Турк (2010: 544ff), колокациите

²² Според Аниќ (2000: 548) и Šonja et al. (2000: 1343) *tomačka večer* е „вечер пред венчавката која младоженецот ја поминува во друштво на пријателите“. Според Hansen-Kokoruš et al. (2005: 1296) *Polterabend* е „заедничка моминска и момчешка вечер, славеничка вечер спроти венчавката (на која се кршат садови според верувањето дека скршениците носат среќа)“.

внатре во хрватските еднојазични и двојазични речници се наведени нееднакво и неекономично²³. Дополнителен методолошки проблем се јавува во врска со двојазичните речници, во кои изборот на колокациите зависи од тоа дали е хрватскиот целен или појдовен јазик. Ќе го покажеме тоа врз примерот на лексемата *ruka*, која во хрватските колокации го донесува своето прототипно значење ‘еден од горните делови на човечкото тело од рамото до врвовите на прстите’ и семантички еквивалент наоѓа во германската лексема *Arm*. Меѓутоа во германскиот јазик лексемата *Arm* се објаснува како ‘дел од телото, т.е. горниот дел на екстремитетот кој се состои од три дела надлактица (*Oberarm*), подлактица (*Unterarm*) и шака (*Hand/Faust*)’. Помеѓу колокациите со лексемата *Arm* и *Hand* видлива е разликата во германскиот јазик. Синтагмата *die Arme verschränken – prekrížiti ruke* имплицира дека за тоа дејство е потребен горниот дел на екстремитетот. Во колокациите *die Hände reichen – pružiti ruke* и *die Hände waschen – prati/oprati ruke* јасно е дека се користат само долните делови на рацете, т.е. шаките/дланките. Од наведените примери може да се заклучи дека во хрватскиот јазик не постои таква разлика па затоа лексемите *Arm* и *Hand* секогаш се преведуваат со лексемата *ruka*. Таквите примери ќе им создаваат тешкотии на неизворните говорители бидејќи при користење речник не ќе можат на едноставен начин да дојдат до сознание за допуштените колокации, ако се тие внесени во речникот само под основата, а не и под колокациите. Во рецентната литература само спорадично се истражува местото на колокациите во речниците. Покрај определувањето на местото на наведување во речникот останува отворено за определување на зборовните врски како колокации. Од перспектива на неизворен говорител најважно е, пак, прашањето која зборовна врска е специфична, а со тоа и непредвидлива во целиниот јазик. Таквите разлики стануваат видливи/јасни дури при контрастивно разгледување на колокациите, а токму таквите контрастивни истражувања се неопходен чекор кој му претходи на составувањето двојазичен речник.

2.4. Контрастирање на колокациите

Контрастивното разгледување на колокациите се поврзува со проблемот на преводната еквиваленција. Целта на контрастирањето на колокациите е да се утврдат карактеристичните обележја на колокациите на контрастираните јазици, како и утврдување на видот на поклопувањето

23 М. Турк во својот труд ги анализира еднојазичните (*Rječnik hrvatskoga jezika*-Jure Šonja et al. (2000)., *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* – Vladimir Anič (2006) i *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2004) – Vladimir Anič et al.) и двојазичните речници (*Veliki hrvatsko-ingleski rječnik* – Željko Bujas (2001), *Hrvatsko – njemački rječnik* – Blanka Jakić i Josip Hurm (2004), *Hrvatsko-talijanski rječnik* – Mirko Deanović i Josip Jernej (1994), *Englesko-hrvatski rječnik* – Rudolf Filipović et al. (2004) i *Njemačko-hrvatski rječnik* – Renata Hansen-Kokoruš et al. (2005).

меѓу колокациите од појдовниот јазик и соодветните колокации во целниот јазик. Се поаѓа од семантичкото поклопување и формалната структура на колокациите во обата контрастирани јазици и притоа се споредува само денотативното значење, но не и стилистичката и конотативната вредност. Се разликуваат различни степени на поклопување:²⁴

Потполно поклопување: составките на колокацијата ни во еден од разгледуваните јазици нема ни семантички ни комбинаторни разлики, на пр. *Arbeit anbieten – ponuditi posao; ein Geheimnis bewahren – čuvati tajnu* и др.

Делумно поклопување: една составка на колокацијата, во повеќето случаи колокаторот, не се поклопува во разгледуваните јазици, на пр. *Sport treiben – baviti se sportom; die Schule besuchen – pohađati školu*.

Нулта поклопување: ни една составка на колокацијата не се поклопува, на пример, *in Täglichkeit ausarten – doći do tučnjave* или во едниот јазик постои колокација, а во другиот истата содржина се искажува со други јазични средства, на пр. *Furcht haben – bojati se, Hoffnungsschimmer – tračak nade*.

Во литературата покрај основната класификација на поклопување се наведува и привидно поклопување²⁵: во обата јазика постојат колокациски структури чии составки се поклопуваат, ама во соодветните јазици означуваат различни содржини. Такви појави се можни во областа на фраземите, на пр. *blauer Brief – plava koverta*, но маргинални во областа на колокациите²⁶.

При контрастирање на колокациите исто така треба да се внимава за значењето на составките внатре во колокацијата и надвор од колокацијата затоа што тоа може да се промени. Теоријата на прототипскиот или јадрен значенски потенцијал претпоставува дека значењето може да биде исто во двата јазика, па станува збор за целосна еквиваленција, како во примерот: *ein hohes Alter – visoka starost*. Лексемата *starost* односно *Alter* во двата јазика има исто прототипско значење ‘kasna životna dob’. На истиот начин придавката *star*; односно *alt* во двата јазика има прототипско значење ‘којшто е во доцно животно доба, којшто доживеал многу години’. Од гледна точка на контрастивната колокациска проблематика интересна е можноста

²⁴ Во контрастивната фразеологија постојат различни модели на контрастирање и соодветно на тоа имања за типовите на поклопување. Повеќето контрастивни истражувања ја користат поделбата на три општи категории на поклопување (на пр. Korhonen 2007: 578ff): потполна/ целосна (Voll-), делумна (Teil-) и нулта (Nulläquivalenz).

²⁵ Според некои типологии оваа појава во лексикологијата, односно во контрастивната фразеологија се нарекува „лажни пријатели“ (*faux amis*).

²⁶ Изразот *blauer Brief* во германскиот јазик има значење на писмо кое управата на школата им го испраќа на родителите како предупредување на лошото поведение на ученикот, додека изразот *plava koverta* во хрватскиот јазик има значење на ‘подмитување’.

за ширење на прототипското значење, т.е. за менување на значењето на лексемите под влијание на колокатот. Кога определени лексеми ќе станат дел од колокацијата, тие како колокација во целина ќе имаат во двата јазика контрастивни кореспонденти, но надвор од таа целина нема да бидат контрастивни кореспонденти:

a. Германските колокации секогаш се составени од иста лексичка единица, при што во преводот на хрватски јазик се бира со различна содржина: *ein altes Auto – rabljeni automobil; alte Sprachen – klasični jezici; alter Gang – uobičajeni tijek*.

b. Хрватските колокации секогаш се составени од иста лексичка единица при што во преводот на германски јазик се бира нова лексичка единица со различна содржина: *mladi mjesec – Neumond; mladi grašak – grüne Erbsen; mlad čovjek – ein unreifer Mensch*.

Наведените примери ги покажуваат различните колокациски потенцијали на определен јазик, т.е. поширокото или потесното парадигматско ниво на определена лексема. Понекогаш хрватскиот, а понекогаш германскиот јазик покажува широко парадигматско ниво: германскиот во наведените колокации користи секогаш иста лексичка единица (*alt*), а хрватскиот секогаш бира друга, додека во натамошните примери германскиот користи секогаш различна, а хрватскиот иста лексичка единица (*mlad*). Потесното парадигматско ниво, односно „недостатокот“ на лексичка диференцираност се надоместува со други колокации.

3. Заклучок

Со синтетичкиот приказ на колокациската проблематика од теоретски и применет аспект предупредивме на недостатоците во досегашните истражувања на колокациите во хрватскиот јазик. Се покажа дека во хрватската рецентна литература во моментов владее несистематизираност на поимите за странскиот поим *колокација* (*колокациска врска, синџаџма, ѓовеќезборовна низа, ѓовеќечленска лексичка единица*)/(*kolokacijska sveza, sintagma, višerječni niz, višočlana leksička jedinica*), несистематизираност/ неусогласеност на називите за составките кои создаваат колокација (*baza, osnova, ključna riječ, kolikator, kolokat*), како и концепциска неуедначеност на толкувањето на поимот *колокација/kolokacija*. Терминолошкиот *rasap/rasipon* е помалку важен во изразна смисла, а многу повеќе проблеми во применетите истражувања предизвикува несогласувањето во однос на сфаќањето на терминот *колокација*. Имено, дефинициите на овој термин во поголем дел се базираат на семантичките принципи кои не се покажаа

применливи во сите примери, па покрај семантичката определност на колокациите треба да се наведе и нивниот идиосинкрастички карактер. Попрецизно, токму идиосинкрастичкиот карактер ги сместува колокациите меѓу слободните и врзаните синтагми. Што се однесува на описот на колокациите, најмалку е обработена нивната структура, па тука е предложена класификација врз основа на врежаните/вообичаените типологии на колокациските структури во странската литература. Таа е нужна за контрастивните разгледувања на колокациите кои пак треба да им претходат на изработката на двојазичен колокациски речник. Таквите анализи се многу неопходни бидејќи расправата за преведувањето и усвојувањето на колокациите покажа дека таквиот речник е неопходен во процесот на пренесување од појдовниот во целниот јазик. Информациите за колокациите во општите речници се покажаа недоволни: нема систематски приказ на податоците за колокабилноста на лексемите или колокацијата не се наведува секогаш на вистинското место во речникот. Систематската примена на еднозначни дефиниции на колокациите би овозможила нивно идентификување, определување на структурата и на составките под кои би се наведувале во речникот.

Заклучно може да се каже дека засега уште не е можно да се определат сите колокациски врски на единствен и сеопфатен начин за да може да се систематизираат, а со тоа и ефикасно и наменски да се применат во практиката. Секако, со еден труд за толку сложена тема не може да се даде решение за сите проблеми поврзани со колокациите. Овој труд е замислен како придонес и поттик за детални истражувања кои, според мислењето на авторките, не само што се пожелни, туку се и потребни.

Превод од хрватски јазик: Максим Каранфиловски

Literatura

- Benson, Morton, "Collocations and Idioms", u: Ilson, R. (ur.) *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, Pergamon, Oxford, 1985., str. 61–68.
- Blagus Bartolec, Goranka, *Kolokacijske sveze u hrvatskom jeziku (s posebnim osvrtom na leksikografiju)*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, (rukopis), 2008.
- Borić, Neda, "Semantički aspekt kolokacijskih odnosa s kontrastivnog stajališta", *Strani jezici*, 27, 2008., br. 2, str. 72–79.
- Borić, Neda, "Kompleksni jezični znakovi s osvrtom na praktične probleme njihova prevođenja", *Strani jezici*, 29, 2000., br. 4, str. 201–208.
- Borić, Neda, "Leksikografska prezentacija kolokacijskih sklopova", *Strani jezici*, 31, 2002., br. 1 – 2, str. 56–63.

- Brdar, Mario; Kučanda, Dubravko; Pavičić, Višnja; Omazić, Marija; Zlomislić, Jadranka, "Odnos valencije i kolokacija: deskriptivni i leksikografski aspekti", u: Stolac et al. (ur.) *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća*, HDPL, Zagreb–Rijeka, 2000., str. 35–40.
- Burger, Harald, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998.
- Firth, John Rupert, "Modes of Meaning", u: Firth (ur.) *Papers in Linguistics 1934–1951*, Oxford University, London, 1957., str. 190–215.
- Hausmann, Franz Joseph, "Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen", *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*, 31, 1984., br. 4, str. 395–406.
- Hausmann, Franz Josef, "Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels", u: Bergenholtz et al. (ur.) *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.–30. 6. 1984.*, Niemeyer, Tübingen, 1985., str. 118–129.
- Hausmann, Franz Josef, "Was sind eigentlich Kollokationen? Oder: Wie pervers ist der wissenschaftliche Diskurs?", u: Steyer et al. (ur.) *Wortverbindungen - mehr oder weniger fest*, Institut für Deutsche Sprache, Berlin, 2004., str. 309–334.
- Ivir, Vladimir, "Kolokacije i leksičko značenje", *Filologija*, 20 – 21, 1992 – 1993., str. 181–189.
- Karačić, Geriena, "Leksičko slaganje kolokacija", u: Stolac et al. (ur.) *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, HDPL, Zagreb–Rijeka, 2001., str. 365–373.
- Klare, Johannes, "Kollokationen im Französischen im Spannungsfeld zwischen Grammatik, Lexikon und Text. Grammatische Strukturen und grammatischer Wandel im Französischen", u: Figge (ur.) *Festschrift für Klaus Hunnius zum 65. Geburtstag*, Romanistischer Verlag, Bonn, 1998, str. 235–263.
- Korhonen, Jarmo, "Probleme der kontrastiven Phraseologie", u: Burger et al. (ur.) *Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, svezak 1, Berlin–New York, 2007., str. 574–589.
- Mel'čuk, Igor A. et al., *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*, Duculot, Paris, 1995.
- Mihaljević, Milica, "Višerječne natuknice i podnatuknice u jednojezičnom općem rječniku hrvatskoga jezika", *Rasprava Zavoda za hrvatski jezik*, 17, 1991., str. 133–144.
- Petrović, Bernardina, "Razvijanje kolokacijske kompetencije u hrvatskome kao stranom i drugom jeziku", *Strani jezici*, 36, 2006., br. 1, str. 31–38.
- Petrović, Bernardina, "Glagoli emocionalnih stanja u kolokacijskim strukturama i leksikografskom opisu", u: Srdoč-Konestra et al. (ur.) *Riječki filološki dani: Zbornik radova sa 7. međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2008., str. 589–599.
- Pintarić, Neda, *Pragmeme u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002.
- Pritchard, Boris, "O kolokacijskom potencijalu rječničkog korpusa", *Filologija*, 30 – 31, 1998., str. 285–304.

- Sinclair, John, "English lexical collocations. A study in computational linguistics", *Cahiers de Lexicologie*, 24, 1974., str. 15–61.
- Tafra, Branka, *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Turk, Marija, "Status kolokacija u hrvatskim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima", u: Bačić-Karković et al. (ur.) *Riječki filološki dani: Zbornik radova sa 6. međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010., str. 537–547.
- Valentić, Jadranka, "Kolokacije i učenje jezika", u: Granić (ur.) *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, HDPL, Zagreb–Split, 2005., str. 775–780.

Rječnici

- Anić, Vladimir et al., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2004. Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2004.
- Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2006.
- Bujas, Željko, *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. II. izdanje, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2001.
- Deanović, Mirko; Jernej, Josip, *Hrvatsko-talijanski rječnik*, IX. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
- Deanović, Mirko; Jernej, Josip, *Talijansko-hrvatski rječnik*, XIV. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
- Filipović, Rudolf et al., *Englesko-hrvatski rječnik* [prer. Ž. Bujas et al], XXV. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Hansen-Kokoruš, Renate et al., *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* [red. J. Matešić], Nakladni zavod Globus, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005.
- Jakić, Blanka; Hurm, Josip, *Hrvatsko-njemački rječnik* (s gramatičkim podacima i frazeologijom), IX. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Šarić, Ljiljana; Wittschen, Wiebke, *Rječnik sinonima*, Universitätsverlag Aschenbeck und Isensee, Neretva d.o.o., Bremen, Oldenburg, Zagreb, 2003.
- Šonje, Jure et al., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- Wahrig, Gerhard, *Deutsches Wörterbuch*, Bertelsmann Lexikon Verlag, München, 2008.

Aneta STOJIĆ, Sanela MURICA

COLLOCATIONS IN THE CROATIAN AND GERMAN LANGUAGE
– THEORETICAL ASPECTS AND PRACTICAL APPLICATION

Collocations have in the past years increasingly received attention as the subject of linguistic research, especially in English and German scientific literature. Croatian linguistics begins to show interest for this kind of word connection in the late 20th century by contrasting collocations in Croatian and English. Since then, and especially in the past few years, Croatian linguists have paid more and more attention to this topic by mostly using examples from English. This paper will deal with problems connected with this topic from a theoretical aspect, the criteria of separating collocations from similar word connections such as idioms and free phrases, and all the possible types of collocational word connections in Croatian. The paper will also encompass the possibility of a practical application of the theory of collocations by showing their idiosyncratic nature through the comparison of German and Croatian collocations.

UDC 811.161.1'367.622-055.2

UDC 811.162.1'367.622-055.2

Maria STRYSZEWSKA

Pracownia Macedonistyki
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław, Polska

**FEMINATIVA W JĘZYKU ROSYJSKIM I POLSKIM
(NA MATERIALE POWIEŚCI M. BUŁHAKOWA МАСТЕР
И МАРГАРИТА ORAZ JEJ PRZEKŁADU NA JĘZYK POLSKI)**

Abstrakt: W artykule przeanalizowane i opisane zostały *feminativa* występujące w powieści Мастер и Маргарита М. Булhakowa oraz jej polskim przekładzie. Celem artykułu jest przedstawienie sposobów tworzenia nazw żeńskich w języku rosyjskim i polskim oraz wskazanie różnic i podobieństw w systemach słowotwórczych tych języków.

Słowa kluczowe: słowotwórstwo, feminativa, nazwy żeńskie, konfrontacja językowa

Celem artykułu jest przedstawienie na materiale języka rosyjskiego i polskiego krótkiej charakterystyki nazw żeńskich motywowanych słowotwórczo, a także pokazanie, w jakim zakresie występują między nimi zbieżności i różnice. Zasadniczym przedmiotem analizy są nazwy żeńskie występujące w tekście powieści *Мастер и Маргарита* М. Булhakowa (Булhakов 1984) oraz jej przekładzie na język polski (Булhakow 1969). Za nazwy żeńskie będące derywatami w sensie słowotwórczym należy uznać wszystkie rzeczowniki nazywające osoby płci żeńskiej utworzone od rzeczowników rodzaju męskiego o tym samym znaczeniu leksykalnym. Podstawą słowotwórczą mogą być zarówno rzeczowniki niemotywowane, jak i motywowane słowotwórczo, do drugiej grupy należą przede wszystkim nazwy agentywne i atrybutywne (Конески 2003: 65).

Ponadto w badanym materiale pojedynczo występują derywaty nazywające samice zwierząt, a także nazwy odmężowskie. Kierunek motywacji ustaliłam na podstawie słowników gniazd słowotwórczych języka rosyjskiego

(Тихонов 2003), polskiego oraz parafrazy słowotwórczej. Wszystkie dane liczbowe odnoszą się do leksemów, a więc pojedynczych wystąpień danego rzeczownika w tekście.

Zgodnie z definicją przyjętą przez autorów gramatyki akademickiej języka rosyjskiego *feminativa* nazywają osoby płci żeńskiej i są motywowane przez rzeczowniki nazywające tę samą osobę płci męskiej, nazwy samiec zwierząt oraz nazwy wskazujące na relację lub pokrewieństwo (Шведова 1980: 200). Zaliczyć należy je zatem do derywatów modyfikacyjnych, a więc takich, które nie zmieniają znaczenia względem podstawy słowotwórczej, a jedynie dodają pewien element znaczeniowy. Derywat zachowuje także tę samą część mowy co podstawa słowotwórcza. Natomiast autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego. Morfologia* są zdania, że w zależności od użytej parafrazy, *feminativa* można traktować jak słowotwórczą modyfikację lub mutację, natomiast nazwy odmęzowskie jednoznacznie określone są jako derywaty mutacyjne (Grzegorzczkova, Puzynina 1998: 422). W ujęciu Grzegorzczkovej (Grzegorzczkova 1981: 52) do nazw żeńskich nie można zaliczyć rzeczowników nazywających osoby płci żeńskiej, które wykonują czynność określoną w podstawie słowotwórczej, ponieważ należą one do nazw wykonawców czynności i są bezpośrednio motywowane przez czasowniki (np. *praczka, sprzątaczka*, które nie mają męskich odpowiedników *pracz, sprzątacz*).

W przeanalizowanym przeze mnie materiale języka rosyjskiego znalazło się 3506 rzeczowników, z czego 1717 to rzeczowniki niepodzielne słowotwórczo (49%), a pozostałych 1789 (51%) to derywaty – utworzone najczęściej w sposób sufiksalny. Podstawami słowotwórczymi większości z nich są czasowniki (820), rzeczowniki (620) oraz przymiotniki (291). Wśród pozostałych wymienić można rzeczowniki złożone oraz motywowane przez liczebniki i przysłowki. Derywaty odrzeczownikowe dzielą się na mutacyjne oraz modyfikacyjne, najliczniej reprezentowane przez formacje deminutywne (270 derywatów), zaliczają się do nich także nazwy młodych, nazwy wskazujące na podobieństwo, nazwy augmentatywne oraz nazwy żeńskie. Ostatnia grupa jest reprezentowana nielicznie – nazwy żeńskie to 51 spośród wszystkich derywatów.

W polskim przekładzie powieści leksemów rzeczownikowych pojawiło się więcej, bo 3833. Także stosunek wyrazów niemotywowanych do motywowanych przedstawia się nieco inaczej: w pierwszej grupie znalazło się 1620 leksemów (42%), natomiast w drugiej 2213 leksemów (58%). Także w języku polskim najliczniejsze są derywaty odczasownikowe (1101), odrzeczownikowe (643) i odprzymiotnikowe (284), oraz złożenia i rzeczowniki utworzone od liczebników i zaimków. Także w materiale języka polskiego spośród derywatów modyfikacyjnych największą grupę stanowią deminutiva (303). Nazw żeńskich utworzonych od nazw męskich w tekście pojawiło się 41. W analizowanych tekstach nie pojawia się zatem wiele derywatów należących do interesującego

mnie typu słowotwórczego, jednak różnice pomiędzy obydwojma językami są dość znaczne.

W języku rosyjskim nazwy żeńskie motywowane są nazwami męskimi o takim samym znaczeniu leksykalnym. Regularnie derywaty tworzone są przy pomocy sufiksów *-ка (-анка)*, *-ица* oraz *-ница*. Wśród mniej produktywnych typów znajdują się derywaty z formantami: *-уха* (typ produktywny w mowie potocznej), *-ша*, *-на*, *-иня*, *-|j|*, *-есса*, *-иса*, *-ина*, oraz *-уха*. Część z wymienionych formantów tworzy także nazwy wynikające z pokrewieństwa i relacji, w tym nazwy odmężowskie, które przez autorów gramatyki akademickiej zaliczane są do derywatów oznaczających nazwy żeńskie (Шведова 1980: 200).

Sufiks *-ка (-анка)* w języku rosyjskim tworzy derywaty nazywające osoby płci żeńskiej i – dużo rzadziej – samice zwierząt. W analizowanym materiale występują jedynie leksemy o pierwszym znaczeniu. W grupie tej pojawia się kilka typów podstaw słowotwórczych. Przede wszystkim są to rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone na *-ец*: *комсомолка* ← *комсомолец*, *незнакомка* ← *незнакомец*, *уроженка* ← *уроженец*, *неайолийанка* ← *неайолийанец*. Ponadto *feminativa* z sufiksem *-ка* motywowane są rzeczownikami zakończonymi na *-ин*: *блондинка* ← *блондин*, *гражданка* ← *гражданин*, *хозяйка* ← *хозяин*; na *-истй*: *артистка* ← *артист*, *машинистка* ← *машинист*; a także innymi rzeczownikami nazywającymi osoby lub zwierzęta płci męskiej: *брюнетка* ← *брюнет*, *маркитантка* ← *маркитант*, *негодяйка* ← *негодяй*, *служанка* ← *слуга*, *кошка* ← *кот*. Można zatem przyjąć, że sufiks *-ка* w języku rosyjskim charakteryzuje się dużą łączliwością z podstawą słowotwórczą, niezależnie od jej struktury, w odróżnieniu od pozostałych formantów.

Najszerzej reprezentowanym w tekście typem słowotwórczym są *feminativa* utworzone przy pomocy sufiksu *-ица*, jest ich 18, co stanowi ponad 35% wszystkich badanych rzeczowników. Rzeczowniki tego typu nazywają osoby płci żeńskiej i motywowane są wyłącznie rzeczownikami nazywającymi osoby płci męskiej. Podstawą słowotwórczą są zarówno wyrazy niemotywowane: *всадница* ← *всадник*, *племянница* ← *племянник*, *фельдшерица* ← *фельдшер*, jak i rzeczowniki motywowane utworzone poprzez sufiksację. Wśród tych sufiksów najczęściej pojawiają się *-ик*, *-ник*, *-ицик*, *-чик*: *затейница* ← *затейник*, *любовница* ← *любовник*, *наездница* ← *наездник*, *однокурсница* ← *однокурсник*, *покойница* ← *покойник*, *работница* ← *работник*, *развратница* ← *развратник*, *родственница* ← *родственник*, *сводница* ← *сводник*, *смиреница* ← *смиреник*, *продавица* ← *продавец*, *уборица* ← *уборщик*, *умница* ← *умник*, a także sufiksy *-ец*, *-лец* w następujących derywatach: *владелица* — *владелец*, *красавица* — *красавец* i analogicznie w derywatach, których podstawą słowotwórczą są rzeczowniki złożone: *домовладельница* — *домовладелец*, *домработница* — *домработник*.

W tekście występuje 5 derywatów z sufiksem *-ница*, którego cechą charakterystyczną jest łączliwość tylko i wyłącznie z motywowanymi słowotwórczo rzeczownikami rodzaju męskiego utworzonymi przy pomocy sufiksu *-тель*: *жительница* ← *житель*, *отравительница* ← *отравитель*, *повелительница* ← *повелитель*, *посетительница* ← *посетитель*, *писательница* ← *писатель*.

W przypadku sufiksu *-ша* podstawami słowotwórczymi są rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone na *-р*: *кассирша* ← *кассир*, *кондукторша* ← *кондуктор*, *курьерша* ← *курьер* oraz na *-н*: *йочийальонша* ← *йочийальон*. Oprócz podstawowego znaczenia ‚osoba rodzaju żeńskiego’ derywaty tego typu mogą także występować jako nazwy odmężowskie: *ювелирша* ← *ювелир* w znaczeniu ‚żona jubilera’.

Oprócz wymienionych typów słowotwórczych, które można określić jako produktywne, w tekście pojawiają się także derywaty utworzone przy pomocy innych środków słowotwórczych. Wśród nich są formanty: *-ин(я)*: *богиня* ← *бог*, *-|j|*-, który łączy się z podstawami słowotwórczymi zakończonymi na *-ун*: *врунья* ← *врун*, *летунья* ← *летун*, a także sufiks *-есса(a)*: *поэтесса* ← *поэт*, *принцесса* ← *принц*. W pojedynczych przykładach występują formanty sufiksalne: *-ис(a)*: *актриса* ← *актёр*; *-иха*, który spotykany jest dość rzadko, a dodatkowo derywaty z tym sufiksem mają zwykle charakter potoczny: *портниха* ← *портн(ой)*. Ponadto dwa derywaty utworzone są przy pomocy sufiksów, które można określić jako unikalne, ponieważ występują tylko w tych pojedynczych przypadkach: *-ев(a)*: *королева* ← *король*, oraz *-н-*: *донна* ← *дон*.

FORMANT	LICZBA DERYWATÓW	PROCENTOWO
<i>-ица</i>	18	35,30%
<i>-ка</i>	14	27,50%
<i>-ница</i>	5	9,80%
<i>-ша</i>	5	9,80%
<i>- j </i> -	2	3,92%
<i>-есса</i>	2	3,92%
<i>-инья</i>	1	1,96%
<i>-иса</i>	1	1,96%
<i>-иха</i>	1	1,96%
<i>-ева</i>	1	1,96%
<i>-н-</i>	1	1,96%

W polszczyźnie podstawowymi wykładnikami derywacji nazw żeńskich są sufiksy *-ка*, *-ини*, *-ица* oraz formant paradygmacyjny *-а*, a także kilka innych formantów takich jak: *-ова*, *-ина*, *-анка*, *-ówka* (Grzegorzczkova 1981: 52), które występują stosunkowo rzadko, inwentarz środków słowotwórczych, przy pomocy których tworzy się nazwy żeńskie jest dużo węższy niż w języku rosyjskim. Ponadto, w *GWJP. Morfologia* nazwy odmężowskie (derywowane

zwykle od męskich nazw zawodów lub pełnionych funkcji), które także stanowią przedmiot niniejszej analizy, traktowane są jako oddzielna kategoria słowotwórcza, derywaty zaliczane są zresztą do mutacyjnych (Grzegorzczukowa, Puzynina 1998: 445). Podstawowym formantem słowotwórczym jest *-owa*, rzadziej *-ina*.

W polskim przekładzie, podobnie jak w tekście rosyjskim, najliczniejszą grupę stanowią derywaty utworzone przy pomocy sufiksu *-ka*, jest ich łącznie 28, co stanowi 67% wszystkich motywowanych słowotwórczo nazw żeńskich. Podstawą słowotwórczą derywatów z tym sufiksem są zarówno rzeczowniki słowotwórczo niepodzielne (11 derywatów): *aktorka* ← *aktor*, *mniszka* ← *mnich*, *rajfurka* ← *rajfur*, jak i wyrazy motywowane (17 derywatów): *kasjerka* ← *kasjer*, *doręczycielka* ← *doręczyciel*. Utworzone w ten sposób derywaty należą do różnych kategorii semantycznych i mogą oznaczać profesję: *pisarka* ← *pisarz*, *kucharka* ← *kucharz*, *poetka* ← *poeta*, *konduktorka* ← *konduktor*; nazwę mieszkanki: *neapolitanka* ← *neapolitańczyk*; nazwę nosicielki cechy: *brunetka* ← *brunet*. W zakresie znaczenia podstawy słowotwórczej produktywność formantu *-ka* nie jest ograniczona.

Przy pomocy sufiksu *-ini/-yni* utworzonych jest 6 derywatów. W polszczyźnie przy pomocy tego formantu regularnie tworzone są nazwy żeńskie od rzeczowników zakończonych na *-ca* (w analizowanym tekście 2 derywaty): *chlebobawczyni* ← *chlebobawca*, *sprzedawczyni* ← *sprzedawca*, od niektórych rzeczowników zakończonych na *-ec* (2 derywaty): *gończyni* ← *goniec*, *jeźdźczyni* ← *jeździec*. Oprócz tego formant *-ini/-yni* występuje w takich przypadkach jak *bogini* ← *bóg* oraz *gospodyni* ← *gospodarz* poprzez sufiksację i ucięcie formantu męskiego.

Trzecim regularnym wykładnikiem derywacji nazw żeńskich jest formant *-ica*. W analizowanym przeze mnie tekście występują dwie takie formacje: *siostrzenica* ← *siostrzeniec*, *rozpustnica* ← *rozpustnik*.

Stosunkowo rzadko występują w języku polskim nazwy żeńskie utworzone przy pomocy sufiksu *-owa* (np. *krawcowa* ← *krawiec*), jednak mogą być traktowane jako utworzone regularnie w przypadku nazw odmęzowskich: *jubilerowa* ← *jubiler* w znaczeniu 'żona jubilera' *królowa* ← *król* 'żona króla' (ale także 'monarchini'). Sufiks *-ówna* w polszczyźnie tworzy nazwy wyłącznie ojcowskie, w tekście pojawia się jeden derywat z tym formantem: *młynarzówna* ← *młynarz* w znaczeniu 'córka młynarza'. W pojedynczych przypadkach występują sufiksy *-niczka*: *księżniczka* ← *księżę* oraz formant paradygmataczny *-a*: *blondyna* ← *blondyn*. W badanym materiale nie pojawiają się derywaty z formantami: *-ówka*, *-ini*, *-anka*.

FORMANT	LICZBA DERYWATÓW	PROCENTOWO
<i>-ka</i>	28	68,29%
<i>-ini/-yni</i>	6	14,63%
<i>-ica</i>	2	4,88%
<i>-owa</i>	2	4,88%
<i>-ówna</i>	1	2,44%
<i>-niczka</i>	1	2,44%
formant paradygmatyczny <i>-a</i>	1	2,44%

Podsumowując, zarówno w tekście oryginału jak i jego przekładzie nazwy żeńskie nie są specjalnie liczne. Język rosyjski przy ich tworzeniu korzysta jednak z szerszego inwentarza środków słowotwórczych niż język polski. Ponadto tworzenie nazw żeńskich w języku polskim jest wyraźnie zdominowane przez formant sufiksalny *-ka*, natomiast w materiale rosyjskim występuje podobna liczba derywatów zarówno z sufiksem *-ka*, jak i *-ица*. Użycie innych sufiksów niż *-ka* w języku polskim wynika najczęściej z ograniczonej łączliwości tych sufiksów w poszczególnych przypadkach. Dobór sufiksów tworzących derywaty żeńskie w analizowanych językach zależy tylko od charakterystyki morfonologicznej podstaw słowotwórczych, nie zaś od ich znaczenia i jest to wspólne dla obydwu języków. Wyjątkiem jest tutaj sufiks *-ka/-ka*, którego zastosowanie nie ma ani formalnych, ani semantycznych ograniczeń.

Bibliografia

Literatura podmiotu:

- Булгаков М.А., *Масѣер и Марнарѣиѣа*, Москва 1984
 Bułhakow M., *Mistrz i Małgorzata*, tłum. I. Lewandowska, W. Dąbrowski, Warszawa 1969

Literatura przedmiotu:

cyrylicą:

- Конески, К. 2003. *Зборообразувањето на современиој македонски јазик*, Скопје: Култура
 Новицка, Б. 2006. „Феминативы с суффиксом -к(а) в новой русской лексике“, *Studia Rossica Posnaniensia*, vol. XXXIII, 73-77.
 Шведова, Н.Ю. 1980. *Русская грамматика*. Т.1., Москва: Наука.

łacinką:

- Dokulil, M. 1979. *Teoria derywacji*, przeł. z czeskiego A. Bluszcz, J. Stachowski, Wrocław: Ossolineum.
 Grzegorzczkova, R. 1981. *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: PWN.

Grzegorzczukowa, R., Puzynina, J. 1998. *Rzeczownik* [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: PWN.

Słowniki:

Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego, pod red. H. Jadackiej i M. Skarżyńskiego I-IV, Kraków: Historia Jagellonica, 2002-2004

Тихонов, Александр Николаевич. 2003. *Словообразовательный словарь русского языка*, Москва: Астрель

Мария СТРЫШЕВСКА

ФЕМИНАТИВЫ В РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА МАСТЕР И МАРГАРИТА М. БУЛГАКОВА И ЕГО ПЕРЕВОДА НА ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК).

Целью исследования является выявление сходств и различий в области словообразования существительных с модификационным значением женскости в русском и польском языках. Анализ был проведен на материале романа Мастер и Маргарита М. Булгакова и его перевода на польский язык. Феминатива — это существительные обозначающие лиц женского пола, мотивированные существительными мужского рода с тем же лексическим значением.

В русском тексте встречается 51, а в польском 41 существительное со значением женскости. Наиболее продуктивным словообразовательным типом в русском тексте являются дериваты с суффиксом *-ица* в то время как в польском большинство феминативов образовано с помощью суффикса *-ka*.

УДК 74:[091:003.349:811.163.1(038)]

Катица ТРАЈКОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Скопје, Македонија

ЗА ТЕРАТОЛОШКИТЕ МОТИВИ ВО ЕВАНГЕЛИЈАТА ВО РЕЧНИКОТ НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА

Апстракт: Прилогот опфаќа анализа на тератолошките мотиви на иницијалите во Радомировото и во Карпинското евангелие, односно е направен обид за нивно групирање. Тератолошкиот (чудовиштен) стил, всушност, претставува специфична композиција составена од ленти и гранчиња што меѓу себе се испреплетуваат со чудовишни облици на диви животни и птици, чиешто краци се спојуваат во лентите, мајсторски исцртани така што не се знае каде завршува фигурата а каде почнуваат лентите.

Клучни зборови: илуминација, тератолошки мотиви, Радомирово, Карпинско евангелие

На територијата на Македонија, во скрипториумите на многубројните македонски цркви и манастири, со текот на вековите се создавани книжевни културно-историски споменици од непроценлива вредност во кои, всушност, се вткаени одликите на духовното и културното живеење низ вековите, кое оставило траен белег врз книжевното наследство на Македонија.

Познато е дека во книжевните школи била развиена богата препишувачка дејност на жанровски различни ракописи, а секако, меѓу препишувачите имало уметнички надарени писци кои се занимавале со нивно уметничко обликување. Ако се следи украсот на ракописот во текот на целото средновековие, претставен преку орнаментот и минијатурата, двете декоративни средства на илуминаторството, несомнено ќе се воочат различни насоки во начинот на украсување, што секако се поврзува

со различните уметнички тенденции што се појавувале заедно со општествените и политичките промени на овие простори. Имено, секоја доба носи свој белег како одраз на културното живеење, кој се манифестира низ неговата уметничка страна. Декорацијата на канонските ракописи е препознатлива по варијациите од византиската орнаментна традиција врз која во подоцнежните ракописи се надградуваат традициите од писарските школи и различните културни влијанија, кои се карактеризираат со различни стилски комбинации (Мошин 2009: 23). Овие оригинални решенија, односно творби, имаат голем удел во целокупната словенска книжевна традиција, која е специфична по различните илуминаторски видови, „од раскошни полихромни илуминации на дворските и патријаршките скрипториуми, до невешти цртежи што произлегле од перото на селскиот парох-препишувач“ (Мошин 2009: 23–24).

Ако се земаат предвид стилскиот и хронолошкиот критериум, словенската орнаментика се дели главно во три групи: 1. орнаменти на стсл. ракописи до 12 век, кои главно го прикажуваат или раскошниот византиски стил на илуминација од добата на македонската династија или народно-фантастичниот, примитивниот орнамент; 2. орнаментика на тератолошки (чудовиштен) стил што се јавува во ракописите од крајот на 12 до крајот на 13 век; 3. орнаментика на нововизантискиот и т.н. балкански тип, што се среќава до крајот на ракописниот период, кога е потиснат од западните орнаментални стилови, кои продираат заедно со печатените книги (Мошин 2009: 51).

Орнаментиката на најстарите ракописи се карактеризира со геометриски и растителни мотиви кои, главно, се преземени од предлошките. Геометрискиот мотив во основата го содржи византискиот архитектурен карактер којшто се одликува со геометриска правилност на линиите и природност на сликата. Овој мотив најчесто е прикажан преку преплетување на ленти во една плетенка, која преку најразлични аглести или полукружни превиткувања формира правилни и неправилни геометриски форми коишто се подредени во низа. Понекогаш геометриските форми се јавуваат и како засебни мотиви, неретко украсени со растителни мотиви, исцртани на нивните контури или во внатрешноста. Растителниот мотив пак го сочинуваат палметите, полупалметите, испакнатите делови во вид на пупка. Често во рамките на овој вид илуминација може да се забележат и зооморфни и антропоморфни елементи приспособени кон геометриската хармонија, најчесто употребени при исцртување на иницијалите (Карски 1979: 143–148).

Во ракописите што потекнуваат од крајот на 12 до крајот на 13 век е видлив поинаков начин на украсување. Имено во декорацијата се јавуваат зооморфни и орнитоморфни мотиви коишто укажуваат на еден поинаков

стил, т.н. тератолошки. Тератологијата во словенските средновековни ракописи е мошне сложена појава, која главно вниманието на проучувачите го насочува кон прашањето за нејзината појава на словенска почва и нејзиниот стилски развој. Имено, тератолошкиот орнамент настанал на Балканот во XII век како продолжение на народно-фантастичниот орнамент, кој се одликува со примитивни зооморфни и орнитоморфни мотиви исцртани во византискиот систем на прости плетенки. Буслаев за тератолошкиот стил вели дека е „необично плетење на ленти и гранки со разни фантастични животни, со птици што понекогаш имаат човечка глава, со сверови чијашто опашка завршува со гранка со лист на крајот, со дракони и змејови коишто од муцката пуштаат гранка и со својата опашка обвиваат сверови и други чудовишта или пак човечки фигури на коишто рацете и нозете им се преплетени во ленти и змејски муцки“ (Буслаев 1917: 9–10).

Во орнаментиката на јужнословенските кирилски ракописи тератолошкиот стил се развивал во три типа (Шчепкин 1918: 67; Мошин 2009: 84): народен, уметнички и технички. Народната тератологија се јавува првенствено во Македонија врз подлогата на народно-фантастичниот или преодниот тип, вториот тип – уметничката тератологија се јавува во западното српско подрачје (манифестирана преку декорацијата на Мирославовото евангелие), додека техничката се развила во Трновскиот скрипторски центар. Народната тератологија на почетокот во македонските ракописи сè уште ја нема симетричната шема на заставките ниту пак сложените разработки на иницијалите, а од старата орнаментика се разликува по тоа што се губи архитектурниот карактер на буквата и се спојува во еден мотив на плетење со сверски облици (Шчепкин 1918: 49). Уметничката и техничката тератологија се јавила тогаш кога плетениот иницијал добил сложена разработка и во таков облик бил пренесен во заставката (Шчепкин 1918: 35). Всушност овој стил се одликува со карактеристичен развој на композицијата на заставката која е украсена со инфронтирани или адосирани (свртени со грб едно кон друго) плетени чудовишни птици или сверови (Мошин 1984: 215). Тератолошкиот стил, во извесна мера аналоген на романскиот стил, од Балканот се проширил и во другите словенска земји, а неговата експанзија се доведува во врска со експанзијата на романската култура на Исток за време на Крстоносните војни (Шчепкин 1918: 41).

Овој стил во текот на последната третина на XIII век постепено му го отстапува местото на обновениот геометриско-растителен стил, познат како неовизантиски, кој е препознатлив по стеблата на буквите кои се пресечени со јазли, точки, архитектонски колони што завршуваат со растителни мотиви, кои понекогаш се извиваат во арабеска (Џурова 1981: 52).

Во овој труд ќе се задржиме на тератолошките мотиви што се среќаваат во декорацијата на евангелијата од XIII и XIV век, Радомировото и Карпинското евангелие, коишто според литературата (Бицевска 2001: 11–18) потекнуваат од Северна Македонија и се дел од проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*.

Радомировото евангелие е полн апракос и е најбогато илуминиран македонски ракопис од 13 век (Мошин 2009: 102). Орнаментот на ракописот е претставен со две заставки: првата е на листот 80р, пред читањето на Евангелието по Лука, втората е на листот 146в пред Евангелието по Матеј; потоа содржи декоративни дополнувања, односно украси: на листот 3р пред почетната буква на заглавието на третата недела по Велигден (Мироносици); на листот 24в, пред и зад зачалото по Матеј, потоа на листот 61р, пред и зад читањето на Евангелието по Марко и на листот 179в на дното од страницата; и неколкуте „раце“ со стисната тупаница со дополнувања меѓу витките што се среќаваат на листовите: 36в, 50р, 109в, 144в 169р и 147р.

Една од двете заставки, на листот 80р, е исцртана со тератолошки мотив и претставува слика од неколку концентрично преплетени прстени чиешто краеве долу лево и десно завршуваат со змиски глави, свртени една кон друга, кои во челустите држат цветни гранки, а горе, лево и десно, заставката завршува со палмети (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 18).

Евангелието содржи 314 разновидни иницијали исцртани со киновар, исполнети со зелена и жолта боја, дел од нив претставени како извиткани плетенки, а дел изведени во тератолошки стил (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 8). Тоа се главно нацрти на буквите **в**, во традиционалното обраќање ’во она време‘ (некогаш) и **р** во изразот ’рече (Господ)‘.

Кај овие иницијали како мотив се јавува птица или животно вплетени со ленти во комбинација со растителни елементи што се присутни како детали, на пр. гранка што излегува од клунот или муцката на животното. Карактеристично е што речиси кај сите овие иницијали нозете на животното, односно птицата завршуваат во столбот на буквата и се сплетени со ленти, а опашката најчесто претставува трилисна палмета. Според мотивот иницијалите може да се поделат во неколку групи.

Една група иницијали како мотив имаат ликови на животни или птици прикажани во профил, чиешто тела се преплетени во јазли или ленти, а положбата на муцката, односно клунот е во насока кон текстот. Обично од муцката, клунот излегува гранка. Таков вид иницијали среќаваме, на пример, на листовите: 4в, 5а, 7в, 16в, 18р, 22р, 26в, 36в, 37р, 41р, 55в, 72в, 84в, 96р, 179р итн.

Друг тип иницијали се оние со слика на животно или птица, кое, независно од насоката на телото, има неприродно издолжен врат врзан во јазол и со отворената муцка, односно клун, го гризе сопствениот врат. Често кај овој вид иницијали сликата на животното, односно птицата, е прикажана само во горниот дел, додека долу завршува или со плетен столб или геометриски. Такви иницијали среќаваме на пр. на листовите: 4р, 30р, 32в, 75р, 80в, 93в, 94р, 97р, 101в, 113р, 113в, 119р, 138в, 140в итн. Третиот тип иницијали содржат животно или птица што ја зафрла муцката, односно клунот наназад нагоре или само нагоре, а во клунот, односно муцката, држи гранка или јазол, на пр. на листовите: 7р, 85р, 88р, 95р итн.

Кај четвртиот тип иницијали е содржан мотивот на птица што се наоѓа на врвот на плетен столб, а во устата држи гранка или лист. Кај овој тип иницијали разликуваме две разновидности: птицата со клунот, односно телото е свртена кон текстот, таков е, на пр., иницијалот р на листовите 59р, 65в; и птицата со клунот, односно телото, е во обратна насока од текстот. Таков е иницијалот р на листот 35р.

Петтиот тип иницијали е прикажан со животни нацртани во профил на кои нозете им се гледаат и не им се преплетени со ленти. И тука разликуваме две разновидности. Кај првата, животното е свртено кон текстот, а од муцката излегува гранка, таков е иницијалот р на листот 79р, и иницијалот в на листот 3р, но, кај овој иницијал, телото на животното е заврзано со ленти за вертикален столб. Кај втората разновидност, животното е свртено со грбот кон текстот, додека главата е свртена кон текстот и од муцката виси гранка. Таков мотив се среќава кај иницијалот в на листовите 46р и 62в.

Мотивот на шестиот тип иницијали е прикажан преку слика на две глави од животни, едната горе, а другата долу, формирајќи ги така горното и долното полукрукче на буквата в, свртени со лицата едно кон друго и поврзани со една лента, а од муцките им излегуваат гранки што се преплетуваат на средината на вертикалниот столб. Таков е иницијалот в на листот 41в.

Како разновидност на овој тип иницијали е иницијалот в што се наоѓа на листот 72в, кој е прикажан со глава од животно што го формира долниот дел на буквата, додека горното крукче е исцртано со густа плетенка изврзана во јазли.

И на листот 81в е исцртан интересен иницијал в прикажан со две животински глави. Горниот круг на буквата е прикажан со животинска глава во анфас, додека подолу, на нејзината лева страна, кај вратот, назира глава од животно свртено во профил со муцката издигната нагоре кон лицето на горното животно. Од вратот на горното животно излегуваат три ленти кои во долниот дел се раздвојуваат, две остануваат налево, една оди вдесно, а потоа се спојуваат во најдолниот дел десно во една лента.

Седмиот тип иницијали е претставен само преку нацртот на буквата *v*, која на четири места се среќава со орнитолошки мотив, прикажана од ленти коишто во долниот дел се свиваат во концентричен круг, на средина од стеблото се превиткуваат и горе исто така концентрично се свиткани, но со помал обем, на пр. на листот 2в, каде што на горниот концентричен круг од десната страна има нацртано мал клун, а одлево излегува мала кикиришка. Ваков мотив на иницијалот *v* се среќава и на листовите 20р, 42р, 45р.

На листот 65р со единечно решение на буквата *v* е прикажан мотив на змија, чиешто тело е сплетено во дебели ленти, кои во долниот дел завршуваат со флорални мотиви, а од вратот излегува крило.

Карпинското евангелие е полн апракос од крајот на 13 век (ред. Десподова 1995) и има богата илуминација, која се карактеризира со заставки од старовизантиски и балкански тип (Своден каталог 1984: 247) и иницијали со старовизантиски, преоден балкански и тератолошки тип, со основа, главно, со контура, со темноцрвена боја.

Кај тератолошките иницијали во ова евангелие преовладува мотивот на птица. На пр. иницијалот *v* се среќава како: птица вплетена во столбот на буквата со тело свртено кон стеблото, а клунот свртен кон текстот, на пр. иницијалите на л. 2в, 18в; или пак од клунот излегува гранче, л. 55р, 95р; друг мотив е птица што е свртена кон стеблото на иницијалот, но слободно стои на гранка: л. 3р, 148р; третиот тип е птица што стои самостојно со тело свртено обратно од текстот, а клунот е свртен кон текстот и од него излегува плетенка, л. 4р, 20р, 148в; или птицата има издолжен врат нагоре, а од клунот излегува плетенка 51в, 113в или гранка со флорални мотиви, на пр. на л. 97в.

Потоа се среќава и мотив со две птици, едната е сплетена во столбот, а другата го формира горното полукружче на *v* и има свиен врат и во клунот држи гранче, на пр. на л. 10в. Иницијалот *v* на л. 94в има интересна комбинација, во долниот полукруг на буквата среќаваме птица, а горниот полукруг е оформен со животно со издолжен врат врзан во јазол, што го прегризува сопствениот врат.

И иницијалот *p* го среќаваме во неколку типови. Едни имаат мотив на птица којашто е свртена кон текстот и стои на нашаран столб што завршува со три висулци, таков е иницијалот на л. 17в; кај други стеблото на иницијалот е оформено од една лента на среде превиткана во двоен јазол, горе полукружчето е исцртано како плетенка и во неа е сплетено телото на птица што гледа кон текстот. Птицата има прикештен врат, а од клунот виси гранче, на пр. на л. 88в. Кај третиот тип, стеблото на иницијалот е оформено од една лента на едно место сплетена во двоен јазол, а на почетокот на свивањето на *p* има двоен прстен, додека полукружчето на *p* е оформено од глава на птица со издолжен врат, на пр. на л. 99в. Кај

четвртиот тип, стеблото на иницијалот е плетенка од две ленти со аглести рабови, полукругот на р е исцртан со птица сплетена во плетенките и е свртена обратно од текстот, на пр. на л. 101р. Кај петтиот тип, столбот на иницијалот е со геометриско-растителен мотив, горе птицата што го формира крукчето е свртена кон текстот: л. 105в; или пак, кај шестиот тип на л. 13в овој иницијал има нашаран столб што завршува со густа плетенка, а насреде се спушта уште една плетенка од две ленти сплетена како гајтан, чии вдлабнатини се украсени со пупки, со завршок со трапезна форма со три висулци. Полукругот на буквата е формиран од животно што си го прегризува сопствениот врат.

На едно место се среќава иницијалот г на л. 24в, претставен како птица што виси на столб и го гризе сопствениот врат; потоа иницијалот з на л. 151в, кој е исцртан како змија врзана во двоен јазол на којашто опашката ѝ завршува со флорален мотив а од устата ѝ излегува човечка дланка; и иницијалот п на л. 160р што го сочинуваат две животни што се свртени едно кон друго, а во челустите држат гранка.

Во трудот се обидовме тератолошките иницијали во Радомировото и Карпинското евангелие да ги групираме според одреден признак. Се разбира, за поопсежна анализа е потребно да располагаме со оригиналите за да може подетално да се воочат сите финеси. Меѓутоа, големиот број тератолошки иницијали (на пр. Радомировото евангелие содржи 314 иницијали, карактеристични и според мотивот и според композицијата) зборува за умешноста на илуминаторите на старите ракописи, за нивната имагинација и фантазија, за нивната претстава за светот, религијата и за животот воопшто. Иако првите обрасци на книжните украси, како и впрочем самата книга, биле позајмувани од грчките ракописи, сепак разликоста на иницијалите треба да се поврзе и со креативноста на писарот, зоографот, со народната, традиционална култура. Можеби исцртувањето на различни иницијали во рамките на еден ист ракопис има своја симболика или значење. Во литературата (Древняя Русь. Быть и культура 1997: 203–215) се наспоменува дека: „ако генезата на тератолошкиот стил е поврзана со времето на паганството, тогаш се поставува прашањето што претставува неговата содржина. Сцените на животното што го прегризува вратот најверојатно се поврзани со идејата за војна, со концептот на правото на најсилните. Трансформацијата на деловите од телото на животните во лента може да биде во корелација со ликантропијата. Лентите преплетени со телата на животни и чудовишта, можеби ги симболизираат перипетиите на животот, некое верување коешто е толку карактеристично за народите. Ремените и лентите што го ловат пленот и дејствуваат претежно застрашувачки, исто така може да се одраз на идејата за магичниот свет на злите сили“. Мотивот на птицата, пак, ја симболизира силата и мудроста.

Користена литература:

- Бицевска, К. 2001. *Правоиисни и фонетиски особеносии во ракојисиие од Северна Македонија од XIII и XIV век*, Скопје: Менора.
- Буслаев, Ф. И. 1897. „Русское искусство въ оценке французскаго ученаго“, *Критическое Обозрение*, г. I, № 2, 2–20; № 5, 1–24. Москва: Императорской Академии Наук.
- Буслаев, Ф. И. 1917. *Исторические очерки по русскому орнаменту по рукописях*. Петроград: Издание отделения Русского языка и Словесности Академии Наук.
- Бычков, В. 1991. *Византијска естетика: теоријски проблеми*, Београд: Просвета.
- Васиљев, Љ. 1988. „Орнаментика Болоњског псалтира“, *Кирило-методиевскиоѝ (сѝтарословенскиоѝ) ѝериод и кирило-методиевскаѝа ѝтрадиција во Македонија*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 225–231.
- Васиљев, Љ. 1970. „Иницијали старословенских ѝирлиских споменика“, *Симѝозим 1100-годишнина од смртѝта на Кирил Солунски (1969; Скопје, Шѝѝѝѝ)*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 85–95.
- Десподова, В. редактор. 1995. *Карѝински еванѝелие*, Македонски средновековни ракописи, IV, Прилеп–Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.
- Джурова, А. 1981. *1000 години бѝлгарска рѝкописна книга. Орнамент и миниатюра*. Софија: Издателство Септември.
- Древняя Русь. Бытьѝ и култура* 1997. ред. Б. А. Колчин, Т. И. Макарова. Москва: Наука.
- Жуковская, Л. П. 1974. „Инициалы в древнерусских рукописных книгах“, *Русская речь*, № 3, Москва: Наука, 108–121.
- Карский, Е. Ф. 1979. *Славянская кирилловская палеография*, Москва: Наука.
- Киселев Н. А. 1975. „Из опыта классификации тератологических композиции в памятниках южнославянской и русской письменности XI–XIII вв.“, *Зборник Карпато-Дунайские земли в середине века*. ред. Гросул Я. С. Кишинев: АН СССР, Институт славяноведения и балканистики.
- Кондаков Н. П. 1929. *Очерки и заметки по истории средновековнаго искусства и культуры*. Прага: Česká Akademie Vѝd.
- Кондаков, Н. П. 1903. *Зооморфические инициалы греческих и глаголических рукописей X-го – XI-го стол. в библиотеке Синайского монастыря*, Библиотечный фонд, С. Петербург.
- Мошин, В. 1984. *Илуминација на средновековни ракојиси, Уметѝничкоѝо боѝаѝсѝѝво на Македонија*, Македонска книга, Скопје.
- Мошин, В. 2009. *Избрани дела*, кн. 7, Менора, Скопје.
- Райновъ, Н. 1925. *Орнаментъ и буква въ славянските рѝкописи на Народната библиотека въ Пловдивъ*. Софија: Държавна печатница.
- Стасовъ, В. 1884–1887. *Славянский и восточный орнамент по рукописям древнаго и новаго времени*, II–III. С. Петербург: Картографическое заведение А. А. Ильна.

- Стасовъ, В. 1884. *Картини и композиции скртыя въ заглавныхъ буквяхъ древнихъ русскихъ рукописей*. С.-Петербургъ: Типография М. М. Стасюлевича.
- Стоянов, М. 1973. *Украса на славянските ръкописи в България*. София: Български художник.
- Турилов, А. А. 1984. *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI-XIII вв.)*, Наука, Санкт-Петербург.
- Харисијадис, М. 1966. „Грчко-словенски врски на подрачјето на македонската ракописна орнаментика“, *Словенска йисменосиѝ, 1050-годишнина на Клименѝ Охридски*, Охрид: Народен музеј, 111–128.
- Щепкина, М. В. 1974. „Тератологический орнамент“, *Древнерусское искусство. Рукописная книга*. Москва: Наука. 219–239.
- Щепкин, В. Н. 1974. *Руская палеография*, Москва: Наука.
- Щепкин, В. Н. 1906. *Болонская псалтырь*, С.-Петербургъ: Императорска академия Наука.
- Ferguson, G. 1954. *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, New York.
- Grabar, A. 1969. *Vizantija - Vizantijska umetnost srednjega veka (od VIII do XV veke)*, Bratstvo jedinstvo, Novi Sad.
- Radijić, S. 1950. *Stare srpske minijature*. Beograd: Naučna knjiga.

Катица ТРАЈКОВА

О ТЕРАТОЛОШКИМ МОТИВИМА ЕВАНЃЕЉА У РЕЧНИКУ ЦРКВНОСЛАВЕНСКОГ ЈЕЗИКА МАКЕДОНСКЕ РЕДАКЦИЈЕ

Радомирово и Карпинско еванђеље имају богату орнаментуку чија је карактеристика тератолошки стил. Овај стил претставља специфичну композицију састављену од трака и гранчица које се преплитају чудесним облицима дивљих животиња и птице чии се екстремитети спајају у траке, све је мајсторски нацртано, не зна се где завршава фигура а где почиње трака. У Радомировом јеванђељу преовлађује мотив животиње или птица где могу да се издвоје више група иницијала, док у Карпинском јеванђељу доминира птица као мотив. Велики број иницијала у оквиру једног рукописа говори о умећу илуминатора старих рукописа, о њиховој имагинацији и фантазији, о њиховој представи света и религији, као и о животу уопште.

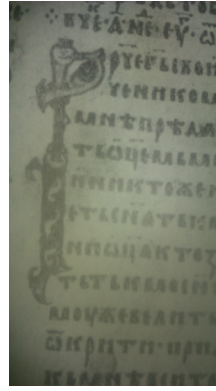
Илустрации Радомирово евангелие

65r

62v

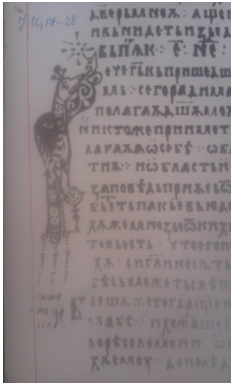

37r

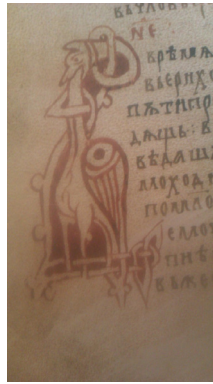

75r

Карпинско евангелие

17v

94v

151v

55r

ЛИТЕРАТУРА, ПРЕВОД, КУЛТУРА

УДК 82-312.9.0
УДК 821.161.1-312.9.09

Јованка ДЕНКОВА

Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“
Штип, Македонија

НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА НА АЛЕКСАНДАР БЕЛЈАЕВ– ПРИВЛЕЧЕН ЖАНР ЗА МЛАДИТЕ ЧИТАТЕЛИ

Апстракт: Во овој труд најпрвин се осврнуваме на дефинициите за самиот жанр научна фантастика, како и нејзините основни карактеристики, според поголемиот број теоретичари на литературата. Во трудот ќе се презентираат основните класификации на овој жанр, ќе се усвои класификацијата на Влада Урошевиќ, по што ќе се премине на разгледување на четири научнофантастични романи за деца и млади од рускиот писател Александар Белјаев. Во анализата која ќе следи, ќе се осврнеме на карактеристиките на жанрот научна фантастика, при што истите ќе бидат експлицирани преку ексцерпција на овие елементи во романите на Александар Белјаев.

Клучни зборови: научна фантастика, Александар Белјаев, романи.

Вовед

Појавата и развојот на жанрот научна фантастика во македонската литература за деца и млади се врзува со периодот по ослободувањето, при што НФ имаше отежнат развој и долго време се сметаше за дефицитарен жанр. Токму затоа и ова истражување ќе биде свртено кон карактеристиките на научната фантастика во повоената македонска проза за деца и млади. Затоа, на почеток, со причина би можело да се постави прашањето: што се подразбира под изразот „научна фантастика за деца и млади“? Поголемиот број теоретичари на литературата се согласуваат со тврдењето дека под поимот „научно-фантастична литература“ најчесто се подразбираат прозни дела (романи и раскази) во кои се опишуваат измислени и хиперболизирани научни откритија кои му помагаат на човештвото и на неговиот напредок или, пак, му се закануваат на човечкиот род со различни видови опасности

за неговиот опстанок. Настаните кои ги опишува едно научнофантастично дело можат да се случуваат во иднината, на нашата планета, но многу често тие опишуваат и други простори, други планети кон кои се патува со превозни средства кои не постојат, а кои се зародени во фантазијата на писателите поради напредокот на космонаутиката (Владова 2001: 89-95). Во најопшти црти, поимот научна фантастика, вообичаено, подразбира занимавање со измислени или вистинити научни достигнувања и нивното благотворно или погубно дејство врз човекот- цивилизацијата. Или пошироко, научната фантастика претставува проникнување на имажинативното и научното, антиципацијата на иднината, футуролошки претсказанија и „чудесни патувања“ (Теодосиевски 1989: 53).

Карактеристики на научната фантастика

Круцијална карактеристика на научната фантастика е што „таа не се интересира, меѓутоа, за светот онаков како што е, туку за светот каков што може да биде, каков што би требало да биде, таа бара да покаже една состојба на нашата мисла или на нашиот универзум во некој момент од неговата историја - во еден можен момент, веројатен, насетлив можеби, но никогаш актуелен“ (Урошевиќ 1988).

Евидентна е привлечноста на овој жанр за децата, токму поради неговиот авантуристички аспект. Современите деца живеат во времето на засилените комуникации, во времето кога медиумите се секојдневно присутни во нивниот живот, во времето кога тие сè почесто ги учат компјутерските можности за комуницирање. Затоа една ваква книга може да ја заскокотка фантазијата и може да ги поттикне на подлабоко размислување (Владова 2001: 89-95).

Меѓутоа, се чини дека дел од оваа литература не е многу оптимистички свртена кон иднината. Тој песимистички ја анализира човековата деструктивност, човековата природа која сè уште не се израмнила со моќите со кои денес располага човештвото. Токму затоа гледа скептички на иднината на човечкиот род и неговата подготвеност да ги оствари хуманистичките визии (Бошњак 1978: 1112).

Постојат голем број класификации на темите во научнофантастичната литература. Така, Влада Урошевиќ ја предлага оваа класификација на научната фантастика:

1. Утопија - еден замрзнат идеал
2. Игри со времето: ухронија и паралелни светови
3. Жед за слободен простор

4. Враќање назад: херојска фантазија
5. Есхатолошки теми: од крајот кон новиот почеток (Урошевиќ 1988: 161).

Научната фантастика на Александар Бељаев

Во овој труд ќе се осврнеме на делата на Александар Романович Бељаев кои ѝ припаѓаат на научната фантастика, кој за шеснаесет години книжевна работа објавил повеќе романи, раскази, статии, филмски сценарија и други текстови од областа на научната фантастика, меѓу кои посебно се истакнуваат романите: *Човек амфибија*, *Последниот човек од Ајланијига*, *Скок во нишито*, *Продавач на воздух*, *Човекој без лице*, *Воздушен брод*, *Свезда Кеј* и *Ариел*. Во некои негови романи особено е нагласена научната компонента (*Свезда Кеј*, *Воздушен брод*), додека во други преовладуваат елементи на традиционалната фантастика (*Човек амфибија*, *Ариел*). Инспирација за своите дела, Бељаев најчесто наоѓал во областа на биологијата, физиката, медицината и астрономијата. Слично на Жил Верн, и тој во своите дела антиципирал многу пронајдоци, како што се меѓупланетарни станици, надзвучни летала, атомската енергија и други изуми кои за тогашниот читател биле само фантазија или сон (Милинковиќ 2006: 392-393).

Уште во 1928 година, Александар Бељаев, во периодот на раниот руски уметнички замав, го објавил романот „Човек-амфибија“ (Бељаев 1966) за момчето Ихтиандар, на кого уште во детството му биле пресадени жабри од ајкула. Тој многу време поминува во морето, облечен во тенок костим залепен за телото, носејќи перки, ракавици и очила со дебели стакла. Денес оваа опрема им е позната на сите оние кои се занимаваат со ронење, сурфање или подводен лов. Но, факт е дека современите костими за ронење од неопрен, кои изгледаат како друга кожа и ја чуваат топлината, се појавиле во педесеттите години во САД.

Приказната за момчето кое повремено се појавува и над површината на водата, најчесто јавајќи делфин, за „морскиот ѓавол“, кој кај рибарите и населението всадува страв и трепет, за момчето кое истовремено им помага на рибарите, кај децата, пак, раѓа чувство на возбуда, солидарност со страдањата на момчето кое никаде не се чувствува како свое. Во водата не може да престојува долго време и како и делфинот со кој пријателствува, мора да излегува на површината за да земе воздух, на копното, исто така, не смее долго да престојува, заради опасност од оштетување на жабри. Во научнофантастичниот роман „Човек амфибија“, Бељаев ја застапува и темата за необичниот/чудниот/лудиот научник, во ликот на докторот

Салвадор, кој освен што се јавува како добротвор на општеството и луѓето на кои им е потребно лекување и помош, пројавува и особини на чудак кој не се плаши да прави експерименти со животни, па дури и со луѓе. Затоа, на страниците од овој роман, читателите ќе се сретнат со разни креатури: „Еве, блескајќи со своите бронзено-зелени крлушки, патеката ја претрча еден гуштер со шест нозе! Од дрво висеше змија со две глави!... Уште една долга змија отползи по патеката, сопнувајќи се на своите две шепи. Зад една мрежа од жици гровташе свинче. Тоа погледна во Кристо со своето единствено големо око што се наоѓаше среде челото“ (Бељаев 1966: 45). На овој научник не му се туѓи ни експериментите со луѓе. Така, доколку за создадените чудни животински меѓувидови и има некакво објаснение, за создавањето на човекот-амфибија не се нуди никакво објаснение, освен дека сакал да создаде совршен човек: „Замислата секојпат остана иста: човекот не е совршен“ (Бељаев 1966: 205). Тоа остава простор за сомнеж во добрите намери на научникот. Сепак, на крајот од романот тој, во улога на обвинет, во своја одбрана ги образложува своите футуристички идеи: за можноста за населување на океаните, користење на енергијата на морските струи: „Морињата би престанале за нас да бидат само грозни стихии што бараат човечки жртви. Не би биле повеќе присилени да ги оплакуваме удавениците“ (Бељаев 1966: 208). И самиот тој е свесен дека нема да биде разбран, но не се одрекува од тоа што го исполнува: „Не, јас не се откажувам од честа да бидам безумник, па макар и генијален. Но, јас не сум ни безумник, ни манијак! (Бељаев 1966: 209). Исто така, тој е длабоко свесен за човековата деструктивна природа и токму од тие причини го крие постоењето на Ихтиандар: „Колку богатства тогаш би можеле да се откријат во длабочините на океанот! На пример, Ихтиандар... Тој ми раскажуваше... Но јас се плашам да го раздразнувам пеколниот демон на човечката алчност“ (Бељаев 1966: 207). Неговите експерименти и можностите кои со нив се отвораат, истовремено отвораат и многу етички дилеми кои доаѓаат до израз на самото судење на докторот. Ова, пред сè, се однесува на религиозно-моралистичката дебата која се отвора на самото судење за не/оправданоста од понатамошното постоење на создадените суштества: „Зар творецот несовршено ги создал луѓето? Зар е потребна некаква интервенција од страна на професорот Салвадор за да му се придаде посвршен изглед на човечкото тело?“ (Бељаев 1966: 190), при што епископот, во улога на обвинител, навраќајќи се на Книгата на животот, вели: „И виде Господ сè што создал и сето тоа беше наполно добро. А вашиот Салвадор претпоставува дека нешто треба да се исправи, да се преработи, да се накажи... Зар тоа не е хулство на Бога? Навредување на светините? Бласфемија?... Тоа суштество дури нема ни христијанско име, зашто Ихтиандар, на грчки јазик, не значи ништо друго освен „риба-човек“ (Бељаев 1966: 190-191).

И љубовната тема во овој роман не е изоставена, а прикажана во љубовта меѓу Ихтиандар и девојката Гутиере. Во нивната љубовна сторија се преплетува вечната борба меѓу доброто и злото, второво олицетворено во ликот на Зурита, кој сака да го зароби Ихтиандар и да го присили да собира бисери за него, а истовремено со сила и измама успева да ја земе за жена Гутиере.

„Вечниот леб“ (Бељаев 1990) е уште еден научнофантастичен роман од Александар Бељаев, кој задира и во подрачјето на фантастиката. Научната компонента овде се пројавува во ликот на ексцентричниот научник, професор Броер, кој од исклучиво хуманистичко-егзистенцијални побуди создава леб кој сам се обновува, со желба да го реши проблемот со гладот во светот, па го споделува своето откритие со стариот рибар Ханс, кој страда за леб. Необичноста на неговиот пронајдок, вечниот леб, е во неговото постојано обновување и зголемување, т.е. гротескно зголемување. Желбата на професорот за добробит на општеството, сепак не останува тајна. И покрај неговата желба лебот да остане во рамките на малото рибарско селце, барем сè додека не ги истражи можните негативни последици од неговото консумирање, јавноста дознава за него и почнува масовна консумација, но и трговија. Од еднаш, се менува животот на довчерашните сиромашни рибари и нивната секојдневна борба за живеачка, се претвора во трговија со вечниот леб. Се губи интересот за работа, за создавање, и сите се оддаваат само на секојдневни задоволства. На прв поглед се чини дека се создала една утопија, но наскоро таквата благосостојба го покажува и своето грдо лице, кога се случува првото убиство заради завист меѓу до вчера најдобрите пријатели. Овде се вмешува и една друга страна, а тоа се капиталистите, кои загрижени за негативните последици кои вечниот леб може да ги има за светската економија, се обидуваат да им го откупат, а кога тоа се покажува неуспешно, се применуваат и поперфидни мерки за да им се земат парите на луѓето, преку отворање на коцкарници и сл. Од друга страна, и меѓу работничката класа се јавуваат првите револуционерни пројави, зашто работниците бараат вечниот леб да биде бесплатен за сите.

И кога се чини дека судирот ќе ескалира, се покажуваат негативните последици на навидум „општото добро“. Неговото гротескно растење (нараснување) со зголемувањето на надворешните температури, ги истиснува луѓето од нивните домови, ги задушнува на спиење, им предизвикува погубни здравствени последици, па дури се заканува и да го уништи светот. Есхатолошката тема која се воведува на ова место во романот, како закана потекнува од човекот, првично произведена од лудиот научник, но подоцна раширена насекаде благодарение на човековата алчност и ненаситност. На тој начин, тестото се заканува да го уништи светот онаков каков што го познаваме. На крај, по уништувањето на тестото од неговиот

создател, професорот Броер, луѓето повторно се враќаат на секојдневниот живот, остветувајќи се како по некој кошмарен, матен и мачен сон: „Како матен, подзаборавен сон, му излегоа пред очите настаните од последните месеци: богатството кое го снема исто така неочекувано, како што и се појави, кражба, убиства, пијанства, бессони ноќи во коцкарницата, лудата коцкарска страст, страшните слики на лебниот потоп...“ (Бељаев 1990: 62).

„Свезда Кеџ“ и „Последниот човек од Атлантида“ се романи на Бељаев во кои тој ја покажал големата поврзаност на научната фантастика и митот.

Анри Гуго смета дека темите на научната фантастика, всушност се „подмладени митови“... Понатаму, тој ги поврзува митовите за искачувањето кон небото со космичките летови. Во првите се крие желбата да се дојде до врвното знаење, а во вторите - желбата за истражување на меѓугалактичките простори“ (Урошевиќ 1988: 129). Во тие космички бродови, нивните патници често се наоѓаат заспани, во состојба на анабиоза. Во таква состојба остануваат сè додека не дојдат до програмираната планета, каде треба да го посеат новиот живот. Од катаклизмите најчесто се спасува една или неколку човечки двојки кои треба да ја продолжат цивилизацијата од која доаѓаат на нова, попогодна планета. Анри Гуго ова го доведува во врска со ковчето на Ное кој ги спасува избраните луѓе и животни на својот ковчег од Потопот: „...авторите на делата на научната фантастика го повторуваат со сликата на својот космички брод што луѓа низ пространствата на вселената, симболот на неопходноста на пренесувањето на зародокот на животната енергија од еден циклус на планетарно постоење во друг“ (Урошевиќ 1988:130). Тој нов живот најчесто треба да го сочуваат и посеат избрани луѓе кои се одликуваат со својата убавина, но и интелигенција. Људмила Стојанова, зборувајќи за поврзаноста на сказната и митот, како корени на научната фантастика (Стојанова 1989: 60-62) истакнува дека „митот и научната фантастика имаат мноштво заеднички елементи, првенствено на космогониски план. Таа го истакнува и сознајниот елемент кој се содржи во нив, а наоѓа израз во социјално-психолошката функција - за нивната ориентираност кон задоволување на некаква внатрешна потреба на свеста со фантастични структури и поетски хипотези да ги надолнува научно неразјаснетите природни феномени. Другата сличност е и во тоа што за митот е типична грижата за колективната судбина на племето - на пример, добивањето на огнот, или основање на една племенска заедница и нејзиниот опстанок во борбата со непријателот. Социјалната ширина на проблематиката, третирана во научната фантастика секогаш ја надминува судбината на единката и се однесува на човештвото како целина: агресивната туѓа цивилизација, бездушниот вештачки ум кој се отргнал од човековата контрола, или сеопштата атомска војна, го загрозуваат понатамошниот

живот на планетата; техничкиот напредок кој станува цел за себе ја руши поетската хармонија меѓу човекот и природата, го отуѓува од неа; научното откритие кое дошло во погрешни раце се заканува да ја прекине социјалната еволуција и да ја врати назад целокупната човекова историја... Наоѓајќи израз од слични критични ситуации, аналогно на хероите од митот, јунаците на научната фантастика израснуваат во добротинители на целото човештво“ (Стојанова 1989: 62).

Од митологијата потекнуваат некои од најчестите теми во научната фантастика. Една од нив е онаа за *цикличношо уништување и обновување на Космосот*. „Убедувањето дека не само вчера, не само денес, туку дури и во најдалечната иднина се повторувале, се повторуваат и ќе се повторуваат исти ситуации произлезени од непроменливиот однос на човекот кон самиот себеси, кон својата заедница и кон универзумот што го опкружува - а тоа убедување стои во основата на секое вклопување во митските облици на чувствувањето и толкувањето на светот - зборува за блискоста на авторите на делата на научната фантастика до една концепција на времето што му е присушта на митот“ (Урошевиќ 1988: 126). Во тој контекст, треба да се истакне дека една од најчестите теми е есхатолошката, т.е. онаа за апокалипсата на планетата, и нејзиното повторно ревитализирање и оживување. „Различните апокалипси и повторните започнувања на кругот на животот врз опустошената Земја, толку пати обработувани во делата на научната фантастика се само еден од можните примери за сфаќањето на цикличноста на времето“.

Во романот „Последниот човек од Атлантида“ се разработува оваа тема. За постоењето на Атлантида, исчезнатиот континент со најразвиена цивилизација на стариот век, првиот и единствен древен извор се Платоновите дијалози „Тимај“ и „Критија“ од 360 година пред новата ера, во кои се споменува чудесното царство, кое постоело некаде во 9.600 година пред новата ера и кое потоа исчезнало во океанот. Приказната за Атлантида се пренесувала цели два века од колено на колено во семејството на Платон, а потекнала, наводно, од атинскиот законодавец и еден од седумте грчки мудреци Солон, инаку, предок на Платон. Солон, кој живеел во 6. век п.н.е., за потонатиот остров слушнал од египетски свештеник, додека престојувал во тогашната престолнина Саиса.

Всушност, по прочитот на двата посочени романи, лесно ќе се воочи дека во нив се присутни некои од главните теми на научната фантастика кои ја покажуваат нејзината поврзаност со митот. Така, во романот „Последниот човек од Атлантида“ (Белјаев 1963) најпрвин е прикажана една утописка средина, со вчудовидувачки богатства насекаде, златни градини, сали чии сидови се опточени со смарагди и сл.: „Цели полиња на пченка беа исковани од злато и сребро со волшебна вештина. Од обете

страни на патчето, посипано со златен песок, дремеа големи златни лавови“ (Бељаев 1963: 33). Но, исто така, се открива дека таквиот блескав раскош има и своја мрачна страна, преку постоењето на рудниците во кои работат најсиромашните, робовите: „Да, еден ќе царува, а друг ќе робува. Но, дали боговите или луѓето ја создале таа разлика?“ (Бељаев 1963: 34). И, се разбира, во едно такво робовладетелско општество, заострени се и класните односи, што доведува до бунт на робовите. Самиот бунт, иако завршува со негово задушвање, се поклопува со моментот на подготвувањето на бунтот на жреците, кои незадоволни од ограничувањата на финансиските средства и учеството во власта, му подготвуваат негова смена и замена со неговиот брат-близнак: „Жреците се забораваат. Тие земаат премногу власт. Тие сакаат да управуваат од мое име. Не можам да поднесам власта да ми се ограничува! На седниците на Врховниот совет жреците се обидуваат да ми го намалат авторитетот со авторитетот на своите знаења“ (Бељаев 1963: 31); Истовремено, ваквата политичко-економско-општествена ситуација се поклопува со почетокот на катаклизмичкото уништување на Атлантида (во книгата се наведуваат и факти дека такви катастрофи и порано ѝ се случиле на Атлантида), што асоцира на помислата дека таквите општества и не треба да постојат. Тоа го потврдува и фактот што царот на Атлантида, во моментот кога ја напушта, тоа го прави со малку свои поданици и сосема малку богатство. На овој начин, темата на уништувањето на една блескава цивилизација како Атлантида, се проширува со темата за можноста на обновување на оваа цивилизација, на некое друго место, на друг континент. Изградбата на бродовите во кои се сместуваат само избраните од Атлантида со своите скапоцености асоцира на вселенските бродови кои по уништувањето на планетата населуваат нови вселенски простори: „Готовите бродови ги товареа со оружје, покуќнина, животни, не само со домашни, туку и со диви: Атлантите сакаа, по можност, да го зачуваат сето она што во новите краишта ќе ги потсетува на нивната сончева татковина... За да се пренесе првин барем дел од огромните богатства на владеечката каста, требаше свесно да се препуштат речиси на сигурна пропаст не само робовите, туку и еден дел од слободните граѓани на Атлантида“ (Бељаев 1963: 111). Исто така, во романот е присутна уште една научнофантастична тема која произлегла од митологијата – темата за прастарата човекова желба за победа над староста и смртта, а таа е олицетворена во ликот на најстариот и најпочитуваниот жрец Ацро-Шану, кој има 149 години и ги знае сите тајни кои ги држат во покорност останатите, па и царот: „Највисоката тајна е во тоа што...таа не постои!... Да, ние располагаме со големи знаења. Но во нив нема ништо таинствено. Илјадници години го следевме одот на болестите кај човекот и ги запишувавме тие набљудувања. Ние грижливо запишувавме сè што ќе дознаевме... Ние немаме други тајни

освен овие илјадници насобрани набљудувања. Но и тие претставуваат тајни затоа што ние нашето искуство го криеме од непросветените. И само во тоа е нашата моќ... Знаејќи од порано за затемнување на сонцето, ние говориме дека гневот на боговите ќе ја скрие светлината на сонцето и дури откако ние ќе ги замолиме, ќе им ја вратат на луѓето. И со помошта на тоа ние го присилуваме дури и самиот цар да се покорува пред нашата волја“ (Белјаев 1963: 82). И на крај, во овој роман е присутна и темата за средба со попримитивна цивилизација, во случајов европската која во мигот на уништувањето на Атлантида, била во камено доба, додека Атлантида била во развиено бронзено доба. Имено, уништувањето на Атлантида го преживува една група Атланти кои се упатуваат кон Африка, со што, пак, се потенцира населувањето на нови простори, а еден од бродовите кои се упатуваат кон северните земји има само еден преживеан, стариот жрец кој се среќава со една далеку попримитивна цивилизација: „Пееше и не гледаше како, слушнувајќи го неговото пеење, зад карпите се појавуваа луѓе со бели лица, облечени во животински кожи, со сини очи и руси коси. Тие имаа секири од камен закачени на ремени од кожа“ (Белјаев 1963: 138). Наскоро се открива дека има уште еден преживеан Атлант, младиот бунтовник Акса-Гуам, еден од организаторите на бунтот против царот на Атлантида. Зборувајќи за ликовите во делата од НФ, неизоставно треба да се спомне и релацијата меѓу ликот на предисторискиот човек - ликот на вонземјанинот. Жан Бруно Ренар зборува за разликите меѓу дивниот човек и вонземјанинот. Неговите тврдења во потполност можат да се применат и на разгледување на односот меѓу вонземјанинот и предисторискиот човек. Според него, вонземјанинот и предисторискиот човек се појавуваат како две крајности на еволуцијата: едниот го отелотворува минатото, потеклото, а другиот иднината, завршетокот. Тоа се двете гранични фигури на човекот: предисторискиот човек кој ја претставува долната граница и вонземјанинот кој ја претставува горната граница. Понатаму, во истиот текст, авторот ни дава и напореден опис на дивниот (предисторискиот) човек и на хуманоидниот вонземјанин. Тој опис е сконцентриран врз неколку основни пунктови: физички изглед, јазик, оружје, начин на движење, живеалиште“ (Ренар 1985: 85-86). Иако во случајот со романот на Белјаев, Атлантите не се вонземјани, тие со своите знаења и цивилизација, кај праисториските луѓе од Европа, заглавени во каменото доба, изгледаат како да се од друга планета. При ваквите средби, обично дојденецот е со многу поголемо знаење, со кое им го олеснува животот на староседелците, па тие го издигнуваат на ниво на божество: „Кога дојде пролетта, тој ги научи да ја обработуваат земјата и да ги сеат нивите ископани со мотики. Тој ги научи да добиваат огин со триење на две суви парчиња дрво или со искра од кремен во суви лисја и трат... Едни од нив станаа земјоделци со постојано живеалиште,

а други и понатаму се занимаваа со војна и лов. А за време на долгите зимски вечери тој им расправаше чудни приказни за „Златниот век“ кога луѓето живееле среќно во вечно расцутените градини... Тој им говореше за богатството и убавината на Островот на блажените, со златните градини и златните јаболка, за јуначките битки и за страшната пропаст не цел еден народ и една земја, за страшните дождови што ја следеа таа пропаст, за тоа како само еден мал број од нив се спасија со бродови, за своето пловење кое траеше четириесет дена и четириесет ноќи...“ (Белџаев 1963: 140-141).

Романот „Свезда Кеџ“, исто така ја покажува длабоката поврзаност на научната фантастика и митот. Ова дело по својот карактер и содржина му припаѓа на жанрот наречен спејс-опера. „Истражувањето на надворешниот простор, поврзано со авантурата, забавата и монолитноста на херојот, пред сè, се одлики на под-жанрот на научната фантастика познат под име *сџејс-оџера* (*space opera*)... Истражувања и освојувања на големи вселенски простори, походи кон непознатото скриено во длабочините на неистражените планети, и она што ги демне тие што ќе се осмелат на еден таков пат - авантури, неочекувани средби, судири со непријателски расположените суштества, грабнувања, паѓања в плен, ослободувања, бегства, прогонувања, поставувања стапици, надитрувања - сето тоа го сочинува бесконечно променливото и сепак подложно на стереотипни решенија сценарио на секое дело што му припаѓа на под-жанрот ‘спејс опера’“ (Урошевиќ 1988: 195-196).

Анри Гуго во студијата „Демони и чудесности на научната фантастика“ смета дека смислата на сите оддалечувања од Земјата и на вселенските патешествија во романите на овој жанр е во темата на оддалечувањето од родителскиот дом, во упатувањето кон тајната што ја крие секое митско барање - кон иницијацијата (Урошевиќ 1988: 131). Па, и во овој роман на Белџаев, во кој насловот е според вештачкиот сателит на Земјата, главниот лик, биологот Артемјев заминува на Свезда Кеџ во потрага по пријателот на неговата свршеница од студентските денови. Меѓу другото, на Марс, Артемјев доаѓа до епохално откритие. Истражувајќи една огромна бездна, какви на Месечината има многу, открива гробишта со изумрени животни, што ја оправдува целта на неговото меѓупланетарно патување, но и повеќе од тоа, тоа бил непобитен аргумент дека на Месечината некогаш имало живот (Милинковиќ 2006: 395-396). Но, исто така, промени доживува и самиот Артемјев, кој од едно нерешително момче, кое првенствено на Свезда Кеџ дошол брзајќи и несвесно по свршеницата, на крајот од романот, кога се завршени сите авантури, а тие се веќе во мирните брачни води, пред читателот израснува како млад, способен научник, кој цврсто стои на својот став: „Сега ти не сакаш да леташ со мене на Земјата? – Сакам, Тоња. Но, јас сум пред најголемото биолошко откритие. Таа работа може да се заврши

само овде. А работата е пред сè. Тоња ме погледна како да ме гледа прв пат. – Ти изгледа, си успеал да созреееш на Кеџ – рече таа ни со потсмев ни со одобрување. Оваа цврстина во карактерот не сум ја забележала досега кај тебе. Но, таков повеќе ми се допаѓаш“ (Beljaev 1959: 185).

Во романот е застапена и темата за цикличното уништување и обновување на светот, Космосот, а во случајов се работи на уништувањето на Месечината кое се случило во минатото, но Артемјев открива и дека таму сè уште има живот. Сè до крај на романот се провлекува идејата за некакво можно идно уништување на Месечината, што би довело до загрозување на опстанокот и на животот на Земјата. На овој начин, авторот Белјаев ја провлекува и темата за космички причини (есхатолошка тема) за уништување на Земјата. Сепак, позитивната нотка е присутна и овде, со податокот кој го открива Артемјев, за постоењето на одредени животински и растителни видови кои егзистираат на Месечината: „Ова е откритие... Биолошка енигма... Растение кое може да се движи по сончевите зраци кои се движат по карпите! (Beljaev 1959: 130); „Почувствував страшна слабост и така изнемоштен се спуштив на еден испупчен камен. Оеднаш, каменот под мене се помрдна и почна да ползи...Жив камен!... Ново сензационално откритие!“ (Beljaev 1959: 132). Оваа тема за обновувањето на животот се модифицира и во фактот што во романот централно место заземаат истражувањата кои се прават на Свезда Кеџ, со цел добивање нови сознанија за животинските и растителните видови, со кои ќе им се подобри животот на луѓето на Земјата, а не е исклучена и можноста за создавање услови за живот на други планети, па и на вакви станици каква што е Свезда Кеџ, во услови кога опстанокот на Земјата повеќе не би била можна.

Темата на „чудниот научник“ не изостанува и овде, олицетворена во ликот на научникот Тјурин, кој со ексцентричното однесување и предаденост на науката, си го загрозува животот: „Овој старец буквално е сраснат со телескопот. Од него не се одвојува ни за да јаде. Покрај себе има наредено балончиња и тегли, па повремено од цевката цица храна, не прекинувајќи ги набљудувањата. И самите ќе видите“ (Beljaev 1959: 70).

Свезда Кеџ, вештачкиот сателит на Земјата и ракетодром, е изградена така што до неа се стигнува со повеќе превозни средства: целелин, реактивен воз, страпоплан. На неа ги има сите услови за живот, па и повеќе од тоа. На моменти, овој сателит заличува на едно утописко организирано општество, карактеристично за делата од научната фантастика. Една од тие утописки теми, која потекнува од митологијата, е прастарата човекова желба за победа над староста, болестите и смртта. Во овој роман, таа се манифестира преку ликот на директорот на библиотеката, кој и самиот ги почувствувал благотворните дејства на сателитот: „Како што можете да видите, се чувствувам извонредно. Подоброто отколку на Земјата. Таму бев осуден на

смрт – трет стадиум на туберкулоза, искашлувајќи крв. ...Свезда Кеџ прави и вакви чуда. Таа е првокласно лечилиште. Предноста на ова лечилиште над тие на Земјата, е што овде, за секој човек, може да се создаде климата која е најдобра за него....Нема лежење со гипс во кревет, ниту мидери, ниту патерици. Само најсилните ултравиолетови зраци. Кожата дише потполно слободно. Морски воздух. Ништо поедноставно отколку да го создадеме во наши услови. Потполно мирување и храна. И најбезнадежните случаи се лечат во најкраток можен рок“ (Beljaev 1959: 63-64).

Заклучок

Врз основа на гореизнесеното, може да се заклучи дека Александар Бељаев е еден од најистакнатите руски писатели кој со своите научнофантастични дела го приближил овој жанр на децата и младите. Возбудливите авантури кои се доживуваат на меѓупланетарните патувања, интересните детали за животот на други планети, нивните жители некогаш и сега, сето тоа го плени вниманието на младиот читател. Овде треба да се спомене дека Бељаев, врз основа на основните постулати на НФ како жанр, им го приближил и моментот за создавањето на меѓувидови преку ликот на човекот-амфибија, со што ја остварува желбата на децата, па и на човештвото воопшто, за запознавање со подводниот свет, па и припаѓање кон него. Со овие дела, авторот се обидел да даде една своја претпоставка за она што му се случило на митскиот континент Атлантида, но исто така, мошне верно и да проговори за човековата природа во услови кога придобивките наменети за доброто на луѓето се злоупотребуваат, како што беше случајот со вечниот леб. Сите разгледани дела го воодушевуваат малиот читател и даваат одговори на неговите љубопитни прашања, но истовремено и отвораат нови дилеми и прашања за опасностите кои ги крие научнотехнолошкиот напредок за иднината на човештвото.

Користена литература

Кирилица

- Бељаев, А. 1963. *Последниот човек од Атлантида*, Скопје: Култура.
 Бељаев, А. 1966. *Човек амфибија*. Скопје: Кочо Рацин.
 Бељаев, А. 1990. *Вечниот леб*. Скопје: Детска радост.
 Бошњак, Б. 1978. „Знанствено фантастична књижевност“. Београд: Просвета, Књижевност, бр.7-8.

- Владова, Ј. 2001. „Поговор“ кон романот *Омајоџ на вселенајџа*. Скопје: Култура.
- Гуго, А. *Демони и чудесности на научнајџа фанџасџџка* (според Влада Урошевиќ, *Демони и џалакси*, Македонска книга, Скопје, 1988)
- Милинковиќ, М. 2006. *Сџирани џисци за децу и младе*, Чачак: Легенда.
- Ренар, Ж.Б. 1985. „Дивљи човек и ванземљанин: две фигури еволутивне имагинације“, Ниш: Градина, бр.11
- Стојанова, Ј.Б. 1989. „Бајка и мит – корени научне фантастике“, Српска фантастика, Београд: САНУ.
- Теодосиевски, З. 1989. „Фантастиката и научната фантастика во сликарството“. Скопје: Разгледи, бр.1.
- Урошевиќ, В. 1988. *Демони и џалакси*, Скопје: Македонска книга.

Лагиница

Beljaev. A. 1959. *Zvezda Kec*. Beograd: Stožer.

Извори

- Атлантида: Митот на Платон или исчезнат остров?, <http://alon.mk/archives/222333>, пристапено на 28.0.2017
- Они су описали будућност, Руска реч, http://ruskarec.ru/science/2013/07/18/oni_su_opisali_buducnost_23503.html, пристапено на 28.03.2017

Јованка ДЕНКОВА

НАУЧНА ФАНТАСТИКА АЛЕКСАНДРА БЕЉАЕВА – ПРИВЛАЧАН ЖАНР ЗА МЛАДЕ ЧИТАТЕЉЕ

У овом раду најприје се фокусирамо на дефиницију жанра научне фантастике, и његових основних карактеристика, по мишљењу већине научника литературе. Овај рад ће представити основне класификације жанра, и при томе ће се усвојити класификација Влада Урошевиќа, после чега ће се прећи на разматрање четири научно-фантастичних романа за децу и младе руског писца Александра Бељаева. У анализи која следи, ми ћемо размотрити карактеристике жанра научне фантастике, који ће бити образложени кроз одломци ових елемената у романима Александра Бељаева.

УДК 821.161.1:792.8(497.7)

Соња ЗДРАВКОВА-ЦЕПАРСКА

Факултет за музичка уметност

Скопје, Македонија

РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА НА МАКЕДОНСКАТА БАЛЕТСКА СЦЕНА

Апстракт: Текстот има за цел да направи анализа на литературните текстови од руски писатели кои се транспонирани во балетски дела. Една од главните рамки на истражувањето ќе биде фокусот кон македонската сцена, односно ќе се врши анализа на репертоарот на единствениот професионален балетски ансамбл при Македонскиот народен театар (односно актуелно МОБ). Предизвик повеќе во однос на присуството на литературата на танцовата сцена е процесот на „преведување“ на лингвистичкиот во кинестетички медиум. Во изборот на кореографите се застапени дела од руската класика – Толстој, Пушкин, но и дела од литературата за деца што говори за еден широк дијапазон на литературни видови, жанрови и стилистики. Поаѓајќи од потребата да се утврдат најзастапените литературни форми, анализата ќе биде насочена кон фиксирање на овие параметри, како и принципите на градење на танцовото дело. За успехот и одржливоста на овие дела не е пресуден квалитетот на литературното дело, туку способноста на кореографот и драматургот да успее да ја приспособи фабулата кон потребата на сцената и да создаде сценски „читливо“ дело. Освен тоа, голем удел има музичкиот пласт кој исто така придонесува за создавање на соодветна подлога во градење на сижето претставено движечки, танцово и преку живиот медиум на танчарот.

Клучни зборови: литература, балет, кореографија, лингвистика, кинестетика.

Лингвистика v.s. кинестетика

Со цел појдовната позиција за ова истражување да биде поставена на солидна, теориска основа, пред да извршиме анализа на делата кои од литературата се пренесени на сцената во една нова форма, ќе биде поставено прашањето за односот на различните уметнички медиуми – од литература кон музичко-сценски изведби, од збор кон танц, од лингвистика кон

кинететика. Додека драмската изведба која е сценска, е каузално поврзана за литературното дело како нејзин источник и базис, во историјата на операта, но конкретно истражувањето се задржува на танцот, литературните дела се спорадично присутни. Која е причината за тоа и дали двата уметнички системи се толку различни што авторите/кореографите ја избегнуваат оваа текстовна предлошка прибегнувајќи кон наменски пишувани сценарија ќе биде една од првите прашања со кои го започнуваме ова истражување.

Некако природно како иницијална точка се наметнува едно од најексплоатираните, најстарите и сè уште најрелевантните трудови во однос на театарот, Аристотеловата *За поетиката*. Во неа Аристотел дава теориска матрица која го дефинира, определува, објаснува сценското уметничко изразување со акцент на трагедијата. Анализирајќи ги уметничките родови, тој забележува:

„Како што некои подражаваат многу нешта сликајќи со бои и облици, едните со својата вештина а другите по навик, некои, пак, од друга страна, преку (ритам, хармонија и) *злас*, така е и во споменатите уметности: сите тие го исполнуваат подражавањето низ ритам, говор и хармониум и тоа или со секое средство земено одделно или мешајќи едно со друго. Така на пример, со хармонија и ритам се служи само авлетиката и китаристиката, [...]; а со ритам, без хармонија и говор уметноста на играорците, затоа што и овие со обликуваните ритмички движења подражаваат карактери, страсти и дејства“ (Аристотел 1990: 37)

Изведбата според Аристотел се разликува „по тоа што се подражава со други средства ....“ (ibid 37). Средствата кои се дел од оваа анализа мора да бидат споредени, спротивставени, толкувани за да се дојде до релевантни заклучоци во однос на различните уметнички видови, но и поетики на изведби. Литературата, вклучително сите нејзини родови, се бави со моделирање на говорната/јазична структура, наспроти тоа танцот е поставен врз движењето како основен изразен пласт. Оттука го поставуваме односот **лингвистика v.s. кинететика**. Поаѓајќи од најелементарните поими кои се основа на претходно разграничените изразни блокови- говор и движење веднаш може да се констатираат драстични разлики помеѓу нив. Говорот, јазикот е прецизна, јасна и семантички концизна материја која оперира со пренос на фиксирани информации, за разлика од него движењето има поинаква поставеност. Движењето е длабоко асоцијативно, со широки значенски конструкции и варијабилност при толкувањето. Поставувајќи го идентичниот проблем на компарација на драмата и балетот, авторот Карп во истоимената книга дава детална анализа. Тој разликата во формата, функцијата, содржината и начинот на презентација ја согледува во диферентни типови на знаци со кои се ползуваат двата изразни медиуми. „Додека природата на зборот како знак е условна, поради што постојат

различни јазици, знаковната природа на движењето е апстрактна, освен движењата кои се иконишни“ (Карп 1980: 131). Виктор Ванслов во книгата *Стиајши за балетот* пишува за морфологијата на двата медиуми. Тој, исто така, го поставува прашањето за пренос на литературните дела на сцената. При тоа тој забележува дека танцот поради своите карактеристики го приспособува книжевното дело под сопствените функционални закони „За разликата од драмата, балетот ги поедноставува дејствијата, ги изоставува второстепените детали. Наместо тоа, танцот ги прикажува чувствените нијанси, кои се недофатливи со зборовите“ (Ванслов 1980: 11). Оттука произлегува заклучокот дека лингвистичкиот и кинестетичкиот знак имаат различна семантичка носивост, додека зборот е значенски определен и ограничен, движењето демонстрира флуидност, неконзистентност и променливост. Тоа иницира различен начин на нивно структурирање и функција во уметничките дела.

Следствено, прашањето кое аналогно се наметнува е поврзано со начинот на користење на знаците. Јазикот е ограничен со познавање на неговиот код (вокабулар и граматика), познавањето на кодот значи и лесна и непречена комуникација. Дали постои коден систем во однос на танцот? Во обид движењето, односно танцот да го компарираме со говорот/јазикот, веднаш мора да се констатира дека тоа е исклучително сложено поради спротивностите кои ги демонстрираат овие изразни граѓи. Сепак во потрага на структура која поседува фиксиран вокабулар и начин/правила на негово користење, овие елементи ги пронаоѓаме во дефинираните танцови стилови кои се најчесто дел од сценската практика. На прво место би го издвоиле класичниот балет со неколку илјади движења кои се термилошки одредени, дополнети со правила за нивна изведба. Во однос на овој изразен „јазик“ постојат мноштво „речници“, односно методски пособија кои го објаснуваат начинот на изведба на одреден елемент, односно движење (пр. *Основи на класичниот балет* А. Ваганова издадено 1934, Ленинград; *Класичен балет* Н. Тарасов 1971 Москва, *Школа на класичен балет* В. Кастраницаја, А. Писарев, 1968, Ленинград и др.). Следат играчките стилови кои се дел од модерната танцова група, кои можеби не во толкав обем, но исто така поседуваат сопствен изразен арсенал кој се проектира во групи на движења и начини на нивна изведба и поврзување. Иако се направи обид за поставување на одредени паралели, сепак далеку сме од тезата за поистоветување на јазичните и танцовите структури. „Барањето на нивоа што се споредливи/слични на фонема, морфема, лексема и синтакса ... кај танцот подредувајќи ги истите во таксономен систем е дисторзија на движењето бидејќи се работи за поинаков вид феномен. Овој тип споредби укажува дека ние треба да го гледаме танцот со негови термини“ (Roусе 2002: 201). Освен тоа, секој од овие знаковни движечки концепти нема интенција

да создаде прецизни значења, туку да понуди еден отворен механизам на толкување каде декодирањето е оставено како ексклузивитет на публиката. Иако пронаоѓаме иницијални паралели во двата компарирани сегменти, сепак танцот има драстично поразличен начин на функционирање. Оттука произлегува и проблемот на „превод“ на литературните дела на балетската сцена. Начините на кои се случува овој трансфер од еден во друг медиум ќе ги анализираме подолу. Примарно во овој дел од анализата е пронаоѓање на овој тип на претстави кои почиваат на книжевна основа.

Лоцирање на литературните дела и нивна класификација

Прелистувајќи го репертоарот на Македонскиот народен театар, односно Македонската опера и балет, лоцираме неколку дела кои се преземени од литературата. Но поради самата рамка поставена во насловот на трудот, тоа ни наметнува дополнителен ограничувачки параметар – дела од руската литература. Во оваа група спаѓаат:

„Бахчисарајска фонтана“, балет работен според мотиви од истоимената поема на А. С. Пушкин. Музиката за балетот ја напишал Б. Асафјев. Делото е премиерно поставено во 1934 година од советскиот кореограф Р. Захаров. „Бахчисарајска фонтана“ бележи популарност и е присутно во повеќе редакции особено во СССР и земјите од источниот блок. Во Македонија овој балет има две поставки - 1949 година во кореографија на Ѓ. Македонски и верзијата во кореографија на В. Борковскиј од 1981 година.

„Златната рипка“ се базира на сказната на А. С. Пушкин, музиката за делото ја компонирал М. Логвар во форма на едночинка. Делото е поставено во МНТ 1958 година. Оваа поставка во МНТ е во авторство на српскиот кореограф Јелена Вајс, таа исто така го подготвила сценариото на претставата. Премиерно делото е изведено во Народниот театар во Белград 1953 година.

Балетот „Ана Каренина“ е работен според романот на Л. Н. Толстој на музика на рускиот композитор П. И. Чајковски. Балетот „Ана Каренина“ е премиерно изведен и е ексклузивно подготвен за македонската сцена. Кореографот Хазарос Сурмејан самостојно го подготвил сценариото за делото и направил музички избор од веќе постојните дела на Чајковски врз кој ја втемели својата кореографија. Делото е поставено 2003 година.

„Др. Офболи“ е претстава работена според детскиот роман на К. Чуковски, на музика на И. Морозов, кореографијата за македонската претстава е на Михаил Крапивин, гостин-кореограф од Русија. Оваа претстава исто така ја среќаваме во повеќе театарски куќи каде е дел од репертоарот наменет за најмладата публика. Делото премиерно на сцената

на МОБ е прикажано во 2006 од кога со прекини сè уште опстојува на балетската сцена.

Селектираните дела може да ги анализираме придржувајќи се кон хронолошкиот параметар (како што беа наведени претходно), но за конкретното истражување е многу позначајно да се направи класификација на типови според кои литературните дела се транспонирани на сцената. Во однос на литературните видови на македонската сцена во балетска форма е присутен роман (за возрасни и деца), поема и сказна. Но во овој случај литературната форма не иницира специфичен приод кој се отсликува во сценскиот продукт. Напротив приодот е условен од самата музичка поставка и концепт кој го формулира тимот кој стои зад постановката - композиторот и кореографот. Анализирајќи ги начините на кои литературата е претставена во музичко-танцовите дела пронаоѓаме два карактеристични модели кои ќе ги определиме како – *модел на транслација* и *модел на сејарација*.

Модел на транслација

Во овој модел се прави обид за целосно проектирање на сижето на литературните дела во новиот танцов медиум. При овој принцип и покрај тенденцијата за еквиваленција, делото се темели на главните ликови и основното дејство, изоставувајќи ги паралелните, второстепени слоеви. За подетално толкување на самиот модел ќе се пристапи кон анализа на погоре споменатите претстави.

Во оваа група од нотирани дела присутни на репертоарот на националната сцена ги вбројуваме „Др Офболи“ и „Бахчисарајска фонтана“. Иако драстично различни според литературна форма, двете дела се стремат комплетно, без интервенции во однос на толкувачкиот дискурс, да бидат сценски пренесени. Првото дело е детски роман кој е наменет за оваа возрасна група и во однос на сценската поставка. Во оваа смисла кореографот нема некоја особена оправданост од сепаративни постапки и фиксирање кон одреден лик или дејство со цел да даде сопствено уметничко толкување и коментар. Прецизната, јасно фиксирана фабула во романот само се пренесува на сцената со што истата е лесно „читлива“ за младата популација.

„Др Офболи“ е претстава која има неколкудецениска историја на изведби (поставена за прв пат во 1947 год.), таа стекнува завидна популарност и дисперзивност. Музиката е наменски пишувана од страна на композиторот Игор Морозов. Во неа композиторот се обидува да даде препознатливо музичко ткаење со нагласени мелодиски дистинктивни блокови помеѓу позитивните и негативните ликови. Тоа е одлична подлога

за соодветна кореографска надградба. Освен овој квалитет на партитурата, композиторот дава хронологија на настаните и музички ги обработува најзначајните етапи од романот. Конципиран во два чина, авторот претставува епизоди од патувањето на Др. Офболи. Ликовите, сижето е дословно следено со неколку отстапки. Дејствувачките ликови – Др. Офболи, Варвара, Тања, Вања (во македонската балетска верзија преименувани во Ане и Ване), животните, сите се дел од сценски оживеаниот роман. Во овој процес, кореографски е изоставен ликот на Тегнибутни, необичен створ кој во балетската поставка веројатно е проценето дека не може соодветно да се претстави. Во изведбата компримирано и симплифицирано се прикажани епизодите (лекувањето на животните кое во романот е детално опишано во поглавјата 2, 3 и 4), а комплетно исфрлена епизодата со потрагата по таткото на Пента. Кореографијата ја обработува линијата поврзана со патот во Африка и сите перипетии кои го следат конкретното патување. Ликовите на Ане и Ване се проширени со дејства поврзани со нивото патување со докторот во Африка кое во романот не постои. Ролјата на Варвара е исто така дополнително нагласена преку инпут на ликот на скротувачот на животните. Тој има функција да се истакне негативната страна на Варавара и нејзиниот однос кон животните. И покрај овие разидувања на линија литературно дело-претстава, дејствието е комплетно пресликано и последователно прикажано. За овој квалитет на претставата пишува и критиката: „Наративноста и јасното развивање на сижетниот контекст на претставата е резултат на мошне сугестивната кореографија на Михаил Крапивин, исконструирана од изнијансирани движења и танцови конструкции соодветни на движењата и карактерот на секое животно и птица во приказната и нивниот интерактивен однос“ (Ципунова, 2011: 227).

„Др Офболи“, МОБ 2016 год.

За разлика од видливата потреба од хронологија и логичен развој во однос на детските претстави поради профилот на публика која ги следи, „Бахчисарајска фонтана“ е дело кое може да се реши преку сепаратниот модел. Сепак, авторот на музиката, а подоцна и кореографот, се држат до моделот на транслација поради неколку причини. Поезијата која е исполнета со суптилни емоционални нијанси, со игра на зборови кои во неа се соединуваат во една не само смисловна, туку мелодиска симбиоза пренесена со јазикот на танцот, а е уште поголем предизвик отколку балетското транспонирање на роман или расказ. Особеното јазично богатство, уникатноста, вокабуларната широчина на Пушкинската поезија била инспиративна, фасцинантна и провокативна за авторите на балетот. Судирајќи се со тоа, композиторот Борис Асафјев во својата книга *За балетот* напиша: „Можно ли е повторно да биде прочитана ‘Бахчисарајската фонтана’ преку далечните за нас поетски претстави, преку прикажаните поетски слики на ориенталниот деспот кој ги разгорува чувствата? Јас мислам дека е можно“ (Асафјев 1974: 219). Проблемот на креирање на соодветна на поемата, музичката атмосфера, колоритноста на текстот пред Асафјев воопшто не го поставиле прашањето дали да се интервенира со екстракција на одреден лик или епизода, туку на кој начин да се пренесе приказната преточена во мелодиска текстура. Сценаристот Николај Волков ја компримира структурата во која клучните драматуршки точки се одвиваат на линија Зарема-Марија. Тој, за разлика од поемата, ја поставува Зарема во улога на двигател и причинител на трагедијата, каде таа ја убива Марија. Ликовите кои се додадени во балетското сценарио (Ватслав – свршеникот на Марија, пријателки на Марија, пријатели на Ватслав, татарски поглавари итн.) се со цел да се засили и фундира фабулата.

Во 1934 год. Ростислав Захаров премиерно го постави балетот на сцената на Ленинградскиот државен академски театар на опера и балет и оттогаш започнува неговата особена популарност. Захаров според својот стил припаѓа на групата на кореографи кои го создаваат „драм-балетот“. Тој е одраз на потребата да се создаде автентична хипер-реалистична претстава каде како дополнителен арсенал широко се користат постапки и форми преземени од драмската уметност и особено од школата за актерска игра дефинирана од К. С. Станиславски. Самиот кореограф говори за интеграција на овој систем во процесот на подготовка на претставата „Работејќи со изведувачите на ‘Бахчисарајска фонтана’ јас постојано се обраќав кон учењето на К. С. Станиславски кон неговите инструкции кои ги давал на актерите и режисерите во создавање на сценската претстава“ (Захаров 1977:46). Начелата поставени од Захаров во првата поставка се преземаат од кореографите и во следните редакции и кореографски видувања.

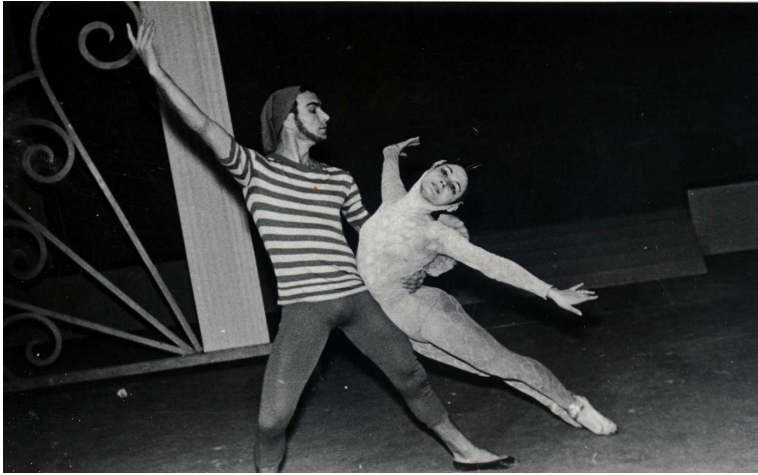
Споменувајќи го балетот „Бахчисарајска фонтана“, мора да се одбележи дека истиот за Македонската балетска историја има особено значење. Тоа е првото целовечерно дело поставено на домашна сцена кое е изведено на 30.12.1949 год. Со оваа претстава отпочнува етаблирањето на една уметничка гранка која дотогаш не била дел од културната понуда на Македонија. Настанот бил сам по себе подвиг со оглед дека ансамблот и дел од соло улогите ги исполнувале ученици (на четиринаесет и петнаесетгодишна возраст), без никакво сценско искуство, правејќи ги првите танцови чекори. За постановката можеме да судиме од архивските фото материјали и единствената критика која е објавена во дневниот весник „Нова Македонија“. Редакцијата на кореографот Ѓорѓи Македонски била работена според моделот на Захаров со мноштво пантомимни сцени кои ја развивале сижетната драматургија. Следната поставка од 1981 во кореографија на Витолд Борковски ни дава многу поголем увид во однос на концепциско-формативните аспекти. Кореографот се држи до зацртана матрица која го следи кореографското оформување на балетот. Улогите, особено главниот машки лик Канот Гиреј, беа решени во препознатливиот клуч на драм-балетот. Конкретното решение го забележува критиката уште од првата постановка на Захаров: „Ролјата на Гиреј беше решена со пантомимни средства, и со користење на потези како приоди, гестови, пози“ (Посютинская 1985:166). Македонската редакција ролјите на Марија и Зарема ги претстави како поларитети – исток/запад, страст/воздржаност, енергија, акција/неактивност, смиреност итн. Останатите ликови само ја засилуваа оваа слика на згуснати, но монохроматски ликови и драмата која ја создаваат преку танцовите средства. Двете македонски поставки имаа исклучителен успех и одек кај публиката. Издвојуваме сегмент од рецензијата од 1.1.1950: „Завчерашната премиера на нашиот балет беше топло и со одушевеност поздравена од страна на присутните коишто во неа видеа уште едно големо постигнување за борбата за изградување на нашата нова култура и за создавање богат уметнички живот“ (преземено од Јовановска 2008: 142). За постановката од 1981 критиката одбележува: „Тој (кореографот Борковски - авт. заб.) успеа да направи спектакл кој долго време не беше виден на нашата сцена“ (Јовановска, 2008: 302).

Двојната поставка на „Бахчисарајска фонтана“ но и сценската долговечност на „Др. Офболи“ ја потврдуваат популарноста на овие претстави и нивниот висок рејтинг кај публиката што говори за соодветно и адекватно кореографски дефиниран природ во третманот на литературните темелници.

Модел на сепарација

Анализата на овој модел би ја започнале со извадок од истакнатиот професор, книжевен истражувач и писател Умберто Еко. Тој дефинирајќи ја теоријата на *оџворено дело* во својата култна истоимена книга пишува „Во таа смисла, значи, едно уметничко дело, форма завршена и *зайворена* по својата префинета перфекција на организмот, исто така е *оџворена*, со можност да биде толкувана на илјада различни начини, а во својата неповторлива единственост да не биде искривена“ (Еко 1965:34). Моделот на сепарација само практично го потврдува овој теориски дискурс. Во овој случај постои двојно прекршување на толкувачкиот композит, започнувајќи од литературната основа, авторот користејќи ја нејзината отвореност создава дело кое не ја нарушува нејзината структура, туку дава еден сосем нов ракурс кој не е обременет со „автентичност“, „доследност“ „веродостојност“. При овој принцип на работа сценаристот, односно кореографот може да се задржи на фрагменти од литературната творба и да ја коментира уметнички според сопствениот креативен концепт.

Во конкретната група од издвоените дела спаѓаат „Златната рипка“ и „Ана Каренина“. Постановката на „Златната рипка“ е дел од тријадата која се прикажувала во едновечерна програма заедно со фрагменти на балетот „Дон Кихот“ и „Шпанско капричо“. Тоа само по себе говори за скусениот простор за развивање на сказната во сите нејзини драматуршки етапи. Од програмчето печатено кон претставата кое го имаме на располагање, може да утврдиме постапка на инпут на ликови кои воопшто не постојат во сказната – Паун, Бисер, Пантер и Пантерка итн. Одговор за ваквиот зафат на проширување на галеријата на ликови, но едновремено варирање во однос на фабулата говори за потребата на кореографот од задоволување на конвенционалната структура иманентна на класичниот балет, која се потпира на носечки, солистички и ансамбловски улоги. Конкретните постапки присутни генерално во големите класични балети го стопираат драмското дејството и го поставуваат паралелно танцовиот пласт како доминантен, особено преку формата на т.н. танцови суити. Кореографот ја следеше оваа шема во „Златната рипка“. Балетскиот критичар Тихомир Титизов тоа го издвојува во освртот кон претставата: „Кореографот Јелена Вајс со појавува како либретист на ‘Златната рипка’ и ‘Шпанско капричо’ и покажува солидно сценско познавање од областа на класиката и карактерните игри и тоа свое знаење често успешно го ползува, но сепак главно се задржува на изодените патеки на строгиот играчки кодекс“ (Титизов, 1959). Ликовите на рибарот, рипката и рибаровата жена беа решени со вчитување на претпоставеното предзнаење за сказната од страна на публиката. Танцот, играта доминираше над потребата да се прикаже сижетниот од, развојот на танцовите слоеви во балетот се постави над самата литературна матрица.

„Златната рипка“, Олга Муратовска-Дорошева
и Жика Сувачаревик, МНТ, 1958 год.

Последното дело базирано на бардовите на руската литература и музика – Толстој и Чајковски на скопската сцена е поставено како дело со кое се одбележи и заокружи творечкиот опус на примабалерината Тања Вујисиќ-Тодоровска. Музиката не е наменски создадена, туку идејниот креатор на делото, кореографот Хазарос Сурмејан, создаде компилација од делови на оперските, балетските и симфониски партитури од авторскиот опус на П. И. Чајковски. Ваквиот потег, од една страна, му ја даде целокупната творечка слобода на Сурмејан да моделира предлошка според својата индивидуална креативна замисла, но од друга страна, користењето, особено, на балетската музика создаваше непотребни паралели со оригиналната лоцираност на деловите и нивната кореографска содржина. Српскиот критичар Милица Зајцев забележа: „Танцот на Ана со четирите партнери, всушност позајмен од ‘Заспаната убавица’ можеше и да го нема, затоа што не придонесе во развој на дејството, ниту во танцовото и психолошко обликување на Аниниот лик“ (Зајцев, 2007). Начинот на транспонирање на самиот книжевен извор ни го прикажа принципот на сегментација односно сепарација на ‘рбетникот на фабулата. Од тематската полипластовост на романот, мноштвото ликови и паралелните дејствени линии, кореографот се задржа на дефинирање на односите и состојбите, а не на прикажување на настаните од романот. Така што деталното сликање на хронологијата од романот беше изоставена, напротив, претставата започнуваше со смртта на главниот лик, за потоа во една ретроспективна постапка кореографот ги прикажа најзначајните релации помеѓу ликовите. Делото покажа интенција на скицирање на емоционалните состојби, најдетално на ликот на Ана

Каренина. Тоа го забележува и критиката: „Со згуснатите танцови дејства во четири сцени, Сурмејан успеа да ја прикаже длабоката внатрешна драма и најсуптилните чувства на Ана Каренина“ (ibid 441). Истоветен став пронаоѓаме и во рецензијата на Емилија Ципунова: „Во драматуршка смисла, при развој на драматуршкиот контекст тој (кореографот – авт. заб.) се задржува на повеќеслојната психолошка драма во интимниот живот на Ана Каренина“ (Ципунова 2011: 185). Но ваквиот потег на кореографот не ја намали вредноста на сценската поставка, напротив таа се концентрираше на ролјата на Ана која Сурмејан ја развиваше со танцови средства и преку која го дефинираше сопственото „читање“ на романот.

Овој мешан слободен природ му овозможува на кореографот да се реализира без ограничувања. Претставата на кореографот Јелена Вајс можеби беше обременета со конвенционалната танцова структура на класичните дела и тоа во одредена смисла и го диктираше профилот на изведбата, но едновременно таа носеше силен авторски печат. Децении подоцна Сурмејан даде свој длабоко субјективен поглед на романот „Ана Каренина“ создавајќи една чисто женска претстава каде доминираа ликовите на Ана, Екатерина (Кити) и, аналогно, оваа танцова естетика. Моделот на сепарација дава можност за креирање нови погледи и варијации во однос на литературниот извор.

Заклучок

Како што може да се забележи од направената анализа, независно од интенцијата да се пројдат идентични конструктивни решенија кои би ги условиле конкретните литературни видови, истите не беа пронајдени. Напротив, авторите на делата приоѓаа сосем индивидуално и самиот формат на претставата осцилира од фрагментарност на ниво на ликови, фабула, состојба до обид за целосна сценска материјализација на литературните дела. Сепак, во однос на литературата и двата дефинирани модела за нејзина презентација на сценскиот простор може да се истакне дека моделот на транслација и моделот на сепарација се подеднакво присутни и се практикуваат. Првиот дава сигурни насоки, но можеби во одредена смисла поставува ограничувачки параметри, додека вториот го поставува делото во позиција на коментар, авторски поглед кон иницијалната книжевна форма. Независно од тоа дали делата се поставени на македонската сцена, но и правејќи еден поширок историски пресек, искуствата говорат за актуелноста и интересот (независно од користениот модел) кој истите го будат кај публиката. Присуството на овие дела е минорно споредбено со наменски пишуваниите балетски сценарија. Идејата на овој текст, покрај нотирањето

на спецификите и начините на пренос, е да се поттикне интересот кон овој исклучително богат фонд кој може да биде сценски репродуциран, односно да најде свое отелотворување преку јазикот на танцот.

Користена литература:

- Аристотел. 1990. *За ѱоеѱикаѱа*. Скопје:Култура.
- Асафѱев, Б. 1974. *О балете*. Ленинград: Музыка.
- Ванслов, В.В.1980. *Статѱи о балете*. Ленинград: Музыка
- Захаров, Ростислав. 1977. *Слово о танце*. Москва : Малодая гвария
- Здравкова-Цепароска, Соња. *Истѱорија и ѱеорија на ѱанцоваѱа умеѱносѱи*. Скопје:МИАН
- Јовановска, Ѓурѓица. 2008. *Моноѓрафски сѱудии на балетѱскаѱа умеѱносѱи во Македонија 1948-2007*. Скопје:Кома
- Карп. П.1980. *Балетѱ и драма*. Ленинград: Искусство
- Посюгинская В.1985. *Волишебниѱ мир танца*. Москва: Просвещение
- Пушкин, А.С. 2011. *Сказна за рибароѱи и рибкаѱа*. Скопје: Феникс
- Пушкинѱ, Александрѱ Серѓеѱевичѱ. *Бахчисарайскиѱ фонтан* [https://ru.wikisource.org/wiki/Бахчисарайскиѱ фонтан](https://ru.wikisource.org/wiki/Бахчисарайскиѱ_фонтан). Пушкинѱ (пристапено март-април 2017)
- Толстој, Лав Николаевич. 1982. *Ана Каренина*. Скопје: Мисла
- Чуковски, Корнелиј. 2011. *Др Офболи*. Скопје:Феникс
- Џипунова, Емилија. 2011. *Македонска балетѱска сцена*. Скопје: Панили
- Aston, Elaine and George Savona. 1996. *Theatre as sing-system*. London and New York:Routledge.
- Eko, Umberto. 1965. *Otvoreno djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša
- Royce, Anya Peterson. 2002. *The anthropology of dance*, Hampshire: Dance books Ltd.

Рецензии:

- Зајцев, Милица. „Изражена осећајност“. *Данас*. Београд. 2.11.2003
- Тихомир, Титизов. „Премиера на ‘Златна рипка’, ‘Дон Кихот’, ‘Шпанско капричо’“ во *Нова Македонија*. Скопје, 6.1.1959.
- Џипунова, Емилија. „Стремеж кон лирска убавина“. *Уѱирински весник*. Скопје, 9.11.2003

Соња ЗДРАВКОВА-ДЖЕПАРОСКА

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА НА МАКЕДОНСКОЙ БАЛЕТНОЙ СЦЕНЕ

Тема, затрагиваемая в данном тексте, связана с русскими писателями в либретто к балетам. Различия в самой лексической природе слова, вернее движение предполагает и определённую специфику, характеризующую этот процесс трансформации. Из богатого русского литературного фонда в танцевальной форме на сцене Македонского народного театра представлены два произведения А.С. Пушкина - поэма „Бахчисарайский фонтан“ и „Сказка о рыбаке и рыбке“, затем культовый роман Л. Н. Толстого „Анна Каренина“, а также популярный детский роман К. Чуковского „Доктор Айболит“. Это свидетельствует о широком подходе, при котором автор-хореограф или композитор не ограничивается каким-либо конкретным литературным жанром, а имеет свои собственные предпочтения и креативные замыслы. Из анализа постановок прослеживаются две модели подхода к произведениям. В первой делается попытка идентично, без особого вмешательства, передать фабулу. Вторая же связана с индивидуальным авторским прочтением, направленным на трактовку определённого образа, действия или состояния, при которых гораздо свободнее подходят к исходной литературной основе. И несмотря на различия в знаковой структуре литературной формы и балетного представления, анализируемые произведения, не взирая на некоторые отступления и адаптацию романов, рассказов и даже поэтических произведений, представляют вызов для хореографов, но и для публики, перед которой они представлены в новом виде.

УДК 398.21(=163.3)(049.3)

Горан ИВКОВИЌ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

МОТИВИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЕРОТСКИ ПРИКАЗНИ¹

Апстракт: Во „Македонските еротски приказни“ под редакција на Кирил Пенушлиски мотивите се рефлексija на присуството или отсуството на половиот акт. Тие се движат од инициjациjа на девојката во жена, искушение, неверство (неверна жена) или верност, љубомора, хомосексуалност, споделување љубовник, па сè до либерални сфаќања по однос на половиот акт. Така мотивираните народни приказни со речиси чиста еротика најчесто укажуваат на основната идеја на еросот – потомството.

Клучни зборови: мотив, еротски приказни, народно творештво

Осврт на развојот на семејството и половите односи

Прегледот на историскиот развој на семејството, од првобитно и примитивно, до современо моногамно, овозможува анализа на неколку елементи (мотиви), кои паралелно со еволуцијата на семејството, се проткајуваат и остануваат неизоставен дел од историјата на литературата.

Почетоците на семејството се далеку во историјата, уште во периодот на дивјаштвото, за кое е карактеристичен групниот брак, за варварството – бракот во двојки, а за цивилизираното општество – моногамниот брак (Попова 2002: 5). Брачните односи, со еволутивниот, но и општествениот развој, се диференцираат и кристализираат во однос на крвното сродство и возраста. Така, она што е карактеристично за првите семејни заедници, во кои нема издиференциран однос за возраста и за крвното сродство, станува атипично со развитокот на општествените заедници и односи, и

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазичи, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

семејството ги менува карактеристиките. Семејството на крвно сродство го исклучува бракот меѓу родителите и децата, и помеѓу браќата и сестрите, и преку семејството на двојки се трансформира сè до полигамен брак. Како последица на еволуцијата и сложените општествени односи се јавува моногамното семејство, кое претставува највисок степен во развојот на семејството, во кое улогата на мајката и таткото статусно се изедначени.

Паралелно со развојот на семејството, како комплементарен дел од истото, се развиваат и половите односи. Врз основа на овие односи се следи и еволуционата линија на семејството, која пак генерира нова линија за истражување – линијата на половиот акт.

Историски гледано, половиот акт, од праисторијата до современоста, не познава ограничувања, но е предмет на предрасуди и норми. Коегзистирањето на хетеросексуалноста и хомосексуалноста низ вековите, придонесе во современиот свет да се надгради степенот на развој на семејството, и моногамното семејство престана да биде привилегија на спротивните полови. Во некои држави веќе се дозволени бракови помеѓу лица од ист пол, кои ги уживаат истите законски права што произлегуваат од бракот склучен помеѓу маж и жена.

Нормирањето на семејството, подразбира и нормирање на половите односи, кое заедно со сите видови полови акти во текот на човековата еволуција, како мотив, оставаат препознатлива трага во светската литература.

Митологија и половиот акт

Митологијата на народите претставува место од каде што може да се црпат информации за половиот акт. Според митовите, божествените суштества општеаат полово, исто како и обичните смртници. Разгледувајќи го прашањето на митологијата и магијата, Џејмс Џон Фрезер истакнува дека во минатото луѓето ја проценувале природата и процесите во неа според сопствениот живот, и според тоа и 'боговите живееле по сите правила на човечкиот живот' (Фрезер 1937: 407). Претставата за бракот кај луѓето е основа на имитативната магија со која се прави обид за влијаење на плодноста на земјата и растенијата, правејќи аналогија со половиот акт меѓу луѓето. Затоа и обредите поврзани со плодноста на земјата свесно вклучуваат и полови општења како верување за истородноста на актот помеѓу мажот и жената на една, и земјата и растението на друга страна.

Симболот на оплодувањето – фалусот, почнувајќи од најраните записи на првите племиња, преку митовите на првите цивилизации, преку

култот на Дионис, неговиот син Пријап – симбол на плодноста, озакопувањето на проституцијата во Античка Грција од страна на Солон, преку храмовите во Индија, Бурма и Кина посветени на фалусот, па сè до појавата на христијанството, Исус и Марија, и сите рефлексии кај другите народи, генерираат една општа забелешка: половиот однос меѓу мажот и жената, пред сè, е однос што го осигурува потомството (Пенушлиски 1985: 211).

Според теоријата за дијалектичкиот развој на семејството, погледите и односот на луѓето кон еротските проблеми, со промените на верувањата и сфаќањата, со промените на брачната институција, постојано се менувале во зависност од степенот на културниот развој на секој одделен народ (Енгелс 1967). Различните верувања и сфаќања навлегле во обичаите и фолклорните творби уште во раните времиња и се задржале до ден денешен.

Во светскиот фолклор, делата со еротска содржина претставуваат посебно поглавје од развојот на секој народ. Старите цивилизации верувале дека иако нивните боговите имале натчовечки моќи, сепак живееле по правилата на луѓето. Староегипетската митологија, меѓу другите, илустрира мотиви на неверност, преку митовите за принцезата Нута, сопругата на богот на сонцето Ра, која покрај односите со богот на земјата Себ, имала односи и со богот Тот; старогрчката литература изобилува со митови за Овидиј, Афродита, Адонис и сл. во кои мотивот за споделување на љубовникот е поважен од евентуалната казна која следува за извршената прелјуба. За основач на опсцената литература се смета Сотагес, старогрчки поет, чиешто дела содржат најразлични развратности, блудности и перверзии.

Феноменот на еротиката во литературата посебно е популарен во XVIII и XIX век, кога преку различни форми на истражување и публикување, на јавноста, во облик на календари, алманаси, антологии и библиографии, ѝ се презентира еротското творештво на европските и останатите светски народи. Во ризницата на светската литературата останува делото „Декамерон“ од Џовани Бокачо, напишано во XIV век, а објавено во XV век (1471). По Бокачо следуваат многу писатели кои оставиле белег во светската еротската литература, меѓу кои и Франсоа Рабле, Оноре де Балзак, Шарл Бодлер, Гијом Аполинер, Емил Зола, Бајрон, Гете, Тургенев, Толстој, но и во јужнословенската, како Бора Станковиќ, Меша Селимовиќ, Лазар Костиќ, Ѓура Јакшиќ и др.

Еротиката во литературата претставува и предизвик за истражување, како на поединци, така и на институции. Во минатиот век, во 1919 г. во Германија е формиран првиот институт во светот за сексолошки истражувања, а неколку години подоцна (1928) и сличен институт и во

Австрија. Кај нас, еротските елементи во литературата и нивните пројави се истражуваат во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје и во Институтот за македонска литература.

Мотивите во македонските еротски приказни под редакција на Кирил Пенушлиски

Во еротскиот фолклор најзастапени форми се приказните и анегдотите, а поретко песните. Слободата на интерпретацијата и интервенцијата при раскажувањето, овозможуваат приказните и анегдотите најлесно да се пренесат од говорител на слушател. Еротските песни се карактеристични за љубовната и свадбената поезија, каде, според обичаите, невестата треба да испее една еротска песна, и тоа најчесто пред сватовите и кумовите. Овој мотив претставува иницијација на девојката во жена, но истовремено е и симбол на идната плодност на жената, и 'афродизијак' за разгорување на страстите пред првата брачна ноќ.

Пословиците и гатанките со еротска конотација, по форма и стил не се разликуваат од другите пословици и гатанки. Нивната посебност е во метафоричноста, еротската смисленост и двосмисленост. Гатанките, по форма содржат прашање и одговор, кои недвосмислено се еротски нотирани, на пр.: *Кусо дебело – на женииѝе им ѝоѝребало? (одговор: ѝолчник).*

Мотивите во еротските приказни се рефлексija на половиот акт, односно, неговото присуство или отсуство. Сексуалните доживувања, љубовните односи меѓу заљубените, односите во бракот или вон бракот, верноста и неверноста на жените и мажите, незадоволството на сопругите и сопрузите, сексуалната неспособност или фрустрираност, казнетоста или награденоста заради извршената прељуба, може да се сведат на една идеја која ќе значи пронаоѓање 'марифет' кој ќе овозможи да се прелаже некоја жена или да се измами мажот, да се казни прељубникот или прељубница (Пенушлиски 1985, 224).

Присуството или отсуството на половиот акт, претставува тематска основа од која произлегуваат мотивите на еротската приказна и начинот на кој се решаваат, оправдуваат или казнуваат еротските проблеми. При решавањето на овие проблеми не постои одредена шема или правила, бидејќи еротските проблеми се тесно поврзани со одредени животни искуства, кои иако слични, сепак се различни и се дел од интимата на секој човек.

Мотивот на неверна жена е најстариот мотив, од индиската Панчатантра па сè до денес. Во нашите еротски приказни најчестата причина за неверство е незадоволството од бракот, а многу поретко развратноста.

Овој мотив е најчесто третиран во приказните поради социјалната положба на жената и патријархална потчинетост, додека мотивот на неверство на мажот останува привилегија на напишаните машки права.

Неверството, по правило, не го открива мажот, туку му го соопштува некој друг, најчесто близок пријател. Епилогот од откривањето на неверството не секогаш е разделба и варира од казна за неверната жена (најчесто физичка), до продолжување на заедничкиот животот како ништо да не се случило. Разделбата претставува деликатен проблем со кој е соочен изневерениот маж. Од една страна е казнувањето и оддалечувањето на неверната жена од домот, а од друга страна е повторното барање жена, што претставува финансиски и економски проблем и, што е најважно, новата жена не е гаранција дека нема повторно да се случи неверство.

Мотивот на либерални сфаќања во кој жената го учи мажот како да обљуби некоја друга жена, всушност го отвора прашањето дали да се одбие жената што се нуди? (Пенушлиски 228). Негативниот одговор на ова прашање е даден во приказните „Умната жена и бегот“ и „Најголемиот грев“. Еротската литература не прифаќа одбивање на женската понуда за полов акт, затоа што без тоа, нема ниту да има еротска литература. Ако отсутноста на половиот акт во бракот ја тера жената на неверство, тогаш половиот акт во неверството е она што ја пишува литературата.

Во приказната „Скршеното огледало“, починатиот сопруг силно мотивиран од љубомората што прерано ја оставил сама својата млада жена, ја прекршува забраната што ја добил во рајот и замавнувајќи кон жената и прељубникот на земјата, го крши божјото огледало и оттогаш Господ не може да види што се прави долу на земјата. А немањето морална контрола, резултира со она што го констатира и приказната: *Кoj шчо си иска, ѿова си ѿраи.*

Во приказната „Човекот што бараше да најди чоек што нема гајле ич во живото свој“ поучно е илустрирана различната фокализација на проблемот 'грижа' или 'гајле'. Она што за неблагодарниот човек е безгрижноста на богатиот, за богатиот е бегство од реалноста и од вистинскиот проблем. По заветот за вечна верност на постелата на смртно болната жена и кастрирањето на машкоста, пресвртот во приказната е шокантен, болната жена оздравува и, едра и полна со живот, го бара она што дома веќе го нема нејзиниот сопруг. Пораката до неблагодарниот е повеќе поучна отколку еротска, а за другите останува народното 'да не се бере туѓото гајле'.

Мотивот кога мажот/момчето користи итрина за да дојде до девојката е претставен во приказната „Берокласецот“. Младата ќерка на селскиот поп, која имала страв од мажачка, работела гола на нивата со момчето и по ручекот отишла на чешма да се напие вода. Итротомомче ја прелажало дека треба да ја 'затне' одзади со 'берокласецот' за да не и

истече водата додека пие. Колку повеќе вода пиела, толку послатка и се гледала, сè додека не разбрала дека работата е до берокласецот.

Мотивот на иницијација од девојка во жена, како и разгорувањето на сексуалниот нагон и ослободувањето од стравот за првото брачно сексуално искуство, е претставен преку приказната „Поповата ќерка што не сакала да се мажи“. Оваа и приказните слични на неа, се дел од подготовките на девојката да стане жена по првата брачна ноќ и истите се раскажуваат пред заминувањето во брачната одаја. ’Чешалото‘ е само инструмент на задоволување на потребата и за секоја потреба има различно ’чешало‘ – за попадиката кај попот, за невестата кај зетот.

Во приказната „Голиот на гости“ поуката доаѓа на крајот, дека гол на гости не се седи, ниту пак се оди. Сиромашно момче одејќи на печалба, заради невреме морало да се засолни во последната куќа во селото низ кое поминувало. Адетот во куќата, при такво невреме бил да се влезе гол и со останатите во куќата да седи гол додека не преврне. Покрај старецот, до огништето стоеле и двете негови снаи, исто така голи, со кои момчето час се топлело крај огнот, час во одајата. Утредента момчето си заминало со мисла повторно да намине во истата куќа и следниот пат кога ќе има невреме. Така и било, невреме пак го фатило близу истото село и се појавил на вратата на истиот старец на крајот од селото. Знаејќи за адетот, се слекол уште на вратата, влегол, но се изненадил кога наместо двете снаи, до огништето стоеле двата угол голи синови на старецот. Прикаската била иста, момчето се стоплило крај огнот, но сега во одајата заминало со постариот син на старецот. Откако ’машки‘ ја издржал работата во одајата, си заминал и никогаш повеќе не му ’текнуло‘ да се врати во таа куќа.

Многу е веројатно дека од оваа, и од тематски сличните приказни, произлегува и народната пословица: *Тејан и ебан никогаши не забораваат*.

Мотивот искушение во приказната „Два мажа сакала“ е повеќе од чисто искушение на верноста на жената. Мажот, како што му велеле старите луѓе, сакал да провери ’до каде ѝ оди умот‘ на жената и дали е навистина неверна - и со мисла и со дело. Смесил приказна дека имал големо гајле и ја замолил да му помогне. Дилемата била дали да земе втора жена или да плати илјада гроша. Одговорот на жена му бил да ги плати парите, зашто две жени биле две белји во една куќа. Така и направил, но по неколку месеци демек го стигнало и второто гајле. На прашањето дали да донесе втор маж дома или да плати две илјади гроша, неговата жена му одговорила да не дава ниту скршен грош, оти парите тешко се печалеле, туку да го донесе вториот маж дома, а за в постела некако ќе се снашле. И навистина, жената се покажала за неверна, затоа што „две жени не сакала, туку два мажа сакала“.

Оваа приказна само ја потврдува основната идејна поента за неверството во бракот опишано во нашите приказни – верноста на жената зависи исклучиво од неа (Пенушлиски 229).

Мотивите во „еротски приказни“ како дел од македонскиот фолклор се рефлексија на присуството или отсуството на половиот акт. Тие се движат од иницијација на девојката во жена, искушение, неверство (неверна жена) или верност, љубомора, хомосексуалност, споделување љубовник, па сè до либерални сфаќања по однос на половиот акт. Така мотивираните народни приказни со речиси чиста еротика најчесто укажуваат на основната идеја на еросот – потомството.

Користена литература:

- Енгелс, Ф. 1967. *Порекло њородице, њривајтне својине и државе*. Београд: Култура.
- Пенушлиски, К. 1985. *Македонски еротски њриказни*. Скопје: Мисла, Македонска книга.
- Попова, Ф. 2002. *Зборојњ-збор оњворајњ: Сњудињ за македонскиоњ фолклор*. Скопје: Евро Култ.
- Фрезер, Џеѡс Џ. 1937. *Злајњна ѓрана*, Београд.
- Цепенков, М.К. 1972. *Македонски народни умоњворби*, во десет книги. Скопје: Македонска книга.

Горан ИВКОВИЃ

МОТИВИ У МАКЕДОНСКИМ ЕРОТСКИМ ПРИЧАМА

У „Македонским еротским причама“ Кирила Пенушлиског мотиви су рефлексија присуства или одсуства сексуалних односа. Њихов дијапазон обухвата иницијацију девојке у жену, искушење, невера (неверна жена) или верност, љубомора, хомосексуалност, дељење љубавника, све до либералних схватања сексуалних односа. Тако мотивисане народне приче чистом еротиком најчешће укажују на основну идеју ероса – потомство.

Елена ОБУХОВА

Филологический факультет Воронежский государственный университет
Воронеж, Россия

**СТАРОЕ И НОВОЕ В ИМЕНАХ СОБСТВЕННЫХ
И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА НА МАКЕДОНСКИЙ ЯЗЫК
НА ПРИМЕРЕ РОМАНА
О. СЛАВНИКОВОЙ «ЛЕГКАЯ ГОЛОВА»**

Резюме: Статья посвящена сравнительному анализу имен собственных и их переводу на македонский язык. Современная художественная литература отражает и современные тенденции возникновения новых имен собственных, которые нуждаются в соответствующем переводе с русского на македонский язык. В данном случае значимым является категория знакового имени, которое отсылает читателя к определенной реалии, а также тенденция употребления так называемых никнеймов, распространенных в интернете и, благодаря этому появляющихся и на страницах художественной прозы.

Ключевые слова: литературная ономастика, македонский и русский язык, имена собственные, прозвища, никнеймы

Художественная литература XXI века и в частности современный роман активно реагирует на последние тенденции появления и развития собственных имен. Как отмечает Г. О. Винокур, имена в литературе необходимо считать «особым модусом ономастической действительности» (Винокур 1959: 245). И это особое положение имени позволяет ему в максимально краткой форме передавать черты характера персонажа, кратко характеризовать ситуацию и делать отсылку к определенному явлению или событию, что не может сделать никакая другая лингвистическая единица. Именно эта сложность имени порождает возникновение сложностей при переводе имени в контексте художественного произведения.

Роман Ольги Славниковой «Легкая голова» представляет нам героя, которому около тридцати лет, и весь окружающий мир читатель видит его глазами, но при этом здесь оказывается охваченным временной пласт

тридцатых годов, время молодости деда главного героя. В связи с этим и имена собственные, используемые в романе, можно по сути разделить на три основных эпохи: имена тридцатых годов, имена девяностых и современные вымышленные имена – никнеймы. Над всем этим есть категория знаковых имен, отсылающих к определенным событиям или лицам. И во всех этих категориях при переводе на македонский язык существуют определенные сложности, которые будут рассматриваться в данной статье.

Имя главного героя – Максим Т. Ермаков: «Максим Т. Ермаков, среќен сопственик на тригодишна Тојота и бренд менаџер на ужасни видови на млечна чоколада» (Славникова: 2018, 3).

Так он назван практически везде в книге от автора. Другие персонажи называют его «Максим Терентьевич» и «Максик».

Получается, что в одном имени есть сразу три непростых момента для перевода. Первый момент – три компонента имени: фамилия, имя и отчество. По форме они соответствуют, отчество тоже может писаться аналогично русскому языку сокращенно, единственно форма «Максим Терентьевич» будет звучать непривычно ввиду отсутствия обращения по имени и отчеству в македонском языке, но в данном случае такое сочетание остается в тексте неизменным, как своеобразный национальный маркер (Яикова 2016: 966).

В данном случае имя переводится на македонский язык без изменений.

На македонский и болгарский язык имена типа Елена, Елизавета и др. переводятся не с начальным «е», как в русском, сербском, чешском и других славянских языках, но с начальным «э». В данном случае при переводе было использовано это правило, так как имя «Ермак», от которого была образована фамилия «Ермаков» переводится на эти языки с тем же «э». Наиболее известный русский человек с этим именем – Ермак Тимофеевич, казачий атаман (1532-1585). Сравним македонский перевод текста об этом атамане: «Ермак Тимофеевич бил козачки атаман кој го предводел руското освојување на Сибирското ханство...» (Russia beyond, 4 апреля 2013 г.). Фамилия *Ермаков* в тексте вполне может быть знаковой и даже иметь некоторую отсылку к Ермаку, так как главного героя книги хотят убить не по той причине, что он нарушает состояние планеты, но в связи с тем, что он мог бы и сам стать известной личностью и даже президентом, а значит, знаковой личностью, кем-то сродни Ермаку. Кроме того, отчество на букву Т тоже является непрямой отсылкой к Тимофеевичу, хотя оно другое «Терентьевич», по сути довольно непривычное для шестидесятых-семидесятых годов и представляет собой отсылку к человеку, родители которого, вероятно, родились в деревне или в маленьком городке.

Третья проблема, связанная с переводом имени главного героя,

заключается в том, что в македонском языке уменьшительно-ласкательное имя «Максик» не используется и выглядит как опечатка. Возможные уменьшительно-ласкательные имена: «Макс, Максимче». В статье «Кои љубезни зборови можете да ги повикате на пријател...» (неправильно переведен наслов) из интернет-журнала «Glory-lady» (<https://glory-lady.ru/mk/the-world-is-beautiful/what-kind-words-you-can-call-a-friend-affectionate-nicknames-for-girls/>). «Максим – Максик, Максиуничик, Максимејано». Очевидно, что статья переведена автором с русского языка, и ни одно из уменьшительных имен не переведено с подходящими уменьшительными именами, используемыми в Македонии.

Имена собственные в литературном произведении образуют определенную систему, в которой различную роль играют имена персонажей и проходные имена, используемые с определенной целью, например, для сравнения: «В эпических и драматических произведениях система персонажей, как правило, влечет за собой систему имен. Не названными по имени обычно остаются фоновые персонажи, о которых упоминается вскользь, лица «без слов» в пьесах и т.д». (Ремнева и др., с. 200).

Среди антропонимов художественного произведения можно выделить «имена собственные, обозначающие действующих лиц, внесюжетных персонажей, а также упомянутых в художественных произведениях исторических лиц, литературных, мифологических, библейских и фольклорных персонажей» (Виноградова 2001: 8). В романе «Легкая голова» встречаются почти все типы антропонимов.

Система имен представлена таким образом, что важные для главного героя лица называются по имени, а лица спорные, непростые, имен по сути не имеют. Имя отца читатель узнает из отчества героя, причем в большинстве случаев, кроме официального обращения, оно не случайно сокращено до буквы «Т», а имя матери мы так и не узнаем. В отличие от отца и матери, дед и бабушка носят имена: дедушку зовут деда Валера, а бабушку (на нее герой тоже не особенно обращал внимания в детстве) – товарищ Румянцева. По сути, настоящим живым персонажем она становится только в воспоминаниях деда. При переводе ее имени также возникает небольшой нюанс. Имя переводится как другарка Румјанцева. В Советском союзе обращение «товарищ» было типичным для всех, у него, в отличие от македонского языка, не было женского рода. И, возвращаясь в прошлое, именно такое, несколько мужское наименование привносит в личность персонажа некоторый оттенок мужественности, который пропадает при переводе. А этот оттенок важен в связи с характеристикой персонажа: главный герой называет ее с дедушкой «барышней и хулиганом», а хулиган (опять слово мужского рода) – это как раз она, товарищ Румянцева.

Среди второстепенных персонажей интересны их прозвища. Например, представителей комитета социального прогнозирования называют «Стертый» и «Зародыш». Оба прозвища могут иметь разные варианты перевода. Так, для прозвища «Стертый» был выбран эквивалент «Излитениот», хотя имя могло переводиться как «Избришаниот», «Истриениот», но здесь автор имеет в виду именно размытость персонажа. Он есть, но его почти не видно. Прозвище «Зародыш» было переведено как «Эмбрион», хотя в македонском языке присутствуют оба слова. Но лексема «эмбрион» более частотная.

Некоторые имена собственные в тексте пришлось изменить: «... исполнительный директор В.В.Хламин, по прозвищу Хлам (Славникова 2011: 3): «извршниот директор В.В. Отпадов со прекар Отпад» (Славникова 2018: 3), так как при буквальном переводе пропадает значение прозвища. Также было изменено прозвище риэлтора: Риэлтор Гоша-Чердак позвонил в половине четвертого (Славникова 2011: 12) «Агентот за недвижности Гоша Таванот се јави во три и пол» (Славникова 2018: 15) «Тој, Вован Колесников, така и му рече на постариот водник: демек, Валериј Палич, ти си прч. А зошто да не е прч? И презимето му беше Прчоски» (Славникова 2018: 150) – «Он, Вован Колесников, так и сказал старшине: мол, ты, Валерий Палыч, козел. А как не козел? У него и фамилия была Козлов» (Славникова 2011:139). Данный контекст также является непростым с точки зрения перевода в связи с тем, что ругательство «Козел» нетипично для македонского языка. По частотности и смысловой нагрузке здесь больше подходит слово «мајмун» – «обезьяна». Но в случае с фамилией так заменить нельзя, потому что такой фамилии нет в македонском языке, а в русской фамилия «Обезьянин» очень редкая, а фамилия «Мартышкин», в свою очередь, образована от имени «Мартын», а не от «мартышка».

Второй пласт имен, присутствующих в романе, представляют имена реальных лиц и литературных персонажей. Практически все эти имена требуют пояснений в виде ссылок, так как не являются общеизвестными и чаще всего понятны только русскому читателю. Среди таких имен встречаются, например, Матросов и Гастелло: «Нашли Александра Матросова! – выпалил Максим Т.Ермаков...Прям Гастелло! Если бы в ту войну нормально платили тогдашним «сапогам», не пустили бы немцев до самой Москвы! (с.10) В данном случае оба реальных лица – герои Великой Отечественной войны, пожертвовавшие своими жизнями.

Из имен литературных персонажей наиболее интересным является следующий контекст: «За своими деньгами Просто Наташа приходила с неотвратимостью Каменного Гостя.(Славникова: 2011, 31) – «По своите пари Само Наташа доаѓаше како Камениот гостин, кој не можеше да биде спречен. (Славникова: 2018: 40). Под Каменным гостем подразумевается

убитый Доном Гуаном командор, который явился забрать душу Дона Гуана. Здесь необычен сам контекст, так как Наташа приходит за деньгами регулярно, а командор пришел лишь однажды, и этот момент буквально возвращает читателя к содержанию драмы Пушкина, чтобы понять логику данного сравнения.

В романе встречаются не только имена русских литературных и мифологических персонажей, но и имена из других культур, например, греческая Леда и др. Они не вызывают сложностей при переводе.

Как уже сказано выше, роман впитывает в себя современные лингвистические тенденции, в связи с чем в нем встречается немало так называемых «никнеймов», виртуальных имен. Рассматривая никнеймы, стоит подчеркнуть их главную особенность. По сути, они действуют так же, как и прозвища, то есть таким именем может стать любое слово или словосочетание, используемое в любом языке. В связи с этим вымышленных имен в разы больше, чем реальных имен, что подтверждается данными статистики. «...прозвище, как и никнейм, выступает в качестве дополнительного идентификатора личности в неофициальной сфере общения, но в отличие от последнего не является способом самопрезентации личности, так как прозвище присваивается человеку социумом за какие-либо отличительные черты внешности, характера и т. д. (Журавлева 2009: 75). В романе О. Славниковой используется целый ряд таких имен. Здесь также встречаются определенные сложности при переводе, хотя, по сути подобные единицы могут в принципе не переводиться, как и названия улиц. Но перед нами художественный текст, что обязывает в некоторых случаях перевести имена.

Например, никнейм «Sela_mucha» переводится как Sednala_muva. Здесь перевод обязателен, так как имя сопровождает картинка: «Sela_mucha (юзерпик в виде мухи с оборванными крыльями)» (с.95) – (сликата во вид на мува со искинати крилја): (95). Данный никнейм интересен нетипичным порядком слов: сказуемое – подлежащее. И для македонского читателя оказывается неизвестным контекст, связанный с именно с таким порядком: «Села муха на варенье, вот и все стихотворенье», который всплывает при виде этой фразы у русского читателя.

Следующий интересный никнейм, типичный для российской речевой среды, но при этом являющийся своеобразным русским маркером, это «Ded_pichto: „Можеби и да го треснеш...“». (Славникова: 2001, 99). Это выражение представляет собой диалогический фразеологизм, то есть фразеологизм, выступающий в качестве ответа на вопрос. По поводу происхождения данного выражения Г.Мандрикова отмечает: ««... за именем «Дед Пихто» (так же как и за другими именами собственными из фразеологизмов: Кудыкиной горой, Царём Горохом, ... т. п.) не стоит

никакого более широкого контекста, «осколком» которого оно бы могло быть. Однако для современной культуры это не является препятствием, и она постепенно создаёт такой контекст для Деда Пихто» (Мандрикова: 2008, 92).

Интересно, что в македонском языке есть аналог, хотя и не настолько популярный, как «Дед Пихто» в русском языке. Конструкция с ним выглядит следующим образом: «Кој? Којчин од Кочишта».

Никнейм «Verunchik», представляющий уменьшительно-ласкательную форму имени «Вера» может быть не очень понятен македонскому читателю, так же как и уменьшительное «Максик», о чем было сказано выше, но здесь нет особой необходимости менять имя на «Верче», типичное для македонского языка, так как уменьшительно-ласкательные формы привносят определенный национальный колорит.

Говоря об именах собственных и их переводе, следует подчеркнуть, что современная литература, являясь зеркалом действительности, использует основные тенденции употребления имен, но при этом не просто отображает действительность, а интерпретирует ее, играет с именами, раскрывая те или иные черты персонажей или отсылая к определенной ситуации. При этом не следует забывать, что при переводе желательным является сохранение национального колорита имени и ясности контекста, что не всегда является возможным.

Использованная литература

- Виноградова Н.В. Имя персонажа в художественном тексте :Функционально-семантическая типология, Тверь, 2001. –дисс.к.ф.н. – 213 с.
- Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.
- Журавлева Е.А., Корнелюк А.А.Никнейм как разновидность антропонимов // Сборник материалов международного форума студенческой и учащейся молодежи «Первый шаг в науку — 2009». Минск, 2009. Т. 1.
- Мандрикова Г. М., Наряднова Л. С. Кто такой Дед Пихто? (Ответные фразеореплики: проблема выделения и определения) // Фразеологические чтения памяти проф. В. А. Лебединской. Вып.4. Курган, 2008. С. 92-94.
- Ремнёва М.Л., Чернец Л.В., Маркина Л.А., Архангельская А.В., Семёнов В.Б.и др. Лингвокультурологический тезаурус. Гуманитарная Россия. / Теория литературы. Анализ художественного произведения. – М.,
- Яикова Д. М. Антропонимы как маркеры категории национального колорита в тексте оригинала и перевода // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 966–970.

Источники

Славникова О. Легкая голова. Роман Nibbe&Wiedling Literary Agency. – 2011. – 305 с.
Славникова О. Лесна глава. /Прозарт медиа, 2018. – 400 с.

Елена ОБУХОВА

СТАРОТО И НОВОТО ВО ЛИЧНИТЕ ИМИЊА
И ОСОБЕНОСТИ НА НИВНИОТ ПРЕВОД
НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ПРИМЕРОТ
НА РОМАНОТ НА О. СЛАВНИКОВА „ЛЕСНА ГЛАВА“

Статијата е посветена на компаративната анализа на сопствените имиња и нивниот превод на македонски јазик. Современата уметничка литература ги одразува и современите тенденции на настанување на нови сопствени имиња, за кои има потреба од соодветен превод од руски на македонски јазик. Во овој случај значајна е категоријата на името со осредено смисловно значење кое го упатува читателот на одредена реалија, а исто така тенденцијата на употребување на таканаречените никнејмови кои се распространети на интернет и благодарение на тоа се појавуваат и на страниците на уметничката проза.

УДК 82.091
УДК 398.8(=163.3)

Martina TANESKI

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

PLIAGA V SOLÚNE
TRI MACEDÓNSKE ĽUDOVÉ BALADY
Z KOMPARATÍVNEHO ASPEKTU

Abstract: This study tries to reveal through the text analysis and interpretation how large is the comparative potential of Slovak and Macedonian folk ballads. The introduction is first briefly deals with the characteristics of the genre and its position in the history of literature of Slovaks and Macedonians. After that, the author of paper targets a content delivery method for the analysis of death in three selected Macedonian ballads whose translation is annexed to the present study. These folk Macedonian ballads are compared with the Slovak ballads, leading to substantial attention is paid to the analysis of their color symbolism and peculiar genre dialogic form, which the image of death in presents ballads impressively put the finishing touches. Continuously, the author of paper reflects not only the equal, but also the certain specific features of the Slovak and Macedonian folk ballads.

Keywords: Slovak and Macedonian folk ballad, the image of death, the image of Turks, color symbolism

I.

V štúdiu sa prostredníctvom analýzy a interpretácie textu pokúsime poodhaliť, aký široký je komparačný potenciál ľudových balád Slovákov a Macedóncov. Pri tejto snahe si uvedomujeme, že vzhľadom na doterajší stav skúmania v danej oblasti sa úrovni syntézy rozhodne nebudeme môcť priblížiť. Naše výsledky teda budú čiastkové, ale snád' i podnetné pre ďalší literárnovedný (prípadne folkloristický, kulturologický či etnologický) výskum s potenciálom napredovať v rozvíjaní tejto historicko-literárnej a interkultúrnej problematiky.

Na úvod považujeme za dôležité zdôrazniť skutočnosti, ktoré vôbec opodstatňujú porovnávací výskum slovenskej a macedónskej ľudovej balady.

Tým hlavným dôvodom je interkultúrna povaha predmetného žánru, ku ktorého charakteristike pristúpime iba v krátkosti, ako aj pretrvávajúce a neustále sa rozvíjajúce slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy. V súvislosti s týmito vzťahmi sme už žánru balady venovali pozornosť v štúdiu *Obraz Turka v tvorbe Slovákov a Macedóncov*, ktorá bola časopisecky publikovaná na Slovensku i v Macedónsku. Zastávame názor, že ľudovú baladu možno považovať nielen za autentický zdroj životného pocitu, špecifický spôsob zaznamenania niektorých reálií, ale nezriedka aj za zdroj pôsobivo zachyteného dobového koloritu a spôsobu života. To všetko môže byť predmetom analýz a skúmaní v kontexte vytvárania krátkych statí o staršej literatúre oboch národov, pretože komparatívne nahliadnutia do ľudovej slovesnosti predstavujú hodnotný materiál aj z pohľadu literárnych historikov. O tejto skutočnosti nás dávnejšie presvedčil Jozef Minárik, ktorý ľudovú slovesnosť vnímal ako náležitú súčasť dejín staršej slovenskej literatúry, pričom ani samotnú interpretáciu ľudovej balady neprenehával výlučne záujmu folkloristov a etnológov.

V slovenskom literárnom kontexte je teda ľudová slovesnosť považovaná za plnohodnotnú a esteticky nasýtenú tvorbu, ktorá je neodmysliteľnou súčasťou dejín literatúry a literárnohistorického výskumu. Oporou tohto tvrdenia môže byť okrem dobre známych Minárikových prác aj publikácia s názvom *Folklór a folkloristika* (1982), ktorej autori sa odvolávajú na Kocholom vymedzené funkčné vzťahové aspekty folklóru a literatúry.¹ Do istej miery sa ľudovou slovesnosťou zaoberá aj macedónska literárna história, no jej precíznejší výskum zväčša prenecháva práve folkloristom.² Napriek tejto skutočnosti zastávame názor, že macedónska ľudová balada rozhodne patrí do množiny umeleckých textov s potenciálom dokladať dejiny tzv. malých literatúr. Napokon, „literatúra sa začala vyvíjať na základoch ústnej slovesnosti a základy každej národnej literatúry je potrebné hľadať v ústnej slovesnosti. Slovesné umenie v ústnej forme tvorí vlastne jediný prúd slovesnej tradície u národov, ktoré nemali vlastnú písomnú kultúru“ (Leščák – Sirovátka, 1982, s. 39 – 40). V neposlednom rade teda môžeme nami načrtnutý komparatívny výskum vnímať ako užitočný v súvislosti s otázkou formovania dejín dvoch „malých národných literatúr“, ako aj v súvislosti s prínosom ďalších podnetov pre širšiu analýzu žánru ľudovej balady v rámci celoslovenského literárneho priestoru.

¹ Autori publikácie sa odvolávajú na Viktora Kochola, ktorý vymedzil štyri funkčné vzťahové aspekty folklóru a literatúry: „1. Paralelná existencia literatúry a folklóru (bez uvedomovania si estetickej podstaty oboch slovesných foriem). 2. Vzťahová koexistencia literatúry a folklóru (obdobie objavenia estetickej hodnoty folklóru v osvietenstve a v preromantizme). 3. Integrácia folklóru a literatúry (cieľavedomé včleňovanie folklórnych impulzov do literatúry). 4. Adaptácia folklóru do literatúry (rôzne formy literárnej štylizácie folklóru)“ (Leščák – Sirovátka, 1982, s. 39).

² Svedčia o tom napríklad autorské dejiny literatúry *Istorija na makedonskata kniževnost* (2003) od G. Staleva, ako aj samostatné dejiny folklóru *Istorija na makedonskiot folklor* (2012) od K. Penušliského.

Výber macedónskych ľudových balád, ktoré sme za účelom predkladanej komparácie preložili do slovenského jazyka, podmienila v súvislosti s témou príspevku predovšetkým samotná prítomnosť motívu smrti, ktorý sa v nich rozvíja rôznymi spôsobmi. V jednej z nich zapríčiňuje smrť priamo postava Turka (Príloha B), v druhej vystupuje Turek iba ako „kulisa“ na dotvorenie koloritu tragickej smrti (Príloha A) a v tretej sa táto postava neobjavuje vôbec (Príloha C). Vyložene protitureckú tematiku teda obsahuje iba jediný z trojice preložených textov s názvom *Budim Jana a jej zlý sen* (Príloha B). Dôležitejším kritériom výberu macedónskych textov bolo predovšetkým využitie príznačnej farebnej symboliky a dialogickej formy pri zobrazovaní smrti. Rovnaké kritérium bolo uplatnené aj v prípade slovenského repertoáru ľudových balád, pričom tu pracujeme najmä s reprezentatívnymi textami z kategórie historických, ktoré sú súčasťou viacerých knižných výberov a katalógov.

Ľudové balady, ktoré v Macedónsku súborne vyšli až v roku 1983 pod názvom *Makedonski narodni baladi*, hodnotí zostavovateľ Kiril Penušliski ako tematicky veľmi príbuzné so slovenskými a porovnateľné tiež s ďalšími slovanskými baladickými piesňami. Pri problematike pomenovania žánru sa jednoznačne opiera aj o slovenský literárnovedný kontext, čo dokazuje samostatná poznámka jeho úvodnej štúdie: „*Zbornik ľudových piesní bratov Miladinovcov* obsahuje v *skupine žiaľnych piesní* tridsaťštyri balád. Takéto pomenovanie ľudových piesní s tragickým koncom je tu použité prvýkrát. U viacerých národov sa i dnes balady označujú ako *žiaľne, bôľne, žalostné* alebo *smutné* piesne. (...) Podobné označenie používajú aj niektoré ďalšie slovanské národy (Slováci)“ (Penušliski, 1983, s. 13).³ Podobne člení ľudové balady na texty s mytologickou, historickou, rodinnou a sociálnou tematikou. Popri iných európskych publikáciách reflektuje aj prácu Jirího Horáka *Slovenské ľudové balady* (1952) a chrestomatiu Andreja Melicherčika *Slovenský folklór* (1959).

Na základe štúdia Penušliského zbierky si dovoľíme tvrdiť, že povahu týchto macedónskych textov vystihuje aj Zilynského všeobecná charakteristika žánru: „Ľudová balada opisuje prevažne príbehy každodenného, všedného života. Sú to však príbehy výnimočné, vzrušujúce, hodné zaznamenania. Ide v nich vcelku o narušenie rovnováhy ľudských vzťahov, o prekročenie noriem bežného správania, o konflikt medzi všeobecne platným a prípustným a nespútanou túžbou i vôľou jednotlivca. (...) Sú to piesne o zločine a treste, láske a zrade, vernosti a smrti – o veľkých vášňach a otrasoch, ktoré burcovali život jednotlivca“ (Zilynskyj, 1978, s. 14). Ďalším dôležitým znakom, ktorý

³ Z originálu: „Во Зборникот на Миладиновци *жрүйайта жаловни йесни* содржи само балади – 34 на број. Овој народен термин за песните со трагичен крај е употребен овде за првпат. Во народот и денес баладите се именуваат како *жаловни, жални, жаловийи* или *йајжни* песни. (...) Слични именувања имаат и некои други словенски народи (Словаци)“ (Penušliski, 1983, s. 13).

rovnako charakterizuje slovenské i macedónske balady, je súhra rozprávacieho a dramatického živlu s uplatnením citovosti: „Objektívny, nezúčastnený pohľad sa tu prelína s osobným prežitím udalostí, príbeh sa sleduje akoby viacerými očami. Ak k tomu prirátame podiel citovosti, ktorý sa v balade stupňoval počas jej dlhého vývinu, dospejeme k básnickému útvaru, v ktorom sa spojili a preplietli všetky hlavné živly, tvoriace podstatu poézie – epický, dramatický a lyrický“ (Zilynskyj, 1978, s. 13 – 14). Z uvedených citácií Leščáka, Sirovátka, Penušliského a Zilynského – okrem zjavnej príbuznosti žánrových charakteristík – zároveň vyplývajú aj opodstatnenia, pre ktoré by sme ľudovú baladu a ľudovú slovesnosť vôbec mali už od jej počiatkov vnímať ako neodmysliteľnú súčasť staršej literatúry ktoréhokoľvek národa.

II.

Balady slovanských národov nedisponujú iba črtami spoločnými či podobnými, ale takisto odlišnými prvkami, ktoré, ako predpokladáme, môžu bezprostredne súvisieť s nerovnakým vývinom kultúrno-spoločenských a politických pomerov na danom území. Napríklad v macedónskej literatúre nadobúda obraz Turka veľmi bohaté atribúty a charakteristiky, pretože vzájomný kontakt Macedóncov s Turkami, ako z historických prameňov vieme, bol podstatne dlhodobejší a intenzívnejší. Z nerovnakých historických pomerov a skúseností našich etníc s touto kultúrou môžu preto vyplývať viaceré odlišnosti, ktoré sú však pri vzájomnej komparácii ľudových balád prinajmenšom rovnako pozoruhodné ako prvky spoločné.⁴ Pokúsime sa teda poodhaliť, či sa obraz smrti – nezriedka spájaný aj s postavou Turka – v ľudových baladách Slovákov a Macedóncov svojim stvárnením navzájom približuje, alebo zásadnejšie vzdiaľuje.

Obrazu smrti a s ním spojenej farebnej symbolike, na ktoré zameriame pozornosť v nasledujúcej interpretačno-komparatívnej sonde, sa Kiril Penušliski v čase vydania zbierky *Makedonski narodni baladi* podrobnejšie nevenoval, pretože hlavným cieľom štúdie z jej úvodu bolo začleniť zozbierané macedónske balady do širšieho európskeho kontextu, ako aj charakterizovať samotný žáner. Avšak to najpodstatnejšie, čo chceme v súvislosti s touto publikáciou zdôrazniť, je skutočnosť, že práve vďaka jej existencii dnes môžeme spoľahlivo pristupovať k samotnej komparácii. Pre potreby analýzy obrazu smrti ako prvú z Penušliského zbierky vyberáme macedónsku baladu *Pliaga v Solúne* (pozri Penušliski, 1983,

⁴ Napriek tomu, že sa Zilynskyj v publikácii *Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte* zameriava na karpatský baladický repertoár (detailnejšie rozoberá najmä slovenskú, českú a poľskú baladu), mnohé z jeho postrehov je možné uplatniť aj pri komparácii slovenských balád s baladami južnoslovanskými a východoslovanskými. Jeho metodológia je v tomto zmysle univerzálna a uplatniteľná vo vzťahu k žánru ľudovej balady v širšom interkultúrnom kontexte (pozri Zilynskyj, 1978, s. 19 – 27, 77 – 81).

s. 146 – 147). Táto ponúka obraz smrti stvárnený na pozadí rodinnej tragédie, čiže akt usmrtenia vykresľuje za takých okolností, aké sú blízke aj početnej skupine slovenských ľudových balád. Pri snahe o čo najvernejší preklad, ktorý však miestami musel ustúpiť prekladu sémantickému, sme sa zároveň pokúšali uchovať historicko-archaický kolorit textu.

Emocionálne nasýtený dej macedónskej balady *Pliaga v Solúne* so sebou prináša obraz smrti, ktorý možno v kontexte so slovenskou ľudovou baladou porovnávať na pomerne širokej platforme. Usmrtenie tu nadobúda najrôznejšie podoby (otrávenie, zahynutie v boji, zavraždenie, smrť zo žiaľu, samovražda a pod.), avšak v tejto štúdii – už aj z dôvodu potreby efektívne zúžiť problematiku – sa nemienime zaoberať široko koncipovanou analýzou všetkých možných naturalistických výjavov umierania spojených s preexponovanou tragickosťou a hrôzou, ktoré sú súčasťou obrazu smrti v balade, ale skôr pôsobivou farebnou symbolikou a špecifickou dialogickou formou, aká sa objavuje pri zobrazovaní umierajúcich postáv, alebo priamo v dialógoch, ktoré vedú živé postavy s postavami mŕtvymi. Takýto špecifický typ rozhovoru považujeme za obzvlášť pútavý moment, najmä pokiaľ ide o komparáciu ľudových balád dvoch slovanských národov. Domnievame sa totiž, že už samotná prítomnosť dialógu s mŕtvymi vypovedá čosi o kultúrno-duchovnej podobnosti našich etníc. Napokon, balada *Pliaga v Solúne* ani nezachytáva detailný opis umierania, no o to pôsobivejšie je práve sprostredkovaný rozhovor matky s mŕtvym synom, ktorý možno porovnať s obdobným dialógom vo vybranej slovenskej ľudovej balade *Ten prešporský mýtný*.

Krátky dej balady *Pliaga v Solúne* sa odohráva na pozadí tureckej nadvlády a expanzívnych výbojov, ktoré sami osebe vnášajú do veršov pochmúrnosť a smrť. V tomto konkrétnom prípade je však presná príčina smrti mužskej postavy zahalená do alegórie. Vyjadrená je obrazne s použitím eufemizmu a v spojení s farebnou symbolikou, čo identifikujeme vo verši: „*ale prišla na nás čierna pliaga*“. Z úvodného dialógu matky a dcéry, ktorý tragickú udalosť približuje, vyplýva, že nie priamo Turek, ale práve „čierna pliaga“ je bezprostrednou príčinou smrti mladého muža: „*Čože tak v Solúne potemnelo? / Prišiel, azda, mocný paša Turek, / tu mu dajú obed i večeru, / aj mu varia jeho kávu vrelú, / aj mu pečú jaré mladé jahňa? / – Nie tak, dcérka, nejde mocný paša, / nie mu varia obed i večeru, / nie mu varia jeho kávu vrelú, / nie mu pečú jaré mladé jahňa, / ale prišla na nás čierna pliaga / (...) / Uderilo jednej matky syna, / uderilo – už neprebolelo*“ (Príloha A). Je pozoruhodné, že tento text priamo nezachytáva hrdinské zahynutie mladého odhodlaného bojovníka v súboji s Turkom – ako by sme to možno očakávali podľa vzoru slovenskej ľudovej balady –, no postava pašu tu predznamenáva hrozbu smrti, ktorá celkom prirodzene, ba až očakávane hyperbolizuje neodmysliteľný pochmúrny kolorit. Explicitne to vyjadrujú prvé dva verše: „*Čože tak v Solúne potemnelo? / Prišiel,*

azda, mocný paša Turek“. „Čierňava“ alebo „potemnenie“ v Solúne teda predsa len, hoci nepriamo, odkazuje na postavu tureckého pašu a súčasne – ako sa z textu ďalej dozvedáme – aj na smrť samotnú.

Strach pred Turkom (ako pred určitou predzvesťou tragédie) sa porovnateľným spôsobom zhmotňuje v čierňave prašných ciest pod tureckými „hintovi“ v slovenskej balade *Ten prešporský mýtný*: „*Katuška, dcéra má, / vyjdi na pavlačku; / popozerať odtiaľ / dolu na Sabatku. // Či sú to mrákavy, / či sú to čierňavy, / či sa to už hrnú / tí Turci s hintovi? // Ach, tatičko milý, / nie sú to mrákavy, / nie sú to čierňavy, / ale sa už hrnú / tí Turci pohani*“ (Medvecký, 2011). „Čierňavy“ a „mrákavy“ sú v citovaných veršoch opäť zreteľne prepájané s obrazom Turka až do takej miery, že sa stávajú prirodzenou súčasťou charakteristiky tejto postavy. Napriek tomu, že ani v jednej z dvojice balád nepredstavuje Turek bezprostrednú príčinu smrti, pretože v slovenskej sa utopením o život pripraví sama Katarína a v macedónskej zomiera syn na „čiernu pliahu“, nadobúda táto postava výrazný prvok typizácie v zmysle Turek – hrozba, ktorý je navyše umocňovaný symbolikou čiernej farby.

Ako vyplynulo z predchádzajúceho porovnania, čierna farba sa v oboch baladách jednoznačne viaže na postavu Turka, ktorý je v oboch prípadoch neodmysliteľne spätý s hrozbou blížiacej sa smrti. Rovnaká je teda „farebnosť“, ktorá v prípade slovenskej i macedónskej ľudovej balady preukázateľne dotvára kolorit doby tureckej nadvlády a expanzie. Ešte o čosi pozoruhodnejšie by však mohlo byť zistenie, že pokým v slovenskej balade *Ten prešporský mýtný* popri pochmúrnosti a smrti výraznejšie rezonujú aj obavy a strach pred neznámym svetom, s čím sa spája dôraznejšie stupňovanie napätia deja, v macedónskom texte nachádzame menej emocionálne zaťažený, priam vecný opis zvykov Turka, ktorý pravdepodobne svedčí o dôkladnejšom poznaní tureckého spôsobu života: „*Prišiel, azda, mocný paša Turek, / tu mu dajú obed i večeru, / aj mu varia jeho kávu vreľú, / aj mu pečú jaré mladé jahňa?*“ (Príloha A). Domnievame sa, že práve takéto rozdiely v stvárnení postavy Turka možno pripísať čiastočne sa lišiacej skúsenosti našich etník s tureckým národom. Pokým v prípade Macedóncov môžeme hovoriť o určitom súžití s touto odlišnou kultúrou, a teda aj o bližšom vzájomnom poznaní sa a užšom kontakte vôbec,⁵ v prípade územia dnešného Slovenska išlo skôr o vzťahy charakterizovateľné lúpežnými vpádmi a expanzívnymi výbojmi, čo sa v ľudovej balade Slovákov mohlo odraziť práve v kumulovaní väčšieho napätia a strachu z nepoznaného (resp. menej poznaného).

Za bližšie neopísaných okolností – i keď spojitosť smrti s postavou Turka na báze farebnej symboliky sme už ozrejmili – prichádza v balade *Pliaga v Solúne* o život syn: „*Uderilo jednej matky syna, / uderilo – už neprebolelo*“. Podobne ako v mnohých slovenských ľudových baladách, aj táto postava zostáva bezmenná, pričom označenie „syn“ môžeme bez zásadného vplyvu na

⁵ Viac o kontakte Macedóncov a Turkov možno nájsť aj v publikácii *Dějiny Makedonie* (2003).

epickú zložku textu alternovať rovnocennými pomenovaniami ako šuhaj alebo mládenec (v prípade ženských postáv v iných baladách podobne: dievčina, dcérka alebo dcérenka). Tento moment v úplnosti korešponduje so Zilynského charakteristikou žánru, pretože v ľudovej balade ide predovšetkým o zachytenie udalostí z každodenného života, ktoré práve tak, ako sa týkali jednotlivca, mohli tiež postihnúť kohokoľvek (resp. mnohých). Na druhej strane však ani dôsledná typizácia postáv nie je v ľudovej balade pravidlom. Napríklad často sa vyskytujúce meno Katarína v sebe ukrýva rôzne charaktery. Raz je Katarína tou, ktorá usmrtila svoje dieťa, inokedy je sama obeťou násilného činu, alebo je prinútená vzdať sa vlastného života. Isteže, odlišná situácia nastáva pri baladách, kde vystupujú konkrétne historické postavy. Napríklad v macedónskej balade je hrdinsky typizovaný Krale Marko, podobne tak v slovenských piesňach (*Pieseň o Jánošíkovi, zbojníkovi; O Surovec Jakubovi, zbojníkovi; Pieseň o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch*) vystupuje zbojník spravidla ako kladná hrdinská postava. Predošlé príklady teda nevylučujú ani typizáciu niektorých špecifických postáv, ku ktorým môžeme priradiť aj Turka s povestou agresora, nájazdníka či dobyvateľa.

V analyzovanej macedónskej balade sa stretávame s veľmi krátkym a zhusteným dejom obsahujúcim až dva dialógy, z ktorých je v súvislosti s obrazom smrti dôležitejší práve dialóg umiestnený v samotnom závere. V porovnaní s prvým, kde kladie otázku dcéra („*Čože tak v Solúne potemnelo?*“) a vzápätí dostáva priamu odpoveď („*– Nie tak, dcérka, nejde mocný paša*“), je druhý dialóg sprostredkovaný cez rozprávanie, ktoré zachytáva životnú tragédiu inej matky, a práve tak aj osud mnohých ďalších matiek, ktoré prišli o svojich synov. Do krátkeho mikrodeja vo vnútri balady preto vstupujeme jednoduchými naratívnyimi veršami, hlbšie necharakterizujúcimi dané postavy: „*Uderilo jednej matky syna, / uderilo – už neprebolelo; / od žiaľu ho v dvore zakopala, / teraz kľaje, na hrob povoláva*“ (Príloha A). Do deja teda vstupujeme prostredníctvom objektívneho, nezúčastneného pohľadu, ktorý sa následne začína prelínať s osobným prežitím udalostí matky a jej mŕtveho syna. Príbeh je – v súlade s charakterom baladického žánru – akoby sledovaný viacerými očami a pokračuje kľúčovým dialógom, ktorý je špecifický práve svojou sprostredkovanosťou a tiež charakteristický anaforicnosťou a baladicky príznačným krátkym návratom zo záhrobia: „*,Ach, môj synu, ach, môj milý synu, / akáže je čiernozemná kaša? / Akýže je biely kameň k hlave, / akáže je z vetiev tvoja rakva? / Akáže je posteľ tvoja v zemi?*‘ – / *Od žiaľu k nej zem prehovorila: / ,Ach, ty, mati, moja stará mati, / dobrá mi je čiernozemná kaša, / dobrý mi je biely kameň k hlave, / dobrá mi je moja posteľ v zemi, / dobrá mi je z vetiev moja rakva*“ (Príloha A). Môžeme postrehnúť, ako pôsobivá viacnásobná anafora najprv stupňuje naliehavosť matkinej otázky. Po krátkej uvádzacej vete prichádza upokojujúce doznievanie, akýsi emocionálny antiklimax v podobne sa reťaziacej anaforickej

výpovedi mŕtveho syna, ktorý je nútený ešte raz sa ozvať, čosi dopovedať svojej žijúcej matke, aby sa krátky dej balady mohol konečne zavŕšiť v intímnom a emocionálne utíšenom zmiernení sa so smrťou.

Podobný dialogický záver, ale tentoraz medzi tureckou matkou a mŕtvou Katarínou, ktorá sa radšej vzdala života, než by sa mala stať ženou Turka a zostať žiť v cudzej krajine, obsahuje pieseň *Ten prešporský mýtný*: „*Ved' by si tu bola / hladu netrpela, / z findží krišťaľových / kávu popíjala! // Ked' to hovorila, / Katarínka mŕtva / hlavičku pozdvihla, / toto povedala: // Lepší je ten Dunaj, / nad hárem turecký; / lepšia smrť kresťanská, / než život pohanský*“ (Medvecký, 2011). Pozorujeme, že aj v prípade slovenskej ľudovej balady ide o podobný model príznačne dialogizovanej baladickej výpovede, no zásadný rozdiel spočíva v emocionálnom vygradovaní výrazu. Pokým postava syna z macedónskej balady v závere upokojuje a svojím prehovorom prináša isté utíšenie trpiacej matky, ako aj zmiernenie sa s vlastným osudom, postava Kataríny neutešuje, naopak, jej prehovor je pokračovaním odporu a obavy zo spôsobu života, ktorý by ju čakal po boku Turka, ak by si sama nevzala život. Dramatickosti a naliehavosti výpovede podobne napomáhajú opakovacie štylistické figúry, no v tomto prípade vrcholí vzdor charakteristický otvorenosťou výpovede bez známky intimity a potreby emocionálneho utíšenia. Popri viacerých spoločných znakoch teda opäť nachádzame pozoruhodný rozdiel, ktorý, ako aj v predchádzajúcom príklade kumulovania strachu z bližšie nepoznaného Turka (dobyvateľ, nájazdník a pohana), predstavuje podobnú obavu z kultúrnej (i územnej) vzdialeného sveta.

Za ďalšiu modelovú baladu, v ktorej dominuje dialóg a zároveň sa predkladá hrozivý obraz smrti, považujeme macedónsky text *Budim Jana a jej zlý sen* (pozri Penušliski, 1983, s. 216 – 217). Aj tu identifikujeme negatívny obraz Turka na pozadí rodinnej tragédie, pričom pozornosť na seba strháva najmä samotný opis usmrtenia viacerých členov Janinej rodiny a následný únos dievčaťa. Tomuto opisu však predchádza dialóg Jany s otcom, v ktorom dcéra rozpráva o svojom sne. Otec jej sen vykladá ako predzvesť tragédie, čiže opäť nachádzame akýsi predobraz smrti, ktorý žánrovo príznačne stupňuje napätie: „– *Jana moja, dievka milá, / neviem, či zle, no nie dobre; / čos' videla temný oblak, / to sú tí prekliati Turci; / čos' videla drobný dážďik, / to sú všetko naše slzy; / čos' videla veľký lejak, / to je lejak našej krvi; / čos' videla strom a kameň, / to sú naše telá, hlavy, / naše hlavy aj s telami. / Skry sa, Jana, v bielej veži!* –“ (Príloha B). Z hľadiska dialogickej formy tu ide o jednoduchý rozhovor živých postáv o nadchádzajúcej udalosti, preto považujeme za prínosnejšie, ak pozornosť zameriame práve na výklad sna ako predzvesti tragického obrazu smrti. Takú istú funkciu stupňovania napätia totiž spĺňa v rámci deja aj sen Šudy Kataríny v slovenskej balade *Rabovali Turci až po Biele Hory*. Katarína si svoj sen počas tureckého zajatia vykladá pomocou snára a jej videnie je taktiež predobrazom tragickej smrti brata: „*Len na siedmy ruočok prisniu sa jej sničok, / že z jej pravej*

*rúčky vyletu holubčok. // Šudy Katarina ako ráno stala, / dlho nemeškala, hneď k snáru bežala. // ,Snáričok, snáričok, povedz mi ten sničok, / že mi z pravej rúčky vyletu holubčok!‘ // ,Zomrie ti mamička alebo tatičok, / alebo sestrička alebo bratříčok‘“ (Minárik, 1997, s. 388). K vzájomnej porovnateľnosti balád *Budim Jana a jej zlý sen* a *Rabovali turci až po Biele Hory* napokon prispieva aj samotný motív únosu. Rozdiel spočíva iba v tom, že balada *Rabovali Turci až po Biele Hory* únosom richtárkiných detí (Šudy Kataríny a Ludy Tomášeka) začína a balada *Budim Jana a jej zlý sen* únosom dcéry Jany vrcholí.*

Ak sa vrátíme k obrazu smrti, ktorý považujeme za najpôsobivejšiu časť macedónskej balady *Budim Jana a jej zlý sen*, musíme v porovnaní so slovenskou konštatovať, že v prípade tohto textu zaznamenávame opisy a dialógy s využitím menšieho počtu deminutív či eufemizmov, čiže ide o zobrazenie o stupeň naturalistickejšie, k čomu nepochybne prispieva najmä evokácia zdĺhavej smrti členov Janinej rodiny, ako aj viacnásobné opakovanie zobrazovacieho postupu ich mučenia a usmrcovania: „*Otca Jany dolapili, / aj ho bili aj mučili: / – Povedz, kde je! – Neprezradím! / Jane otca zahubili. / Potom matku dolapili, / aj ju bili aj mučili: / – Povedz, kde je! – Neprezradím! / Jane matku zahubili. / Dolapili aj jej bratov, / aj tých bili aj mučili: / – Vravte, kde je! – Nepovieme! / Jane bratov zahubili*“ (Príloha B).

Aj v prípade tejto porovnáwanej dvojice balád nachádzame uplatnenie farebnej symboliky. Tentoraz ide o farbu bielu, ktorá sa neodmysliteľne spája s nevinou obetí. Objavuje sa pri opise nôh väzneného Ludy Tomášeka („*moje biele nohy po kolená v zemi*“), ale aj ako prívlastok unesenej Jany („*A tak bielu Janu vzali*“). Biela farba sa s kladnými či nevinnými postavami spája v mnohých ďalších macedónskych a slovenských ľudových baladách, pričom tieto postavy svojím charakterom neraz predstavujú protiklad k temnému a čiernemu tureckému svetu alebo čiernej smrti. (Predobrazom smrti je neraz iba samotná prítomnosť postavy Turka.) Biele sú Janine ruky a líce v balade *Odkedy sa Jana narodila* (pozri Penušliski, 1983, s. 217 – 218), biela je nevesta z balady *Nech Boh pobije Debranov* (pozri Penušliski, 1983, s. 242 – 243), belavé má líce junák v texte *Rozkvitá hora, hora zelená* (pozri Penušliski, 1983, s. 171) či *Ranený junák a čierna orlica* (pozri Penušliski, 1983, s. 170 – 171). V slovenských variantoch tohto žánru nachádzame bielenú plachtičku pre Aničku z balady *Kdeže si bola, Anička moja* (pozri Minárik, 1997, s. 374 – 375), biele sú „pršťoky“ i „ručičky“ zdrevenenej dievčiny z balady *Išli hudci horou* (pozri Minárik, 1997, s. 370), biele je spočiatku nebo, na ktoré hľadá sestra v piesni *Hory, hory, čierne hory* (pozri Minárik, 1997, s. 380), a biely je i samotný život v známej balade *Ten turecký mýtnik* (pozri Minárik, 1997, s. 383). Protiklad biela – čierna teda v slovenskej i v macedónskej ľudovej balade rovnako symbolizuje póly dobra a zla (resp. života a smrti) a nachádzame ho aj v takých textoch, kde postava Turka priamo nevystupuje. Ide napríklad o celú skupinu piesní, ktoré sú charakteristické tým, že ich dej sa odohráva v úzkom kontakte s prírodou.

V závere tejto štúdie, ktorú primárne venujeme obrazu smrti, musíme vyzdvihnúť ešte jedno významné špecifikum macedónskych ľudových balád, aké sa v tých slovenských v porovnateľne významnej miere nevyskytuje. Ide o prvok, ktorý si dovoľíme pomenovať ako *anaforická lamentatívnosť*, sprevádzajúci obrazy smrti. Tento spôsob vyjadrenia z nášho pohľadu nezriedka supluje typickú trojstupňovú gradáciu, ktorá je spolu s kratšími monologickými prehovormi umierajúcich či mŕtvych postáv zase príznačnejšia pre stupňovanie pochmúrnosti a tragiky deja v slovenskej ľudovej balade. Príkladom takejto lamentatívnosti, keď na väčšom priestore dochádza až k akémusi sebatrýzneniu postáv, by mohol byť aj text *Pliaga v Solúne*, s ktorým sme pracovali na začiatku. Silným momentom je tu práve nárek matky na hrobe tragicky zosnulého syna. Za reprezentatívnu ukážku však zvolíme časť inej balady, z ktorej sme doposiaľ necitovali a ktorá má názov *Nad junákom čierne orly* (pozri Penušliski, 1983, s. 172). Umierajúci junák tu prostredníctvom čierneho orla posielal odkaz o svojej smrti so slovami: „... *nech mi žiali moja matka, / nech mi žiali, nech mi plače, / nech mi plače po tri roky, / nech mi žiali až do smrti; / nech mi žiali moja sestra, / nech mi žiali, nech mi plače, / nech mi plače po celý rok, / nech mi žiali po tri roky; / nech mi žiali moja milá; / nech mi žiali, nech mi plače, / nech mi plače šesť mesiacov, / nech mi žiali celým rokom!*“ (Príloha C). Tento rozsiahly anaforický monológ je vlastne sebatrýznivým nárekom nad tragickou a zbytočnou smrťou mladého človeka, aká je príznačná nielen pre macedónske balady s evidentnou protitureckou tematikou.

III.

V predchádzajúcich interpretačno-komparatívnych sondách do viacerých vybraných macedónskych a slovenských balád sme zaznamenali niekoľko žánrovo príznačných a navzájom veľmi porovnateľných aspektov, ktoré spočívajú predovšetkým v spôsobe zobrazenia smrti, v rovnakom uplatnení farebnej symboliky, ako aj vo využití niektorých umeleckých výrazových prostriedkov. Prostredníctvom týchto textov okrajovo poukazujeme aj na bohatú variantnosť balád oboch národov, ktorá je okrem iného dôkazom ľudového a interkultúrneho charakteru tohto žánru. Ukazuje sa tiež, že prítomnosť postavy Turka a s ním spojená tragika deja je prirodzená ako pre slovenské, tak aj pre macedónske balady s historickým námetom, v ktorých dominuje motív smrti.

Za závažnejší divergentný prvok považujeme odlišnú historickú skúsenosť našich etník s osmanskou kultúrou. Užší kontakt s touto ríšou vniesol do macedónskej ľudovej balady zriedkavé špecifikum, odrážajúce sa aj v presnejšom zobrazovaní tureckých reálií a vecnejšom opise spôsobu života tohto kultúrneho etnika. Dopracovali sme sa taktiež k zaujímavému špecifiku macedónskej balady, ktoré sme sa v závere pokúsili vystihnúť označením

anaforická lamentatívnosť. V rámci predložených analýz sa postava Turka vo vybraných ľudových baladách oboch národov prejavila v porovnateľne negatívnom svetle, pričom k charakteristike tejto postavy môžeme na základe našich interpretácií pričleniť prívlastky ako dobyvateľ, nájazdník, únosca či neľútostný vrah. V súvislosti s prítomnosťou postavy Turka sa následne i spôsob zobrazenia smrti v slovenskej a macedónskej ľudovej balade javí ako veľmi porovnateľný, čo odráža predovšetkým uplatnenie totožnej farebnej symboliky.

Jedným z cieľov tejto štúdie bolo okrem uvedených zistení sprístupniť preklady trojice macedónskych ľudových balád *Pliaga v Solúne*, *Budim Jana a jej zlý sen* a *Nad junákom čierne orly*, ktoré, ako dúfame, môžu byť podnetom k ďalším prekladom a ešte precíznejším či rozsiahlejším komparatívnym štúdiám.

Literatúra

- BURLASOVÁ, Soňa (ed.). 1998. *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Zv. 2.* Bratislava: Veda, 1998. 224 s. ISBN 978-80-224-0509-4.
- CEPENKOV, Marko (ed.). 1958. *Makedonski narodni prikazni.* Skopje: Kočo Racin, 1958. 329 s.
- HORÁK, Jiří (ed.). 1956. *Slovenské ľudové balady.* Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. 420 s.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana. 2010. Podoby zobrazenia Turka a tureckých reálií v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. *Bohemica litteraria.* Brno: Masarykova univerzita, 2010, roč. 13, č. 1-2, s. 31 – 45. ISSN 1213-2144.
- LEŠČÁK, Milan a Oldřich SIROVÁTKA. 1982. *Folklor a folkloristika.* Bratislava: Smena, 1982. 263 s.
- LIBA, Peter. *Literatúra a folklor.* 1991. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre, 1991. 194 s. ISBN 80-85183-35-8.
- MEDVECKÝ, Karol Anton (ed.). 2011. *Sto slovenských ľudových balád. Historické* [online]. 2011 [cit. 18. 08. 2016]. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1554/Medvecky_Sto-slovenskych-ludovych-balad-Historicke/1.
- MINÁRIK, Jozef. 1985. *Dejiny slovenskej literatúry I.* Bratislava: SPN, 1985. 375 s.
- MINÁRIK, Jozef. 1985. *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová. Česká. Slovenská.* Bratislava: SPN, 1985. 267 s.
- MINÁRIK, Jozef (ed.). 1997. *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva II. Renesancia a humanizmus.* Bratislava: Slovenský Tatran, 1997. 486 s. ISBN 80-222-0463-3.
- PENUŠLISKI, Kiril. 2012. *Istorija na makedonskiot folklor.* Skopje: Matica makedonska, 2012. 563 s. ISBN 608-10-0248-9.
- PENUŠLISKI, Kiril (ed.). 1983. *Makedonski narodni baladi.* Skopje: Makedonska kniga, 1983. 372 s.
- PROFANTOVÁ, Zuzana. 2011. *Od folkloru k literárnemu folklorizmu.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2011. 144 s. ISBN 978-80-970975-0-9.

- RYCHLÍK, Jan a Miroslav KOUBA. 2003. *Dějiny Makedonie*. Praha: Lidové noviny, 2003. 460 s. ISBN 80-7106-642-7.
- STALEV, Georgi. 2003. *Istorija na makedonskata kniževnost*. Skopje: Institut za makedonska literatura, 2003. 240 s. ISBN 9989-886-34-2.
- TANESKI, Zvonko. 2009. *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*. Bratislava: Juga a Ústav svetovej literatúry SAV, 2009. 304 s. ISBN 978-80-89030-43-9.
- ZAJÍČKOVÁ, Martina. 2015. Slikata na Turčinot vo narodnite baladi na Slovacite i na Makedoncite. *Spektar*. Skopje: Institut za makedonska literatura Skopje, 2015, roč. 33, č. 65, s. 193 – 211. ISSN 0352-2423.
- ZAJÍČKOVÁ, Martina. 2015. Obraz Turka v tvorbe Slovákov a Macedóncov. *Slovenská literatúra*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2015, roč. 62, č. 1, s. 129 – 138. ISSN 0037-6973.
- ZILYNSKYJ, Orest. 1978. *Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte*. Bratislava: VEDA, 1978. 440 s.

PRÍLOHA A

ЧУМА ВО СОЛУН

Шчо ми се је Солун задимило?
 Дал је, мале, силен паша дошел,
 та му готват ручок и вечера
 и му варат това жешко кафе,
 и му печат това рудо јагне?
 – Нит’ је, шчерко, силен паша дошел,
 нит’ му барат ручок и вечера,
 нит’ му барат това жешко кафе,
 нит’ му печат това рудо јагне,
 туку ми је црна чума дошла:
 шчо удари – веќе не преболи,
 шчо замркне – веќе не осавне,
 шчо осавне – веќе не замркне.
 Ударило еден син у мајка,
 удари го – веќе не преболе;
 од жалби го в двори закопала,
 сека саран на гроб да му одат,
 да го кадат тове тажен тамњан,
 да му паљат тија ж’ти свешчи,
 да го плаче таја стара маќа,
 да го плаче, жално-милно реди:
 „Ој ле, сину, ој ле мили сину,
 арна ле је црноземна кашча?
 Арна ле је бел камен зглавница,
 арна ле је од штици завивка?
 Арна ле је од земја постелја?“ –
 Од жалби је земја продумала:
 „Ој ле мале, моја стара мале,
 арна ми је црноземска кашча,
 арна ми је бел камен зглавница,
 арна ми је од земја постелја,
 арна ми је од штици завивка.“

PLIAGA V SOLÚNE

Čože tak v Solúne potemnelo?
 Prišiel, azda, mocný paša Turek,
 tu mu dajú obed i večeru,
 aj mu varia jeho kávu vreľú,
 aj mu pečú jaré mladé jahňa?
 – Nie tak, dcérka, nejde mocný paša,
 nie mu varia obed i večeru,
 nie mu varia jeho kávu vreľú,
 nie mu pečú jaré mladé jahňa,
 ale prišla na nás čierna pliaga:
 ako udrie – viacej neprebolí,
 ako usne – viac sa neprebudí,
 ako vstane – viacej neusína.
 Uderilo jednej matky syna,
 uderilo – už neprebolelo;
 od žiaľu ho v dvore zakopala,
 teraz kľaje, na hrob povoláva,
 nech mu dymí ten smutný tymian,
 nech mu horia dlhé žlté sviece,
 nech mu plače jeho stará mati,
 nech mu plače, silno horekuje:
 „Ach, môj synu, ach, môj milý synu,
 akáže je čiernozemná kaša?
 Akýže je biely kameň k hlave,
 akáže je z vetiev tvoja rakva?
 Akáže je postel’ tvoja v zemi?“ –
 Od žiaľu k nej zem prehovorila:
 „Ach, ty, mati, moja stará mati,
 dobrá mi je čiernozemná kaša,
 dobrý mi je biely kameň k hlave,
 dobrá mi je moja postel’ v zemi,
 dobrá mi je z vetiev moja rakva.“

Príloha B

Лош сон на Будим Јана

Заспала је Будим Јана,
 зад каштата в градината,
 в градината под трендафил;
 а легнала а заспала,
 а заспала сон видела.
 Ем станува, ем кажува,
 на башта си говореше:
 – Каков сам си сон видела,
 дал је на зло, или на добро?
 Ој ле тате, мили тате!
 Зададе се тевен облак,
 низ облако ситна роса,
 низ росата матен порој,
 кара дрвје и камење. –
 А башта њ говореше:
 – Ој ле Јано, мила штерко,
 мари ни је на зло, ни на добро;
 штото си је тевен облак,
 това си са клети Турци;
 штото си је ситна роса,
 това си са наши с’зи;
 штото си је матен порој,
 това си са наши крви;
 штото са си дрвје и камење,
 това са си наши глави,
 наши глави и трупини.
 Скри се, Јане, в бела кула! –
 Оште рече не издума,
 исп’ниа клети Турци,
 па фанаа Јанин башта,
 та го биа и мачиа:
 – Кажи Јане! – Не кажувам!
 Погубиа Јане башта,
 па фанаа Јане маќа,
 па ја биа и мачиа:
 – Кажи Јане! – Не кажувам!
 Погубиа Јане маќа,
 па фанаа Јане браќа,
 па ги биа и мачиа:
 – Кажи Јане! – Не кажувам!

BUDIM JANA A JEJ ZLÝ SEN

Pospala si Budim Jana,
 tam za domom v záhradôčke,
 v záhradôčke popod ružou;
 ako ľahla, tak zaspala,
 zaspala a sen zvidela.
 Len čo vstáva, hneď rozpráva,
 otcu svojmu rozhovára:
 – Taký som ja sen zvidela,
 či je zlý, alebo dobrý?
 Tatičko môj, milý tatko!
 Zjavil sa mi tmavý oblak,
 cez ten oblak drobný dážďik,
 cez ten dážďik veľký lejak,
 niesol stromy aj kamenie. –
 Nato otec dcére vraví:
 – Jana moja, dievka milá,
 neviem, či zle, no nie dobre;
 čos’ videla temný oblak,
 to sú tí prekliati Turci;
 čos’ videla drobný dážďik,
 to sú všetko naše slzy;
 čos’ videla veľký lejak,
 to je lejak našej krvi;
 čos’ videla strom a kameň,
 to sú naše telá, hlavy,
 naše hlavy aj s telami.
 Skry sa, Jana, v bielej veži! –
 Len čo slovo dopovedal,
 vtrhli dnu prekliati Turci.
 Otca Jany dolapili,
 aj ho bili aj mučili:
 – Povedz, kde je! – Neprezradím!
 Jane otca zahubili.
 Potom matku dolapili,
 aj ju bili aj mučili:
 – Povedz, kde je! – Neprezradím!
 Jane matku zahubili.
 Dolapili aj jej bratov,
 aj tých bili aj mučili:
 – Vravte, kde je! – Nepovieme!

Погубиа Јане браќа,
па фанаа Јане снаи:
– Кажи Јане! – Ке кажеме!
Скри се Јане у белата кула.
Поплениа бело Јане.

Jane bratov zahubili.
Dolapili aj švagriné:
– Vravte, kde je! – My povieme!
Ukrýva sa v bielej veži.
A tak bielu Janu vzali.

Príloha C

Над јунака црни орли

Чешма има, вода нема,
над чешмата модра плоча,
врз плочата болен јунак,
над јунака црни орли,
и со орли разговара:
– Ајде орли, црни орли,
ај, к'лвајте што ќе к'лвате,
оставете десна нога,
десна нога, десна рака,
десна рака, десно око,
да напишам бела книга,
бела книга, црно писмо,
да го ставам под крилото,
да го дадеш на мајка ми,
на мајка ми, на сестра ми,
и на моја прва љуба;
да ме жали мојта мајка,
да ме жали, да ме плаче,
да ме плаче три години,
да ме жали до живота;
да ме жали мојта сестра,
да ме жали, да ме плаче,
да ме плаче до година,
да ме жали три години;
да ме жали мојата љуба;
да ме жали, да ме плаче,
да ме плаче шес месеци,
да ме жали до година.

Nad junákom čierne orly

Stojí studňa, vody nemá,
nad studňou len modrá tabla,
nad tou tablou chorý junák,
nad junákom čierne orly.
Takto k orlom prehovára:
– Poďte, orly, čierne orly,
len kľuvajte, koľko chcete,
nechajte len pravú nohu,
pravú nohu, pravú ruku,
pravú ruku, pravé oko,
nech napíšem v bielu knihu,
v bielu knihu čiernym písmom,
nech ho vložím v tvoje krídlo,
nech ho nesieš matke mojej,
matke mojej, sestre mojej,
aj ku mojej láske prvej;
nech mi žiali moja matka,
nech mi žiali, nech mi plače,
nech mi plače po tri roky,
nech mi žiali až do smrti;
nech mi žiali moja sestra,
nech mi žiali, nech mi plače,
nech mi plače po celý rok,
nech mi žiali po tri roky;
nech mi žiali moja milá;
nech mi žiali, nech mi plače,
nech mi plače šesť mesiacov,
nech mi žiali celým rokom!

Мартина ТАНЕСКИ

ЧУМА ВО СОЛУН
ТРИ МАКЕДОНСКИ НАРОДНИ БАЛАДИ
ОД КОМПАРАТИВЕН АСПЕКТ

Статијата најприн се осврнува на краткиот историски преглед на развојот на словачките и на македонските народни балади, а потоа нуди текстуална анализа и споредбена интерпретација на три избрани македонски балади. Посебно е во неа презентираан мотивот на смртта во одбраните балади, чиј словачки превод е претставен, исто така, како прилог на самата студија. Дијалошката форма, симболизмот на боите и сликата на смртта во синтетизирана форма како најтипични одлики природно водат кон донесувањето на крајните заклучоци за баладите. Авторката на трудот наедно ги согледува не само сличностите, туку и специфичните разлики во истражувачкиот корпус на словачките и на македонските народни балади. е

УДК 821.162.1:811.163.3'255.4

УДК 81'25

Лидија ТАНУШЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ДИЈАЛЕКТОТ ВО ПОЛСКАТА КНИЖЕВНОСТ – ПРОБЛЕМ ИЛИ ПРЕДИЗВИК ЗА ПРЕВЕДУВАЧОТ¹

Апстракт: Во овој труд ќе биде претставен проблемот на преведување текстови кои се регионално обележани и со тоа отвораат различни полиња на размислување за преводливоста, односно непреводливоста, како и различни техники на решавање на преведувачкиот предизвик. проблемот на преведување дијалекти ќе биде изложен преку куса анализа на решенијата кои ги примениле македонските преведувачи на полска литература сопоставени пред ваква задача. Примерите се земени од различни дела, од различни литературни епохи, но и од различни преведувачи, од различни генерации. Целта на овој труд е да се обидеме да покажеме колку се овие преведувачки решенија функционални во целиот јазик и до кој степен е таквиот превод еквивалентен на оригиналот.

Клучни зборови: превод, дијалект, книжевност, техники, еквивалент

Јазикот како неизоставна компонента на процесот на преведување претставува ризница од информации за одредена култура. Јазикот е одраз на реалноста преточена преку човековите мисли. Преведувачот во допир со јазичните форми нема работа директно со реалноста, туку со мислата за реалното преплетена во јазичните форми. За да ја одрази таа реалност, но и за да влијае на емоциите и интелектот на читателот, јазикот никогаш не е едноличен, туку има свои бои, кои често добиваат различни нијанси. Дијалектот е една варијанта на јазикот, која се употребува на одредено регионално подрачје. Дијалектите во книжевноста често се искористуваат за

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазичи, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

да им се наметнат карактеристични црти на одредени јунаци. Во авторското творештво, употребата на народен говор може да се поистоветува со збир на јазични одлики кои ги карактеризираат индивидуализираните искази на неговите корисници, што може да се интерпретира како доближување на дијалектот на идиолектот. Во различни литературни епохи, употребата на дијалектот во книжевен текст се сметала за средство на очудување. Имено, преку уметничката постапка на нарушување на јазичните конвенции, во случајов отстапувањето од стандардните јазични норми, се дефокусира вниманието на читателот кон формата на текстот и процесот на восприемање на текстот станува понеобичен, неедноставен, поинаков, исклучителен.

Ситуацијата со полските дијалекти е малку поинаква и покомплексна од ситуацијата со македонските дијалекти. Историската поделба на пет наречја: кашупски, мазовјецки, големополски, малополски и шлезиски дијалекти има развоен пат кој води низ четири периоди. На почетокот, тие претставувале основни форми на комуникација на сите општествени слоеви, освен на интелектуалната елита која некаде во XIV в. веќе почнува да се служи со литературен јазик кој ги зел како основа големополскиот и малополскиот дијалект. Од XVI в. до дваесеттите години на XX в. употребата на дијалектите станува мошне ограничена, како резултат на интеграциските активности, кои ги спроведуваат световните власти и црквата, иако не доаѓа до целосна јазична унификација ниту во културната ниту во политичката сфера на живеење во тие периоди. Полските дијалекти стануваат народни говори, односно говорени варијанти на јазикот кој е одлика на селското население. Во периодот пред и по Втората светска војна се интензивираат процесите на јазично обединување, како резултат на ширењето на масовната комуникација, преку печатот, радиото и телевизијата, а во периодот од шеесеттите години на минатиот век до денес е јасно забележлива тенденцијата на исчезнување на полските дијалекти, како резултат на политичките промени по 1945 г., миграцијата на населението од село во град, развојот на образованието и развојот на средствата за масовна комуникација. Според статистичките податоци, денес со дијалект се служат само 15-20% од населението, а го говорат претежно необразовани луѓе, кои ѝ припаѓаат на најстарата возрасна група. Во западните, источните и северните региони на Полска настанале нови, мешани дијалекти, како резултат на репатријацијата, преселбите и миграциите на населението по Втората светска војна. Па, така, појавата на дијалект во книжевното творештво побудува различни алузии и асоцијации кај читателот, во зависност од тоа во кој период е создаден текстот.

Дијалектот во теоријата на преводот се смета за еден од елементите на непреводливоста. Тој претставува силна културна специфика на изворната култура и со самото тоа што е белег на дадено регионално подрачје не може

да ги предизвика истите реакции кај читателите на изворниот текст, на кои таа околина им е релативно позната и буди извесни асоцијации, и кај читателите на преводниот текст, на кој му е сосема туѓ дадениот регион и конотациите поврзани со него. Затоа се поставува прашањето како да се преведе дијалектот во еден книжевен текст. Преку понатамошната анализа на преводните решенија во македонските преводи на полска литература се обидуваме да дојдеме до некои одговори во врска со тоа колку е секое од понудените решенија функционално соодветство на информациите што ги внесува дијалектот во одреден книжевен текст.

Дијалектот што се појавува во текстот претставува предизвик за преведувачот, кој мора да пронајде начин соодветно да се справи со него. Во принцип, постојат следниве решенија:

1. Првото решение, кое не секогаш се смета за исправно – е да се остави јазикот без измени. Донекаде, тоа е признание на преведувачот дека е поразен, бидејќи во таква ситуација текстот престанува да ги отсликува првичните намери и замислата на авторот.

2. Второто решение е применување фусноти со објасненија дека на тоа место авторот се искажува на регионален говор, чиј призвук не може да се пренесе во македонскиот јазик. Во тој случај, пак, читателот само се информира дека се појавува регионален говор, но тоа никаде не е одразено во текстот.

3. Последното и најтешко решение е превод на дијалектот. Тоа е мошне исцрпна работа. На почетокот преведувачот треба да си одговори самиот себеси на клучните прашања: со каква цел авторот употребува дијалект и кој се служи со него. Еден од методите е пронаоѓање еквивалентен говор во македонскиот јазик. Понекогаш, сепак, се чини бесмислено преводот на некој полски дијалект да биде некој специфичен македонски дијалект, на пример, кумановски или струмички. Во овој случај многу зависи од преведувачот, кој мора да се истакне не само со совршено познавање на јазикот туку и со соодветно чувство за јазикот.

Анализата во овој труд се заснова на четири дела од полската книжевност кои се маркирани со дијалектен говор (некои повеќе, некои помалку) и нивните преводи на македонски јазик. Тоа се: современиот роман на Војќех Кучок „Ѓубре“ од овој милениум, типичните модернистички романи од почетокот на XX в. „Бездомници“ од Стефан Жеромски и „Селани“ од Владислав Рејмонт, и на крајот романот „Без догма“ на Хенрик Шенкевич од крајот на XIX в. Со оглед на развојот на полските дијалекти и нивната општествена улога, анализата ќе ја започнеме од хронолошки најновиот роман, поради блискоста на периодот на настанување со периодот во кој е преведен.

Романот „Губре“ од Војкех Кучок е приказна за семејството како место на неподнослива опресија. Таа тематика е поврзана со семејната традиција, патриотизмот, домот, општествените поделби, училиштето, црквата, обичаите, кои заедно создаваат еден кафез во кој главниот јунак-дете го затвора во една болна самотија. Фабулата се концентрира на суровиот свет на реалноста што го опкружува несреќниот син, кој го трпи насилството од страна на татко му, но и од страна на целата околина, како и на пронаоѓањето на едно ново, поинакво сепство. Сепак, за особената литературна вредност на ова дело на Кучок е заслужен сопствениот тон на авторот, кој се должи на оригиналниот јазик кој ја поврзува егзистенцијалната гротеска со умерено вештата употреба на шлезискиот говор. Понекаде се употребуваат одделни зборови, карактеристични за тој дијалект, а понекаде и цели дијалози. Карактеристиката на говорот се употребува и за да се подвлече туѓоста на другиот, на соседот кој не е „нивни“. Интересен е следниот фрагмент, каде што се употребува една од одликите на шлезискиот говор како основа за издвојување на неприпадноста на одредени луѓе кон дадената заедница:

пол. ... „*ci z dołu*” *noszą takie zabawne nazwisko, Spodniakowie, he he, Spodniaki, to prawie jak kalesony po śląsku, ojciec starego K. też zauważył ze zdziwieniem, że w nazwisku sąsiadów nie ma pochylonego „a”, aż się prosiło, żeby to „a” pochylić u ludzi, którzy przeprowadzili się z odwiecznie śląskiej, proletariackiej dzielnicy, aż się prosiło, żeby to „a” sproletaryzować...* (Kuczok 2004: 13-14)

мак. ... „ониe од голу“ *имаа̄ӣ шолку забавно̄ презиме, Панӣалонови, хе хе, Панӣалончиња, шоа е речиси како сиври на шљонски, исш̄о ш̄ака ш̄а̄ӣкош̄о на сш̄ариош̄ К. со вчудовидување забележа дека во презимеш̄о на соседнӣе до нема̄ ш̄одӣнаш̄ош̄о „а“, гури ш̄е моли ш̄оа „а“ да се ш̄одӣне кај луѓеш̄о кои се ш̄реселиле од со векови шљонскаш̄а ш̄ролеш̄терска населба, гури ш̄оа „а“ молеше да се ш̄ролеш̄аризира.* (Кучок 2010: 6).

Овде преведеното „подигнато а“ во дијалектологијата е познато како „стеснета“ или „редуцирана“ самогласка. Во полскиот јазик на редуцирање биле подложни самогласките *a*, *o* и *e*, при што, некои од нив поминале и во други гласови. За северниот дел од Шлезеја, но не само таму, е типичен изговорот на редуцираното „а“ како „о“. Оваа појава се среќава низ целиот текст доста често во изолирани вметнати зборови од шлезискиот дијалект. Па, така, на пример:

пол. *Pan Spodniak jako element napływowy nie mógł znieść tych wszystkich nieprzyjemności, gwarantowanych przez rdzennych mieszkańców dawnej Steinstrasse; jako gorol z perspektywami był namiętnie nienawidzony*

przez wszystkich sąsiadów... Jako gorol musiał przeto zadowolić się dobrze płatnymi szychdami w nosy... (Kuczok 2004: 12)

мак. *Госѿогиноѿи Паниѿалонов како гојденец не можеше да ѓи ѿогнесе сиѿе ѿие неѿриѿаѿиносиѿи, заѓараниѿирани ог сиѿароседелицѿиѿе на ѿоранешнаѿа Steinstrasse; како ѓорол (фусноѿа) со ѿерсиѿекѿиѿива беше сиѿрасно омразен ог сиѿе сосеѿи... Па, како ѓорол мораше да се заѿоволи со доброѿлаѿениѿе нокни смени...*

фусноѿа: Горол – во шѿонскиоѿи дијалекѿи означува некој кој не е ог обласѿа Шѿонск (индусѿирски регион во јуѓозаѿагна Полска). (Заб.ѿрев.) (Кучок 2010: 7)

Овде се работи и за специфична лексика од регионот, која добила ново, поинакво значење. Имено, стандардниот збор е: *góral* и означува горштак, некој кој е од планина, но во Шлезија го добил значењето дадено во фуснотата на преведувачот, а освен тоа, понекогаш има и погрдно значење за некој што е полош од самите нив (на што укажува и самиот збор за „полош“ на полски: *ktos gorszy*). Интересно е што ова е едно од ретките места во преводот, каде што преведувачите го примениле второто решение, објаснувајќи дека се работи за регионален говор. Веројатноста за нивната мотивација е повеќе значноста и изолираноста на овој термин, а не признавањето на немоќта да се пренесе спецификата на текстот, заситен со дијалектизми.

Слична појава е забележана на територијата на македонските дијалекти. Имено, во малореканскиот, галички говор мошне е чест рефлексот *o* на места каде во стандардот се појавува *a*. Иако не се работи за истата појава, призвукот донекаде наликува на наведениот полски дијалект. Сепак, преведувачите на „Ѓубре“ од Кучок избрале да го заменат шлезискиот дијалект со кумановскиот говор. Изборот на третото решение од погоре наведените е веројатно мотивиран од статусот на шлезискиот дијалект. Тој е единствен од полските дијалекти кој не е во изумирање, туку напротив, бележи своевиден подем и популаризација поради особеноста на овој регион и потребата на неговите говорители да се истакне нивната инаквост од остатокот од Полска, нивната припадност кон нешто друго, барањето идентитет различен од само полскиот, поради тоа што регионот бил доминиран од „туѓинци“, што довело до самозатворање на ова малцинство и негување на културата на поделба на „свои“ и „туѓи“. Освен тоа, наметната била и класна поделба – тамошните староседелци биле работничката класа, а дојденците интелигенцијата. Семејната традиција е, можеби, суштински елемент за зачувување на дијалектот, негово

одржување и подигање на повисок степен во општеството. Тоа значи и дека не е присутен само во селската средина, што може да биде и една од мотивациите што преведувачите го избрале како супститут кумановскиот говор, кој, освен тоа, се одликува и со силно редуцирање на вокалите, слично на шлезискиот говор. Вака изгледа таа замена во книжевниот текст:

пол. ...*bo żona po latach przedłużonego macierzyństwa wróciła za ladę w spożywczym („Łodstow już, chopie, ta gorzola, byda ci piwo przynosić”)*. (Kuczok 2004: 17).

мак. ... *бидејќи жена му ѝосле со години ѝпродолженоѝо мајчинсѝиво се врати во ѝпродавницаѝа за ѝхранбени ѝпроизводи („Осѝава ѝу више, човече, ѝѝј воѝку, ѝиво ќе ѝи донесу“)*. (Кучок 2010: 10).

Прашање е дали ова решение ги предизвикува истите алузии и асоцијации во однос на дадената етничка заедница во оригиналот и во преводот. Веројатно не, но во преводот тоа е општо прашање кое се однесува на кој било книжевен превод. Тешко е да се одредат црти кои се карактеристични само за одредена заедница, но затоа, пак, има стереотипи. Колку се поклопуваат општите карактеристики на шлезијците со кумановците: горделивоста, приврзаноста кон домот и семејството, работливоста, чувството на неприпадност кон поголемата слика на татковината, недоверба кон другите...? Се чини дека тоа е доста индивидуално чувство и дека не може да се даде еднозначен одговор.

„Млада Полска“ во деведесеттите години на XIX в. создала нов тип на роман, т.н. модернистички роман. Негови карактеристични одлики тогаш стануваат: послободна композиција, поврзување на различни техники на пишување (натурализам, симболизам, импресионизам) и на различни видови на стилови, индивидуализација на јазикот, постепено оддалечување од нараторот кој знае сè и создавање ликови и отворен крај на романот. Типични примери на модернистички роман се „Бездомни луѓе“ од Стефан Жеромски и „Селани“ од Владислав Рејмонт. И двете дела се преведени на македонски јазик и се предмет на оваа анализа.

Јазикот во романот „Селани“ од Владислав Рејмонт е стилизиран, да наликува на народен. Во дијалозите и народните песни доминира говорот карактеристичен за селаните. Во бројните описи доминира поетски јазик кој содржи големо богатство на стилски фигури: метафори, споредби и епитети. Во романот се појавуваат три отелотворенија на нараторот. Првиот од нив е реалистичкиот наратор, кој сувопарно и објективно известува за настаните и околностите служејќи се со правилен литературен јазик. Го претставува изгледот на местата, лицата и текот на настаните. Вториот наратор се појавува како наратор од селската дружина.

Раскажува нашироко, прецизно, со голема емоционална ангажираност. Се служи со едноставна синтакса, честопати со набројување. Во неговиот јазик забележуваме најмногу дијалектни елементи. Последниот, третиот од нараторите, е младополски стилизатор кој, пред сè, се појавува во описи на природата, чувствата и човечките страсти. Се служи со јазик кој е емоционално маркиран, со помалку дијалектни елементи. Гради слики со јасна внимателност, грижливост за нивната естетска вредност, стилот го заситува со поетска метафорика и со богат говор, со голем број придавски епитети. Како што може да се претпостави, преводот претставува вистински предизвик за секој преведувач. За илустрација на тоа како се справил преведувачот на македонски јазик, ќе наведеме фрагменти за секој од трите телотворенија на нараторот.

Пример на реалистичкиот наратор во романот:

пол. *A ksiądz usiadł z powrotem na kółkach od pługa, zażył tabaki i rozłożył brewiarz, ale oczy ześlizgiwały mu się z czerwonych liter i leciały po ogromnych, w jesiennej zadumie pogrążonych ziemiach, to po bladym niebie błędziły lub zatrzymywały się na parobku, pochylonym nad plugiem.* (Reymont 2002: 4)

мак. *А свештеникот повторно седна на ѓркалцацата од ѓлугот, ѓовлече бурмут и до отвори ѓребникот, ама очите му се лизаа де ѓо црвениите букви и леѓаа ѓо огромените ниви, ѓоштоени во есенската замисленост, де скиѓаа ѓо бледото небо или се задржуваа на момокот кој беше наведнат над ѓлугот.* (Рејмонт 2014: 12).

И во двата текста имаме убав литературен јазик, но, главно, од информативен карактер.

Пример на нараторот од селската заедница:

пол. *Słońca jeszcze nie było, czuło się jeno, że leda pacierz wylupie się z tych zórz rozgorzałych i padnie na świat, któren dolegiwał ostatków, ozwierał ciężko mgławicami zasnuite oczy, poruchiwał się ździebko, przycykał z wolna, ale jęszczech się lenił w słodkim, odpoczywającym dośpiku, bo cichość padła bardziej w uszach dzwoniąca, jakoby ziemia dech przytała - jeno wiaćer, jako to dychanie dzieciątka, cichuśki powiał od lasów, aż rosy potrzęsły się z drzew.* (Reymont 2002: 300)

мак. *Сонцето сè уште до немаше, ама се чувствуваше дека во секој миг ќе излезе од тие расјалени руменила и ќе ѓагне врз светот, кој сè уште до ситеше ѓоследниот сон, ѓешко ѓи отвораше очите ѓокриени со магла, ѓолека мрдаше, ѓивко се будеше, ама сè уште дремеше во слаќикот ѓомор, зашто имаше ѓаква ѓишина што земјата до ѓриѓаи гишењето*

– само *вей̄ро̄ӣ*, како *ӣивко* гишење на бебе *ӣодувна* *о̄ӣкај шумӣӣе*, *ӣака ӣӣо роса̄ӣа се ис̄ӣресе* *ог грв̄ја̄ӣа*. (Рејмонт 2014: 452).

Во полскиот оригинален текст се подвлечени зборовите кои внесуваат архаичен и дијалектен призвук и тие видливо отскокнуваат од стандардниот јазик на различни нивоа: лексичко, морфолошко, стилско, додека во македонскиот текст воопшто нема индикации дека јазикот е стилизиран, освен ако не се земе предвид употребата на разговорниот сврзник *ама* наместо литературниот *но*.

Пример на младополскиот стилизатор:

пол. *Dzień się już czynił coraz większy, zorze rozsącały się w martwe siności, że na niebie poczynały gorzeć jakoby krwawe luny pożarów jeszcze nie dojranych, i tak się galanto rozwidniało, iż ano bory wyrastały dokoła czarną obręczą, a wielka droga, obsiadła rzędami topoli pochylonych, utrudzonych jakoby w ciężkim chodzie pod wzgórze, dźwigała się coraz widniej na światłość, zaś wsie, potopione w mrokach przyziemnych, wyzierały gdzieś pod zorze, kieby te czarne kamienie spod wody spienionej, i poniektóre już drzewa co bliższe srebrzyły się całe w rosach i brzaskach.* (Reymont 2002: 299)

мак. *Дено̄ӣ с̄ӣануваше с̄е ӣојасен, с̄е ӣо̄голем, зор̄а̄ӣа се цегеше во мр̄ӣво̄ӣо сивило, а на небо̄ӣо ӣочнаа да з̄ор̄а̄ӣ недо̄зледни крвави ӣламени и ӣака убаво се раздени, ӣа само шумӣӣе израснуваа наоколу со црн обрач, а з̄олемио̄ӣ ӣаӣ, ӣокрај кој во регови рас̄ӣеа наведнаӣӣӣе ӣо̄ӣоли, кои како да беа изморени од ӣешко̄ӣо одење ӣрӯз̄оре, од свеӣлинаӣа с̄ӣануваше с̄е ӣовидлив, а сел̄а̄ӣа, ӣо̄ӣојени во ӣриземнио̄ӣ мрак, ваму-ӣаму се заир̄ӣуваа во зор̄а̄ӣа, како некои црни камења ӣод нагојдена вода и веќе некои грв̄ја, ӣӣо беа ӣоблиску, сосема се сребреа во роса̄ӣа и зор̄а̄ӣа.* (Рејмонт 2014: 452)

Во полскиот текст јазикот е помалку стилизиран на народен, отколку во претходниот пример, но сепак има неколку изрази кои видливо отскокнуваат во текстот. Во македонскиот текст повторно ја имаме истата ситуација како во претходните два примера, ако не се земе предвид лексемата *ӣрӯз̄оре*, која може да внесува регионален или архаичен призвук, но многу е веројатно нејзината употреба во овој контекст да е несвесно решение на преведувачот, односно таа да е својствена на неговиот личен и индивидуален начин на изразување. Дијалектизми и архаизми во преводот не се појавуваат ниту во дијалозите, кои се најсилно дијалектно маркирани во оригиналот.

За разлика од „Селани“ на Рејмонт, каде што преведувачот го избрал првото решение, употреба на литературниот јазик, веројатно сметајќи

дека е невозможно да се преведе дијалект, во преводот на вториот роман („Бездомници“ од Жеромски) кој се карактеризира со силна стилизација на јазикот на поедини личности, во зависност од нивното потекло и образование, преведувачот се решил за поинакво пренесување. Па, така, онаму каде што се појавува народен говор и тој го стилизира јазикот на преводот. Пр.:

пол. – *Kiedyż Tomciu przyjechał? Nic my nie wiedzieli... – Ej, jakież ta moje zdrowie... Tak kipię. Teraz ciepło, to siedzę tutaj we dnie, a przyjdzie zima, to się może nareszcie skończy... Jest ta w tej fabryce...* (Żeromski 2016: 26)

мак. – *Кога сѝааса, бе, Томче? Ами ние не зневме нишиѝо... – Их, ѝа како да сум со здравејѝо... Ами ѝукам од здравје. Сега оѝиѝ ѝоѝло, ѝа сегам овде ѝреку ден, а дојде ли зима, може и ѝоа ќе секне... Во фабркана е...* (Жеромски 2017: 34)

И во двата текста има дијалектни елементи кои не укажуваат на некој конкретен регион. Општо земено дијалектните црти во полските говори многу често не се ограничуваат само на еден регион, како инверзијата, губењето или заменувањето на „j“, мешање на заменката во однос на родот и сл. А во македонскиот јазик се земени некои обележја од западното наречје, како „неутрални“, кои не укажуваат на едно место.

Треба да се спомене и можноста да се создаде специфичен јазик за дадениот јунак, кој нема да биде директен превод на некој македонски дијалект, туку ќе содржи само некои карактеристични одлики кои ја подвлекуваат неговата исклучителност. Така е направено и во преводот на „Без догма“ од Хенрик Шенкевич. Пр.:

пол. ...*Mówię staremu: ej, czy nie poter? A stary mówi: może i poter! Pociągnął go, on się też obudził i mówi: lepiej mi. Poleżał z pięć pacierzy spokojnie i wzion się uśmiechać do pułapu. Jakem to zobaczyła, tak złość mnie chyciła i mówi: a ty, kałtanie, to ty się mojej biedzie uśmiechasz? A on się śmierci uśmiechał nie mojej biedzie, bo zaraz potem poczęło dychać niebożątka i tyle go było do wschodu słonka.* (Sienkiewicz 2005: 134)

мак. ...*Му велам ја на сѝарион: „Море, да не умре?“ . А сѝариов велиѝи: „Па, можѝи и умрен да еѝ!“ Го загре, а овја се разбуди и велиѝи: „Поарно ми еѝ!“ . Полежа рааѝи гур ѝеѝи Оче наши да кажѝиѝи и зеде да се смејѝи на жредѝине. Ко видов ѝака, една ѝуѝѝина ме фаѝиѝи и велам: „Сурѝѝук еген, на сѝромаѝиѝијаѝиѝа моја зеде да се смеѝиѝи?“ . А ѝој, ѝак, на смрѝиѝа ѝ се смеел, а не на сѝромаѝиѝијава моја, оѝиѝи не би час, а фаѝиѝи да ѝуѝиѝа душа жреѝѝиѝава и до зајѝисонѝе не ѝоѝраја.* (Сјенкјевич 2011: 188/189)

И самиот автор во оригиналот вели дека тоа е чуден јазик, кој се обидува да го запамети за да го запише. Се работи за стилизација, а не за конкретен говор, така што соодветно е пренесен стилизиран говор со стилизиран говор, со истата цел да се долови посебноста на еден лик во романот и да го предизвика истиот ефект на очудување.

Од оваа куса анализа, која е премногу површна, за да биде комплетна јазична анализа, произлегува дека во ситуација на дијалектен дискурс во книжевноста улогата на преведувачот станува многу одговорна. Самиот мора да си одговори на прашањето, која од опциите ќе биде најдобро решение во случајот на конкретното дело. Треба да се измери тежината на тоа дали е поважно да се задржи стилот на авторот или да не се оптовари читателот со погрешни асоцијации и алузии. Треба да се процени колку е за самото дело важна таа стилизација или може да се изостави во интерес на целокупната содржина. Во секој случај, креативноста на самиот преведувач е решавачки фактор за тоа како ќе изгледа крајниот исход. За да се одговори на прашањето кое од споменатите решенија при преводот на дијалект е исправно, треба да се направи опсежна анализа на сите преводи на македонски јазик во кои се појавува ваков проблем, при што неизоставен дел од таа анализа треба да сочинува мислењето на широк спектар од читателската публика.

Користена литература:

на латиница

- Adamowicz-Pośpiech, A. 2013. *Seria w przekładzie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Adamowicz-Pośpiech, A. 2015. „Dialekt, idiolekt i lapsolekt w tłumaczeniu”. *Między oryginałem a przekładem nr 29*. 8-24
- Berezowski, L. 1997. *Dialect in translation*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dubisz, S., Karaś, H., Kolis, N. 1995. *Dialekty i gwary polskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Hutnikiewicz, A. 2002. *Młoda Polska*. Warszawa: PWN.
- Klemensiewicz, Z. 1955. „Przekład jako zagadnienie językoznawstwa”. *O sztuce tłumaczenia*. 85-98.

на кирилица

- Видоески, Б. 1999. *Дијалектот на македонскиот јазик. Том 2*. Скопје: МАНУ.
- Ќулавкова, К. прир. 2007. *Поимник на книжевната теорија*. Скопје: МАНУ.
- Марковиќ, М. 2001. *Дијалектологија на македонскиот јазик I*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Извори:**на латиница**

- Kuczok, W. 2004. *Gnój*. Warszawa: W.A.B.
Reymont, S.W. 2002. *Chłopi*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.
Sienkiewicz, H. 2005. *Bez dogmatu*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.
Żeromski, S. 2016. *Ludzie bezdomni*. Kraków: Wydawnictwo Greg.

на кирилица

- Кучок, В. 2010. *Ѓубре* (превод од полски јазик: Наталија Лукомска/Филип Димевски). Скопје: Македонска реч.
Рејмонт, В. 2014. *Селани* (превод од полски јазик: Петре Наковски). Скопје: Конгресен сервисен центар Макавеј.
Сјенкјевич, Х. 2011. *Без гоџма* (превод од полски јазик: Лидија Танушевска). Скопје: Или-или.
Жеромски, С. 2017. *Бездомници* (превод од полски јазик: Илија Трајковски). Скопје: Мартина.

Lidia TANUSZEWSKA

DIALEKT W LITERATURZE POLSKIEJ –
PROBLEM CZY WYZWANIE DLA TŁUMACZA

Artykuł zajmuje się problematyką przekładu tekstu nasyconego gwarą regionalną, a tym samym otwierającego różne zakresy myślenia o przekładalności albo nieprzekładalności, ale też możliwości niejednorodnych rozwiązań przekładowych. Ten problem będzie przedstawiony w formie krótkiej analizy rozwiązań zastosowanych przez macedońskich tłumaczy literatury polskiej, postawionych przed takim zadaniem. Przykłady zaczerpnięto z różnych utworów, z różnych epok literackich, ale także z różnych tłumaczy, z różnych pokoleń. Celem tej pracy jest próba pokazania, na ile takie rozwiązania są tłumaczeniowo funkcjonalne i do jakiego stopnia taki przekład jest odpowiednikiem oryginału.

УДК 821.163.3.09''18''

Искра ТАСЕВСКА ХАЌИ-БОШКОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

**ПРОФЕСОРОТ ВАНЧО ТУШЕВСКИ
И НЕГОВИОТ ПРИДОНЕС КОН ОТКРИВАЊЕТО
НА СЛОВЕНСКИТЕ КУЛТУРНИ ВРСКИ¹**

Апстракт: Текстот претставува обид за синтетизирање и реafirмирање на исклучителниот научен потфат на професорот Ванчо Тушевски, изразен преку препрочитување и повторно промислување на неговата мошне инспиративна книга *Нова македонска книжевност*, објавена во 2008 година. Нашиот потфат за превреднување и повторно актуализирање на неговите согледувања не изникна само од пригодата која, на некој начин, ги поттикна овие редови (10 години од неговата смрт), туку и од желбата за проникнување во неговиот импресивен научен подвиг, кој остави силен печат во македонската наука за книжевноста, како и во македонската култура воопшто.

Клучни зборови: Ванчо Тушевски, македонска книжевност, 19 век, книжевно-историски метод, интерпретација на текст

Во октомври 2016 година се навршија десет години од смртта на истакнатиот истражувач на македонскиот 19 век, проф. д-р Ванчо Тушевски, долгогодишен професор на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Како што истакна најдобриот познавач на неговата дејност, проф. д-р Науме Радически, во текстот посветен на неговата научна активност (објавен во Годишниот зборник на Факултетот од 2008 година), професорот Тушевски беше еден од „најревносниите“ истражувачи на македонската култура во 19 век. Истовремено, не треба да се заборава дека професорот беше мошне посветен истражувач на книжевните и културните врски меѓу

¹ Во фуснота по насловот ако може да стои – Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазичи, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

словенските народи, па во таа смисла неговиот влог во проучувањето на словенските врски и контакти е евидентен и исклучителен. Со цел да го исцртаме овој аспект од неговата дејност, би се задржале на подеталното претставување на неговата книга *Нова македонска книжевност*, која беше издадена од издавачката куќа „Менора“ во Скопје во 2008 година и содржи 465 страници, вклучувајќи го и регистарот на имињата.

Книгата *Нова македонска книжевност* претставува фасцинантен спој од повеќе различни истражувачки потфати, кои не се фокусирани само на изделено третирање на македонската книжевност и култура во 19 век. Секој од тие трудови обработува одредена проблематика во контекст на книжевно-културните врски на македонската средина со словенскиот ареал, што претставува особен придонес кон компаративното проучување на македонската култура. Тоа се текстови кои потекнуваат од различни периоди на истражувачката активност на проф. Тушевски, соодветно датирани, од крајот на седумдесеттите години на 20 век па наваму, а некои од нив се објавуваат за првпат. Би можело да се каже дека книгата се состои од три поголеми целини, од кои првата се однесува на трудовите во кои се прави обид за соодветно хронолошко позиционирање на македонската 19-вековна литература, како и за истражување на творечките дострели на значајните личности од тој период. Втората целина, која може да се постави во врска со разделите „Проникнувања“ и „Преродбенски разгледби“, се однесува на истражувањето на книжевните и на културните релации на словенските народи, додека третата целина се состои од прикази, пишувани во врска со значајни истражувачи на македонската култура од 19 век (проф. Божидар Настев, проф. Харалампие Поленаковиќ, проф. Витомир Митевски, проф. Иван Доровски и др.).

Во првите два текста од книгата, сместени во разделот „Синтези“, проф. Тушевски настојува да ги систематизира и научно валидира претпоставките за хронолошката поставеност, но и за границите на македонската литература од 19 век. Укажувајќи на причините за скромниот обем на оваа литература (главно општествено-историски, но и политички), тој всушност ја поставува литературата од 19 век во контекстот на клучните промени кои се случуваат во Османлиската Империја во тоа време (промената на општествениот систем, Ѓилханскиот хатишериф, Хатихумајунот итн.). Во таа смисла следи и поставувањето на трите книжевни генерации (соодветно на претходните укажувања на проф. Харалампие Поленаковиќ), обележени со зголемената употреба на народниот јазик наспрема црковнословенскиот, борбата за отфрлање на грчката духовна и просветна доминација (што поттикнува појава на редица собирачи на народните умотворби, учебникари, лингвистички согледувања), како и со најразличните жанровски варијации. Осврнувајќи се кон неколку клучни жанровски манифестации во маке-

донската литература од 19 век (поезијата, драмите, автобиографиите, патописите, публицистичките трудови и др.), проф. Тушевски го истакнува фактот дека во 19 век нема вистинска уметничка проза, за што наведува повеќе причини, но и докази. Во контекст на идејата за сесловенството, особено активна во 19 век, тој го потенцира значењето на преводот како духовен мост меѓу словенските народи, но и неговата моќ за пресоздавање на текстот. Оттука, неговиот обид за исцртување на границите на македонскиот 19 век е изразен во форма на дијалог со статијата на проф. Гане Тодоровски, која се однесува на периодизацијата на 19-вековната литература. Тука проф. Тушевски ги истакнува историските причини како можно објаснување за поставувањето на границата која го означува крајот на оваа литература до 1920 година (со оглед на клучниот период 1903-1918), но и проблемот на литературната рецепција, мошне валиден и важен за објаснување на процесите во овој период.

Во следните шест текста, сместени во разделот „Миладиновци“, професорот Тушевски на успешен начин претставува неколку клучни аспекти на прашањата поврзани со дејноста на браќата Миладиновци, првенствено во однос на публицистичката дејност на Димитрија Миладинов, културниот контекст на песните „Г’рк и Болгарин“ и „Г’рк владика на Болгарите“, рецепцијата на Зборникот и релацијата на Миладиновци со Александар Рачински. Она што е мошне значајно за оваа книга воопшто е фактот дека професорот најчесто ги дава автографите на творбите покрај нивната печатена форма, со што не само што се збогатува книгата туку се овозможува и полесно користење на текстовите за натамошните научни анализи. Во тој поглед се индикативни и другите дела на професорот Тушевски, кои покрај извонредните анализи овозможуваат и постојано надградување на публикуваниот материјал од трудовите на нашите преродбеници, независно дали е тој само архивски достапен или е печатен некаде надвор од Македонија.

Во однос на четирите статии на Димитрија Миладинов (објавени во „Цареградски вестник“ во текот на 1860 година), препечатени соодветно на архивските материјали до кои дошол проф. Тушевски, тој ја истакнува нивната огромна важност за отсликување на состојбите во Охрид и Струга, незавидната позиција на словенството, како и скромното воведување на словенскиот јазик поради немањето доволно книги и преведени дела. Во тој поглед се особено илустративни третата и четвртата статија, кои минуциозно го отсликуваат животот на верниците среде злоделата на владите Дионисиј и Мелетија. Во таа смисла, проф. Тушевски не заборава да ги истакне реславизацијата и величењето на султанот како суштински елементи во четирите статии на Д. Миладинов. Во врска со

овие елементи би можела да се коментира и анализата на песната „Г’рк и Болгарин“ од Д. Миладинов, нејзината лирска полемичност и желбата на Миладинов да ја рехабилитира словенската просвета, за што се искористени и искажувањата на Жинзифов за овој настан во неговата биографија на браќата Миладиновци.

Осврнувајќи се кон поетската дејност на Константин Миладинов, проф. Тушевски ја истакнува намерата на Константин да пишува на „фанариотската тема“, која тој ја изразува во едно свое писмо до Димитар Павлович, како и фактот дека песната „Г’рк владика на Болгарите“ се чува во архивот на Раковски, што упатува на потребата од нејзино повторно транскрибирање и препечатување. Во тој контекст следи една интересна компаративна анализа за мотивот на сонцето во песните „На с’нцето“ од Константин Миладинов и „Разговор со сонцето“ на Жинзифов. Тука проф. Тушевски укажува на мноштвото трудови посветени на фолклорните мотиви во поезијата на Миладинов, „особено на оние од Харалампие Поленаковиќ и од Цветанка Органџиева“, што го поттикнува да изврши стилско-естетска споредба на песните на К. Миладинов и Р. Жинзифов, укажувајќи на грубите развлечени стихови на Жинзифов наспрема нежната лирика на Миладинов. Професорот ја анализира и песната „Клетва“, која е сведоштво за начинот како Константин ја ткае лириката која е само поттикнува од фолклорот, а која е целосно вrameна во актуелниот просторно-временски контекст, односно е насочена кон фанариотските владици, што се потврдува и преку неколкуте писма од споменатиот период.

Со едно исклучително чувство за одмерено и правилно книжевно-историско проучување се проникнати и трудовите посветени на рецепцијата на Зборникот на Миладиновци, како и сведоштвото на Александар Рачински за браќата Миладиновци. Она што особено интригира е фактот дека Зборникот се појавува без претплатници од Македонија, освен имињата на двајца Македонци (Константин Петкович и Георгиј Попович), кои се спомнати во Зборникот соодветно на функцијата која ја вршеле во моментот. Во таа смисла, проф. Тушевски детално опишува како на панаѓурските денови се купувал Зборникот, засведочувајќи го фактот дека Шапкарев и Цепенков имале свои примероци и укажувајќи на недостигот од печатени примероци, кој го истакнува Георги Динков во писмото од 1863. Причините за ваквата популарност професорот ги става во контекст на промената на читателската рецепција, која со осврнувањето кон световната литература поттикнува да се печатат и читаат делата од овој вид. Со Јаусовата теориска парадигма би можело да се објасни и најраното биографско сведоштво за браќата, напишано од Александар Рачински, кое проф. Тушевски детално го обработува и во контекст на престојот на Рачински во Минино 1856/57 година, како и во Кукуш во текот на декември 1859/60.

Во рамките на разделот посветен на значајниот деец Јордан Хаџи Константинов-Џинот, проф. Тушевски внесува четири мошне специфични текстови, кои ја отсликуваат дејноста на Џинот во светлината на сесловенските заемности. Така, осврнувајќи се кон едно необјавено писмо на Џинот од 1852 година, тој укажува на фактот дека писмото може да се чита како статија, во која доминира антитезата и величењето на словенскиот род, кон што се додадени автобиографски тонови и философски проникнувања во спознанието на Бога и човековиот живот. Во тој поглед е импресивен и текстот кој се однесува на изворот на 26-тиот афоризам од втората збирка афоризми на Џинот, кој професорот го поврзува со Евангелието по Матеј, житието на св. Јоаким Осоговски, поговорките кај Шапкарев, па дури и со драмата на Иљоски. Низ една своевидна полемика со своите претходници (Х. Поленаковиќ и Т. Димитровски), проф. Тушевски во третиот текст од овој раздел укажува на несоодветното разбирање на името „Славјански дом“, како што се претпоставува дека се викало велешкото читалиште, кое според него треба да се третира како име на училиштето на Џинот (соодветно на значењето на именката „дом“ во рускиот јазик).

Фасцинантно екстензивен и мошне детален во однос на фактографската граѓа е четвртиот текст од овој раздел, кој се однесува на релациите меѓу Џинот и Јован Стеиќ, чии дела заземале поголем дел од библиотеката на Џинот, иако во остатоците од неа е најдена само четвртата книга од *Огледи умне науке или Забава за разум и срце*. Како аргумент за тврдењето дека Џинот го читал Стеиќ и бил повлијаен од него служат упатувањата на Стеиќ во афоризмите на Џинот и многубројните србизми, што секако укажува и на културниот регион во кој се движел Џинот. Споредувајќи ги афоризмите на Џинот со делото на Стеиќ, може да се забележи дека нив ги поврзува доминацијата на именката „човек“ и начинот на развивањето на мислата, иако делото на Џинот се одликува со побогата и поинтензивна асоцијативност. Проф. Тушевски укажува на влијанието од Стеиќ и во драмските обиди на Џинот, особено во „Басна“ (со оглед на популарноста на басните во делото на Стеиќ), во насловите на неколкуте драми кои не се пронајдени во оставината на Џинот, како и во умотворбите (на Лукијан Самосатски) кои Џинот имал намера да ги печати (како што се дознава од дописот во „Цареградски вестник“), а кои можат да се доведат во релација со драмите на Стеиќ. Давајќи заклучни согледби за релацијата на Џинот и Стеиќ, проф. Тушевски не заборава да наспомене дека, иако нема докази дека тие двајца се познавале (што е можно, со оглед на контактите на Џинот со Друштвото на српската словесност), и двајцата го издигнувале значењето на народниот јазик, надоврзувајќи се на таков начин на Вуковата реформа, која во тоа време сè уште не била најдобро прифатена.

Во разделот посветен на дејноста на Прличев, професорот Тушевски внесува неколку интересни согледувања за Прличев и неговото дејствување во контекст на специфичните историски околности (владеењето на Целадин бег, присуството на фанариотите, влијанието на Бугарската егзархија итн.). Тука е поставен и трудот кој се однесува на заложбите на Прличев за женското училиште во Охрид, поради што тој контактирал со бугарскиот мецена Н. М. Тошков, трговец во Одеса, но испратил и дописка до весникот „Македонија“ на П. Славејков за првиот јавен испит во женското училиште (датирана со мај 1868 година), која проф. Тушевски ја објавува за првпат на македонски јазик. Во тој контекст, посебно е значајно објаснувањето кое професорот го дава во врска со помошничката на главната учителка, калуѓерката Касијана, која е всушност Депа Кавајова, внука од сестра на Миладиновци, позната пејачка која испеала 150 песни за нивниот зборник. Во третиот труд од овој раздел професорот не заборава да ги подвлече и мотивските релации меѓу делото *Мосџоџи на Дрина* на Андриќ и *Скендербеј* на Прличев, како и фактот дека за своето дело Прличев ја користел биографијата на Скендербег од Марин Барлети, иако кај него не постои мотивот „набивање на кол“.

Во рамките на разделот „Пулевски“ се сместени текстови посветени на поезијата на Ѓорѓија Пулевски и на релацијата Пулевски-Прличев. Со оглед на тоа што во поезијата на Пулевски може да се забележи најдиректно присуство на различен вид актуализации на сесловенското заедништво, проф. Тушевски не заборава да ги спомене таквите елементи, особено во светлината на историските премрежиња од времето на Берлинскиот конгрес и на Санстефанскиот мировен договор. Истакнувајќи ја стилската постапка која ја употребува Пулевски во своите песни (апел, дијалози, инвокации итн.), професорот укажува на намерата на Пулевски да ја отслика Русија како единствен спасител на Македонија и грижлив владетел, кој е истовремено и единствената утеха среде „плачењето македонско“. Во рамките на различните имаголошки претстави, особено видливи во песната „Македонцим ув прилог“, покрај антитезата Русија-Европа (чиј афирмативен пол е поставен во словенското заедништво), проф. Тушевски не заборава да укаже на актуализирањето на античкото македонско наследство, кое се доведува во контекст на сесловенството.

Таквите трансформации на историските наративи, од кои тешко може да се изведе единствена вистина, професорот ги разгледува и во врска со историските сведоштва документирани во *Славјанско-македонската ойшија историја за сви џолосџрофски народности* на Пулевски. Поставувајќи ја во својот фокус годината на падот на Охридската архиепископија, која ја наведува Пулевски, професорот ја доведува во релација со популарноста на песната на Прличев на истата тема. Во таа смисла, тој укажува дека

„Пулевски како историчар требал да знае дека овој знаменит настан се одиграл во 1767 година, но тој ја наведува годината 1762, што е показ дека за овој дел од неговата Историја се повел од насловот на песната од Григор Прличев“. Од друга страна, проф. Тушевски упатува и на мошне значајната сличност меѓу статијата на Прличев, објавена во весникот на Славејков во 1867 година на истата тема (кој е всушност мотивацијата за подоцнежното творење на песната) и наративот кој постои во историјата на Пулевски, а изворот на двата наративи го наоѓа во народното предание. Доколку кон тоа се додаде и коментарот на проф. Тушевски околу препечатувањето на песната на Прличев „В хилјада и седемстотин шездесет и второ лето“ во Белград во 1875 година, кога и Пулевски го објави својот втор речник, тогаш е сосема јасно колкава е неговата способност да извлекува соодветни културолошки паралели меѓу преродбениците, дури и кога станува збор за автори кои не се познавале.

Во разделот каде се сместени текстови кои се однесуваат на дејноста на Марко Цепенков, проф. Тушевски најпрво се осврнува кон белезите на поезијата на Цепенков и реактуализацијата на мотивот на сесловенството. Општите белези на песните на Цепенков се однесуваат на нивната актуелност, апелативност и реafirмирањето на народното јазично и стилско богатство, што дополнително го бои неговиот стил. Како мотив кој поседува исклучителна повторливост во поезијата на Цепенков, проф. Тушевски го истакнува повикот за кревање на бунт, кој се претвора и во своевидно општо место. Од оваа рамка донекаде излегува песната „Молба“, која е проникната со автобиографски тонови и е вклучена неслучајно во неговата *Автобиографија*. Во останатите два текста од овој раздел, проф. Тушевски открива помалку познати аспекти од дејноста на Цепенков, што соодветно го аргументира и преку објавувањето на Цепенковите трудови. Од една страна, тука е укажувањето за едно малку познато писмо на Цепенковиот син Јован до татко му и на едно писмо со непознат адресант, низ кои се открива афинитетот на Цепенков за истражување на старите написи. Од друга страна пак, проф. Тушевски ги дава трите неоткриени песни од Цепенков на бугарски јазик („Позив от мајка Б’лгарија к’м всичките м’же, особено к’м младите“, „Какво казва дедо Марко Цепенков за модата“ и „Мајмунско под’ржание“), како и една мала приказна за учителот и ѓаволот, со што бројката на објавените приказни на Цепенков доаѓа до 800.

Во малиот раздел посветен на Рајко Жинзифов е сместен еден пократок труд, кој се однесува на упатувањата и на начинот на сликањето на преродбениците Димитрија Миладинов и Георги Раковски во поезијата на Рајко Жинзифов. Во манирот на добро конципирано и податливо книжевно-историско проучување, проф. Тушевски најпрво ги потенцира релациите на Жинзифов со Георги Сава Раковски, видливи низ нивната

преписка, која содржи и еден израз на почитување и воодушевување кон Раковски во лирска форма, а потекнува од 1858 година. Од друга страна, во песната „Гулаб“ Жинзифов употребува четири стиха кои се однесуваат на Д. Миладинов и кои оставаат впечаток поради сличноста со стиховите од писмото до Раковски, што за проф. Тушевски претставува основа за споредба и истражување на релациите меѓу двете творби. Во таа смисла, тој заклучува дека творбите се составени во блиско време и дека сличната определба која Жинзифов им ја упатува на двајцата дејци сведочи за тоа колкав печат оставиле двете личности врз неговата понатамошна дејност.

Во разделот „Проникнувања“, кој заедно со следниот („Преродбенски разгледи“) претставува еден од најимпегнираните, пред сè, во поглед на деталното истражување на проблемот на словенските контакти и заемности, се сместени пет текстови. Во првите два труда, како и во последниот, професорот Тушевски настојува да ја отслика специфичната релација меѓу Македонија и Русија во текот на целиот 19 век, која се манифестира на општествен, но и на литературен и творечки план. Во таа смисла, професорот во првата студија од овој раздел ја истакнува промената која се случува по Кримската војна (1853-1856), која е клучна за поинтензивното зближување на Русија и на јужнословенските народи, иако ваквото меѓусебно проникнување се забележува и претходно (преку дејноста на Анатолиј Зографски, Партенија Зографски, Константин Петкович итн.). Во светлината на таквите промени, професорот Тушевски не заборава да ја истакне клучната улога на А. В. Рачински и Е. П. Јужаков за разгорување на антиунијатското движење, првенствено преку книгата на Јоан Флеров, како и фактот дека Димитрија Миладинов, кој инаку бил познат како „Мосхов“ кај турската власт, ја организирал втората група студенти кои заминуваат во Москва преку Одеса. Токму затоа, останатиот дел од оваа обемна и детална студија е посветен на релациите меѓу Димитрија Миладинов и руските слависти, каде мошне минуциозно се коментираат нивните меѓусебни контакти. Односот со Петар И. Севастијанов е илустриран преку интензивната преписка, дарување различни документи, како и преку фактот дека сликата на Севастијанов висела во училиницата на Димитрија, заедно со портретите на царевите Николај I и Александар II. На тие согледувања се надоврзуваат и релациите на Д. Миладинов со Гилфердинг преку Верковиќ, со Орел Ошмјанцев, со Рачински и др. Во врска со своето минуциозно научно чувство, проф. Тушевски не заборава да упати и на дејноста на останатите преродбеници, кои биле мост меѓу Македонија и Русија (Џинот, Георги Динков, Јосиф Ковачев, Венијамин Мачуковски, Исаија Мажовски, Иван Б. Шумков и др.).

Како дополнување на оваа импресивна студија за словенските културни врски, проф. Тушевски во следните два текста го истражува

прашањето за сликата на Русија и словенофилството во дејноста на македонските преродбеници. Впечатокот кој го остава поразот на Русија во Кримската војна тој го илустрира низ примери од Цепенковата *Авџиобиографија*, преписката на Димитрија Миладинов и Шапкаревата *Авџиобиографија*, што уште еднаш сведочи за тешката состојба на христијанското население среде непрестајните промени на општествената сцена. Низ примери, проф. Тушевски мошне успешно ја детектира претставата која македонскиот народ ја имал за Русија како надеж и ветување за блиското ослободување. Песната „Рабов освободителу“ од Григор Прличев е напишана на општословенски јазик во октомври 1878 година, таа е целата градена врз антитетски сопоставености, каде величењето на Русија како гарант за ослободувањето е доминантно, притоа придружена и со прозен вовед на „чист руски јазик“. Таквите тенденции се забележливи и во поезијата на Пулевски и на Цепенков. Во тој контекст, проф. Тушевски го анализира и прашањето за сесловенството и словенофилството во творештвото на преродбенските дејци, поставувајќи го првенствено во врска со отворањето на словенското училиште во Зографскиот манастир (1845/46), школувањето на македонските автори во Русија, како и во однос на трансформацијата на Димитрија Миладинов по неговата посета на другите словенски земји. Тука не заборава да укаже на фактот дека движењето за „словенската заемност“ е иницирано од Јан Колар, „автор кој покрај непосредната акција објави повеќе книги од типот на манифести. Неговите дела беа познати во Македонија преку библиотеката на А. Палашов“. Духот на ова време е доближен и преку многубројните преводи на Жинзифов и на Петкович, како и преку нивните средби со различни истакнати дејци од словенскиот културен регион.

Во врска со ваквите интензивни релации меѓу словенските народи, во рамките на овој раздел се вклучени уште две студии, од кои едната се однесува на двете книги на Караџиќ во Македонија, додека другата претставува мошне интересно и инспиративно проникнување во имаголошките претстави на Турците во делата на македонските дејци од 19 век. Во првиот текст детално се објаснуваат записите на примерокот од книгата *Сокровиштиџе христијанское* на Вук Караџиќ, која содржи и автографи од Вук Поповиќ, за кого и професорот (како и претходниците) потврдува дека бил од Котор и дека во Рисна основал библиотека. Во однос на втората Вукова книга, *Примјери српско-славенскога језика*, професорот открива два различни примероци од истата книга во Македонија и забележува дека првата содржи посвета која е можно да ја напишал некој од посредниците (можеби некој од службениците на Матица српска). Од друга страна, вториот примерок јасно укажува на тоа дека посветата во неа е напишана од Васа Васиљевиќ, „трговец, човек кој сестрано ги

пласирал Вуковите книги“. Овој начин на внимателно и постапно следење на трагите и на книжевно-културните контакти може да се забележи и во текстот за односот на македонските преродбеници кон Турција, кој е исполнет со детално објаснување на причината за исфрлањето на некои од чудата во книгата на Крчовски поради турската власт, легендата за Пејчиновиќ и неговата досетливост, неговата преписка со Абдурахман паша, стилизирањето на христијанскиот текст во *Житије књаз Лазара* итн. Овие поместувања, заедно со величањето на султанот во сценско-дијаложките игри на Цинот, во словата и драмата на Шапкарев, во словата на Прличев и во други дела само потврдуваат колкава уметничка вештина се крие кај македонските преродбеници, соодветно на нивната способност за симболично изразување.

Во разделот „Преродбенски разгледи“, кој содржи осум трудови посветени на најразлични теми, проф. Тушевски уште еднаш се потврдува како исклучителен познавач на македонскиот 19 век, што му овозможува повеќе насочено разгледување на најразличните културни врски и релации. Така, коментирајќи ја оставнината на Најден Хаџи Јовановиќ, бугарски издавач и книжар, тој доаѓа до литографскиот лик на Александар Македонски, кој го нашол во оставината на Шапкарев, поставувајќи ја тезата дека (веројатно) Шапкарев дошол до овој лик преку трговците кои го продавале наследството на Јовановиќ во Белград. Овие тези се проследени со внимателно толкување на текстот и симболите кои се содржат на литографијата, по што следи и соодветниот факсимил од литографијата.

Во следните три трудови од овој раздел, проф. Тушевски се осврнува на неколку мотивски елементи во делата на македонските автори од периодот на преродбата и револуционерните движења во Македонија. Проблематизирајќи го статусот на оној „непознат некој“ во прозата на македонските писатели, кој е неминовно поврзан со темата на насилството, проф. Тушевски ги истакнува делата на Пулевски, Цепенков, Чернодрински, Поп Арсов, Раздолов и други. Мотивот на непознатиот некој, кој се толкува и во контекст на романтичарските стремежи на авторите, професорот го анализира во *Автобиографијата* на Прличев (видението во затворот), во врска со спомените на Исаија Мажовски, како и во расказот „Заточеник“ од Ѓорче Петров. На ова истражување се надоврзува трудот за сличните мотиви во расказот „На Мокров“ од Петар Поп Арсов и во „Стојан војвода“ од Атанас Раздолов, кој е проследен со импресивни укажувања за доминантната тема во расказите (мачниот живот под Турците, насилството и одмаздата), како и за психолошки мотивираните ликови (Славе, Стојан) и значењето на пресвртот во конструирањето на расказот. Оттука, истражувањето на архетипот на мајката во следната студија овозможува подетално следење и на другите мотивски јадра во контекст на овој лик,

кој е проследен низ творештвото на Прличев, Жинзифов, Цепенков, Радролов и Петар Поп Арсов. На крајот од трудот се содржи една интересна компарација меѓу духот на песните на преродбениците и песната „Анѓелко“ на Коле Неделковски, која последна го варира мотивот на мајчиниот повик за одмазда на традиционален начин.

Мошне значаен и суштински дел од овој раздел претставуваат следните три текстови, кои се однесуваат на одредени културолошки теми. Едниот од нив, во кој се анализира библиотеката на Анѓелко Палашов, истакнатиот велешки деец од 19 век, претставува исклучителна културолошка студија, која нуди најразлични согледувања за таа библиотека, како и објаснување за пронајдените наслови. Проф. Тушевски ни открива дека Палашов бил претплатник на книгите на Јан Колар, што се дознава од почетните страници на неговите книги, но прави и корекција во однос на дадени податоци претставени кај проф. Харалампие Поленаковиќ (во однос на претплатата на Палашов на весникот „Даница“ од 1827 година). Кон списокот на дотогаш познатите наслови, проф. Тушевски прибавува уште дванаесет нови, со што се афирмира како исклучителен познавач на библиотеката на Палашов. Од анализата на книгите на Палашов (најмногу историско-етнолошки книги и забавно-поучни, а помалку религиозни или книжевни дела), тој изведува заклучоци и за различните форми во кои се јавува презимето на Палашов. Кон овие извонредни културолошки промислувања можат да се приклучат и трудовите за записот на Шапкарев во една арапска книга, како и оној за релацијата на Верковиќ со грофот Строганов. Во таа смисла, Шапкарев ни се открива во светлината на неговите обиди за изучување на турскиот јазик и арапското писмо. Од друга страна, релациите на Верковиќ со Строганов професорот ги толкува за првпат во науката преку подарената книга од Верковиќ (*Нарогне ѝсеме македонских Буџара*), како и во однос на фактот дека Строганов бил еден од 127-те претплатници на вториот том од *Вега Словена*.

Последните два раздели од книгата („Поленаковиќ“ и „Вреднувања“), кон кои би можел да се приклучи и текстот посветен на дејноста на проф. Божидар Настев, претставуваат прикази и искажувања за значајни научници во македонската култура. Така, во текстот посветен на проф. Божидар Настев, проф. Тушевски се концентрира на неговото истражување на Прличев, како и на Прличевото познавање на францускиот јазик, кое е видно во *Автобиографијата* и во две писма кои проф. Настев ги обелоденил, користејќи ја оставината на Прличев. Негово достигнување претставува и откривањето на *Греческо-рускиот* *словар*, кој му бил даден на Прличев како помагало за преведување на *Илијада*. Во тој речник Прличев запишувал најразлични асоцијативни парови, а „од еден збор тој

’произвел‘ дури 32 нови изведенки“, што сведочи и за неговата запознаеност со делата на Боало, Волтер и др. Проф. Тушевски го заклучува овој труд со двете писма кои, исто така, прв ги објавува Настев, од кои се фрла зрак светлина врз прашањето за смртта на Миладиновци и нивниот наводен католицизам.

Во разделот „Поленаковиќ“ се поместени три важни трудови-прикази за дејноста на проф. Поленаковиќ, чиј асистент беше проф. Тушевски, мошне податливи и за денешните генерации, кои се помалку запознаени со неговата дејност. Така, најпрво се илустрира животниот пат на проф. Поленаковиќ, почнувајќи од фактот дека тој бил ученик на познатиот Петар Колендиќ, еден од првите предавачи на тогашниот Филозофски факултет и ученик на Виенската историско-филолошка школа. Од друга страна, акцентот е ставен и на неговата импресивна творечка дејност, при што проф. Тушевски потенцира дека во периодот од 1935 година до Втората светска војна проф. Поленаковиќ има објавено над 70 прилози во различни списанија. Повеќето од неговите трудови се посветени на средновековната книжевност, македонската книжевност од 19 век, фолклорот, етнографијата, но и на деталното истражување на словенските културни врски. Покрај фактот дека проф. Поленаковиќ е еден од основачите на Филозофскиот факултет и на денешната Катедра за македонска книжевност и јужнословенски книжевности, проф. Тушевски го потенцира и неговиот ангажман околу воспоставувањето на списанието „Трудови“, орган на Катедрата, како и на многу други списанија. Во рамките на дејноста на професорот во шестата деценија од 20 век, проф. Тушевски го бележи објавувањето на книгите кои се еден вид собрани трудови (*Сѝраници од македонската книжевност*, *Савремена македонска ѝроза* и др.), по што следи неговата монографија за св. Климент Охридски и соработката околу објавувањето на *Книгата за Миладиновци*. Истакнувајќи ги и неговите признанија и достигнувања (проф. Поленаковиќ бил еден од дописните членови на САНУ и меѓу првите промовирани членови на МАНУ), проф. Тушевски не заборава да го истакне врвот во неговата дејност (осмата деценија на 20 век), кога излегуваат неговите избрани дела во пет тома и кога тој одржува повеќе предавања во МАНУ на различни теми. Како круна на целата актива на проф. Поленаковиќ се поставени издавањето на првиот том на *Енциклопедијата на Јужославија* на македонски јазик и интегралниот Зборник на браќата Миладиновци.

Во останатите два текста од овој раздел, дејноста на проф. Поленаковиќ се разгледува во рамките на специфичностите на неговиот книжевноисториски метод, како и во однос на неговите учества на Меѓународниот конгрес на славистите. Во првиот труд акцентот е ставен врз методот на истражување на проф. Поленаковиќ, кој е во тесна врска

со доминантниот позитивизам од тоа време, фокусиран врз архивските податоци и позитивистичката анализа, која му овозможува „да се соживее“ со истражувањето. За илустрирање на елементите на методот, проф. Тушевски се користи со неколку познати статии на проф. Поленаковиќ („Дали Константин Миладинов во Москва го викале Македонијата?“, прилогот „Andreas de Macedonia“, статијата за авторството на песната „Сон султана“ итн.). Од спроведените анализи проф. Тушевски забележува дека Поленаковиќ се служел и со елиминацијата како начин на потврдување на хипотезата, иако некогаш прашањата ги оставал отворени во корист на идните повалидни претпоставки. Со оглед на фактот дека најголемиот дел од својата дејност проф. Поленаковиќ го посветил на истражувањето на македонската култура, во последниот текст од овој раздел проф. Тушевски ја објавува неговата дискусија на Меѓународниот конгрес на славистите во Прага во 1968 година, каде тој спори со бугарските слависти околу придавката „болгарски“ кај Крчовски и Пејчиновиќ. Засегнат од подведувањето на македонските народни песни под називот бугарски, по овој собир тој го објавува и текстот „За македонскиот народен епос“. Она што импресионира во дејноста на проф. Поленаковиќ се неговите чисти, јасни и цврсто аргументирани македонистички позиции, што е видливо и во дејноста на неговите наследници.

Во разделот „Вреднувања“, проф. Тушевски внесува неколку прикази посветени на различни изданија во врска со македонската литература од 19 век. Првиот приказ претставува афирмирање на објавувањето на собраните дела на Жинзифов во 1981 година, како и на приредувачката активност на проф. Гане Тодоровски. Тука проф. Тушевски ја истакнува вредноста на интегралното поетско творештво на Жинзифов, важноста на објавувањето на неговата преведувачка дејност, како и на делот посветен на неговата преписка и искажувањата на македонските научници за овој деес. Високо го вреднува приклучувањето на библиографијата на Жинзифов, со што оваа книга добива и потемелна научна заснованост. Вториот и третиот приказ од овој раздел се посветени на делата на двајца истакнати истражувачи на Прличевото дело (Радомир Ивановиќ и Витомир Митевски). Во приказот за делото на Ивановиќ, *Григор Прличев во светлината на романџизмот*, објавено во 1990 година, професорот го истакнува неговиот структуралистички метод и истражувањето за топиката на Прличев, која е соодветна на вергилиевскиот модел. Потцртани се жанровското ситуирање на *Автобиографијата* на Прличев како повест, првенствено поради мемеоарскиот дел во вториот дел од текстот (и поради „лабавиот синдир“ кој ги држи настаните во текстот), како и споредбата на Прличев со другите јужнословенски романтичарски автори. Во тој контекст одат и валоризациите на делото на Митевски за релацијата на Прличев и Хомер,

објавено во 1995 година, кое проф. Тушевски го оценува како мошне прецизно, детално, „акрибично и асоцијативно-проникливо“, осврнувајќи се кон истражувањата на Митевски за формулаичните епитети кај двајцата автори, типичните теми и мотиви, ликовите итн. Проф. Тушевски акцентот го става врз определбата на Митевски за Прличев како поиндивидуален, „литераризиран“ автор во споредба со Хомер, и покрај тоа што Хомер е за него пример и архетип на кој се угледува. Ваквите минуциозни анализи на проф. Тушевски се видливи и во вреднувањата на делото на Иван Доровски за Рајко Жинзифов како „многудомен творец“, како и во делото на Цветан Станоевски за руските извештаи поврзани со Македонија.

Книгата *Нова македонска книжевност* претставува блескав пример за извонредната дејност на проф. Ванчо Тушевски, служејќи истовремено и како мошне значајно помагало за истражувачите на македонската култура во 19 век. Неговите детални анализи, внимателното проникнување во фактографската граѓа и моќта за споредбено истражување на културолошките феномени претставуваат суштински својства на целокупната негова дејност, која повеќекратно ја збогати македонската наука.

ИСКРА ТАСЕВСКА ХАЏИ-БОШКОВА

ПРОФЕСОР ВАНЧО ТУШЕВСКИ И ЊЕГОВ ДОПРИНОС У ОТКРИВАЊУ СЛОВЕНСКИХ КУЛТУРНИХ ВЕЗА

Овај текст представља покушај да се синтетизира и реafirмише изузетан научни опус професора Ванча Тушевског, изразен кроз једно ново читање његове књиге *Нова македонска книжевност*, која је објављена у Скопљу 2008 године. Наш нацрт за ревалоризирање и актуелизирање његових проучавања није мотивиран само поводом (10 година од његове смрти), већ и од жеље да проникнемо у његов импресиван научни подвиг, који је оставио значајне трагове у македонској науци о књижевности, као и у македонској култури уопште.

ПРИКАЗИ И ХРОНИКИ

УДК 821.161.1-94(049.3)

Марија ЃОРЃИЕВА ДИМОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

**МЕМОАРСКИ МНЕМОНИКИ:
ОД ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ДО МАНИПУЛАЦИЈА**

(Венијамин Александрович Зилбер – Каверин.

Епизод. Скопје: Три/Арс Ламина, 2014)¹

Мемоарите се книжевни репрезентации на меморијата. Оттаму, и мемоарите, како и мемориите, може да бидат непрецизни или намерно деформирани. Мемоарите се репрезентации на меморијата, не на историјата.

Мајкл Штајнберг

Возможно также, что моя точка зрения на некоторые литературные события или на некоторых видных деятелей нашей литературы пристрастна. Я не прошу извинения за эти недостатки – они естественны.

Вениамин А. Каверин

Во историјата на руската литература Венијамин Александрович Зилбер - Каверин (1902-1989) ќе остане забележан како еден од најплодните, но и најпреведуваните автори од советската епоха. Презимето Зилбер го заменува со псевдонимот Каверин, што го зема во чест на потполковникот-авантюрист Петар Павлович Каверин, пријателот на младиот Пушкин, кого тој го споменува во првата глава од романот *Евгениј Онегин* („...К Талон помчался: он уверен, / Что там уж ждет его Каверин“). По образование филолог (дипломирал на Ленинградскиот државен универзитет, а

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

потоа и на Институтот за ориентални јазици, на одделот за арабистика), Каверин влегува во книжевниот живот во 20 години од XX век, а во раните 30 години од векот ја започнува и научната дејност, дисертирајќи на тема „Баронот Брамбеус: Историјата на Осип Сенковски, журналист, редактор“. Од 1921 година членува во ленинградската книжевна група *Серајшонови браќа* (именувана според истоимената збирка раскази на германскиот романтичар Е.Т.А Хофман), а во којашто членувале млади прозаисти, поети и критичари. Според признанието на авторот, клучна улога во неговата книжевна еволуција одиграл Јуриј Н. Тињанов, кого го смета за свој „прв книжевен учител“, што ќе му ја „всади топлата љубов кон руската литература“: „Институтот ме научи на дисциплина, на немилосрдна, секојдневна, напорна работа... А дома ме чекаше вториот универзитет – Јуриј Тињанов“, се присетува Каверин. Прозаист, драмски писател, сценарист, тој е автор на обемен и жанровски хетероген опус: објавил четириесетина книги - романи, повести, раскази, драми, сказни, есеи, статии, мемоарски и автобиографски текстови – кои доживеале неколку изданија и мноштво преводи. Најголемиот успех го постигнува со романот *Два кайејана* (1938-1944), кој имал рекорден број изданија, две екранизации и за којшто ја добива Сталиновата награда од втор ред (во 1946 година). Долгата творечка активност на Каверин претставува редок пример за автор кој твори во рамки на еден тоталитарен систем (патем, тој е добитник и на голем број државни награди и ордени, меѓу кои, Лениновиот орден, орденот на татковинската војна, орденот Црвена ѕвезда, Сталиновата награда), без да ја користи самиздат публикацијата и без да навлегува во радикални политички конфронтации со режимот, иако и самиот бил мета на критички кампањи, особено, во врска со неговите изјави за заштита на слободата на творештвото и за неопходното респектирање на авторскиот труд. „Критиката ме следеше целиот мој живот, со поголема или помала жестокост“, признава тој во мемоарите, потсетувајќи се на предупредувањата „да се освестам, да си дојдам на себеси ме советуваа сè додека, како казна за 'инакумислието' - по валканите 'етапни' напади - речиси престанаа да ме споменуваат во печатот“ (Каверин 2014:59). „Мене ме спаси (а можеше и да не ме спаси) склоноста кон поднесување извештај пред самиот себе“ (2014: 54), така ја резимира Каверин својата творечка долговечност, што резултира од неговата бескомпромисна верба во Литературата и во она што тој го нарекува „волшебниот лек - саканата работа“. Во неговото рано творештво доминира фантастиката од Хофмановски тип, додека зрелиот Каверин повеќе е насочен кон теми од реалноста и од секојдневието на советскиот човек. Универзалните теми (борбата меѓу доброто и злото, љубовта и омразата, научната чест и опортунизмот) ги вграмува во комплексни и драматични сижетни конструкции, дополнети со нагласено етички и психолошки димензии.

Книгата мемоари *Ејилоџ: мојој XX век* е единствената книга на Каверин којашто е објавена постхумно. Таа е пишувана во текот на 1970 години: завршена е во 1975, три години подоцна тој повторно ѝ се навраќа, конечната верзија датира од 1979 година, додека првиот поговор го пишува во 1980, а вториот поговор и предговорот се напишани во 1988 година. Иако, како што вели во вториот поговор, мемоарите се пишувани без „и најмала надеж дека некогаш таа книга ќе ја види светлината на денот“ (Каверин 2014: 557), сепак, авторот имал увид во последната верзија пред публикување, а делови од мемоарите се отпечатени во списание уште за време на неговиот живот.

Мемоарите, или сеќавањата, според нивната етимологија, се дефинирани како „раскажувачко дело во кое се изложуваат спомените на авторот на некои позначајни општествени, историски, политички или културни случувања, а во коишто писателот учествувал или бил сведок“, фиксирајќи ги настаните и личностите кои „треба да се запомнат“, како што би се изразил А. Јолес, кој „меморабилите“ ги разгледува како една од „едноставните книжевни форми“. ² Венијамин Каверин проживува живот во којшто се сместува цела една исклучително турбулентна историска епоха, што, несомнено, е основа за богат мнемонички/мемоарски материјал. Тој бил сведок на појавата, на подемот, но и на распаѓањето на тоталитарното општество, бил афирмиран писател кој се движел меѓу советската интелектуална елита, осведочувајќи мноштво настани и учествувајќи во дел од нив. „Пред моите очи помина необичната, сложена, крвава историја на последниот половина век на нашата литература. Таа се состои од множество трагични биографии, неслучени настани, од лажни претставувања, предавства, рамнодушност, цинизам, изиграна доверба, невидена храброст и уште поневидена невозможност за самоуништување. Таа се состои од бавниот процес на деформација што траеше со години, со децении“ (Каверин 2014: 39). Епилогот, како парацитатна ознака во структурата на еден книжевен текст, употребен како наслов на мемоарска проза ја потврдува нејзината намера - да биде епилошко заокружување на еден живот, на еден творечки опус, но и на една епоха. „Решив да ги средам сметките... не сакам да се збогувам со животот носејќи го со себе сето она за што не стигнав или не смогнав да раскажам“ (Каверин 2014: 7) - ова е објаснувањето на причините за создавањето на мемоарите, што Каверин го дава во предговорот.

Композициски, *Ејилоџ* е поделен на два дела во коишто се распоредени 29 поглавја, заедно со еден предговор, два поговора и додатокот, насловен *Прилози*. Добивајќи статус на „енциклопедија на советската епоха“, мемоарите на Каверин се однесуваат на период од половина век

² *Rečnik književnih termina*, Beograd:Nolit, 1980: 448.

(20-70 години од XX век), но, како што ќе забележи и нивниот автор, тоа не се „само спомени – тоа е длабоко лична книга за опачината на нашата литература, за деформациите на талентот, за компромисот со власта, за стремежот да се покаже отпор кон тој компромис“. Тематски, сеќавањата – сведоштва на Каверин имаат тројно референцијално упориште:

1. Тоа се сведоштва за социо-политичките и за културно-историските прилики во советската (сталинистичката и постсталинистичката) епоха: сведоштва за книжевната продукција од тој период, за статусот на книжевноста и на писателот, но и на интелегенцијата воопшто, за конгресите на Сојузот на советските писатели, за судбината на книжевните списанија (меѓу кои и алманахот *Литерарна Москва*), за историјата на групата Серапионовите браќа и нејзините членови, за терминологијата што ја пласира официјалната советска идеологија во книжевноста и во книжевната наука (како, на пример, еуфемизмот „космополитизам“ и „теоријата на бесконфликтност“). „Стравот беше различен: во дваесеттите години еден, во триесеттите, друг. Во дваесеттите за него можеше да се размислува, можеше да се осудува... Сиот наш духовен живот е заситен со инерција, со стабилност, со откажување од какви било промени, со страв нешто 'да се помрдне' од местото, со чудовишната бавност во интелектуалниот развикот“ (Каверин 2014: 52). „Двојниот живот на литературата, едниот ракопис за редакција, другиот за себе, постоеше и тогаш, но речиси не се чувствуваше. Не постоеше самиздат. Дека М. Булгаков работи на *Мајсџороти* и *Маргарити* знаеја петмина, а можеби и помалку... Андреј Платонов, објавувајќи под десетина псевдоними, во тишина, во немост ги создаваше своите блескави романи“ (Каверин 2014: 227). „Потоа, по смртта на Сталин, стапи на сила една од појавите што најтешко се совладуваат, што го попречуваат природниот живот на земјата: инерцијата, стравот од промени, очекувањето на повторувањето“ (Каверин 2014: 81). „Во споредба со триесеттите години ние, прислушувани и следени, потресени од студениот цинизам на чиновниците, притиснати од слепата цензура, дволичноста, бесрамноста, развратот..., ние сега – во седумдесеттите години – сме во царството на слободата“ (Каверин 2014: 227). „Сега, по смртта на Сталин и периодот на масовните рехабилитации, се појави уште една можност: литературата требаше да раскаже за дваесетгодишнината на теророт, за најдлабоката народна несреќа во илјадагодишната историја на Русија“ (Каверин 2014: 384). „Во шеесеттите години оживувањето се одрази, пред сè, во појавата на нови писатели. Се појави Ј. Казаков со раскази, кои докажуваа дека класичната традиција остана појава што ги следи сите други. Во неговите најдобри дела стилскиот манир е приспособен да ги искажува темите исконски за руската литература“ (Каверин 2014: 385). „Истовремено се одвиваше еден друг, мошне значаен процес: повторно враќање на

првокласните писатели од минатото, без кои во наше време не може да се замисли советската литература. Повторно беа објавени 'замолчените' М. Булгаков, Ј. Тињанов, И. Бабел, А. Платонов, Н. Заболоцки, А. Ахматова, М. Цветаева, Б. Пастернак“ (Каверин 2014: 385-386). „И во литературата е забележлива таа воздишка на божемно ослободување. Навистина, сега, на почетокот на осумдесеттите, се чини дека ја немаше, а ако ја имаше, таа беше краткотрајна, моше куса... Постоеше разговор, иако никаков, но по мртвата тишина толку свежо и гласно прозвучеа свонливите гласови на Аксенов, Војнович, Грекова, Евтушенко, Казаков“ (Каверин 2014: 468).

2. Станува збор за сеќавања коишто ќе ја осведочат судбината на современите, извонредни таленти, кои „поднесуваат исклучителни жртви од името на конечната победа на литературата“ и затоа, смета Каверин, „немам право да ги премолчам“. Низ мемоарите провејуваат сеќавањата за Виктор Шкловски, кои треба да одговорат на прашањето „како и кога овој неразумно храбар човек успеа и смогна да се навикне на чувството на несовладлив страв?“, но коишто, исто така, треба да посведочат дека „тој не беше виновен што го научија да се плаши. Тој е жртва. Тој не е виновен што пред 50 години го натераа да ја крене раката и да каже: 'Се предавам'“ (Каверин 2014: 48). Понатаму, сеќавањата за Михаил Зошченко, кој до 1946 година бил „еден од најпочитуваните писатели од постарата генерација“, а за кого властите преку ноќ „*решува* дека е хулиган, клеветник, никаквец, низок човек – зачудувачки е во наше време да се видат тие пцости во официјален документ“ (Каверин 2014:74). И токму сведоштвото за Зошченко, Каверин го смета за морална обврска, бидејќи „не смеат да се остават насилно замолчени годините на навреди, понижувања, предавства, сиромаштија“ (2014:63) на коишто бил подложен. Дел од мемоарите се и сеќавањата за Владимир Мајаковски, кој „својата искреност ја плати со куршум“, за Леонид Добичин, кој „го заврши животот со самоубиство, иако, во суштина, беше немилосрдно убиен“, а за чиешто загинување „исто така молчев, затоа што исто така ништо не смеев да направам“ (Каверин 2014:195). XXV поглавје ги содржи сеќавањата за храброста на Борис Пастернак, од времето кога тој станува „внатрешен емигрант“ по „пропагандната бучава“ што се крева со публикацијата на неговиот роман *Д-р Живаџо* во Италија и со номинирањето за Нобелова награда, кога режимот од него бара „на 69 години да стане некој друг: претпазлив, дволичен, плашлив“ (Каверин 2014: 378). Потоа, сеќавањата кои ги осведочуваат неуспешните обиди на Каверин и на истомислениците за постхумна рехабилитација на творештвото на Лев Лунц, еден од теоретичарите на Серапионовите браќа, кој на „дваесетгодишна возраст станува жртва затоа што пишуваше за она што е најбитно во литературата – за вистината“ (Каверин 2014: 458). И понатаму,

секавањата - сведоштва за деградацијата на Тихонов, за предавството на Федин, за отпорот на Шварц, за Фадеев, за Твардовски, за Солженицин...

3. Конечно, *Ејшлоџ* ги содржи и секавањата - сведоштва за себе: за сопственото творештво и за неговата рецепција од страна на современиците; за критичкиот однос кон сопствените дела, особено драмите, коишто ги смета за „лоши и без драматуршка фактура“; за искуствата на цензурирање; за распитот во НКВД од септември 1941 година како директен притисок да се стави во служба на режимот; за сопствените ангажмани околу ослободувањето на братот, познатиот вирусолог Лев Зилбер, кого го смета за „силна личност што ги издржа страшните искушенија и докажа дека може да се издржи, ако се слуша внатрешниот глас на совеста, кој секогаш ја спасува руската интелигенција кога таа се наоѓа на работ на смртта и срамот“ (Каверин 2014:125). „Ако се спореди овој разговор со распитот во ленинградските 'органи' од септември 1941 година, може да се каже дека се држев помалку цврсто. Не поминаа без последици годините на страв, понижувања, на кутра немоќ што ја труеше душата. Да ги одбијам? Тоа значи да се најдам лице в лице со можноста за обвинување за 'воинствен национализам'. Да се согласам? Тоа значи да сторам таков компромис со совеста по кој со такво извалкано име нема да сакам да живеам ... Сега, по многу години, секавајќи се на мојот говор за одбрана, се секавам дека тој беше искажан набрзина, речиси во грч, но беше насочен кон единствената цел што го обзеде целото мое суштество – да не се согласувам, да одбијам, да го убедам дека јас не можам, не можам, не можам... Дури и да сакам, не можам! Дали во тоа 'не можам' имаше храброст, присуство на духот, присебност? Не. Имаше само инстинктивна убеденост дека, ако се согласам, сè е готово, животот нема да продолжи. Грдата искривеност, исчашеноста, предавството, лагата ќе ме дотолчеа за кусо време. Бегав од својата сигурна смрт, на несигурни нозе, но бегав“ (Каверин 2014: 321).

Мемоарскиот дискурс, во суштина, е реалистички дискурс, со нагласено референцијално-информативна димензија, иако, мемоарската проза го допушта и присуството на постапките на литераризација и на наративизација. Во *Ејшлоџ* информативно–документарниот слој е присутен низ целата книга, прошарена со цитати не само од книжевни текстови, туку и од приватни писма, јавни говори, стенографски белешки, научни студии, извештаи, архивски материјали, енциклопедии, приватни конверзации, вклучително и додатокот *Прилози*, составен од 21 интегрално цитирани текстови. Впрочем, самиот автор во предговорот ќе забележи: „Тоа е објективен расказ за луѓето и односите што некогаш ме затекнаа. Можно е дека многу нешта во него треба да се ревидираат, иако основните факти се потврдени со документи (Прилози)“ (Каверин 2014: 7). Овој документарно

–информативен слој во мемоарите на Каверин е дополнет и со неговиот лаконичен, високо рафиниран и транспарентен јазик.

Пишувани како сеќавање-сведоштво на одредена епоха, мемоарите ја воспоставуваат релацијата меѓу поединецот (учесникот, сведокот) и заедницата (социо-културната, историско - политичката, академската, литерарната). Потврдувајќи ја својата позиција на сведок („јас бев во редовите на оние кои внимателно набљудуваат, премеруваат и без непријателски чувства размислуваат за она што се случува во земјата“) (2014: 97), Каверин самиот инсистира на испреплетеноста меѓу личното и општественото, меѓу „јас“ на учесникот/сведокот и заедницата (пошироката и потесната): „*Ейшлоџ* во никој случај не може да се смета за труд сврзан со историјата на советската литература. Овој труд е тесно сврзан само со мојата литературна историја. Тоа е објективен расказ за луѓето и односите што некогаш ме затекнаа... овие страници немаат непосредна врска со историјата на советската литература, а нивната посредна врска се состои во тоа што сета моја шеесетипетгодишна работа претставува нејзин мал, но нераскинлив дел“ (Каверин 2014: 7). Во поширока смисла, тоа значи и релација (најчесто на ниво на опозиција и на алтернација) помеѓу една официјално етаблирана историја и индивидуалните маргинализирани приказни, помеѓу Историјата и (и)сториите на учесниците и на сведоците. Затоа, мемоарите, во исто време, се „историја и дискурс“, „историја како конвенција“ и „приказна како стварен дискурс кој раскажувачот му ја упатува на читателот“ (Кордиќ 2000: 19). Тоа, понатаму, го имплицира паралелизмот на ниво на приказни: приказната на официјалната историја и личната, автобиографската приказна, кои подразбираат и различни критериуми на вистина. Во *Ейшлоџ* овој „контрастивен паралелизам“ постојано е присутен во намерата да се понуди сопственото сведоштво како алтернативна верзија на фактите и на вистините коишто се понудени во рамки на официјалните, идеолошки конструирани извештаи и документи, а со цел „разобличување на стапите со кои се богати страниците на историјата на нашата литература, напишани од истражувачите слични на Перцов“ (Каверин 2014: 117). „Некогаш нејзината историја ќе биде напишана, во тоа ме убедува нашата наука за литературата, можеби најдобрата во светот. Тогаш овие мои искази на сведок ќе му се најдат на истражувачот кој ќе се нафати со таа благодарна работа ... Лажат оние истражувачи што тврдат дека Блок до последниот здив ѝ беше верен на револуцијата, веруваше во неа, дишеше со неа (В. Орлов, Б. Соловјов)... Се разбира, Жданов го премолчи тоа. Секој негов збор смрди на местенки, дволичности, лага ... Да, во наше време е горчливо и смешно да се чита 'извештајот' на Жданов, сите негови касарнски глупости зачинети со пцости. Тој уништи стотици животи“ (Каверин 2014: 39).

Релациите и паралелизмите (индивидуа – општество, Историја - сторија), коишто се сугерирани во мемоарите, упатуваат на уште една нивна одлика – субјективноста, првенствено, содржана во фактот дека мемоарската нарација е егзистенцијално - интимно мотивирана, па мемоаристот ја обликува општествената слика од сопствената (доживувачко - спознајна) перспектива, како субјект на нарацијата. Во *Ейлоџ* оваа димензија на субјективност е сигнализирани во поднасловот *Мојој XX век* кој парацитатно ја означува намерата на авторот да ја понуди сопствената верзија и визура на „советскиот“ XX век. „Мемоаристот е расцепен меѓу барањето за објективност, илузорната претпоставка дека дискурсот може да се поклопи со реалноста и проекцијата на таа реалност од страна на субјектот“ (Кордиќ 2000: 15). Читателот е предупреден на таа субјективна димензија уште во предговорот на *Ейлоџ*: „Можно е, исто така, дека моето гледиште на некои литературни настани или на некои истакнати дејци на нашата литература е пристрасно. Не молам да се извинат овие мои недостатоци, тие се природни“ (Каверин 2014:7). Сликата на епохата, портретите на современниците и коментарите за општествениот и книжевниот живот се прекршуваат низ призмата на личните преживувања на авторот во времето за кое се говори, но, во исто време, тие се под влијание и на последиците што произлегуваат од него. Оттаму, мемоарските записи на Каверин се одликуваат со отвореност, со длабока самоанализа, со суптилен психологизам, изразувајќи ги не само книжевните ставови на авторот, туку и неговата општествена позиција, којашто честопати ја иритира власта, а ги инспирира истомислениците. Дел од субјективната димензионираност и автентичност на мемоарите се и коментарите на мемоаристот кои, еднакво рефлектираат врз причините, врз последиците и врз околностите под коишто се одиграле одредени настани, а коишто паралелно се понудени и како изнесување на сопствените ставови за литературата и за уметникот, генерално. Во *Ейлоџ* таа коментаторска рамка ги опточува сведоштвата на Каверин во однос на статусот на руската литература и на писателот во услови на тоталитарно општество (во таа смисла, Каверин прави споредби меѓу руската советска и руската емигрантска литература, упатувајќи на разликите меѓу нив, со оглед на различните контексти во кои се создаваат): „Вака почнува двојниот живот: едниот реален во минатото, вториот привиден во сегашноста. Компромисите со совеста почнуваат кога административната кариера ги истакнува своите барања што немаат ништо заедничко со литературата. Во еден или во друг случај, мора да се заборава дека повикот на писателот во наше време обврзува како никогаш порано, дека како никогаш порано тој плаќа за најмалото дотерување на моралните детали. Меѓу делата на писателот и неговата етичка позиција стои знакот на еднаквост, затоа што писателот е она што го создава. Ако

тој ништо не создава, ако постои на праведно или неправедно 'стекнатото', тој се претвора во претставителен, но ненадарен актер, кому што одгоре му се фрла наредната улога“ (Каверин 2014: 257-258). „Дали нашата литература можеше да стане поинаква ако не ја притискаше моќната преса на државата? Без сомневање. На почетокот ги загубивме оние што замолкнаа, потоа стреланите, потоа оние што ги замолкнаа. Осакатените – тие се мнозинство – кажаа двојно помалку отколку што можеа да кажат, и што е најважно, го кажаа тоа поинаку“ (Каверин 2014: 465). „Трагедијата на советскиот писател се состои токму во тоа што тој никогаш не е сам со себе. Секогаш е присутен третиот – државата во која било форма, некојпат речиси невидлива и затоа посебно опасна. Но невозможно е да прикажеш други ако не видиш, ако не дознаеш, ако не се сфатиш себеси без сведоци и прислушни апарати. Во основата на секоја уметност лежи осаменоста, поврзана со самоспознавањето, па уметникот не добива многу ако се гледа себеси исплашен, дволичен, како ја измазнува вистината“ (Каверин 2014: 335).

Како записи пишувани по сеќавање, мемоарите ја вклучуваат неминовната временска дистанца во однос на настаните и личностите на коишто се однесуваат, кога нивните причини и влијанија стануваат многу појасни. Практично, таа ретроактивно-ретроспективна димензија во мемоарите го прави видлив односот, па и конфликтот меѓу две времиња (времето на пишување и времето на случување) и меѓу две наративни логики, така што во нив, вообичаено, е присутна замената на претставата со интерпретацијата. „Мемоарскиот дискурс е дискурс на Другиот - мемоаристот е учесник во минатото, а сега и раскажувач на минатото“ (Кордиќ 2000: 20). Таа дистанца и нејзината интерпретативна празнина ја искусува и Каверин: „Кога се зафакав со овие спомени, во душата не ми одекнуваше Пушкиновото 'Читајќи си го животот со одвратност'. Минатото – вчудовидувачко, речиси незасегнато богатство на лица и слики, невидени според моќта и значењето. Може ли, не загледувајќи се во себеси, не ослободувајќи се од 'површинскиот поглед на нештата', да се раскаже за нив убедливо и вистинито? Сегашноста – сопствениот глас на животот, некојпат одвај чуен, незабележлив, но кој сепак успеа да ја отфрли поранешната реторика и замислената благосостојба“ (Каверин 2014: 192).

Временската дистанца меѓу доживеаното и раскажаното и комбинациите меѓу хроничарското изложување на настаните и ретроактивните коментари, меѓу субјективната селекција на настаните и нивната интерпретација, се оприсутнети и во мнемоничките градации коишто се расфрлани низ текстот на *Ејилоџ*: „се сеќавам“, „јасно се сеќавам“, „паметам“, „прекрасно паметам“, „за жал сеќавањето не ги зачува подробностите“, „наведувам од сеќавање“, „не паметам зошто, не ги паметам

другите докази“, „не паметам кои сè докази ги наведував во одбрана на довербата, но паметам дека не се препнував и веднаш го наоѓав потребниот збор“, „не паметам за што разговаравме, но јасно паметам дека разговорот беше слободен, без поранешната оддалеченост“ (Каверин 2014: 435).

Следствено, мемоарите не се „само спомени“ како што вели Каверин, туку и коментаторско-критички записи, кои се темелат врз временска, но и врз вредносна дистанца, покажувајќи ја моќта на интерпретативното слевање на хоризонтите на мемоаристот, на историјата и на другиот (читателот, авторот како раскажувач) вклучително, и мнемоничките празнини и конструкции и просторот за манипулации што го отвораат тие. Мемоарската проза, недвосмислено, е длабоко лична, со оглед на инсистирањето врз доживеаноста на настаните и на ситуациите за коишто говори мемоаристот, но, во исто време, таа битно придонесува и кон обликувањето на колективните мемории. Ако „мемоарскиот дискурс подразбира два приматела: сведокот, во некоја рака, јунакот на мемоарите, всушност, учесникот (посреден или непосреден) во настаните за кои говори мемоаристот и читателот кому му се обраќа, имплицитно или формално“ (Кордиќ 2000: 17), тогаш мемоарските сведоштва, нужно, ја задржуваат својата рецепциска актуелност на еден алтернативен, паралелен историографски извор, особено корисен за генерациите чијашто меморија не ги досегнува искуствата на претходниците, но и на туѓите култури. Низ таа призма треба да се респектира и *Еџилоџ* на Венијамин Каверин.

Користена литература

Каверин, В. А. 2014. *Еџилоџ*. Скопје: Три/Арс Ламина.

Kordić, R. 2000. *Autobiografsko pripovedanje*. Beograd: Narodna knjiga.

Rečnik književnih termina. 1980. Beograd: Nolit.

УДК 81'374(4)

Екатерина ТЕРЗИЙОСКА

Филологический факультет им. Блаже Конеского
Университет Свв. Кирилла и Мефодия
Скопье, Р. Македония

ЕДИНСТВО ЕВРОПЫ ПО ДАННЫМ ЛЕКСИКИ¹

Монография Воронежского государственного университета «Единство Европы по данным лексики» под редакцией А.А. Кретьева, увидела свет в 2016 году. В данный, весьма неординарный и очень кропотливый проект внесли свою весомую лепту также О.М. Воеводская, И.А. Меркулова, В.Т. Титов. Таким образом, книга представляет собой коллективный труд филологов ВГУ и специалистов из области прикладной информатики, и их попытку обобщения сходных черт и отличий менталитета представителей народов Европы, носителей анализируемых языков.

Работа была построена на обработке словарных материалов 35-ти государственных языков, а в силу своей специфики предназначена для филологов, специалистов в области семантики, лексикографии, социолингвистики и политической лингвистики.

Параметрическое сопоставление основной лексики используемых языков позволило провести сравнение заданных моделей их лексических ядер и установить соотношение между их схожими и различными конструктивными схемами.

Основным материалом для исследований послужили лексико-семантические ядра, полученные путём анализа одно- и двуязычных словарей разного объёма, что позволило выделить необходимые большие и малые ядра каждого языка, наиболее частотных с точки зрения их коммуникативных особенностей.

Собственно параметром для данной методологии исследования послужила чёткая ориентированность лишь на ядра лексики, без дополнительного распыления на периферные особенности языка, что позволило

¹ Статијата е изработена во рамките на макропроектот „Јазичи, книжевности, култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

выстроить достаточно внятную структуру схожестей и различий лексико-семантических составляющих рассматриваемых языков.

Для этой цели были оцифрованы выбранные словари исследуемых языков, сформирована сводная база данных и выведены количественные сведения по их параметрам, в результате чего, путём применения вышеуказанной методологии, и проводилось собственно сопоставление лексики каждого исследуемого языка.

Полученные данные позволили выстроить предлагаемую систему в весьма выдержанный и хорошо аргументированный трактат.

Параметрический анализ полученных ядер наиболее значимой, весомой лексики, отражённой в словарях исследуемых языков, даёт возможность проведения классификации (группирования) стран Европы, основывающейся на их ментально-языковых особенностях.

Алгоритм параметрического анализа был сформирован:

- по длине слов выбранных словарей (так называемой оптимальной средней длине слов) и по функциональной активности, т.е. по длине слов и частоте их употребления;
- по синтагматической сочетаемости слов в рамках языка (синтагматическому сопоставлению);
- по типу слов, раскрывающему их внутреннюю смысловую структуру (эпидигматическому значению слов, их способности к многозначности);
- по парадигматическим признакам.

Использование данного алгоритма позволило выделить параметрические ядра исследуемых языков, состоящих из малого (наиболее часто употребляемая лексика) и большого (чуть реже употребляемая лексика) ядра, а также приблизительно обозначить границы периферии языков, состоящих из наименее употребляемых слов, вплоть до таких, которые для данной научной работы не имеют значения и которые по этой причине были обозначены как условный «мусор» или «отходы».

Путём параметрических сравнений был выведен доминантный сегмент для каждого языка - доминанта.

Славянские языки

Исследование показало, что для усреднённой доминантной для русского языка, т.е. словом, наиболее часто встречающимся во всех

исследовавшихся словарях, является глагол «дать»; для украинского языка - глагол **іти** (идти); для белорусского - глагол **біць** (бить, ударять, течь); для польского языка - существительное **ciąg** (ход, течение, продолжение); для чешского - **dílo** (дело, работа); для словацкого - существительное **pás** (полоса, пояс, кушак, талия); для болгарского - существительное **ред** (ряд, очередь), для словенского - существительное **delo** (работа, труд, деятельность).

Что касается сербского и хорватского языков, то тут необходимо отметить, что при работе со словарями был выбран словарь сербохорватского языка, что на данном этапе развития этих языков, ввиду их разделения, конечно, можно рассматривать как анахронизм. Тем не менее, на основе работы со словарём была выведена доминанта для ранее существовавшего сербохорватского языка, и таким словом оказалось слово **ред** (ряд, очередь).

Из всех славянских языков доминанту не удалось выделить лишь в македонском языке, хотя в разделе о нём есть упоминание, указывающее на то, что по ряду признаков, македонский можно считать близким к болгарскому, однако более конкретных объяснений данному утверждению не приводится.

Германские языки

Для английского языка доминантой является существительное **head** (голова); для немецкого - существительное **der Arm** (рука); в нидерландском - существительное **man** (человек); для фризского - существительное **baan** (работа); для датского прилагательное **fri** (свободный, неограниченный); для фарерского - глагол **fáa** (получать, брать); для шведского - существительное **rad** (ряд, шеренга); для норвежского - существительное **ord** (слово); для исландского - существительное **má** (речь, дар речи).

Романские языки

Для португальского языка в качестве доминанты был выделен глагол **dar** (давать); для испанского - глагол **dar** (давать, дать, бить, предавать); для французского - прилагательное **doux** (сладкий, нежный, тихий, спокойный, ласковый, мягкий); для итальянского - глагол **fare** (делать, иметь, доставлять); для румынского - глагол **da** (давать, дать, выдавать, подавать); для каталанского - существительное **pas** (шаг).

Для латинского языка доминантой служит слово **do** (давать; издавать; произносить; сообщать; прилагать), однако при работе со словарями составители столкнулись с определёнными трудностями ввиду того, что латинские словари следуют традиционной классической системе упорядочивания, которая требовала дополнительных исторических комментариев.

Финно-угорские языки

В финском языке доминантой стало существительное **osa** (часть, доля); в эстонском - прилагательное **tihed** (плотный); в венгерском - прилагательное **jó** (хороший, удачный).

Балтийские языки

Для латышского языка доминантой оказалось прилагательное **šīvs** (острый), для литовского - глагол **imtis** (браться, взяться; бороться).

Отдельные языки Европы, принадлежащие к разным языковым группам и семьям

1. Для новогреческой лексики доминантой является глагол **λε(γ)ω** (говорить; рассказывать)

2. Для албанской лексики - существительное **kuc** (ключ)

3. Для турецкой лексики - глагол **caith** (одеваться).

В разделе 7 - Компьютерное генерирование карты лингвокультурного пространства языков Европы - была сведена воедино вся база слов, отражающих параметрическое ядро лексики каждого из рассматриваемых языков, которые анализировались по трём параметрам.

После этого было проведено сравнение схожести и различий пар языков по их семантическим совпадениям. В случае совпадений признавались дефиниции, семантика которых была идентичной или схожей на 50 или более процентов. Например, как в случае с албанским словом **apel** (переключка; вызов) ~ и болгарским **извикване** (вызов). Число таких совпадений делилось на среднее арифметическое, выведенное от размеров двух ядер сравниваемых языков, из чего была получена величина, называемая коэффициентом корреляции.

С помощью особой компьютерной программы, специально разработанной программистом кафедры теории и прикладной лингвистики, была смоделирована двухмерная Карта лингвокультурного пространства языков Европы, составленная на базе лексики.

Проведённые исследования привели к достаточно неожиданным результатам: ядром лингвокультурного пространства Европы следует считать германские языки (английский, датский, норвежский и шведский), к которым примыкают славянские (белорусский, словацкий, польский и македонский), финно-угорские (венгерский и эстонский), балтийские (латышский), балканские (албанский и турецкий) и романские (каталанский). При этом английский и датский языки обнаруживают по пять связей в своей группе и, кроме того, дополнительно с каталанским. Столько же связей внутри своих групп имеют также испанский (романская группа) и украинский (славянская группа). Интересные связи вскрылись в результате исследования между славянскими, балтийскими (латышским) и балканскими (албанский и турецкий), финно-угорскими (финский), греческим, латинским и романскими (итальянский и французский), а также германскими (английский, шведский, фризский и фарерский) языками.

Интересный акцент в данном исследовании сделан на влияние, оказанное греческим языком на русский язык через старославянский и церковнославянский языки.

Не менее интересная закономерность была обнаружена в группе романских языков: все они, в общем-то, формируют связанную структуру, целостность которой нарушается одним элементом: отколовшимся от них каталанским языком, преимущественное влияние на который, как ни странно, оказали в своё время германский и кельтский языки. В целом же, даже ближайшие соседи каталонцев, испанцы, испокон веков считали их “немцами Пиринеев”.

Закономерная связь прослеживается между латинским и романской группой языков, для которой он является не только языковой праосновой, но также языком общей культуры. Интересно, что не менее сильное влияние на эти языки оказал также греческий как язык культурной составляющей для латинского.

Удивляет связь польского и французского языков, однако корни такого необычного сочетания следует искать не в географии, а в исторических событиях (проявившихся в виде крепкого союзничества Варшавского герцогства с армией Наполеона), а также по линии схожести культур.

Меньшей целостностью обладает финно-угорская группа языков, а также балтийские языки.

Что до Балканского ареала, авторы исследования утверждают, что его следует разделить на албанско-турецко-болгарский сегмент и румынско-греческую составляющую.

Македонский же язык, по убеждению исследователей, не вошёл ни в одну из вышеперечисленных частей и считается отколовшимся.

Несмотря на несовершенство применяемого метода визуализации лингвокультурного пространства Европы (двухмерная, двухплоскостная модель построения Карты вместо 35-мерной), проведённая воронежскими лингвистами работа, несомненно, имеет большое, хотя и далеко не однозначное значение.

В целях приведения полученных результатов к общему знаменателю (усреднённому стандарту), было принято понятие “Среднеевропейский языковой стандарт” - SAE (Standard Average European), предложенное еще в 1939 году американским лингвистом Б.Л. Уорфом Benjamin Lee Whorf). Он утверждал, что на основании сравнений языков и культур изучаемых народов можно проследить связь между грамматикой европейских языков и культурой, которую условно можно разделить на западноевропейскую и восточноевропейскую. Метод, предложенный Уорфом, был принят воронежскими учёными как достаточно аргументированный, а его главная идея при рассмотрении языковых источников происхождения понятий пространства, времени и материи - обоснованной. Уорф предлагал анализировать язык с точки зрения интерпретации внеязыковой действительности, а внимание при этом концентрировать на грамматических категориях.

Данное же исследование расширяет предложенную Уорфом методологию с точки зрения отражения внеязыковой действительности с помощью лексических средств.

Объектом изучения были выбраны 35 государственных языков Европы; предметом изучения стали большие параметрические ядра, составленные по трём и более параметрам; методом исследования - параметрический анализ лексики.

Результаты работы обеспечили выведение главной доминанты, т. н. главного смысла языков Европы, их общей, условно говоря, усреднённой ментальной концепции. Такой доминантой оказалось слово **удар**, нашедшее своё отражение в целом в 1127 парах условных эквивалентов в государственных языках Европы.

Путём выделения и взвешивания семантики выбранных пар слов была составлена сводная ядерная лексика 35 языков Европы, проведено упорядочивание данных значений и получена модель лексической составляющей SAE.

В книге воронежских учёных-филологов приводится такое понятие как аттрактивность (притягательность) языка в общей картине лексико-семантического пространства Европы. Степенью же аттрактивности следует считать сумму его связей с другими языками, равной сумме пар

слов какого-нибудь конкретного языка и прочих языков, имеющих общие для них значения.

Отдельно была приведена полная картина аттрактивности: наиболее аттрактивными, согласно указанной шкале следует считать германские языки, а наименее аттрактивными - романские. Посередине шкалы, но ближе к романским, располагаются славянские языки. Финно-угорские (венгерский, эстонский, финский) находятся в средней части шкалы. Латышский располагается ближе к германской группе, в то время как литовский, считающийся обособленным языком, стоит ближе к славянской группе.

Интересны выводы о том, что наиболее германизированным языком Европы является латышский, вторым по степени германизованности является македонский, а третьим - албанский. Каталанский считается наиболее германизированным языком романской группы, а венгерский язык - наиболее германизированный язык финно-угорской группы.

В целом, можно говорить о наличии наиболее сильных связей в группе германских языков с прочими, связанными с ним языками. Несмотря на тот факт, что германских языков насчитывается всего 9, очевидно именно их следует считать доминантой ментального пространства Европы. Сила связей языков германской группы составляет 12,3, при этом количество пар, составивших эту группу с группами прочих языков, равна 19-ти, а число пар совпадающих смыслов равно 233. Для сравнения, вторые по аттрактивности языки - славянские - несмотря на обилие пар языков (целых 27), имеют довольно слабую связь (всего 3,0), а число пар совпадающих смыслов составляет всего 82.

Главным итогом проведённого исследования можно назвать ядерную лексику и доминанту ментального пространства Европы – это германские языки. Это объясняется их беспрецедентной неразрывностью связи внутри данной группы, в 4 раза превышающей внутреннюю сплочённость следующей за ними группы славянских языков, и их высокой аттрактивностью ввиду того, что за пределами орбиты их влияния оказался всего один язык из 26-ти возможных - португальский.

Авторами данного исследования, имеющего квантитативный характер, проведена огромная работа, позволяющая с поразительной степенью точности делать весьма аргументированные, хотя иногда кажущиеся очень неординарными, выводы о высокой степени целостности и неразрывности европейских языков (по сравнению, например, с африканскими, азиатскими и т.п.).

В результате работы было получено среднее арифметическое, т.н. доминанта для всех 35-ти исследуемых языков. Авторам также удалось вывести группу языковой ментальности Европы - германскую.

В целом, можно утверждать, что поставленная перед исследователями задача - изучение единства Европы по данным лексики - выполнена в полном объёме до такой степени, что данную книгу можно рекомендовать в качестве дополнительного пособия для филологов, занимающихся вопросами теории лингвистики, а материалы, изложенные ими в настоящей монографии, позволяют говорить о возможности создания нового раздела теоретической лингвистики - лексико-семантической макротипологии языков.

УДК 811.16'373.7(082)(049.3)

Николина ТРАЈКОВСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

**МЕЃУНАРОДНА ФРАЗЕОЛОШКА КОНФЕРЕНЦИЈА
СЛАВОФРАЗ 2017: *ИМИЊАТА И ФРАЗЕОЛОГИЈАТА***

Во зборникот посветен на Меѓународната фразеолошка конференција СЛАВОФРАЗ 2017 на тема *Имињата и фразеологијата*, која се одржа од 21 до 23 април 2017 година на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, во организација на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици и Катедрата за славистика, се претставени вкупно 40 трудови, на 45 автори од 9 држави (Австрија, Македонија, Полска, Русија, Словачка, Словенија, Србија, Украина и Хрватска). Сите статии во зборникот претставуваат сериозни систематизирани истражувања на фразеолошка проблематика која своето место го наоѓа и во другите области на јазичните проучувања. Авторите ги проучуваат од различни гледни точки и преку различни лингвистички пристапи фразеолошките изрази во чиј состав се јавуваат како компоненти имиња од Библијата, од митологијата, од народното творештво, од меѓународна фразеологија и други извори. Предмет на интерес се, главно, имињата во фразеологијата на словенските јазици, но и споредбени теми со други несловенски јазици, како албанскиот, германскиот, италијанскиот, кинескиот и францускиот. За тоа колку важен придонес имаат трудовите објавени во овој зборник зборуваат и рецензентите Александра Саржоска која истакнува: „Овој зборник ќе овозможи полесно да дојдеме до исклучителни научно-истражувачки текстови со конкретна тема, напишани од еминентни слависти, одлични познавачи на фразеологијата, кои ќе бидат поттик за нови истражувања и секако, корисен извор на информации за оние кои имаат интерес за фразеологијата“ и Томислав Треневски: „Зборникот „*Имињата и фразеологијата*“ е драгоцен прилог во претставувањето и толкувањето на богатото лингвокултуролошко наследство на народите од словенскиот свет.

Фразеологијата, како креативен сегмент што (треба да) се доживува како вистински јазичен орнамент што ја илустрира вековната народна мудрост“.

Првиот реферат претставен во зборникот е на **Војќех Хлебда** од Ополскиот Универзитет во Полска на тема: „*Имя во фразеологизме – Имя как фразеологизм*“. Авторот предлага темата „Имињата и фразеологијата“ да се разгледува од две гледни точки: сопствените имиња како составни компоненти на фразеолошките единици и сопствените имиња како фразеолошки единици. Следниот труд е на **Ерика Кржишник** од Филозофскиот Универзитет во Љубљана на тема: „*Lastnoimenkost v slovenski frazeologiji*“. Третиот реферат во зборникот: „*Фразеолошке јединице с ономастичком комјоненциом и национална култура*“ е на **Драгана Мршевиќ – Радовиќ** од Филолошкиот факултет во Белград, Србија. Во него се разгледуваат фразеолошките единици кои немаат историска или анегдотска основа со типичното име Мара во српскиот и бугарскиот јазик, со цел да се утврди мотивирачката основа, потеклото и начинот на колективна квалификација и стереотипизација. Последниот реферат од пленарната сесија претставен во зборникот на **Волфанг Ајсман** од Институтот за славистика во Грац, Австрија е со наслов: „*Парные сочитания с Библейскими именами*“. Во статијата се зборува за состојбата на изучување на библизми во словенската фразеологија и во фразеологијата воопшто.

Делот на секциски реферати во зборникот продолжува со трудот на **Олга Алдингер** од „Смољенскиј государственный университет Минздрава России“ на тема: „*Ономастический компонент „Пословиц русского народа“ В.И. Даля*“. Во трудот се разгледуваат сопствените имиња во руските пословици и поговорки од гледна точка на групна и индивидуална информација, се дава краток опис на типовите на ономастичка лексика, претставено во собранието на В. И. Даль. **Татјана Бочина** од Казанскиј (Приволжскиј) федералниот универзитет од Русија, напиша труд на тема: „*С именем Иван, без имени болван. (О контрасте имён собственных в русской паремике)*“. Организаторите на оваа Конференција и уреднички на зборникот, **Катерина Вељановска и Биљана Мирчевска – Бошева** во својот труд: „*Имињата на празниците во македонскиот и рускиот фраземи*“, ги разгледуваат фразеолошките единици во македонскиот и во рускиот јазик кои директно се поврзани со називите на празниците во конкретните јазици. Целта на трудот е наоѓање на најсоодветни преводни решенија и воочување на сличностите и разликите во доловувањето на истото значење на двата сродни јазика. Следи **Наташа Вуловиќ** од Институтот за српски јазик при САНУ со својот труд на тема: „*Антропологија у фразеолошким јединицама у српском језику*“. Целта на трудот е да се анализираат фразеологизмите со религиозна компонента кои содржат во својот состав антропоними. Целта е да се укаже на нивните семантичко-

синтаксички карактеристики и на улогата на антропонимите како компоненти во составот на такви фразеолошки единици. **Јасминка Делова-Силјанова** со својот труд: „*Личниите имиња во чешката и во македонската фразеологија*“ ги разгледува личните имиња што се јавуваат во македонскиот и чешкиот јазик. Анализата на фраземите ги покажува сличностите и разликите во претставувањето на јазичната слика на македонскиот и чешкиот јазик. **Људмила Петровна Дјадечко** од Институтот за филологија при Киевскиот национален универзитет „Тарас Шевченко“ во својот труд на тема: „*Антропонимы в пословицах и крылатых фразах (к проблеме разграничения форм национальной лингвокультуры)*“ докажува дека именките во поговорките и епонимичните именки се разликуваат по форма, типолошки и по функционални признаци. **Лесја Петровска** од Киевскиот национален универзитет „Тарас Шевченко“ и **Ана Дуганджич** од Филозофскиот факултет во Загреб во својот труд на тема: „*Семантички коноџаџии на фразеологизмите со сојствени женски имиња во украинскиот и во хрватскиот јазик*“ ги споредуваат фразеологизмите во украинскиот и во хрватскиот јазик, а поточно оние со сопствени женски имиња. **Кристина Горѓевиќ** од Филозофскиот факултет при Универзитетот „Коменски“ во Братислава, Словачка е автор на трудот под наслов: „*Етнички сџереџиџии у србској и словачкој фразеологији*“. Во него се анализираат одбрани при-мери на фразеолошки единици кои во својот состав вклучуваат компонента на етноними. Авторката контрастивно ги разгледува фразеологизмите на семантичко ниво во српскиот и словачкиот јазик, т.е. ги покажува сличностите и разликите во јазичната, потесно фразеолошката слика на светот. **Марина Јуревна Котова** од Санктпетербуршкиот државен универзитет напиша труд на тема: „*Имена сопственые в современных словянских пословицах (В аспекте имагологии)*“. Следниот труд е на **Наталија Лапаева – Ристевска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ на тема: ... „*И, как Боги, Авель и Каин-семя наших извечных таин*“: *Омонимы Авель и Каин в поэзии русских эмигрантов первой волны*“. Во оваа статија се анализираат стиховите на руските поети од првиот бран на емиграција (Владимир Смоленскиј, Давид Кнут, Валериј Перелешин и др.), во кои се среќаваат омонимите Авел и Каин. Се докажува дека повикувајќи се на библиските омоними Авел и Каин во својата лирика, поетите-емигранти го искажувале својот однос кон историски настани (братоубиствената граѓанска војна во Русија, на пример), ги претставувале своите граѓански вредности и анти-вредности, ги изразувале своите филозофски погледи (за Бог, за Доброто и Злото и др.). **Цинфен Лин и Сергеј Чебанов** од Филолошкиот универзитет во Санкт – Петербург пишуваат на тема: „*Эпонимы – названия частей тела в русском и китайском языках*“, а **Ма Санфеј** од Санктпетербуршкиот

државен универзитет на тема: „Лингвокултурологические свойства китайских фразеологически-еских единиц с именем собственным“ Даденава статија е посветена на истражување на кинеските фразеолошки единици со сопствени именки, нивното опишување, класифицирање и определување на нивното место на картата на светот. **Лилјана Макаријоска и Бисера Павлеска-Георгиевска** во својот труд на тема: „Фразеолошкиите изрази со антиројоними во медиумска употреба“ ги разгледаа фразеологизмите во чиј состав влегуваат личните имиња употребени во јазикот на македонските средства за информирање. Во него бележиме чести примери на фразеолошки промени, како контаминации, трансформации на стандардната форма на фразеологизмот, испуштање, додавање делови на фразеолошкиот израз или замена на една или повеќе компоненти со други компоненти. **Валериј М. Мокиенко** од Санктпетербуршкиот државен универзитет напиша труд на тема: „Фразеологизация как способ апеллятивизации имени собственного“. Следниот труд е на **Радица Никодиновска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св.Кирил и Методиј“ на тема: „Тојонимиие во македонскиите и во италијанскиите фраземи: сличности и разлики“. Целта на овој труд е, преку квантитативна и квалитативна анализа на фраземите да се воочат сличностите и разликите меѓу двата јазично-културни системи, поточно да се утврди дали при перципирање и изразување во дадената реалност, двата народа прибегнуваат кон исти или кон различни извори. Следен е **Звонко Никодиновски** со „Ејнонимиие во фраземскиите и во йаремискиите единици во македонскиот јазик“. Во своето проучување ги истражува етнонимските, фраземски и одредени паремиски единици (во македонскиот јазичен корпус) со цел да се утврди каква слика се изградила во еден важен дел од македонската етносемиотика - во неговата фразеологија и паремиологија. Следниот труд е на **Славомира Рибарова** од Филозофскиот факултет во Загреб на тема: „Фреквентни машки имиња засјайени засјайени во фраземиие (од македонскиот, чешкиот и хрватскиот јазик)“. Во него се анализира присуството на фреквентното лично машко име во фраземите на три јазика: македонски, чешки и хрватски. Се презентираат резултати од анкетата, општата карактеристика на одговорите и нивна интерпретација од лингвокултуролошка перспектива со посебен осврт на сличностите и разликите. **Силвана Симоска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во својот труд: „Библиски фразеологизми со онимиска компонентија во германскиот и во македонскиот јазик“, ги разгледува фразеологизмите со онимиска компонента, односно со лични имиња од Стариот и од Новиот завет во германскиот и во македонскиот јазик. **Оксана Суховиј** од Институтот за филологија при Киевскиот национален универзитет „Тарас Шевченко“, Киев, во трудот под наслов: „Оним как компонент фразеоло-

гических единици в проповедях 17 века Варлаама Јасинского“ ги анализира фразеологизмите со оними врз основа на материјалите на зборникот на проповеди од 17 век на митрополитот Киевски Варлаам Јасински, ги именува особеностите на употреба во текстовите со оними во регилиозната и секојдневна сфера. **Лидија Танушевска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св.Кирил и Методиј“ во својот труд на тема: „Фраземајта „си ѝрави Бајрам на умој“ како еквивалент во ѝреводнијте од ѝолски јазик“ го претставува преводот како дело ослободено од оригиналот, во кое доаѓа до израз креативноста на преведувачот при изборот на еквиваленти. Се покажува дека не може да има еквиваленција во фразеологијата, без позиционирање на фраземата во сосема идентичен контекст. Следниот труд е на **Јадвига Тарса** од Ополскиот универзитет во Полска на тема: „Билл умный. Будь как Билл. „История одного интернетовского крылатого выражения.“. Авторот го претставува постоењето на една крилатица (фразема) во полскиот и рускиот сегмент од Интернетот. **Станислава-Шаша Тофовска, Бисера Павлевска-Георгиевска и Јордана Шемко-Георгиевска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св.Кирил и Методиј“ имаа труд на тема: „Личнијте имиња во македонскијте и во албанскијте фразеолошки изрази“. Во овој труд се анализираат фразеолошките изрази со лични имиња како составна компонента во македонскиот и во албанскиот јазик. Споредбата се врши најпрво според потеклото на личните имиња употребени во нив, при што се забележуваат голем број сличности, односно еквиваленции. **Мира Трајкова и Маргарита Велевска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св.Кирил и Методиј“ во својот труд на тема: „За некои фразеологизми со ономастичка компонента во францускиот, во македонскиот и во српскиот јазик“, акцентот го ставија врз конкретни примери на онимски фразеологизми во францускиот јазик и нивните еквиваленти или преводни решенија во македонскиот и во српскиот јазик. Следниот труд „За еден вид ономастички фразеолошки единици во францускиот јазик“ е на **Јоана Хаџи-Лега Христоска** од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св.Кирил и Методиј“ во Скопје. Во него се анализираат примери на ономастички фразеолошки единици во француското изворно творештво чиј семантички полнеж е насочен кон жената или кон мажот. Примерите се анализираат од семантичка и од функционална гледна точка, при што посебен акцент е ставен на мотивираноста на употребата на имињата, со што се открива дел од симболиката на тие имиња во колективната свест на француските говорители. **Марија Добрикова** од Филозофскиот факултет при Универзитетот „Коменски“ во Братислава има напишано труд на тема: „Ideonimi i poetonimi kao motivacija frazema i njihov status u suvremenom društvenom diskursu“.

Авторката на статијата ги анализира идеонимите и поетонимите позајмени од античката митологија, Библијата, како и од словенечката и светската литература. **Анита Хрњак** од Филозофскиот факултет во Загреб, Хрватска во својот труд на тема: „*Antroponimi u rodno obelezenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika*“ ги истражува антропонимите како дел од фразеологијата, поточно машките и женските имиња кои може да ги поврземе со Библијата, старогрчка или староримска митологија. **Светлана Кмецова** од Филозофскиот факултет при Универзитетот Коменски во Братислава во труд на тема: „*Ženske antroponyma ako komponenty slovenských a slovinských frazem*“ анализира различни составни видови на словачки или словенечки фраземи, чија структура ги опишува составните делови на женски антропоними, воглавно женски имиња или презимиња. **Барбара Ковачевиќ и Ермина Рамадановиќ** од Институтот за хрватски јазик во Загреб во својата статија на тема: „*Frazeološka ortografija - problem bilježenja velikoga i maloga početnog slova*“ ја истражуваат примената на правилата кои се однесуваат на голема и мала почетна буква при формирање на фразеолошки конструкции во хрватскиот јазик. **Ивана Куртовиќ Будја** од Институтот за хрватски јазик во Загреб и **Славомира Рибарова** од Филозофскиот факултет во Загреб се во својата статија на тема: „*Ki je Mara peškariša? (o nekim antroponimima u hrvatskim dijalektnim frazemima)*“ ги истражуваат антропонимите во хрватската дијалектна фразеологија, со посебен акцент на фраземите локализми, нивната генеза и карактеристиките. **Неда Пинтариќ и Мирослав Хрдличка** од Филозофскиот факултет во Загреб во статијата на тема: „*Deprecijalizacija u pragmafrazemima s toponimom sastavnicom u hrvatskom i poljskom jeziku*“ го анализираат социолингвистичкото значење на фраземите со топоними. Одбраните хрватски фраземи се квалифицираат и споредуваат со слични фраземи во полскиот јазик. **Вера Смоле** од Филозофскиот факултет во Љубљана, Словенија во својот реферат на тема: „*Osebna lastna imena v slovenskih narečnih frazemih*“ ги анализира именските фраземи од разни краеве на словенечкиот јазичен простор, кои во својот состав имаат сопствено име (име, презиме, прекар, книжевно (митолошко) име или придавки од тие имиња). **Ирена Шчепанковска** од Филолошкиот факултет при Универзитетот во Бјалисток, Полска во „*Salomonowy wyrok*“ и „*Ślepa Temida*“- *Profilowanie znaczenia frazeologizmów w polskim dyskursie wokół prawa*“ анализира две идиоми кои се користат во полскиот јавен дискурс. Идиомите кои се избрани за анализа ги содржат сопствените имиња Темида и Соломон, кои што се симбол за правда во европската култура. **Јона Шершунович** од Филолошкиот факултет при Универзитетот во Бјалисток, Полска, во својот труд на тема: „*On the recent culture-bound polish phrasemes with the name "Janusz" and their Russian equivalents*“, говори за културолошки поврзаните фраземи со името „Janusz“ во полскиот

и во рускиот јазик. **Ана Васунг** од Филозофскиот факултет во Загреб, Хрватска, во својот труд со наслов: „*Status antroponima u frazematama*“ прави контрастивна анализа на антропонимите во фраземите во бугарскиот, во хрватскиот и во македонскиот јазик и ги квалифицира во три групи според улогата на антропонимите во градење на фраземско значење. **Ивана Видовиќ Болт и Матео Батиниќ** од Филозофскиот факултет во Загреб, во својата статија: „*Frazemi s etnonimskom komponentom – odraz stereotipa o etničkim skupinama*“ анализираат фраземи со етнонимска компонента кои ги отсликуваат стереотипите за етничките групи во полскиот и во хрватскиот јазик. Последниот труд претставен во зборникот е на **Перина Вукша Наход и Мартина Крамарик** од Институтот за хрватски јазик во Загреб на тема: „*Od Eve do Brižitke – o ženskim antroponimima u hrvatskoj i češkoj frazeologiji*“. Во трудот се анализираат хрватски и чешки фраземи со женски антропоними и се утврдува кои фраземи се совпаѓаат во двата јазика, а кои се специфични само за еден јазик.

Со претставените трудови и разгледаните прашања беа отворени важни, актуелни теми од јазична, лингвокултуролошка, црковна, етнографска тематика на словенските народи. Го поздравуваме овој собир и се надеваме дека во иднина ќе имаме уште многу научни собири од ваков вид, кои даваат поттик за нови јазични проучувања.